תנ״ך · ראשונים

פענח רזא

רבנו יצחק ב"ר יהודה הלוי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

פענח רזא

רבנו יצחק ב"ר יהודה הלוי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/פענח-רזא/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
בראשית 4
נח 18
לך לך 32
וירא 41
חיי שרה 51
תולדות 58
ויצא 65
וישלח 71
וישב 77
מקץ 86
ויגש 93
ויחי 96
שמות 102
וארא 106
בא 111
בשלח 117
יתרו 122
משפטים 127
תרומה 132
תצוה 135
כי תשא 138
ויקהל 142
פקודי 144
ויקרא 146
צו 152
שמיני 156
תזריע 162
מצורע 165
אחרי מות 167
קדושים 169
אמור 172
בהר 176
בחוקתי 177
במדבר 181
נשא 186
בהעלותך 190
שלח 196
קרח 203
חקת 207
בלק 209
פנחס 213
מטות 217
מסעי 219
דברים 221
ואתחנן 224
עקב 227
ראה 233
שופטים 238
כי תצא 243
כי תבוא 247
נצבים 250
וילך 252
האזינו 253
וזאת הברכה 256

הקדמה

אני הצעיר לבית אמי ועמי, רימה ותולעה אני מכיר מקומי, יצחק בן יודא הלוי שמי. אנכי עפר ואפר, חברתי זה הספר, סתרים וגלוים יספר. ולכן כניתיו פענח רזא, לא אניס ליה רז ורמיזה, מחזה שדי יחזה. גם לשמי קראתיו כאלה, כי פענח גם רזא כמנין יצחק עולה, למען זכרוני בקרבו יתלה. עדי בשחק וסהדי במרומים, שלא עשיתי רק להרביץ תורה בדורות הקמים, ולהרגילה בפי זרעי לעולמים. וכללתי בו מה ששמעתי מרבותי, זכרון דברי הר"ן יעלה על שפתי, ודברי ר"י דאוליינוש ובכור שור והג"ן שתי אותותי. וקצת דברי ר"י החסיד בגימטריאות ופשטים, ודברי ר' אלעזר בפרטים, הוספתי אני הלוי הנז' זעיר דברים. נוטים אל האמת כפי שכלי, אם שגיתי שרי לי מרי וימחול לי, ולזכות ידיינני כל בן גילי. בצד כל דבר שמתי זכרו, ואל כל פינה יארוב שם אמרו, דובב שפתי ישנים בדברו. כי לטובה כוונתי ולבי לשמים, לא ליטול עטרה ח"ו בעדי עדיים, כי כבד פה ולשון אני חדל שפתים. ברוך הוא וברוך שמו, אשר יעצני וסייעני להתחיל באש דת זה למו, הוא יעזרני לגומרו עד תומו. ויהי רצון לפני אדון כל, אמצא בעיניו ובעיני אדם חן ושכל, שלא יהיה לפוקה ומכשול, לעג ולצון את"י א"ל ואוכל. יהיו לרצון אמרי פי, ערבי' על שומעיהם בלי דופי, תטופל שפתי מפת צופי. וכל שמלבי רשמתי אלי לוי. ושמזולתי חתמתי שמו עליו חותם, ושלא ידעתי שם אומרו כלל כתב' יוסתם, ומפי ר' רשמתי על המסופר אצלי מאיזה תוצאותם. ועל השגגה בטחתי ויודע נסתרות, אשר נתן בלבי להורות, יהיה בעזרי להוציא אסירי בכושרות, אמן סלה.

בראשית

פתח התורה בבי"ת בעבור כי במלואה בצירוף חילוף אותיותיה בא"ת ב"ש שהוא שמ"א יעלה בין הכל תשנ"ג כמספר אורים ותומים כי בכל המקרא תומים שאצל אורים חסר ו' רמז כי האירו ועלו האותיות לפניו ית' איך ומה לבראת כל דבר ודבר ע"ד משפט אורים ותומים שבחושן. ד"א כי שמ"א הוא בהפוך אמ"ש שהן שלש אמות הנזכר בספר יצירה להתחלת הבריאה, אוי"ר, מי"ם, א"ש, לכן פתח בבי"ת לומר שנתמלאה הבי"ת ונחלפה כפי צורך הבריאה בה:

ד"א על ג' דברים העולם קיים, "אמת, "משפט, "שלום הרי ר"ת אמ"ש, לוי:

(ד"א כי בית"ו של אדם האמתי הוא העוה"ב וגן עדן קדם לזאת הבריאה למען ידע שהעוה"ז אינו אלא אושפיזא לא דירת קבע, וכאורח נטה ללון בו, ע"ד מחז"ל ליחרב ביתך וכו' לכן קדמה בי"ת תחלה:

ד"א פתח בבי"ת כאלו אמר ב' ראשית, שני ראשיות וקצוות הן, לומר שהבריאה שי"ל התחלה וראשית יהי' לה ג"כ קץ וסוף שתחזור לתהו ובהו, שזהו ראשית שני לה כי כל קצה נקרא ראשית כנודע, והתכלית ידע אדם קצו ואחריתו הבל, שכל הוה נפסד, ומראשיתו יתבונן באחריתו כרמז נר דלוק על ראשו ובו מביט מסוף העולם עד סופו שהוא ג"כ להוראה זו במעי אמו וק"ל. ד"א בי"ת במילואה הוא אותיות ית"ב מלשון ישב, ע"ד ביתא מיתבא יתיב דריש מסכת ב"ק לומר כי בתחלת המחשבה לא תהו בראה לשבת יצרה ושלא יתעסק האדם בכל אשר אמרו עליו שהעוסק אינו מן הישוב רק ביישובו של עולם יעסוק לכן באה בי"ת תחלה). ד"א כי בהתמלאות הבי"ת במלואה יהי' עם שאר אותיות בראשית בריא"ת שת"י ברא, לומר כי בריאה כפולה ברא אלקים, אם כלי הפעולה אם הפעולות עצמם, כי שנים שנים באו אל הטב"ע ב' מדות דהיינו רחמים דין ששיתף לכך ב' תורות ב' עולמות גיהנם וג"ע שמים וארץ אש של מעלה ושל מטה יצ"ט ויצה"ר צדיקים ורשעים עליונים ותחתונים רוח האדם הוא העולה ורוח הבהמה היורדת (וקבל זה באה ב' בראשית רבתי בתורה לרמז שנתרבה ונתפשטה לדרשה במלואה):

בראשית אותיות א' בתשרי, לומר כי באחד בתשרי נברא העולם על דעת ר' אליעזר:

ד"א ברא"ש ת"י ולכך באה ב' רבתי ובתחלה לומר כי בית ראשון יעמוד ת"י שנים והוא ברמז ושכנת"י בתוכם, ושכן ת"י, מבעל הטורים:

וגם רמז בית שני בקרבו, כי ושכנתי אותיות ושני ת"ך:

(ד"א בראשית אותיות אש"ר בי"ת ואותיות ברא"ש ת"י ואותיות שא"ר תב"י ואותיות בשארי"ת ואותיות ברי"ת א"ש, לומר כי אושר וקיום הבית בזמן עמידתו הוא בראשונה ת"י שנים ובשאר כלומר בשני' ת' שנים וב' יו"ד שנים דהיינו ת"ך, ובשארית כלומר בשלישית שיהי' הסוף ושארית שיבנה ב"ב הוא יהי' נצחי בברית אש שהבטיח הוא ית' ואני אהי' לה נאום ה' חומת אש סביב:

ד"א בראשית אותיות שב"ת רי"א, לומר כי תורה העולה בגימט' תרי"א כדאיתא בגמ' על פסוק תורה צוה לנו משה מפני כי אנכי ולא יהי' לך מפי הגבורה שמענו בה ברא אלקים וגו' כי בתורה ברא אלקים כל העולמות כנודע:

ועוד לנו בזה דברים רבים ונכבדים כי יעדנו לזה חיבור מיוחד נקרא ע"ש זה, סדר"י בראשי"ת, יצא לאורה בקרוב אם יגמור הוא ית' עלינו, והוא סובל ז' מאות ועשרים ענינים על תש"ך הפוכי מלת בראשית כי בת ששה אותיות בונה תש"ך הפוכים לפי חשבון שתים בונות שתים שלש בונות ששה וכו' ובשביל כך עצרנו כח מלהעלות עוד

הנה מזה, ולולי כי בהעתקה אחת מזה הספר ג"כ הרבה בכיוצא בזה החרשתי ולא הייתי כותבם אלה הנה ולרוב האריכות העלמנו גם אותן אשר מהמחבר הזה כמעט כולם):
ד"א בר"א שי"ת כדאיתא במסכת סוכה השיתין מו' ימי בראשית נבראו אבל דוד כרה אותן לכן בכל ט"ו שיר המעלות (אשר יסדן עליהם) כתובים אותיות השיתין (שאין שום מזמור בכולן שיחסר בו אות ה' או ש' או י' או ת' או ן', משא"כ בכל שאר אותיות האלפ"א בית"א הרבה מהם לא נמצא בכל אלה המזמורים חוץ ממזמור י"ג שכל האותיות נמצא בו יגעתי ומצאתי תאמין):
ד"א אותיות בארש"ת כמו וארשת שפתינו כי אמרו חז"ל בראשית נמי מאמר הוא:
ד"א בראשית, אותיות ברא"ת י"ש כי י"ש עולמות ברא להנחיל אוהביו:
ד"א אותיות שב"ת יא"ר כדאמרינן שמש בשבת צדקה לעניים:
ד"א בראשית בגימט' בתורה יצר:
ומנין לגימטריאות מן התורה דכתיב כ"י ל"א דב"ר רי"ק הו"א מכ"ם בגימט' גימטריאות, (אבל קשה מי התיר לדרוש את זה עצמו במספרו, לכן נ"ל דוגמת ראי' והוא מסתבר מדכתיב במלקות והכהו לפניו כדי רשעתו במספר, רמז לנו שיכנו מכה שהוא כמספר רשע"ו שהוא מלקות כי מלקות בגימט' רשעו או הרשע עם המלה, שזהו רמז והי' אם בן הכות הרשע כלומר שיש להבין להכות כמנין הרש"ע כי באמת הרשע עצמו מוכה לכן תצורף המלה למספר מלקות, ועוד רצה להורות שיכנו במספר כלומר באיזה מספר הבא בפסוק אח"כ דהיינו ונקלה אחיך לעיניך שיהא הנקל"ה ונלק"ה כמניך אחי"ך העולה ל"ט, זהו במספר שכתוב בפירוש לדרוש מספר וגי'):
ד"א בראשית בגימט' תרי"ג יצ"ר שבשביל שיקיימו תרי"ג יצר את העולם (ד"א בגימט' בריא"ת יצ"ר ובגימט' בתור"ה צר"י כמאמרם ז"ל אף שברא יצה"ר ברא לו תבלין הוא התורה הכוללת תרי"ג מצות כמנין בתור"ה שהוא צרי ומזור ותרף למכת היצה"ר) ד"א בראשית בגימט' הו"א היו"ם ששפ"ט העול"ם כמאמר חז"ל בשעה שברא הקב"ה את עולמו אז ישב בדין, והוא שנאמר ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד ולא יום ראשון כי יום אחד בגימט' הדין:
בראשית ברא אלקים, בגימט' והי"ה למע"ן בכורי"ם וג"ם חל"ה ומעש"ר ובגימט' תור"ה נביאי"ם כתובי"ם ובגימט' אבר"ם ישח"ק ישרא"ל:
ד"א בראשית במילוי אותיות בי"ת רי"ש אל"ף שי"ן יו"ד ת"ו עולה אלף תתי"ט, כי אלף ותתי"ח מלאכים ממונים לקבל התפלות ועושין אותן כתר מלכות בראש יחיד המלוכה ית' לכן האותיות במילואו עולה אחד יותר ממספר המלאכים האלה לרמז אחד יחיד

ממ"ה ית' והתפלה הוא היראה כדכתיב עבדו את ה' ביראה זהו בראשי"ת, אותיות ביראת ש', השי"ן נוטריקו"ן שמי"ם כלומר בשביל יראת שמים ברא וגו' ע"ד כי אם ליראה וגו':

והנה ירא"ת בחילוף א"ת ב"ש הוא מגת"א, ואם תכפול אותיות אלו במספר כל אחת על חילופו בזה הדרך, דהיינו י' של יראת על מ' של מגת"א לחשוב י"פ מ' הרי ארבע מאות, שוב ר' פעמים ג' הרי שש מאות, א' פעם ת' הרי ארבע מאות, ת' פעמים א' הרי ג"כ ארבע מאות, יעלה בין הכל אלף ת"ת, וח"י פעמים נזכר יראת השי"ת בישראל בה' חומשי תורה כמו ויראת מאלהיך ודומהו הרי אלף ותתי"ח, ולכך ראשי ברכות תפלת שמ"ע עולות ג"כ בגימט' כזה חוץ מברכת המינים שלא נתקנה על סדר הברכות כי אם ביבנה תקנוהו:

ד"א בראשית בר"א שי"ת, שית אלפי הוי עלמא ושית סדרי משנה הם שבשביל אלו ברא את אלו:

(וע"ד הליכות עולם לו כל השונה הלכות (בכ"י וכו'):

בראשית" ברא" אלקים", ס"ת תא"ם, כי תאומים הם אלו שית אלפי אלפיים תהו, אלפיים תורה, אלפים ימות המשיח וכן מייסדי ומחזיקי מקרא משנה ברייתא תלמוד תואמי זוגות היו, משה ואהרן המקרא, רבי ור' נתן המשניות, ר' חייא ור' אושעיא הברייתות שהן התוספתא, רבינא ורב אשי התלמוד:

(בראשית ברא אלהים במילואו כזה, בי"ת ריש"ש אל"ף שי"ן יו"ד תא"ו, בי"ת רי"ש אל"ף, אל"ף למ"ד ה"ה יו"ד מ"ם הוא בין הכל בגימט' מש"ה אהר"ן רב"י ורב"י נת"ן רב"י חיי"א ורב"י אושעי"א רבינ"א ור"ב אש"י, ועוד מש"ה ואהרו"ן בגימט' בתור"ה:

רב"י ורב"י נת"ן בגימט' יקח"ו משניו"ת, מלשון לקח טוב או בגימט' חוק"י המשניו"ת, או ושש"ה הסדרי"ם, רב"י חיי"א רב"י אושעי"א בגימט' מוסיפ"י זי"ו הברית"א, ב"י רבינ"א ור"ב אש"י בגימט' מסדר"י תלמו"ד):

בחמשה חומשי תורה ס"ת עולין בגימט' תור"ה כזה, "בראשית", "ואלה", "ויקרא", "וידבר", "אלה", וראשי תיבותיהם בגימט' אהיה, לרמז ואהי' אצלו אמון, שהתורה היתה אמון אצלו ית' קודם הבריאה ומתן תורה (ולכך רמז תחילתן אהי"ה וסופן תור"ה שמתחלה היתה אצלו אמון ואח"כ נתנה לישראל לתורה, ואותיות הביניים ובנתיים שבין אלו הר"ת וס"ת שהם ראש"י א"ל יק"ר יד"ב ל', הם בגימט' ע"די כ"י א"ז יעל"ה מש"ה למרו"ם, ע"ד ומשה עלה וגו', ובגימט' ב"ן שמוני"ם שני"ם, כי בשעה שעלה כבר

הי' בן פ' שנים, ובגימט' ועמ"ד לקב"ל התור"ה, ובגימט' ע"ז מא"ש ד"ת למ"ו, ובגימט' מימי"ן הקב"ה לנגד"ו):

בר"א בגימט' ב' העולמי"ם אלהי"ם בגימט' הכס"א, ד"א בגימט' ז"ה דיי"ן (ובגימט' הדי"ן הז"ה) מלמד שעלה במחשבה ראשונה לבראת העולם בדין אבל כיון שראה שאין העולם מתקיים בו שיתף מדת רחמים והקדימו (ולכן האותיות המשותפות וקודמות לאותיות אלהי"ם דהיינו אותיות תכדט"ל שנשתתפו לעמוד אצלם וקודם להם באלפ"א בית"א הם עולים בגימט' הרחמי"ם יקדמ"ו, וידוע כי כ"ב אותיות התורה צריכים לחזור חלילה ולנעוץ סופן בתחילתן כעיגול כדי להשתמש בהם תמיד כנרמז ג"כ במה שהתורה מתחלת בבי"ת ומסיימת בלמ"ד שהם אותיות ל"ב, כשהיא נעשית כעיגול וחוזרת חלילה כשצריך לה ממה שנאמר והגית בה יומם ולילה ואמרו חזור חזור וכו' וכיוצא בזה הרבה לומר כי בלב נבון תניח חכמה ול"ב עולה במספר כבו"ד כדכתיב כבוד חכמים ינחלו לומר שאין כבוד אלא תורה הנה א"כ כשאותיות אלפ"א בית"א כתובים בעיגול הרי תבא ת"ו לפני א' תצרפם עם הך' שלפני למ"ד וד' שלפני ה' וט' שלפני יו"ד ול' שלפני מ' יהי' א"כ אותיות אלהים נחלפים לאותיות תכדט"ל שעולים במספר הרחמי"ם יקדמ"ו כנזכר: עד שבמאמר בראשית ברא אלהים בעצמו נרמז ששיתף והקדים מדת הרחמים לדין לבריאה, ולכן אל תתמה שלפעמים נכתב שם בן ד' שהוא בעל רחמים ונקרא אלהים שהוא מדה"ד כי הם שכנים ומשותפי' באותיות, ולכן הכתיבה שהיא קודמת לקריאה היא היא דוקא שם ההוי' שם הרחמים, והקריאה המאוחרת הוא לקריאת מדה"ד כי הרחמים הקדימו) ואותיות השם בן ד' במילואם יו"ד ה"א ו"ו ה"א עולים בגימט' מ"ד כמספר הו"א יחי"ד, הרי שמו בעצמו ית' מעיד עליו כי ה' אחד ושמו אחד, וכן מורה אלקים שבפסוק הזה כי "בראשית "ברא ר"ת ב"ב, לומר כי הכל יש לו בן זוג שנים שנים באו חוץ מאלקים שהוא יחידו של עולם מבלי שיתוף וזיווג כלל, לכן מתחיל באל"ף, (ולדעתי זהו הפי' של מדרש אותיות דר' עקיבא שאמר הקב"ה אל האל"ף אני אחד ואתה אחד וכו' ע"ש שלכך לא התרעמה אל"ף והקפידה כ"כ על שהוא ית' התחיל לבראות עולמו בב' רק עמדה לה מרחוק בפחי נפש ושתקה כדאיתא התם, כי בו בפ' ובאותה שעה תיכף שילם לה הוא ית' להתחיל שמו הזה בא' נוסף על שפתח בה באנכי בדברות) אבל נעלם של שד"י דהיינו י"ן משי"ן ל"ת מדל"ת ו"ד מיו"ד עולה במ"ק ת"ק זהו אני אל שדי שאמרתי לעולמי די כדאיתא בסוטה כשברא הקב"ה את עולמו נמתחו השמים עד ת"ק ואמר השי"ת די, ואלמלא כן עדיין היו נמתחין והולכין ולכן אדם חייב בפרי' ורבי' עד שיהי' לו בן ובת כדאיתא פרק הבא על יבמתו (כי בן ובת עם מ' יום שהם נוצרים בהם

עולה בגימט' ת"ק) ויש להם ת"ק אברים, בזכר רמ"ח בנקבה רנ"ב כדאיתא במס' נדה ובבכורות וכן פר"ו ורב"ו בגימט' ת"ק, לכן שם שד"י ממונה על פרי' ורבי' פעל הנעלם, ולכך מדליקין בליל שבת ב' נרות נגד איש ואשתו (ונגד זכור ושמור דאינון דכר ונוקבא כידוע ליודעי חן) כי נ"ר נ"ר בגימט' ת"ק ולכך ברא עוה"ז בה"א כדכתיב כי ביה ה' צור עולמים כי בצירוף האותיות ברא הכל והנה מספר אותיות א"ב ג"ד ה"ו ז"ח ט"י כ"ל מ"ן ס"ע פ"ץ עולים תצ"ה ולקח ה' משמו (ה' אחרונה שממנה השפע יורד לתחתונים כנודע) והשלימם בה' לת"ק ועשה קו ארוך כזאת וברא רוח מזרחית לנגדו, ואותיות קרש"ת שהם ב"פ ת"ק עשה לב' קוים של דרום ומערב שהשכינה במערב, לכן השלים צירוף ה' לשכנגדה וברא העולם כעין ב' שלש רוחות ודפנות וצד צפון פתוח, ולקח הכפולות מנצפ"ך וברא בם ז' רקיעים כי הם יעלו לה' מאות שהוא ז' פעמים ת"ק דהיינו מהלך ת"ק לכל רקיע כי לענין המספר שייכים אותיות הכפולות אחד הת' באלפ"א בית"א להשלים ט' אותיות למספר המאות כמו שיש ט' אותיות למספר אחדים עד אות היו"ד, וט' אותיות למספר העשיריות עד הקו"ף כי כן יאות למלאכת המספר וחכמתו ט' אותיות לכל מנין ומנין, א"כ כ' כפולה הוא מספרה ה' מאות, והמ"ם ו' מאות, נו"ן כפולה ז' מאות, פ' ח' מאות, צ' ט' מאות, הרי הם ל"ה מאות, נמצא א"כ שבאותיות כולם עם הכפולים ברא העולם וז' רקיעים ומרקיע העליון אין רשות לדבר שלכן הבי"ת אשר התחיל בה בבריאת העולם היא סתומה באלפ"א בית"א למעלה ולמטה ומשני צדיה כי מצד הפתוח שבה הגימ"ל סותמתה להורות שאין להרהר מה למעלה ומה למטה מה לפנים ומה לאחור:

(את השמים לרבות שמים החדשים, וכן את הארץ לרבות ארץ חדשה שנאמר כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה, לומר כי כל עשה ששת ימים ואין חדש תחת השמים: א"ת השמי"ם בגימט' וכ"ח השמי"ם החדשי"ם כי בכח נבראו אז כל הנסים וכל העתיד להבראות אבל לא בפעל, ואת הארץ בגימט' הל"א ז"ו הי"א אר"ץ חדש"ה בכ"ח) את השמים לרבות שעשויין כמה כפלים זע"ז כעין קליפי בצלים כידוע לחכמים ותוכניים: שמים, ש' מים ג' מאות פעמים צ' עולה ע"ר מאות, זהו דכתיב עושה שלום ובורא ר"ע (כי שלום הוא בריאת שמים בפרטות ושלום כענין עושה שלום במרומיו משא"כ בתחתונים כמדרש צדק [ושלום] נשקו, צדק אמר יברא וכו' שלום אמר אל יברא וכו'):

את הארץ והארץ ב"פ לרבות אף כל עניני ארץ שעתידין להבראות כהאי דגיטין כשנשא שלמה את בת פרעה וכו' באותה שעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים והעלה שרטון ונעשה ארץ רחבה וכו' ועליה נבנה כרך גדול של רומי, וכן ההוא דחולין שבקש רבי שיסעוד

ר"פ בן יאיר אצלו וכו' עד גבה טורא ביניהו וההוא דמס' תענית שהי' ישן אצל חרוב ע' שנה וכו' וגדל שם הר סביבו וכל כיוצא בו:

ד"א האר"ץ האר"ץ בגימט' תקצ"ב, ותקצ"ב פעמים נזכרו ישראל בתורה כנגדן כי גם הם נקראו ארץ חפץ והתכלית לרמז שבשבילן נברא העולם, ולכן נכתב הייתור והארץ בוי"ו לרמז הפסוק והארץ לעולם עומדת שהוא הרמז לישראל שנקראו ארץ שיהיו קיימים לעולם כדאיתא במסכת ע"ז על פסוק ופרשתי אתכם בד' רוחות השמים כשם שא"א לעולם בלא רוחות וכו'. ד"א והארץ היתה תהו ובהו כלומר בבריאתה הנזכר במאמר בראשית ברא וגו' לא נברא שום יצירה עמה רק היתה שממה כדעת המתרגם, שאין לפרש מה שהיא עתה הארץ אחר הבריאה היתה תהו ובהו כבר קודם שנבראת שהרי אי אתה רשאי לשאול מה לפנים וכו', ועוד דא"כ הי"ל לכתוב ארץ היתה וגו' דאז הוי משמע הכי, אבל הארץ היתה בה"א משמע כמו שהיא עתה בעת הווייתה הוא תהו ובהו, ג"ן:

וחושך על פני תהום, מוסב לעיל אבראשית ברא כלומר שגם זה ברא, וכן ורוח אלקים מרחפת על פני המים אמר שהמים והרוח המרחפת עליהם הכל ברא, ולפי שעיקר רחיפת הרוח הוא על המים לכן בכלל מזכירין בריאה אחת, רבינו בכור שור:

ד"א והארץ היתה תהו ובהו בגימט' אלפי"ם שנ"ה ל"א תור"ה, ולכן באו ב' אלפי"ן בזה הפסוק, וחושך על פני תהום, נקרא חושך מלשון ואחשוך אותך שהוא לשון מניעה, כי מונעת מעיני האדם את הראות:

ורוח' אלהים' מרחפת' ס"ת חמ"ת, כי חימת המים עולה, ע"ד והמים להם חומה ודרשו חז"ל חימה, והים מעלה גלים תלי תלים, ולכך מרחפת" על" פני" המים" ס"ת תלי"ם, והש"י בשמו הגדול מעלה אותם וחוזר ומשתיקן ככתוב במזמור ק"ז, ולכן רמוז התם בפסוק המה ראו וגו' שם הנכבד בס"ת מעשי" ה' ונפלאותיו" במצולה", או ע"ש שאומרים המים תלי תלין שירות ותשבחות להקב"ה כדאיתא בב"ר תחילת קילוסו של הקב"ה מן המים וכו' ומה הם אומרים אדיר במרום ה' לכן הס"ת תלי"ם:

ורוח אלקים וגו', ד' תגין למעלה על החי"ת לרמז שהי' לפניו ית' רוחו של משיח קודם הבריאה כדכתיב לפני שמש ינון שמו וכתיב יראוך עם" שמ"ש ולפני" ירח" וגו' ס"ת משי"ח לכן התגין למעלה לרמז על שלמעלה לפני הבריאה, ובמשיח כתובים ד' עניני רוח לעילויים רוחניים למעלה ומדרגה כדכתיב ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה וגו' (ישעי' י"א ב'):

ד"א כי אלו ד' תגין שעל החי"ת של רוח אלקים ירמז על ד' כתרים האפשרי שימצאו באיש אשר רוח אלקים בקרבו ויראת ה' נגד פניו והכל חייבים במוראו כבמורא שמים, שזהו פי' אות החי"ת כמו שיבא והם כתר כהונה כתר תורה כתר מלכות וכתר ש"ט עולה על גביהן הרי ארבע כתרים:

ד"א בהיות כי ורוח אלקים נאמר על כסא הכבוד כפירש"י לכן באו אלו ד' תגין שהם קוים פשוטים נמשכים כלפי מעלה לרמז על שכליים פשוטים צבא מלאכי מעלה של ד' מחנות שכינה הסובבים כסא, ובאו התגין דוקא על החי"ת שהוא מלשון חתכם ומוראכם להורות ביותר מבואר שירמוז אל המלאכים העומדים לפניו ברתת חיל ורעדה ואימת מלך ית' זלעפה ופלצות יאחזם במורא, או ירמוז מלשון חיות על ד' חיות הקודש אשר בכסא מד' רוחותיו שלכן יבאו על אות החי"ת וד' פנים לאחת וד' כנפים לאחת כבמראה יחזקאל, ועל ד' דברים אשר בא אליו המראה בהם כדכתיב וארא והנה רוח סערה בא מן הצפון, ענן גדול ואש מתלקחת ונוגה לו סביב, הרי ד' דברים שמתוכם ראה המראה כמ"ש שם מיד ומתוכה כעין וגו' ומתוכה דמות וגו', ובאו אלו במלת רוח דוקא לרמז כי רוח החי' באופנים ולרמז אל אשר יהי' שמה הרוח ללכת ולכן וגו', וכן עליהם כתיב שם ד"פ מלת רוח, א' אל אשר יהי' שמה הרוח וגו', ב' כתיב אח"כ אל אשר יהי' שם הרוח וכנגד אלו השנים כתיב ב"פ כי רוח החי' באופנים וביאור הדברים ההם כי בב' בחי' ידבר, והוא שיאמר תחלה אל אשר וגו' על בחי' העתיקם ממקום למקום שיפול בזה לשון אל, ולכן כתיב בפסוק ההוא שמה בה"א באחרונה, כי ידוע שיתכן זה הלשון על המקום המקווה למי שירצה לבא שמה ואיננו שם עדיין, ואח"כ ידבר על בחי' ההליכה על איזה מהפעולות והכונות ג"כ מלבד ההעתקה אשר בזה ודאי יתכן לשון על אשר יהי' ובזה כתיב מלת שם בלי ה"א באחרונה כי הדבר נאמר על אף מבלי העתקה כלל שיתכן בזה לשון שם באשר הוא שם מאין פנות וקוות למקום אחר, ועל כל אחת מב' בחינות אלה יאמר על נכון שגם האופנים ינשאו לעומתם כי רוח החי' באופנים ולכן נסתגלו ג"כ התגין דוקא על אות החי"ת מלבד שהיא בעצמה הוראה על החיות מצד לשון המבטא כנזכר חי"ת לשון חיות, אלא אף מצד מורא כנז' למעלה כי נהר דינור יזחל מזיעת החיות מאימתן כנודע, והדברים ברורים דברים עתיקין ואין לנו עסק בנסתרות, ובנגלות כתובים עוד אצלנו דברים ישרים בזה בחיבור מיוחד מיועד לכזה וכיוצא בו):

ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור, בפסוק זה יש ד' אלפי"ן וב' פעמים אור, לרמז כי לימוד התורה ואלפית חכמתה לא יהי' בעולם לשני המאורות שבכתב ושבע"פ כי אם ד' אלפים שנה, דהיינו מיום שהתחיל אאע"ה לעסוק בתורה עד סוף העולם כי ב' אלפים תהו

כדאיתא בע"ז וגמירא שאברהם הי' בן נ"ב שנה כשכלו אלפיים של תהו, והרמז ב"ן חכם ישמח אב כשהי' בן ב"ן שנה החכים להתחיל לשמח אביו שבשמים, וידענו כבר כי הפרשיות רומזות אל אברהם כענין בוק"ר יום אח"ד וכתיב וישכם אברהם בבוק"ר וכתיב אח"ד הי' אברהם וכן מבראשית עד יום אחד נ"ב תיבות (ועוד דהרי כתיב בהברא"ם ביום עשות וגו' ודרשו באברה"ם) ולכן ב' פעמים אור בתוך אלו ד' אלפו"ין כאלו אמר שבב' אלפים של ימות המשיח שהיא האורה לישראל, יהי' להם גם אור תורה וה' אור לנו כמו שנאמר ה' אור לי:

ד"א יהי אור, מבראשית עד כאן פ' אותיות לומר כי האורה בפה תליא, ומאתו תצא כי ממנו תצא תורה, ולכך לא יסד דוד לשון אור בתמניא אפי עד ביאת הפ"א פתח דבריך יאיר וגו'. ומטעם זה עצמו נהג הפייט ביוצר יום כפורים בהיפך, שבפיוט הא' הוא פיוט אז ביום כפור סליחה הורית וכו' יסד לשון אור בכל חרוזי אותיות האלפ"א בית"א חוץ מבאות הפ"א, בעבור כי הפה כולו אור כנז':

וירא אלקים את האור וגו' א"ת האו"ר אותיות תור"ה וב' אלפי"ן לומר שהאור הטוב הנקרא תורה אור ונקרא לקח טוב הוא הוא ב' תורות ב' לימודים דהיינו שבכתב ושבע"פ, לוי:

ד"א את" האור" כי" טוב" ס"ת ברי"ת, כענין כי ע"פ הדברים האלה כרתי אתך ברית שדרשוהו על תורה שבע"פ כי ברי"ת בגימטרי' תלמיד"י חכמי"ם וכן רמוז בקהלת וכתוב" יושר" דברי" אמת" ס"ת ברי"ת וסמיך לי' דברי חכמים כדרבונות (ובזה המקום אותיות ברית הם ביושר וכסדר בס"ת זהו בעצמו וכתוב יוש"ר לא בהיפוך כמו באת האור וגו', והטעם כי שם כתיב סמוך לו ויבדל וגו' הוא הרמז על הבדל והפסק האור הזה וביטול תורה שיהי' עד כי יפירו בריתה כמדרש איכה רבתי באותיות איכ"ה ושבשביל כך יגלו ויהי' מסך מבדיל בינם לבין קונם ית', לכן רמז אותיות ברית באים בהפך מה להוראה על ההפרה וההפוכה בו, אמנם בקהלת יורה על הקיום וקביעות דבקותה בו ית' בלי גלות בקיום ברית ולימוד תורה כדכתיב סמוך לו כדרבונות וכמסמרות נטועים, שלכן בא בכפל לשון כדרבונות וכמסמרות על קביעות ישראל בארצם בסבות קביעותם ודיבוקם בתורה, לכן באו אותיות ברית כסדר וביושר):

בין האור ובין החושך, ההה"ן נמשכין לפניהם למלות בין ובין כדי לקרותו בינ"ה או"ר ובינ"ה חוש"ך כמאמרם צריך שיזכור מדת יום בלילה ומדת לילה ביום ובא זה הרמז ו' פעמים בששת הימים חוץ משבת נגד בינת ו' סדרי משנה (ועוד שצריך להבין ולהגות

בה יומם ולילה ככתוב והגית וגו', וכתיב אם לא בריתי וגו' אשר ידוע שדרשוהו ג"כ על התורה:
ויקרא אלקים וגו', ב' תגין על הקו"ף לומר כי צריך לקרות שנים מקרא ד"א רמז לב' כתרים שקשרו מלאכי השרת לכ"א מישראל בשעת מתן תורה נגד קול קריאת נעשה ונשמע) ויקרא אלקים וגו' חוטרא מפסיק בין אלקים ובין לאור מלמד שנתעטף הקב"ה בטלית לבנה והבהיק מזיוו וכו' ואותו אור נפסק ונגנז לצדיקים כלומר אור האלקי הזה נפסק:
לאו"ר יו"ם, בגימט' למהו"ל יעק"ב שהרי נולד מהול כדכתיב ויעקב איש תם ודרשוהו חז"ל כך:
וירמוז כאן לאור מילה הנרמז בשם אלקים שיזרח בעולם (וע"ד אמרם אור הנר אור הנר שבוע הבן), לכן רמז ג"כ ענין יעקב שנולד מהול:
ד"א לאו"ר יו"ם בגימט' הוכ"ן ליעק"ב קר"א לי"ה בגימט' עש"ו, כי עוה"ב הנקרא יום ורמוז באור הוא חלק יעקב וחבל נחלתו, ועוה"ז הדומה ללילה ורמוז בחושך ניתן לעשו כידוע:
ויהי האדם לנפש חיה, תימה בכל בעלי חיים הן הנבראים מהארץ הן הנבראים מהמים בכולם כתיב נפש חי' ומאי אולמי' דאדם, אלא חי' שבחיות דהיינו נפש יתירא השכלית והמדברת שנתהוית בו עתה מכח ויפח באפיו רוח חיים וגו' אחרי הבראו במה שהוא חי מדבר, והוא דקדוק ומכוון המתרגם באמרו והות באדם לרוח ממללא, לא ככל הנך שנאמר ביציאתם תיכף נפש חי' ותוצא הארץ נפש חי' ישרצו המים נפש חי' הנאמרים על עצם רוח החיוני הנברא עמם מן הארץ כדכתיב רוח בהמה היורדת למטה וגו', כי כ"ד שב ליסודו מאשר הוצב, לאפוקי באדם בלשון ויהי האדם ידבר על הוי' חדשה נוספת בו עתה מויפח שהוא חלק אלקי עליוני שבו:
וידעו כי ערומים הם, תימה אדה"ר שיותר הי' חכם וידע לקרות שמות וכי לא הי"ל לידע שהוא ערום עד שאח"כ הוא שהבין דוקא ויעשו להם חגורות, וי"ל בודאי ידעו וגם עתה לא כסו רק ערותם שהוא מצד יצה"ר שנכנס בהם אז משא"כ מתחלה ולא תליא מלתא בחכמה כלל:
ויתפרו עלה תאנה, פירש"י הוא העץ שנתקלקלו בו וכו', תימה והא מיד בסמוך כתב מפני מה לא נתפרסם העץ וכו' וי"ל אין משיבין על הדרש שהרי יש פלוגתא דרבוותא באיזה עץ הי' (ולא מחכמה נשאל זה דל"ק כלל דודאי לא נתפרסם גם כאן בויתפרו

שמכח סברא נאמר בסתמא שבמה שנתקלקלו נתקנו, וע"ז עצמו הקשה למה לא פרסמו הכתוב בפירוש והניחו סתום ברמז הזה ופשוט הוא):

על גחונך תלך, עונש זה למה שלא תוכל לזקוף עוד ללחוש לאשה ולייעצה רעה זה ומתוך כך ממילא ועפר תאכל וגו' (או במדה כנגד מדה שבעצת אכילת איסור הזאת הביא על האדם עונש ואל עפר תשוב לכן ג"כ לו נגזרה עפר לאכילתו, וכן על גחונך תלך על שקצץ רגלי האדם ממעמדו):

ועפ"ר תאכ"ל כ"ל ימ"י חיי"ך, בגימט' א"ף לימו"ת משי"ח כ"ך ע"ד בלע המות לנצח או לומר כי עם שהכל יתרפאו אזי הנחש לא יתרפא מקללתו כמאמר חז"ל:

הרבה ארבה עצבונך והרונך וגו' ושלא תאמר הלא תוכל לשמור עצמה מביאת האדם אליה כדי שלא תצטער לכן אמר ואל אישך תשוקתך כמאמרם ז"ל יותר ממה שהאיש רוצה וכו' ושלא תאמר אעפ"כ ניחא לי טפי לסבול צער התשוקה ולכבוש היצה"ר לזה אמר והוא ימשול בך שיקחך בעלך בע"כ (אבל קשה הלא אסור לבעול שלא לרצון לכן נ"ל לפ"ז שלא דיבר אלא כנגד יצה"ר ועליו אמר והוא ימשול בך, שמבשרה הקב"ה שלא תוכל לכבוש יצר תאותה, ונכון הוא):

את הכרובים, הם המלאכים בדמות שדים וקראן כרובים מלשון כרוב ותני, זרעו והדר כרבו, כלומר ע"ש עירוב ב' מינים שבהם כמחרישה הזאת המערבת הזרע והארץ:

והאדם ידע וגו', אמרו רז"ל עלו למטה שנים וירדו ד', ותימה הרי ירדו ז' שנולדו ג' תאומים עם קין והבל וי"ל דלא חשיב רק המפורשים בקרא, ור"י פי' ירדו אדם וחוה קין ותאומתו דאלו הבל אח"כ נולד כדכתיב ותוסף ללדת וגו':

ויהי הבל וגו' וקין עובד אדמה וגו', למה לא הקדים את קין הבכור, וי"ל שאמרה על קין קניתי איש את ה' כלומר לעבוד את ה' שלא יהי' לו שום אומנות זולת זה רק מכיוון שראה אח"כ את הבל אחיו תופס אומנות דהיינו רועה צאן יצא אחריו לתפוס אומנות, לכן מהראוי לענין וקין עובד וגו' להזכר באחרונה כי הי' מאוחר בזמן בפעל זה:

וישע ה' וגו', פי' ר' יוסף לפי שהביא מבכורות צאנו כלומר קודם שנהנה עצמו מהם וקין אחר שמילא כריסו משל אדמה הביא מנחה, כרמז ויהי מקץ ימים ויבא קין וגו'. ד"א שהביא מן החרם כי נתקללה האדמה ולא הותר החרם עד מאמר לא אוסיף עוד לקלל וגו' (לפי שקין נתרשל הרבה בדבר כענין ויהי מקץ ימים והבל נזדרז ביותר כדכתיב והבל הביא בלשון עבר כלומר בשכבר הרבה:

ד"א כי קין כפר בקדמותו ית' לכן לא הביא מראשית פרי כמחויב מהכתוב בכי תבא בבכורים רק מפרי האדמה בעלמא, והבל הביא מבכורות וגו' להורות על קדמותו

ומחלבהן להורות על כל הנקרא בשמי ולכבודי וגו' שהעיקר שנברא לכבודו ית', לא שהתכלית בשביל האדם כאשר חשב קין שהתכלית טוב הבריאה לו ולהנאתו לכן הביא מהשפל:

אם תטיב שאת, פי' אקבל מלשון כי תשא ומתרגמינן ארי תקבל ואם לא תטיב, פי' אם תאמר שאין לך במה להטיב ולשוב, וזה לפתח חטאת רובץ, מלשון חטאת ואשם כלומר פתח פתח תשובה בהבאת קרבנות (או יאמר לפתח חטאת רובץ כלומר הביא קרבנות כי כבר נפתח פתח לכך משעה שהקריב אדם), ואולי תאמר שהבל לא יתן לך בהמות לכך זהו ואליך תשוקתו שהוא מצפה ומשתוקק ליתן לך כדי שגם אתה לא תמנע ממנו מרעה ופרי הארץ שכולו שלך כי הכל צריכים למרי חטייא, בשם ר"י הלבן:

(וזהו אתה תמשול בו, כלומר כי הוא צריך לשלך יותר משתצטרך אתה משלו, או יאמר כי זולת שתחליף עמו הי' מוכרח שירצה ליקח משלך בחזקה ואתה תמשול בו לבלתי נתון אותו לקחת):

ויאמר קין אל הבל אחיו וגו', מקרא קצר הוא שלא פירש מה אמר לו אבל בתרגום ירושלמי איתא ואמר קין להבל אחוהי לית דין ולית דיין וכו' ואמר הבל אית דין וכו' (ולפ"ז שפיר נזכר בפסוק אמירתו דמוסב אדלעיל מיני' מה כתיב לפניו ויאמר ה' אל קין למה חרה לך וגו' הלא אם תטיב שאת וגו' וסמיך לי' ויאמר קין וגו' דהיינו שאמר לאחיו דברים אלו בהתלוצצות ולעג ככופר בם דהיינו לית דין ולית דיין וכו' שהוא כולו ממש היפך דברי הש"י לומר איך שאין עולם אחר להשכיר לצדיקים ולהעניש לרשעים בו, דאין לפרש דבריו לטיבותא שנתן בהם ממש וחשש להם, דא"כ מה לו לומר זה אל הבל אחרי שכבר הוא שונא לו ויחר לו מאד, וכאשר באמת קם עליו והרגו אלא אדרבא בזה הי' מתחרה עוד יותר להריע לו להרגו בשגם אין מציל ומתנוקם:

ויאמ"ר קי"ן א"ל הב"ל אחי"ו בגימט' ולי"ת די"ן) ואיכא דאמרו שחלקו ביניהם העולם, קין לקח לו כל הארץ והבל כל אשר עליה מאוירה וזהו ויהי בהיותם בשדה ויאמר וגו', כלומר צא משדה וקרקע שלי מלרעות בהמותיך בהם ופרח לך באויר, והבל אמר צא לך מאויר שלי להטמן בתוך השדה וקרקע ומתוך כך הרגו, ממוהר"ר אהרן. ותימה מי השיא לאדם ולבניו עצה להביא קרבן, וי"ל כי המלאכים היו מצויים אצלו להורות לעשות רצון בוראו, פי' ר"י מהרי"ח:

השומר אחי אנכי, אנכי דייקא, כלומר בשמירתי לא הי' אלא אתה שהי' בשמירתך למה לא שמרתו והצלתו מידי:

קול דמי אחיך וגו' וידוע דרש רז"ל בזה ותימה מה איכפת להו לזרעיותיו בזה והרי עכ"פ כל הנשמות שבגוף עתידין להולד בהכרח ואם לא יולדו מזה יולדו מאחר וי"ל דניחא להו להולד מצדיק, מר' יוסף:

ויאמר למך לנשיו וגו', הרב ר' יוסף קרא פי' לפי שלמך התחיל ראשונה לישא שתי נשים והיו צרות ומתקוטטות זו עם זו לכן אמר וכי מה פשעי יותר מכל אדם שאין לי שלום בביתי וכי הרגתי בני אדם או חנקתי תינוקות אלא שהוא עביד כביכול דינא בלא דינא כי ידעתי שרוצה ליקח ממני נקמת קין מה שחטא לפניו, ולמה אלא שאמר שינקום ממנו שבעתים ע"ד והכבשה ישלם ארבעתים כלומר בלא דינא כביכול, כ"ש שינקום ממני שבע שבעתים על מה שעשיתי אני אם שאיני ראוי לעונש על כך:

ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמני וגו', תימה למה לא אמרו חז"ל בשביל כך עליו שנביא גדול הי' כאמרם על עבר בקראו לבנו פלג על כי בימיו נפלגה וגו' וי"ל כי למך לא אמר בדרך נבואה רק שהתפלל כך דרך תפלה, שכשמת אדם נולד נח והתפלל יתקן זה עיוותו של זה ובמדרש אבכיר אמרו שכל הנולדים קודם נח היו ידיהם אדוקות שלימות מבלי פירוד וחילוק אצבעות כי לא היו צריכים לעבוד אדמה ונח נולד עם חתוך אצבעות ומזה הבין למך שיהי' זה צריך לכך לעבודת האדמה (וזהו דקדוק לשון מעצבון ידינו מן האדמה שעד עתה הי' לנו עצב ידים מה מכח האדמה, ממעשנ"ו ומעצבו"ן ידינ"ו, בגימט' ידי"ם הי"ו בל"י חילו"ק האצבעו"ת) הקשה הר"ר שמואל מה לנו במנין שנות כל הרשעים האלה ובחייהם, ותירץ לידע מהם שנות העולם מעת בריאתו, ג"ן:

(ועוד לידע אריכות אפו של הקב"ה שכולם היו מכעיסים לפניו עד שבא נח וכו', ואעפ"כ חיו כ"כ וכן עד אברהם:

לא ידון וגו', פי' לא אהי' דן עמהם שכשחטא אדם לא רציתי להמיתו מיד, וכן קין להרגו מיד רק דנתי עמהם בדינין ומתוך כך עשו תשובה אבל אלו לא יוכלו עמוד במשפט ובודאי צריך אני להביא עליהם פורעניות לכן ארויח להם זמן לכך אולי ישובו:

ד"א מהרשב"ם לא ידון וגו' לשאת ולתת בדינם אם אמחה או לא אמחה, בשגם הם פחותים וגרועים ובשר ואעפ"כ הם גוזלים וחומסים לכן בודאי אמחה, ידו"ן אותיות נדו"י וגלות מכפרים מחצה (והנה לא ידון כאלו אמר לא אדון אותם בנדוי מכיון שמכפר במחצה וכן ירמוז על הגלות, ל"א ידו"ן בגימט' א"ך ל"א יגל"ו):

לא ידון רוחי באדם לעלם, חסר ו' כתיב כי ו' ימים נידונים הנידונים בגיהנם ולא בשבת:

והיו ימיו וגו', פירש"י אין מוקדם וגו', ותימה ה"מ בב' ענינים אבל בענין א' כגון זה מאי דקדים קדים, גמגום:

(ואין קשיא כלל דבכאן הכתוב עצמו מפרש במאמר ויהי כי החל האדם לרוב וגו' שהגזירה היתה קודם להולדת נח שסיפר עתה כאלו אמר לפני ויולד נח וגו' כשהחל האדם וגו' להודיענו כי לפי חשבון השנים הצריכים לכך קדם זה הסיפור להולדת נח, דהיינו כ' שנים קודם, דע"כ ויהי כי החל אקודם לכן קאי ולא עתה כהרף עין החל לרוב ונעשו כל החטאים, ועוד דאל"כ ויהי כי החל ל"ל כלל, וכן נוטים דברי הרמב"ן ז"ל בפירושו. והנה אציג לך קצת דוגמת ראי' ברמז בפסוק ויהי כי החל, שירמוז מלת החל אל אז הוחל לקרוא וגו' הכתוב למעלה באנוש כי שניהם יבאו על מעשה חולין ותועבת בני אדם:

והנה מה שאנוש פנה אחר ע"ז וחטא והחטיא את בני דורו לכך זה הי' ע"פ הסברא אחרי מלאת לו שלשים שנה, כי בן שלשים לכח כי אז הי' בכחו לעשות כשבא לכלל ל"א שנה וכבואו למנין שנות א"ל כפר באל ית' והתחיל לקרא ע"ז בשם אל, ולזה ירמוז ג"כ מלת ויהי כי החל שבכאן, שבמספר ויה"י החל האדם לרוב והוחל לקרא וגו', והנה כשתחשוב שנות הדורות תמצא מאז שהי' אנוש בן ל"א עד שהי' נח בן ת"פ שנה שהוא כ' שנה קודם הולידו אשר אז היתה גזירת המבול והארכת זמן והיו ימיו מאה ועשרים וגו' יעלה בין הכל שנים עשר מאות שנה ושבעים שנה, וכן עולה מספר כל הפסוק ויהי כי החל וגו' לומר שמספר כזה אחרי אז הוחל וגו' היתה גזירת והי' ימיו וגו' דהיינו ת"ף שנה לחיי נח, שמאז הי' במכוון עוד ק"ך שנה עד שנעשה נח בן ת"ר שנה שהוא שעת ירידת המבול):

הנפילים, שכל הרואה אותן ידמה בנפשו מרוב גובהם שיפלו עליו:

מעולם אנשי "השם ר"ת מא"ה, שהי' גובהם ק' אמה, אשר" מעולם" אנשי" השם" ס"ת רמי"ם:

וינחם, תימה והכתיב לא איש אל ויכזב וכו', ותירץ הרב בכור שור דג' עניני ניחום הם, א', המבטיח להרע או להטיב ויש לאל ידו ומתחרט, ב', שמתנחם מחמת אונס שאירע לו מחמת שאין לאל ידו עוד לקיים הבטחתו, אשר בשני הדרכים האלה ודאי יכזב ילוד אשה, ועל כזה לא איש אל ויכזב, דדוקא ובן אדם ויתנחם כה"ג כי הוא כל יכול ית' אומר ועושה גוזר ומקיים, אבל יש דרך שלישי שלא מצד הגוזר ומבטיח כלל, כגון אם ידבר הקב"ה על גוי וממלכה לרעה כמו בנינוה שלא גזר מתחלה אלא ע"ד שאם יעמדו במרדן יהי' כן אבל אם ישובו הם ישוב גם הוא מחרון אפו וניחם על הרעה אשר דיבר לעשות, וכן להפך וה' אלקים אמת וקיים לעד כי מתחלה לא גזר כ"א בתנאי וזהו כי נחמתי כי

עשיתים, כלומר כאלו נחמתי מעשיותי הוא זה אבל איננו נחמה מעשייה באמת ואינו מתחרט, ג"ן:
ויתעצב אל לבו של אדם מן הרעה הבאה עליו דבר אחר ויתעצב אל לבו של נח כי נפשו יצאה בדברו אליו כזאת:
רק רע בגימט' יצ"ר ר"ע, יצ"ר בגימט' ער"ל או לר"ע, פירי"ח:
מאדם עד בהמה אפי' קטנים ותימה הלא קודם מ"ת לא נענשו פחות מבני ק' כפירש"י לעיל על שלא הוליד נח עד שהי' בן ת"ק שנה, וכן קשה בשרה שדרשו בת ק' כבת כ' לחטא, הלא אז היתה גם עד ק' בלא חטא ועונשים וצ"ע:

נח

ובעזר אשר נתן מנוח, נתחיל פרשת נח:
אלה תולדות נח, (אלה פסל את ונח מצא חן שלפניו לומר כי תולדותיו לא מצאו חן רק שע"י אביהם ובזכותו ניצולו, והוא שמעיר ומפרש הכתוב בעצמו תיכף בהפסוק נח איש צדיק וגו' לומר כי הוא לבדו איש פרטי הוא שהי' צדיק):
ונח מצא חן וסמיך לי' אלה תולדות לומר בזכות תולדותיו מצא חן (כלומר כדי שתצא ממנו אומה הישראלית מבנו שם):
נ"ח נ"ח בגימט' עמ"ו אנכ"י בצר"ה כי הצריך בתיבה להבטחה זו (במדרש אמרו בכ"מ שמזכיר השם כפול מובטח שהוא בן העוה"ב, וזה בנין אב לכולם, משום נייחא בעוה"ז נייחא בעוה"ב):
נ"ח נ"ח וגו' התהלך נח הרי ג"פ נח בפסוק א' לרמז שהי' א' מאותן שראו ג' עולמות כדאיתא במדרש נח ודניאל ואיוב וכו', תמים שהי' א' מעשרה שנולדו מהול אדם, שת, נח, וג' בניו, יעקב, יוסף, משה, איוב וכלהו נפקי מקראי:
בדרתיו, חסר כתיב כי בני דורו היו חסרים, (בלתי שלימות לגמרי לכן הוא חסר דחסר, ועוד להורות על יו"ד דורות שלפניו ועל יו"ד דורות שלאחריו ג"כ):
ד"א לומר כי מה שהי' צדיק בדורותיו הוא חסרון לעצמו אבל לא בדור האבות:
את האלקים התהלך, פירש"י ובאברהם כתיב אשר התהלכתי לפניו וכו' וקשה מב' פנים א' הלא כתיב גם בנח כי אותך ראיתי צדיק לפני וגו', ב' מה שתירץ רש"י שנח הי' צריך סעד התינח למאן דדריש לגנאי אלא למאן דדריש לשבח מאי איכא למימר, מפי הר"ר יעקב דהיינו ר"י בעל התוספת (ועוד למאן דדריש לגנאי לא קשה מתחלה מידי דגם מ"ש כי אותך ראיתי צדיק לפני תשובתו בצדו דכתיב בדור הזה דמשמע ולא בדור אחר, כלומר כי כל העשרה דורות שהיו מכעיסין לפניו ית' תמיד היו מרשיעין והולכים שכל

דור המאוחר גרוע משלפניו כדאמרינן אכשור דרי בתמי' וכמסתבר שהרי לא נתחייבו כליי' ולא נתמלא סאתם עד העשירי שהאחרון הכביד, וא"כ לענין הדור האחרון היותר מקולקל אשר נח בתוכו אמר צדיק לפני דלגבי הדור ההוא הי' הוא נחשב יותר צדיק מלגבי דורות ראשונים שלא הרשיעו כ"כ, ואלו גבי את האלקים התהלך כתיב בדורותיו הכולל כל היו"ד דורות שלפניו, לכן לא כתיב הכא לפני האלקים התהלך דלגבי דורות ראשונים שלא הרשיעו כ"כ לא הי' הוא נחשב לצדיק כולי האי, וי"ל דרש"י לא בא כ"א לפרש באמת עצם שינוי לשון דאת האלקים והתהלכתי לפניו ולתרץ הכי דההפרש הוא ענין צריך סעד וא"צ סעד ואה"נ דהשתא לגבי נח גופי' נמי הכי הוה דלענין דור האחרון היותר מקולקל נחשב כצדיק שא"צ סעד, ולכן אצל בדור הזה כתיב צדיק לפני, ולענין דורות ראשונים שלא היו רשעים כ"כ לא נחשב אלא כצדיק שצריך סעד שלכך אצל בדרתיו כתיב את האלקים התהלך, והנה למאן דדריש לשבח באמת נמי הכי הוא שהוא הי' צריך סעד לפ"מ דהשתא הי' בדורות של רשעים רק שאם הי' בדור אברהם ודאי הי' צדיק יותר, ועוד דאין קשיא כלל דלא כתב רש"י למ"ד לשבח אלא כ"ש אם הי' בדור של צדיקים אבל לא כתב בדור של אברהם, ור"ל בדור סתם צדיקים דאז הי' צדיק יותר אבל עכ"פ מי ידמה ומי ישוה לאברהם מזה לא דיבר רש"י גם למ"ד לשבח, ואף אם רוצה רש"י לומר כ"ש בדורו של אברהם שהי' צדיק יותר ג"כ לק"מ דר"ל יותר מאשר הי' עתה צדיק אם הי' בדורו של אברהם אבל עכ"פ יכול להיות דאף אז לא הי' דומה לאברהם וכ"ש עתה דבאמת הוא הי' צריך סעד עתה) אבל תימה היאך מוכיחים רז"ל בב"ב גדול הנאמר באיוב ממ"ש באברהם דאלו התם כתיב תם וישר וגו' ואלו באברהם לא כתיב כ"א תמים לחוד דלמא שאני באברהם שהי' בפניו לכן לא הראה בסיפור שבחו כדפירש"י לענין נח, וי"ל דמ"מ מוכרח שפיר מדהאריך כ"כ הרבה:

ותשחת הארץ, ג' השחתות כתובים במה שהשחיתו הם לרמז ג' עבירות שפיכות דמים עריות וגזל, ומה שנחתם דינם על הגזל דוקא כדילפי' מכי מלאה הארץ חמס מפניהם, היינו מטעם כי הריעו לשמים ג"כ שמטריחים את יוצרם כביכול לחזור ולמלאות להנגזל חסרונו כדאיתא בתלמוד:

כי השחית כל בשר וגו', פירש"י אפי' בהמות וחיות נזקקין לשאינו מינן, ותימה הא הוא עצמו פירש לקמן ויזכור אלקים את נח ואת כל החי' ואת כל הבהמה מה זכות זכר לבהמות שלא השחיתו את דרכם קודם לכן וכו', גימגום:

(ולי נראה דל"ק כלל דגם כל מיני בהמה וחי' ועוף השחיתו בודאי אבל לא כל הפרטיים שבכל מין ומין וזכר השי"ת זכות להנשארים בתיבה כי הם היו מאותן שלא השחיתו

כפירש"י בעצמו וכבודו גבי מהעוף למינהו וגו' שכתב מאותן שלא דבקו אלא במיניהם וכו', ויגע המקשה הזה בעצמו למה ביקש לסתור דברי רש"י שבכאן מדידי' דלקמן אצל ויזכור אלקים וגו' ולא ניחא לי' טפי לסתרן מאשר פירש במהעוף למינהו כנזכר שהוא קודם הרבה בפסוק):

כל בשר, מלמד שהלכו ערומים וכשהי' רואה נקבה יפה בא עלי' זהו שכתב לשון בשר דוקא:

כי מלאה הארץ חמס, פירש"י כ"מ שאתה מוצא זנות אנדרלמוסיא בא לעולם והורגת טובים ורעים, והקשה הר"י מאורלייני"ש והלא הטובים הם שהיו בתיבה וניצולו, ונ"ל דקרי טובים לקטנים שלא חטאו ולא באו לכלל עונשין עדיין, לוי:

(ואני אינני רואה גם בזה קושיא כלל גם לאפרוחים שלא נתפתחו עיניהם ואין להאמין כי מפי קדוש יצאה הקושיא דודאי הרבה והרבה מתו ונימוחו גם מאשר לא השחיתו דלא כולם חטאו אלא כל המינים וכנזכר שהרי אותן שבתיבה כתב רש"י עליהן מאותן שלא דבקו אלא במיניהן וכמוכרח לומר, דאין לומר שמכוון כך הי' המעשה שבטהורים כולם קלקלו חוץ מז' ז' שקלטתן התיבה ובטמאין חוץ משנים שנים בצמצום):

קץ כל בשר, רמז לק"ץ ימי המבול, מ' של ירידת הגשמים וק"ן של תגבורת:

הנני"י משחית"ם בגימט' הי"א שלש"ה טפחים:

משחיתם את "הארץ ר"ת מא"ה כי כן הי' קומתם:

עצי גופר, רמז שראוים לדונם באש כסדום:

עצ"י גפ"ר בגימט' וקלו"י א"ש:

(ל"ך תיב"ת עצ"י גופ"ר בגימט' לדו"ן לה"ם הגפרי"ת והא"ש כסדו"ם):

ומחוץ בכפר, רמז כשישובו יהי' כפר לנפשם, בכפ"ר בגימט' ש"ב שכל השב יהי' כפר לנפשו:

ואל אמה תכלנה מלמעלה. תימה אם הי' הגג רחב אמה מלמעלה הרי עדיין היו הגשמים מתעכבים שם ומה הועיל השיפוע, וי"ל דקאי אדופן הגג שיהא מקצר ועולה ג"כ בשיפוע עד שיכלה מלמעלה אל אמה אבל באמת על גב הגג עצמו כלה אל פחות מכאצבע ככל שאר גגין שלנו, ג"ן:

ול"נ לפרש כי סדר הכתוב הזה כך הוא תחלה מפרש מדת אורך ורוחב וקומה של תיבה ואח"כ יאמר צהר תעשה לתיבה ואל אמה תכלנה מלמעלה, ור"ל שהצהר יכלה אל אמה מלמעלה בראש קומתה דהיינו שיכלה ראש העליון של החלון בסוף אמה כ"ט של הקומה או בתוך אמה לעצמה שזהו ואל אמה, והתכלית כדי שיעמוד בגובה הרבה כדי

שיאיר לכל ביותר, ועוד אפ"ל שר"ל שנוסף על ל' אמה של קומה שזכר כבר יהי' עוד אמה אחת נוספת בגובה לצורך הצהר, וזהו דקדוק לשון הכתוב, צהר תעשה לתיבה ואל אמה מיוחדת לעצמה חוץ מאלו ל' אמות תכלה מלמעלה, ועכ"פ מסתבר דאצהר קאי האי ואל אמה וגו', איך שיהי' ולא אתיבה עצמה שהרי בצהר אמר תעשה לתיבה ובפתח אמר ופתח התיבה ואלו באמה זו אמר סתם בכינוי ואל אמה תכלנה ולא אמר תכלה את תיבה אלא שהכנוי קאי אצהר שזכר עתה, ולולא זאת הי' נ"ל יותר לומר דקאי אהוספת אמה גובה לקבוע בה קורות המשופעות לגג בזקיפה כעין שלנו ויצוה שעובי אותן הקורות יוקבע תוך אותה אמה נוספת ולא שימעט העובי הזה מגובה הל' אמה לקבען בתוכם, או שיאמר כן על עובי התקרה העליון אשר תחת הגג שלא תמעט הוא בגובה של ל' אמות רק שיהא לזה אמה נוספת בגובה מיוחדת:

א"ת המבו"ל מי"ם בגימט' מתו"ך גיהנ"ם:

מבו"ל בא"ת ב"ש ישפ"ך:

י"ב פעמים נזכר מבול בפרשה נגד י"ב חודש שעברו בו, פי' ר"י חסיד:

ובאת אל התיבה אתה ובניך וגו', פירש"י מכאן אמרו חז"ל שנאסרו בתשמיש המטה ותימה למה אח"כ נאמר ביציאה ויצא נח ובניו וגו' הלא כבר חזרו והותרו בתשמיש כדכתיב לפני זה בציווי צא מן התיבה אתה ואשתך וגו' וכפירש"י שם, וי"ל כי לא ביציאה מן התיבה ידבר ויצא נח ובניו כי אם ביציאה מן הקינים אשר שם היו הזכרים יחד והנקבות ג"כ ולכן לא כתיב שם מן התיבה כמו בציווי הש"י צא מן התיבה וגו' רק לבסוף כתיב יציאה אחרת בפ"ע יצאו מן התיבה כדי להזכיר יציאת' מן התיבה ג"כ ובאמת שם מותרים:

(ויצ"א נ"ח ובני"ו בגימט' זה מהקיני"ן):

מכל החי מכל בשר, ל"ל שניהם וכי יש חי בלא בשר, וי"ל דבשדים ולילין שבאו מלילית ידבר שי"ל חיות ונשמה בלא בשר וגם הם נפטרו, וע' בשוחר טוב:

מכל הבהמה הטהורה, פירש"י העתידה להיות טהורה למדנו שלמד נח תורה, ותימה דבזבחים פריך טמאים וטהורין בהאי שעתא מי הוו ומשני לבסוף כדרב חסדא שהעבירן לפני התיבה שכל שהתיבה קולטתן בידוע שהן טהורים וכו' ור' אבהו משני שבאו מאליהן וכו' ותימה מה פריך הא ודאי למד תורה וידע מה שעתיד ליטהר, וי"ל דודאי מדכתיב הטהורה לגבי בהמה למדנו שפיר שלמד תורה שע"פ סימני טהרה הכניסן אבל בזבחים פריך לענין עופות דאין מועיל בם הלימוד למי שאינו בקי בהיכר כל המינין

בעצמן שעוף טהור נאכל במסורת כדאיתא באלו טריפות ולכך הוא צריך להעבירן לפני התיבה, ג"ן:

איש ואשתו וגו', וקשה למה בבהמה אמר איש ואשתו ובעופות אמר זכר ונקבה, וי"ל לפי שבבהמות היו רובעים ונרבעים לכן אמר איש ואשתו שיביא דוקא אותן שלא רבעו ונרבעו בב"א, משא"כ בעופות שאין לך עוף רובע כדאיתא בחולין לכן אמר זכר כי כל זכר מהם אינו בספק זה ואגב כדי לכוין הלשון אמר ג"כ נקבה:

ועי"ל כי בבהמה הזכרות והנקבות מוחש בגוף בגלוי מאליו כב"א מבלי שידקדק ויחפש אחריו לכן אצ"ל זכר ונקבה כלומר שידקדק ויבדוק אחר הזכרות והנקבות משא"כ בעופות שאין אברי הזכרות והנקבות גלוים ומוחשים בגוף לכן נקט שם לשון עצם האברי' לומר שצריך לבדוק אחריהם, ובמ"ש למעלה יתיישב ג"כ מה שלא כתב בפירוש הטהורים בעופות כבבהמה אע"פ שמיירי בטהורים כפירש"י שנלמד סתום מהמפורש דכיון שבעופות אין היכר בסימנים לחוד רק שהי' צריך לידע בהם מכח קליטת התיבה כנז' אין שייך לומר לו מהעוף הטהור דמי הי' יודע, (ולדעתי זהו בעצמו מה שהכריח לרש"י ז"ל לפרש על מכל הבהמה הטהורה שלמד נח תורה והניח דעות ר"ח ור"א דמס' זבחים שהבאנו לעיל שפי' שע"י קליטת התיבה ידע כנזכר דא"כ למה לא פי' הכתוב גם בעוף לומר הטהור א"ו דבבהמה פירש מכח שלמד תורה והי' ידע ובעופות לא פירש דאעפ"כ לא ידע שאין מועיל הלימוד בהכרתם בלי מסורת בקיאות, ור"ח ור"א צריכין לדחוק ולומר דקרא רצה לקצר ולסמוך אלימוד סתום מהמפורש, ובמ"ש סרה קנאת המזרחי מרש"י ז"ל בזה ע"ש):

לחיו"ת זר"ע, בגימט' ל"א הטריפו"ת דמינה למדנו למעוטי טריפה בזבחים דק"ח במקום הזכור:

שבעה שבעה, הקשה רבינו בכור שור ל"ל ז' זכרים הלא יספיק זכר א' לכמה נקבות כל מין ומין כפי שבכחו לעבר נקבות כאשר למדנו משילוח דורן יעקב לעשו וכ"ש לעופות שתרנגול א' יספיק להרבה נקבות יותר ויותר, וי"ל שמכח קושיא זו הבין נח להקריב עולות דוקא שבאות זכרים כדכתיב אם עולה קרבנו זכר תמים וגו' וכן עשה כמו שנאמר ויעל עולות במזבח, ג"ן:

(ואולי גם דעת רש"י כן הוא אלא שר"ל שהקריב גם הנקבות היתרות, אבל עכ"פ קשה למה א"כ בטמאים ג"כ לא צוה ליקח נקבות כפי כח זכרים לעבר כדי לחיות זרע ביותר כפי טבע ומנהג העולם שהרי השתא לפ"ז נקבות היתרות בטהורים לכך באו, ועוד למה א"כ בטהורים עצמם צוה ליקח ז' ז' דהיינו זכרים ונקבות בשוה הי"ל ליקח נקבות

לפעמים פחות ולפעמים יותר הכל כפי כח זכר המין ההוא לעבר נקבות דבמה שישארו ז' נקבות לזכר א' או שנים הבלתי נקרבים ונשארים לעולם לחיות זרע לא יכוין המספר לא למין הפחות בכחו לעבר ולא למין היותר בכחו לעבר כפי חשבון המינים הכתוב בדורן של יעקב לעשו, ואם באולי לא כוון כאן הכתוב לזה כלל א"כ למה יותר מן נקבה אחת, לכן י"ל דודאי לא כיונה דעת עליון בכאן בהרבות הנקבות לשום כח העיבור כלל דלא יהא אלא מתחלת בריאת העולם שמסתמא לא ברא כ"א זכר א' ונקבה אחת מכל מין ומין כמו באדם דאף שגם הוא בכח לעבר כמה לא ברא לו תחלה אלא אחת דל"ל יתרון בריאה ללא צורך מתחלה רק שבעופות כל זכרי' ונקבות היתרים מזוג א' הכל להקרבה כיון דקי"ל אין תמות וזכרות בעופות, ומכיון שכן הוא לכן גם בבהמות אף שאין הנקבות קרבים לעולה ציוה אגב ליקח ג"כ נקבות שוה לזכרים, או משום להקריב גם הנקבות ושלא לעולות, ועיי"ל יותר מיושב שבכולן רצה הקב"ה לבחון אם יכשרו לקרבן במה שישמרו מצותו ית' דלא לשמש בתיבה שאף הם נאסרו כפירש"י על ושרצו בארץ וא"כ הלא הזכרים הוצרכו עכ"פ לקרבן והנקבות לבחון הזכרים גם בזה מלבד שלא השחיתו את דרכם כבר דמה שלא ישמשו בתיבה בשאינה מינן אין בחירה לזה דגם כבר הושלמו בכך כולם כי היו משלא דבקו אלא במינן, וגם כיון שגם בן זוגה במעמד שלא יניח לבא על בת זוגו במוחש גם פה עמנו היות בפעל הטבעי מתרנגול וזולתו מהמינין שמוחין בזכר זולתם ומתקוטטים להעבירו מלבא על בת זוגם גם באיזה מינין הנקבה בעצמה אינה מקבלת כי אם בן זוגה כפירש"י בשה"ש בתורים לכן הוצרך לבחי' זו לייחד גם להמוכנים להקרבה לכ"א נקבה מיוחדת לו לבת זוג לעצמו):

ומי המבול היו וגו', פי' ר"י חסיד בשם אביו שהמבול הי' ע"י רעמים וברקים וקולות ואח"כ נבקעו העננים ונפלו המים כאחד (והוא מתנגד לפירש"י):

ויסגור ה' בעדו, מלמד שחתם הפתח בשמו הגדול שלא יכול להפתח, וא"ת למה לא סגר נח בעצמו, וי"ל שלא ידע את מי להכניס כי באו הכל להנצל וכשקלטה התיבה אותן הכשרים שגזרה חכמה עליונה סגר השי"ת בעדו:

ויסכרו מעינות תהום, פירש"י דלא כתיב כאן כל לפי שנשתיירו חמי טברי' וכיוצא בו, וקשה למ"ד שלא ירד המבול בא"י א"כ מהיכן באו חמי טברי' ומ"ד בזבחים דבא"י מתו בהבלא א"כ איך נמלט עוג על התיבה כפירש"י ממדרש רבה על ויבא הפליט בפרשת לך לך (וי"ל דלהכי כתב רש"י וכיוצא בו כדי ליישב מה שלא נכתב כאן כל גם למ"ד שבא"י לא ירד המבול אשר לא יוכל לתרצו בחמי טברי' אליבי' כנזכר ויתורץ בכיוצא בו, כלומר על שאר חמין שבחו"ל שנשתיירו, ובאמת לדידי' חמי טברי' אולי מקדם הי'

או אגב נמשכו לשם למעלת א"י, וגם פליטת עוג לא קשיא דיכול להיות נמלט בטרם התגבר הבלא בא"י כמו למ"ד שירד המבול בא"י שצריכין לומר ג"כ שנמלט קודם תגבורת המים כ"כ):

ויהי מקץ ארבעים יום וגו' וישלח את העורב וגו', פירש"י מ' יום משנראו ראשי ההרים, ותימה הלא ז' ימים אחר שמיאן העורב בשליחותו שלח את היונה ראשונה, ובשליחות ראשונה שלה כתיב ולא מצאה היונה וגו' ואיך אפשר שבארבעים ושבעה ימים אחר התראות ראשי ההרים בא' באב עד שחרבו המים בתחלת תשרי לא הי' כי אם ס"א יום כפירש"י, לכן נראה כמו שמפורש בסדר עולם פ"ד מקץ מ' יום משהתחילו המים לחסור שהוא בא' בסיון כפירש"י בחשבונו אשר מאז עד א' באב שבו נראו ראשי ההרים יש ס' יום, הנה כלו מהם מ"ז עד שילוח ראשון של יונה אשר אז בודאי עדיין לא מצאה מנוח כי מים על פני וגו' שהרי הי' זה י"ג או י"ד יום קודם שנראו ראשי ההרים שוב המתין עוד ז' ימים עד שלחו היונה שנית נמצא זה הי' ו' או ז' ימים קודם שנראו ראשי ההרים אשר על נכון יתכן אז והנה עלה זית וגו' כי לא גבהו אז המים למעלה מכל ההרים כי אם בערך אמה וחצי כי חסרו בד' ימים אמה אחת כפירש"י וא"כ ודאי היו אז גלוים הרבה והרבה אילנות אף אם נודה לדברי הרמב"ן שאין נמצאים בראשי ההרים עצמן כי אם בשיפועיהן וזהו וידע נח כי קלו המים קלות בעלמא אבל עכ"פ גבהו עוד למעלה מן ההרים כנזכר רק שקלו קצת:

ותנח התיבה בחודש השביעי וגו', מוכיח רש"י שבס' יום חסרו המים ט"ו אמה, אמה לד' יום, וקשה שמאז שנראו ראשי ההרים עד שחרבו המים לא היו כי אם ס' או ס"א יום כנזכר דהיינו מא' באב עד א' בתשרי לר"א וכי לא הי' שום הר גבוה יותר מט"ו אמה עד שיכלו כל המים לגמרי מראשי ההרים ולמטה בתוך ס' יום, וי"ל שהיו הרים גבוהים יותר ויותר אלא שמראשי ההרים ולמטה אין כ"כ מים מפני עובי ההרים המפסיקים וממעטים בהם וחסרו אז ביום א' יותר מאשר קודם לכן בד' ימים או יותר, ממהור"ר משה בהר"י:

ולא מצאה היונה מנוח, פי' כי בא"י אפי' למ"ד שלא ירד שם מבול לא מצאה מנוח בעבור הבלא שהרי אף להאי מ"ד נמלט עוג מא"י מטעם זה וכנזכר, ומה שנמלט על התיבה אע"פ שירדו עליה גשמים גשמי ברכה היו, מהור"ר משה:

ד"א ולא מצאה היונה מנוח אפי' לפירש"י אשר כבר נראו ראשי ההרים נוכל לומר דאין זה מנוח לה שאינה אוכלת כ"א עשבים הנמצאים בארץ למטה ובאילנות לא נבילות המושלכים בראשי ההרים כמו העורב:

עלה זית, פירש"י וכן איתא בפ' עושין פסין אמרה יונה יהיו מזונותי מרורין כזית וכו' משמע שהזיתים מרורין, וקשה הלא אחז"ל ת"ח שבא"י מתוקין כזית, וי"ל דהפרי מתוק והאילן והעלים שנקראו ג"כ זית הם מרורין מאד, וי"מ שגם הפרי מר אבל השמן מתוק ובו נמשלו ת"ח שבא"י מכח טוב שם משמן טוב:

טרף בפיה, לפי הפשט טרף לשון תלישה ועקירה מחיבורו הוא כלשון ובשר בשדה טריפה דמתרגמינן ובשר תליש מן חיוא חייא טרף שם דבר, ג"ן:

וישלח את העורב וגו' את היונה וגו', פי' רי"ח שאע"פ שלא הי"ל לשלוח כי אם לבטוח שיבא אליו מאמרו ית' ליציאה כמו שבא לביאה אלא ששלח כדי לידע מקודם מתי יפסוק הפורעניות ושיוכל לראות הקרקע כי נח רחמני הי' ועל אפו הי' מוכרח להתנהג קצת באכזריות עם הבע"ח ולפרנסם בצמצום בדוחק בשלא ידע עד מתי קץ הפלאות ושמא לא יספיק לו המאכל שאסף (אבל קשה דגם זה הי"ל לידע ולבטוח כי בודאי כל הקנקלין והקינין שבמדור העליון מדור שבה בני אדם מילא את כולם בפרנסה ומאכל בציווי מכל מאכל וגו' מה שלא הוצרך להם לו ולבניו ולנשיהם דלא לריק ולחנם ציוהו ה' בשטח המדור במדת אורך ורוחב וגובה כי אם כפי אשר יכיל אותם ואת כל המינין וכל פרנסתם די צרכם כפי הידוע לו ית' המשך זמן המצטרך לכך וא"כ פשיטא שמה שאסף יספיק כדי שיעור הראוי להם יום יום, לכן נ"ל לתרץ דאת העורב אשר לא כתיב בי' טעם שילוח בקרא שלחו מטעם ששימש בתיבה ולא נחה דעתו בו להחזיקו עוד אצלו, וקרא מסייעני קצת שלא כתב וישלח את העורב מאתו כמו ביונה כי היונה ראוי' היתה להיות אתו וע"ד שדרשו בזה בפר"א אבל העורב לא כן ע"ד אתו לא אוכל שלא רצה להחזיק אתו במחיצתו עוד מפני שיקוצו אשר עשה ואעפ"כ לא הוכשר בעיניו לשלחו קודם זה הזמן דגם עתה לא שלחו לשילך לאיבוד ולטמיון בשגם הוא ית' שהכל גלוי וידוע לפניו רצה להחיותו עכ"פ ובפרט שהוצרך לחיות זרע עם כי אין בזה כ"כ הכרח דהחיות את זרע כבר הי' אפשר ע"י [כיון] ששימש והטעין לנקבתו שיחלא שנקלט הזרע, ואין סותר לזה מ"ש פ' חלק אר"ל תשובה נוצחת השיבו העורב וכו' עד אלמלי פוגע בי שר חמה או שר צנה לא נמצא העולם חסר ברי' א' שאיבדת או שמא לאשתי אתה צריך וכו' דמשמע שאם ילך הוא לאיבוד יחסר המין ויכלה, דז"א דאפ"ל שהעורב בא לנצחו מ"מ בטענה שמא לא יגדל שיחלא משמושי שבתיבה שהדבר הי' בספק אצלו ולכן הוסיף עוד לומר או שמא וכו' ודוקא בלשון או כי טען עליו ב' טענות בדרך ממ"נ, א' שאמר לנח אם הי' לך איזה טעם נכון לשלחני הלא יבא לידי קלקול בחסרון ברי' א', ואם אין כאן קלקול דקים לך שהזרע בודאי תמיד נקלט יקשה טעם השילוח אם לא שלאשתי אתה צריך

כי הוא לא שיער א"ע לחוטא וראוי להרחיק בשביל כך א"כ יכול להיות דהחייאת זרע כבר יש אף בשילך לאיבוד, אבל מ"מ מסתבר טפי דגם נח לא העמיד הדבר לודאי גמור בקליטת הזרע בשימוש התיבה ושיכוין לשילך העורב לאיבוד דמנא ידע אלא שכוון ג"כ שישוב אליו אם לא ימצא מנוח כמו ביונה ולכן קודם ששיער נח אפשרות מציאת מנוח לא שלחו כלל כי אז הי' האיבוד קרוב לודאי דשמא לא יוכל אפי' לשוב משא"כ עתה דסברת מציאתו מנוחה יותר קרובה גם קרוב לשימצא מחי' כדאיתא בפר"א שהיו נבלות אדם מושלכים בראשי ההרים לכן עתה הרחיקו ממחיצתו דאף אם באולי לא ימצא מנוח ומחי' עדיין מ"מ קרוב הדבר שיוכל לשוב לפחות, ולכך נמי אין להקשות למה לא שלח גם את חם ואת הכלב ששימשו גם הם בתיבה דבהם הי' מוכרח האיבוד בודאי אם לא ימצאו מנוח דל"ש כלל שישובו שלכן בכל השילוחין ג"כ לא שלח שום ברי' כי אם עוף פורח, ובפר"א אמרו בעורב שלחו לראות מה בעולם ומצא נבלת אדם מושלכים בראשי ההרים וכו' ור"ל ששלחו לידע אם קלו המים בעלמא כביונה ולמדו סתום מהמפורש, דאלו ביונה הלא פירשו הכתוב בעצמו לומר לראות הקלו המים שכוון לידיעה בעלמא, ולדעתי גם דעת רש"י ז"ל כן הוא ממ"ש על וישלח שביונה אינה לשון שליחות וכו' עד לראות הקלו וכו' ובעורב לא כתב כלום שרצה להמתין עד מקום שהדבר מבואר בפסוק שמכאן יתבאר גם למעלה בעורב כן שנלמוד סתום מן המפורש ודלא כדעת המזרחי ז"ל ע"ש, וכבר העליתי דברי אלו ביותר הביאור בגליון דבריו שם ובודאי הדבר מסתבר שגם בעורב הי' השילוח מטעם זה רק שכתבתי הטעם הא' למי שלא יודה לזה וגם הוא נכון אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך כי אלו ואלו דברי אלקים חיים והרצון בם לכוון האמת ולשם שמים):

ויפתח נח את חלון התיבה, תימה למ"ד צהר אבן טובה הי' א"כ לא הי' כתיב החלון כלל ומה פתח (וי"ל דמי יכריחנו להודות דלמ"ד זה לא הי' חלון ואם לא נזכר בציווי למעלה בכאן יודיענו הכתוב את זה כדרך הכתוב בהרבה מקומות ועניינם להודיע קצת בציווי וקצת בעשיי' כדי שלא לכפול הדברים וכ"כ הרמב"ן ז"ל וזולתו מהמפרשים בהרבה מקומות):

וישלח ידו ויקחה, תימה למה לא הניחה ליכנס בעצמו, ופי' רבינו בכור שור שרצה לבדוק במשמוש ידו אם קלו המים בהיות טיט ולכלוך בכנפי' או ברגלי':

יצו"א ושו"ב בגימט' שיב"א בימ"י אלי"ה בעבור שלשליחות זה היו מוכנים כאשר הביא רש"י ממ"ש ואת העורבים צויתי לכלכלך לכן לא נסתגל לשליחות נח (ולכן נכתבו יצו"א ושו"ב מלאים ויו"ן למלאות המספר):

יצוא" ושוב" עד" יבושת" ס"ת אבד"ת כדאיתא בפ' חלק הנזכר תשובה וכו' אלמלא פוגע וכו' אבדת ברי' אחת:

צא מן התיבה וגו', להגיד שבחו של נח שלא רצה לצאת בלי רשות:

אתה ואשתך וגו' פירש"י כאן התיר להם תשמיש המטה וקשה לילף מכאן שדבר שנאסר במנין לזמן מה צריך מנין אחר להתירו אף לאחר הזמן, וי"ל דמהכא ליכא למילף דלא הקציב זמן לאיסורו, ועוד דלולי פירש"י הו"א שלא להתיר תשמיש נכתב אלא לזרזם בפו"ר כי כבר נתרשל נח וחשש להוליד לבהלה ולריק:

היצא אתך, הוצא כתיב בויו"ו להורות אפי' נחש שנתקללה בויו"ו קללות:

(ד"א כי הוצא יחסר ד' ממספר היצא ביו"ד מפני שעל ד' לא יפול ציווי היצא אתך, א' היונה, הלא כבר קדמה לצאת כדכתיב ולא יספה שוב וגו', וחם וכלב ועורב לא יתכן בהם היצא אתך שדרשו בו בדומין לך שלימים ואלו לקו כדאיתא בחלק ולא יצאו שלימים כמו שנכנסו):

למשפחותיהם, בחלק אמרו למשפחותיהם ולא הם, וביאור הדבר הוא שכל החי' ובהמה ורמש שמרו ציווי הש"י בזה ויצאו למשפחותיהם, כלומר לעסוק בהעמיד משפחות משפחות בפו"ר לאפוקי נח וב"ב חששו מלהוליד כנזכר פן יביא עוד מבול עד שנשבע הקב"ה וכדאיתא במדרש רבה (ואני העליתי שם בגמ' ב' פירושים אחרים):

ד"א מכאן נהגו לצאת משפחות משפחות מבית הכנסת:

ומוראכם וחתכם וגו', וקשה א"כ אין טורפין ודורסין לב"א וי"ל שכשחוטא מראה הקב"ה את דמותם לעיני החיות בדמות בהמה שנאמר נמשל כבהמות וגו' וסר צלם מעליהם, הר"ר שלמה הבבלי:

ומוראכם וחתכם וגו', הוצרך לזה עתה מכיון שעד עתה הי' לבם גס בהם בתיבה ויקל בעיניהם לטרפם:

כל רמש אשר הוא חי, תימה חי למעוטי מאי הלא אף נבילות הותרו להם קודם שנצטוית שחיטה, רי"ח:

(ול"נ דאדרבא לרבותא נקטי' להתיר אף נטילת נשמה, דל"ת דוקא בשמתו כבר דעד השתא לא מיפרשא נטילת נשמה בקרא ולא יספיק לזה מ"ש אח"כ נתתי לכם את כל הכולל הכל דהו"א ריבוי' דכל דומיא דכירק עשב מיירי שאין בו נטילת נשמה וכדי ליישב בזה ייתורא דכירק עשב היינו אומרי' כן, דל"ל למתלי היתר כל דבר להם בהיתר ירק עשב לאדה"ר לכן צריך למכתב אשר הוא חי שאף אם הוא חי מותר לכם ליטול נשמתו ולאכלו, והשתא נמי אין לטעות ולומר שאפי' בעודו חי הותר להם דהלא כבר

אסר להם אבר מה"ח ודם מן החי במאמר אך בשר בנפשו דמו כפירש"י, ולפי האמת השתא אתא ייתורא דכירק עשב להתיר להם בשר לשובע מה"ד כירק עשב שאין בו סברא לחלק ודלא כהא דכתיב בבשלח בתת ה' לכם בשר לאכול ופירש"י ולא לשבוע שלמדה תורה דרך ארץ, לכן הורה בכאן מצד הדין מותר אף לשבוע, וכן להתיר להם בערב ובבוקר כל אימת שירצו כירק עשב ולא ככתוב שם בערב בשר, דוקא בערב בשעת טורח דהתם הוא מפני ששאלוהו שלא כהוגן כפירש"י שם לכן הורה להם כאן היתר תמידי בדמיון ירק עשב כ"ז ועת לכל חפץ לכם):

נתתי לכם את כל, פירש"י אבל לאדה"ר לא הרשיתי להמית ברי' ולאכול בשר, ותימה הלא אמרו בסנהדרין תאכל ולא אמה"ח משמע שאכל בשר, וי"ל דשחיטה הוא דשרי לי':

נתתי לכם את כל, וא"ת א"כ יטעו להתיר גם נטילת נשמת אדם לצורך אכילה, ת"ל כי בצלם אלקים וגו', ר"י:

ואך את דמכם וגו', שלא תאמר כיון שהותר לשפוך דם הבהמות דהיינו שגם חייהם ע"י האדם שהוא מפרנסם על אבוסו ורועה אותם במרעה טוב ושמן א"כ כמו כן מותר להרוג א"ע מטעם שחייו ופרנסתו ע"י עצמו לכן כתב לך כאן סמוך מיד ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש לאשמעינן דלא ושלא תאמר א"כ שאין הדבר תלוי בהאי טעמא א"כ כשם שהותר לנו נטילת נשמת בהמה וחי' כך הותר להם דמינו לכן סמך לזה תיכף ומיד כל חי' אדרשנו שאף בהמה וחי' נהרגין בדין על כך כדכתיב כי יגח שור וגו', וילפינן שור שור משבת שהכל בכלל:

ומיד האדם מיד איש אחיו אפי' מאחיו, בכור שור:

(וקשה הלא זה כבר נודע מקין שהרג את הבל אחיו, ואין להשיב א"כ אפי' ומיד האדם מיותר דכ"ש הוא מקין, דז"א דמלתא דאתיא מק"ו טרח וכתב לה קרא, ועוד דאי לא כתיב ומיד האדם לחייב רוצח שאינו קרוב הא סברא הפוכה דדוקא באחיו מיחייב בשהי"ל לרחם עליו כי שארו ובשרו הוא אבל עתה אחר שנכתב גם חיוב רוצח רחוק לו באמרו ומיד האדם ודאי מסתמא לחייב יותר ברחוק כמ"ש באמת אח"כ מיד איש אחיו ולא קודם לכן משום דבהכי הוי בדרך לא זו אף זו, ומ"מ קשיא לשתוק לגמרי מהאי מיד איש אחיו כיון דכבר ליכא למטעי דתרווייהו כתיבי הקרוב ממעשה דקין והרחוק כאן ומיד האדם, וי"ל דהתם במזיד אבל כאן מיירי בשוגג כדפירש"י גם בפשוטו וצריך לאשמעינן רבותא דאפי' בשוגג נמי אפילו מאחיו, אבל יותר נ"ל לפרש דקאי מיד איש אחיו על ומיד האדם כלומר שהש"י ידרוש מיד האדם לפעמים ע"י איש אחיו של נרצח כלומר

והודיע דין גואל הדם בשוגג זהו מיד איש אחיו, ע"י איש שהוא אחיו כלומר אחיו של נרצח הנזכר בלשון את דמכם:

ד"א ואך את דמכם לנפשותיכם וגו' בב"ר אמרו יכול אפי' כשאול, פי' לחייב ג"כ מי שהמית א"ע אבל לא בעבירה כ"א שלא ליפול בידי ערל וטמא כמו שעשה שאול, אבל אין בזה ג"כ קידוש השם, שוב אמר יכול אף כחנניא מישאל ועזריה, פי' שמסרו עצמם על קידוש השם יכול שאפי' כה"ג ליחייב, ואמר ת"ל אך מיעוט וכו', והקשה הר"ר יצחק הבחור אמאי אצטריך למעוטי כחנניא וכו', כלומר הנהרג על קידוש השם, תיפוק לי' מק"ו מצפרדעים כדאמרינן בחנניא וחבריו שנשאו ק"ו בעצמם וכו' או אם נלמד ההיתר מכאן ממיעוטא דאך ל"ל א"כ לומר התם שנשאו ק"ו (וי"ל דתרוייהו צריכי ק"ו וקרא, דק"ו למוסר עצמו ואינו משתדל להנצל אבל מ"מ אינו ממית עצמו רק שמניח להמית עצמו, וקרא להתיר אף ההורג א"ע כשאול, ומ"מ אומר המדרש כאן על ואך וכו' יכול כחנניא וגו', דלא מייתי מהכא לדומיא דידהו אלא לקידוש השם לומר דשמא אפי' על קידוש השם יאסר הכתוב אבל עכ"פ להורג עצמו בידים אתא קרא כפשטי' דדמכם לנפשותיכם וכענין שאול, וזהו כחנניא בכ"ף הדמיון ולא חנניא ממש דאלו הם לא עשו כי אם שמסרו עצמם ולא רצו להנצל בהעדר קידוש השם והפכו, וכן הצפרדעים עצמם שהלכו למיתה אבל לא שהמיתו א"ע, ולכך בחנניא וחבריו צ"ל שנשאו ק"ו וכו' ולא קאמר שהותר להם ממיעוטא דהכא דמתיר יותר מהמה דהיינו אפי' בידים כדי להודיענו דהאי קרא יתיר לגדולה מזו שעשו הם, דזולת זה הו"א דקרא דוקא בדומיא דידהו דילפי מיני' ייתור, והוי מוקמינן קרא במסתבר טפי דאף דפשטי' דדמכם לנפשותיכם בהורג עצמו מיירי מיעוט דואך לא הוי מוקמינן בכולי האי דהו"א הנח לי' לקרא ומוקים לי' אנפשי' אי לא דאייתר קרא להכי, מכח דלמוסר עצמו יש לימוד אחר דהיינו מכח ק"ו והשתא דאייתר קרא מלאוקמי' למוסר עצמו נמי אין לחלק ולאוקמא דוקא בעל קידוש השם ולא כשאול דשוב אין סברא לחלק מכיון דחזינן שלא חלקה התורה בהורג בידים וא"כ אין לתפוס על המדרש גם בזה:

לדרת עולם, לדר"ת חסר כתיב לרמז על דורות שלא היו צריכים לאות הקשת כחזקי' ועזרא ורשב"י וריב"ל ודומיהן וששה היו לכן חסרה וי"ו לרמז הזה:

את קשתי נתתי וגו', מה נשתנה קשת דוקא לאות וי"ל מפני שבו יש מראה מתני הקב"ה כדכתיב ביחזקאל ממראה מתניו ולמטה וגו' כמראה הקשת וכו', (והרחמים מבלי קושי הדין רמוזים בזה כי כל מתנים רבים הם ועש"ז נקראו כן מלשון מתון ויישוב), וא"ת הלא קשת סימן תגר ומלחמה לא סי' יישוב ושלום ונאמר דרך קשתו וגו', וי"ל דהקשת

הזה הפוך פגימתו לצד מטה מבלי שיורה לירות חצים אלינו והוא ענין לא ראתה חמה פגימתו של קשת מעולם דבמס' ע"ז על פסוק המשל ופחד עמו וגו':
והי' בענני ענן וגו', מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה, טוב:
ג' פעמים קשת בפסוק נגד ג' מראות שבו אדום לבן ירוק וכן בנר, (קשת בגימט' מ"ן מרא"ה אדומ"ה לבנ"ה ירוק"ה):
ויתגל, לשון גלות שע"י היין גלו בראש גולים, וכן מטעם זה כתב בעה"ט ויתגל אותיות גליות:
בתוך אהל"ה, כתיב בה"א לומר בתוך אהל אשתו כי זנות יין ותירוש הם שכנים וחברים תמיד:
ויקח שם ויפת, פירש"י בזכות שנתאמץ שם במצוה יותר מיפת כלשון ויקח לשון יחיד זכו בניו לטלית של ציצית וקשה הלא לקמן פירש"י באברהם שבזכות מחוט ועד שרוך זכו לציצית, וכן איתא בגמ' וי"ל דכאן בזכות שמלה זכו בניו של שם לציצית אבל אין ידוע איזה מבניו יזכה עד שבא אברהם וזכו בהם ממצות מחוט, ר"י:
(ול"נ דע"י מצות שם בשמלה זכו לטלית ועדיין לא נודע לענין ציצית דוקא דהי' אפשר מצוה אחרת בטלית וכשבא אברהם בזכות מחוט זכו לציצית בטלית וזה דקדוק לשון רש"י כאן באמרו לטלית של ציצית ולא אמר לציצית אלא כלומר לטלית שבו זכו אח"כ באברהם לציצית:
וידע את אשר עשה לו בנו הקטן פי' כנען שהוא הקטן שבבני בניו הנזכר למעלה שראה את ערותו שהוא חם, משא"כ שם ויפת שכתוב בהם ואת ערות אביהם לא ראו, והרי כנען שהוא הקטן שבבני חם כדכתיב ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען (ובני בנים הרי הם כבנים שלכך אמר בנו הקטן אע"פ דמיירי בכנען שאינו אלא בן בנו או אמר בנו של חם שראה ולא שם לבו לכסותו כמו שם ויפת לכן הוזכר ג"כ על הנבלה, ועם כ"ז לא נתקלל ג"כ כמו שנאמר ארור כנען וגו' ואת חם לא קלל לפי שלא חטא כ"כ ככנען אבל מ"מ לא ברכו כשם ויפת כיון שלא נפנה לכסות כמוהם, ר' יוסף קרא):
ברוך ה' אלקי שם, פי' ברוך הקב"ה שהוא האדון ושהוא אלקי שם, כלומר וברוך שם שאין לו אלקים זולתו, ג"ן:
יפת אלקים ליפת וישכון באהלי שם, שיתף את שניהם כאחד בברכה זו ותפס אהלי לשון רבים בעבור כי יפת יצא ממנו כורש שבנה בית שני ושם יצא ממנו שלמה שבנה בית ראשון אשר עמדו שניהם בין הכל ת"י ת"ך שנים כמנין ש"ם יפ"ת:

גבור ציד, הראשון כתיב גב"ר חסר, וכן מתחלה הוא החל להיות גבור בארץ מלמד שגבורתו הוא לצוד דעת הבריות ולהמרידם ביוצר אינה מצד עצמו אלא מחמת אדה"ר שחטא ומרד ג"כ בכך והוא הוא הראשון שהחל להיות בארץ כי אדם הי' יציר הראשון, פי' ר"י חסיד:

כתים ודודנים, ובדה"י כתיב ורודנים ברי"ש לומר כי מתחלה היו דודיהן של ישראל ואח"כ היו רודיהם כי הכתים הם הרומיים כדכתיב וצים מיד כתים ומתרגמינן רומאי ובמסכת ע"ז אמרו כן עליהם כ"ו שנין הוו קיימי בהימנותייהו וכו':

(שפ"ה אח"ת בגימט' שפ"ה הקד"ש, או בגימט' הלש"ן הקד"ש):

ויולד בנים ובנות, וקשה למה באלו הדורות לא כתיב וימת כבהנך שעד נח קודם המבול, וי"ל שאותן שלפני המבול כלו ולא נבנה מהם העולם עד שיעמידו בנים כמותם כי אם נח ובניו לבדם נשארו לכן כתיב בהו וימת, דמיתתן בודאי מיתה הוא, אבל מנח והלאה אחר המבול שמהם נתמלאה כל העולם לא כתיב בהו וימת שהמעמיד בן הממלא את מקומו אינו חשוב כמת, כמ"ש ז"ל כל שהניח אחריו כמותו וכו', ג"ן:

ורי"ח פי' כי מאדה"ר עד הפלגה כ"א הי' במות אביו ועל קברו וידע לכן כתיב וימת אבל מהפלגה ואילך לא ידע שום א' מהם שמת אביו כי אם ע"פ כתבים כי הפיצם ה' ע"פ הארץ חוץ מאברהם שידע ע"פ עדים נאמנים אבל כל שאר ב"א לא ידעו כ"א ע"י עד מפי עד לכן לא כתיב וימת, ומכאן שפסול עד מפי עד:

מלכ"ה בגימט' יסכ"ה:

אבי מלכה ואבי יסכה, ידוע כי יסכה זו שרה, וא"כ שרה גם היא בת הרן למה ייחס את לוט אחר תרח לומר ואת לוט בן הרן בן בנו ובשרה אמר ואת שרי כלתו אשת אברם בנו ולא אמר עלי' בת בנו ליחסה במה שהיא תולדות תרח, י"מ דהרן לא הי' בנו של תרח ממש רק בנו חורגו ואעפ"כ קרא לו בן לכן אצל לוט אשר גם הוא לא הי' צדיק כמו תרח יחסו הכתוב לבן בנו של תרח ע"ש הקריאה שקרא לו להרן בן לבד אף שלא הי' בן באמת, אבל שרה הצדקת לא רצה לייחסה אחריו מכיון שאינה באמת בת בנו, דודאי אם הי' באמת כך הי' מיחסה אחריו אעפ"כ כמו אברהם, אבל עתה לא רצה ליחסה ע"ש קריאה להרן בן:

שרי עקרה אין לה ולד, אין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות, לומר עכשיו אין לה אבל יהי' לה לאח"ז:

לך לך

ובעזר יחיד המלוכה, נתחיל סדר לך לך:
ויאמר ה' אל אברם, פתח באמירה רכה כדי לרצותו לילך (ד"א מכיון שאמירה זו הוא לתכלית שילך שמה ושם יברכנו כמו שאמר הכתוב והולך לכן פתח ויאמ"ר שהוא בגימט' לברכ"ה):
לך לך פירש"י להנאתך וכו' דשם אתה זוכה לבנים, לכן ל"ך ל"ך בגימט' מא"ה לרמוז על מאה ברכות שעתידין בניו לברך בכ"י, וכן רמוז בפ' הנה כ"י כ"ן יבורך גבר, כ"י כ"ן בגימט' ק'. ד"א רמז לו שיהי' לו בן שיוכשר לעולה תמימה. שרמז לו כן על מאמר לך לך אל ארץ המורי' והעלהו וגו':
ד"א ג"פ א"ל להלוך, א' כאן, שנית קום התהלך בארץ, שלישית לך לך אל ארץ המורי' רמז לו על ההולכים לרגל בג' רגלים:
ואגדלה שמך, פירש"י זה שאומרים אלקי אברהם כלומר שכשיתפללו על שמו יהיו נענים בזכותו, וקשה דבמס' שבת אמרינן תמו זכות אבות, א"ד מיחזקאל וכו', וי"ל דמ"מ ע"י תפלה לא תמו:
ואברכה מברכך רמז לו שיעמוד ממנו שבט לוי המברכים את ישראל והוא ית' יברך גם אותו, זהו ואברכה מברכך כמו כה תברכו וגו' ואני אברכם וכמו שאמרו ז"ל כהן המברך מתברך:
ד"א רש"י פי' בפ' תולדות אצל מה שבירך יצחק ליעקב אוררך ארור ומברכך ברוך שהצדיקים תחילתן יסורים ואחריתן שלוה והרשעים להפך שלכך כתיב [בבלעם] תחלה אוררך ארור וכאן למה פתח בברכה, וי"ל שיש לחלק בין ברכת השי"ת לברכת בו"ד, וי"מ דכאן שאני דחזר וסיים ונברכו בך וגו' דהוי תחלה וסוף שלוה:
ומקללך אאור, הקשה אביו של הרי"ח למה לא הבטיח שיסור ויבטל קללת המקללו ומה תועלת יש לאברהם שיקלל אח"כ המקלל ג"כ, ותירץ כי במזלא תליא מלתא דיש לך אדם שלפי מזלו ידבקו ביותר קללותיו אף בצדיק גמור, לכן לכמו זה אין תרופה אלא שיאררו הוא ית' תחלה כדי שלא יבא לידו לקלל את אברהם:
ואברם בן ע"ה שנים וגו', מנה לך כאן שנותיו כדי שתדע עי"כ שעדיין אביו תרח קיים וכפירש"י ושאעפ"כ לא חש לעמוד אצלו נגד ציווי הש"י והלך במצותיו של הקב"ה, הר"ר אליעזר:
ואברם בן ע"ה שנים וגו', זהו שכתב וכנה אשר נטעה ימינך וגו', כנ"ה בגימט' ע"ה (כי המזמור ההוא ידבר על שהוא ית' גאלם וישיבם מתוך הגליות בזכותו של אברהם

כפירש"י שם על עוררה את גבורותיך ולכה לישועתה לנו ע"ש, זה רמז וכנה אשר נטעה ימינך שנשבעת בימינך לאברהם, או שהוא אשר צוית לישב לימינך כענין הכתוב שב לימיני עד אשר אשית אויבך וגו' דקאי אאברהם כפירש"י שם, וזהו בעצמו מה שאמר כאן ועל בן אמצת לך, לכן ליותר ביאור הרמז הזה להודיע כי על אברהם יעורר איך שמוכרח הוא ית' כביכול לגאלם בזכותו מגלותם אמר וכנ"ה במספר שנים שהי' אברם בהגלותו כי גם הוא הלך לגולה כענין בת גולים ברתהון דגלוותי), ולכן באה כ"ף של וכנה רבתי לרמז לאברהם שהי' אחר כ' דורות (או תרמוז הכ"ף גדולה על שתגדלו הכ"ף להכתב במילואה ויעלה מספרה מאה, להורות על אברהם שלמאה שנים הוליד את יצחק ונעשה ממנו לגוי גדול כדכתיב כאן עש"ז ואעשך לגוי גדול, זהו כ"ף גדולה):

עד מקום שכם, פירש"י להתפלל על בני יעקב שעתידין להלחם בשכם, וקשה איך א"כ אמר ואנכי הולך ערירי וסבר הי' שלא יהי' לו בנים, וי"ל דודאי מתחלה בטח גם לבו בהבטחת לך לך להנאתך וכו' ושם אעשך לגוי גדול וכו', אבל אח"כ משששה כ"כ הרבה בלי זרע נתייאש מלהוליד עוד וסבר שגרם החטא כענין קטונתי וגו' ביעקב, ר"י:

ויט אהלה וגו', בה"א כתיב להורות על אהל שרה שנטה לה אהל לעצמה מבלי בא אליה בדרך כאמרם ז"ל אסור לאורח לשמש מטתו:

והרגו אותי ואותך יחיו, תימה וכי יקשה בעיניו שלא יהרגו גם אותה, וי"ל שמוסב על שלפניו וכאלו כתיב כי יראו אותך המצרים ואמרו אשתו זאת ויחיו אותך וע"כ יהרגני, וכבר תירץ כן החזקוני (ול"נ דודאי גם לזאת שת לבו וחשש שלא יחיו אותה לקלון ולנהוג בה מנהג הפקר של עבירה, ואין להקשות דלמה יגרע חשש זה באמרה אחותו היא דזהו מה שאמר למען ייטב לי בעבורך, ר"ל שיתנו לי מתנות לשחדני בממון להתפייס ולמסור אותך להם ברצון וא"כ לא יהיו כ"כ מבוהלים ליקח אותך בחזקה ובין כך ובין כך יסתייע לי רוח שהות להנצל ולהמלט עד עברינו מתוכם כי יהי' להם תמיד תוחלת ממושכה היותי נאות להם בדחיות שאשתדל להמשיך ולדחות, משא"כ כשידעו שאשתי את שאין תקוות המשך זמן לקחת בהיתר כ"א במיתתי וימהרו לשפך דם להתעלל בך, ולכך נמי ל"ק איך חשק במתנות לומר למען ייטב לי וגו' וכפירש"י הלא כתיב ושונא מתנות יחיה):

אמרי נא אחותי את, וקשה אמרי נא אחי הוא מבע"ל, ועוד ל"ל למתלי התיקון באמירה שלה הלא יוכל הוא לומר אחותי היא, וי"ל דאה"נ דאחותי את קאי על אמירתו שיאמר הוא אליהם כן ועכ"פ ביקש גם אמירתה את השייך לה לומר דהיינו אחי הוא, דבודאי ישאלו ויחקרו את פי שניהם זה שלא בפני זו ועשה הסכמה בינו ובינה תחלה שלא

תכחישו, וזהו אמרי נא, וכאן נפסק הדיבור, ור"ל אמרי את השייך לך, לומר שלא תכחיש מה שאומר אני אחותי את, או שחשש שהיא לא תרצה להוציא דבר שקר מפיה בחשבה שאפשר להנצל בזולת זה, וע"ז אמר אמרי נא את השייך לך לומר דהיינו אחי הוא, או לפחות שתוק כשאומר אני כך בפניהם מפני הסכנה אחותי את, ואל תכחישני, ואחותי את קאי על מה שיאמר הוא לה לאזניהם, מהור"ר יודא ווירמייש"א:

וינגע ה' את פרעה וגו', הקשה ר"י קרא מה זה ואמאי הכהו הש"י מבלי שהתרה בו תחלה כאבימלך לומר הנך מת וגו' ושוגג הי', וי"ל שתחלתו הי' שוגג אבל סופו מזיד כי הקב"ה גילה לו, דאל"כ איך אמר ועתה הנה אשתך מנא ידע, דא"ל ששרה הגידה לו להנצל מעבירה שהרי אברהם צוה עלי' אשר לא תגיד, אלא שהש"י הודיעו והתרה בו ואעפ"כ ותוקח האשה בית פרעה ואח"כ וינגע וגו', מה"ר משה:

(ועי"ל דכאן כתיב ותוקח האשה וגו' שתקפוה פתאום בע"כ ולקחוה במהירות ובהלה לרוב שיטוף הזמה ותאוה שהיתה בו ולא כתיב וישלח ויקח כאבימלך דאלו התם בהמשך זמן ומתון ביקש אותה ע"י שלוחים כדרך פתוי ורצון שתתרצה לכך אבל לא רצה כלל לכופה ולתקפה שזהו וישלח וגו' ויקח וגו' שלקחה בדברים והבטחה גמורה שעשה לה שלא תדאוג להכרח וכפי' מלבא אלי' וכן מוכרחים אנו לומר, דאל"כ איך כתיב שם אחר ויקח וגו' מהיכן הי' שהות וריווח אחר שכבר היתה אצלו לשיחלום לו ויתרה בו ואיך לא שלט בה קודם לזה, אלא שלא עלה על לבו לעשות שלא מרצונה ועדיין לא נתרצית והוא לא הי' שטוף זמה כפירש"י על מ"ש קח ולך, ואלו באבימלך כתיב הנה ארצי לפניך וא"כ שם הי' מקום להתרות וגלוי הי' לפניו ית' שההתראה תעשה פרי משא"כ כאן בפרעה שראה הוא ית' אותו בהול ומהיר לעשות בתקיפה וחזקה וגלוי היה לפניו שלא יועיל בהתרות בו ולא היתה שום תרופה אפשרית כי אם לנגעו תיכף מקודם, ולכך לא כתיב כאן ולא קרב אליה וגו' כאבימלך ונכון הוא):

ויהי ריב בין רועי וגו', וא"ת מה להם ולריב מי שלא מספיק לו מרעה במקום א' ירחיב צעדו וגבולו למרעה אחר, וי"ל כי הכנעני והפריזי אז יושב בארץ ואין לאורח ואכסניא גר תושב להרחיב מקומו:

ויהי ריב בין רועי וגו' והכנעני וגו', פירש"י ועדיין לא זכה אברהם, וא"ת והלא קרקע אינה נגזלת וא"כ לא זכה בה כנען מתחלה שהרי נפלה בחלקו של שם, וי"ל דע"י מלחמה יכולין לקנות בחזקה וכח כדאמרינן בשחיטת חולין עמון ומואב טהרו בסיחון:

והכנעני והפריזי וגו', מה ענינו לכאן אלא שלא תאמר ותתמה איך לא נשאה אותם הארץ לשבת יחד וכי לא תספיק לב' ב"א לכן אמר לנתינת טעם לפי שהכנעני וגו' והיו ג"כ עמהם בארץ:

ויפרדו" איש" מעל" אחיו" אברם" וגו', ס"ת שלו"ם, לומר שישאל אדם בחבירו לשלום בהפרדו מאתו כמו בבואו אליו:

אחרי הפרד לוט וגו', פי' שא"ל הקב"ה הסכלת עשה במה שחלקת עם לוט, כי שא נא עיניך וגו' כי ימין ושמאל תפרוצי ולא יספיק לך מה שהנחת לעצמך לחלקך, ושמא תאמר למה אני צריך כל כך, לכן נאמר ושמתי את זרעך וגו', מהר"ם:

אחרי הפרד, פירש"י כ"ז שהי' הרשע עמו הי' הדיבור פורש ממנו, ותימה הא כתיב לעיל בסמוך וירא ה' אל אברם וגו', ותו הלא גם בתחלה בהתיחד אליו הדיבור לומר לך לך וגו' הי' לוט ג"כ עמו ודו"ק, וי"ל צדיק הי' והחמיץ, מהר"ר חיים:

(ודברים אלו אין להם יסוד ועיקר בגמ' ולא סמך בשום מקום, גם לא לחנם הרבה הכתוב לייחס את לוט מתחלה כ"כ אחר חרן ותרח וכדכתיבנא לעיל ס"פ נח, אבל הדבר הברור אצלי בזה הוא כי השי"ת בדיבור לך לך הוא שהזהיר וצוה לאברם להרחיק מעליו את תרח ולוט ודומיהם כל קרוביו הרשעים כולם דזהו כל האריכות שם, מארצך וממולדתך ומבית אביך הנראה ביותר מגומגם ומיותר דאחר מארצך יאמר וממולדתך שלא יחשוב אברהם ליקח את מולידו תרח עמו כמו שהי' עמו עד לחרן כדי לאחוז בזה בציווי הש"י לילך בנסיונו ושלא להניח ידו גם מזה מכיבוד אב שלא יאמר לא קיים אברם וכו' כדלעיל ס"פ נח ברש"י מדברי חכמינו ז"ל לכן האריך לומר וממולדתך, כלומר לך לך גם ממולדתך, לזה באו טעמי מתג תחת מ"ם מארצך ומ"ם ממולדתך שהם קוים מושכים וממשיכים נגינת הקריאה במתון ואריכות, לומר כי גם עם שכבר יצא מארצו עם אביו ולוט עד חרן, יתרחק עוד ויצא כפירש"י, כלומר גם לענין מארצך התרחק עוד ויצא גם לענין וממולדתך שיתרחק גם מאביו ויניחנו שם, ולא זו אלא אף זו ומבית אביך, כלומר מכל הבית אב שלך כי כולם חוץ מאברם ושרה לא נכונו בעיניו ית' והורה אח"כ בזה שגם את לוט בן אחיו ירחק מאתו וילך הוא ושרה לבדנה מטעמם ונימוקם, גם כדי להגדיל הנסיון והזכות וכמשמעות לך לך כלומר לעצמך ושרה אך עצמו ובשרו היא, גם מפני מניעת הדיבור מאתו בשבילה כהוראת אחרי הפרד שבכאן בעצמו והרי רש"י ז"ל שפתי צדיק ידעון רצון יפה דיבר ויפה כיוון. והנה כתיב בסמוך אחר ציווי לך לך, וילך אברם כאשר דיבר אליו ה' וילך אתו לוט לומר על שלוט בעצמו נתחבר עמו משום קרב לגבי דהינא וכו' וכאשר גם בסוף הפרידה מאתו לעיל בסמוך אפי' הוצרך אברם מטעם

זה לומר הפרד נא בלשון בקשה כי קשה הי' בעיני לוט הפרידה והבטיחו אברם לפייסו להיות לו לעזר ולמגן כפירש"י שם עיין עליו ותרח לא כן עשה אלא תיכף הי' נאות להיסג אחור, ולא מיחה אברם בלוט מתחלה כנאמר שם תיכף ויקח אברם את שרה אשתו ואת לוט בן אחיו וגו' ויצאו ללכת ארצה כנען ויבואו וגו' מפני ששיער ודימה בנפשו שאין הציווי הזה מאתו ית' אלא בארץ דוקא מאיזה מחשבות הש"י אשר עמקו ונתלה בזה במאמר אל הארץ אשר אראך שחשב בו הוא הפי' והמכוון בה"א הידועה על א"י ושזהו אשר אראך מלשון ראוי וזוכה כלומר אשר אעשה אותך ראוי לה כאשר באמת הבטיחו אח"כ פעמים פעמים לך אתננה וכיוצא וחשב אברם שזהו המוסב על לך לך שאתה לבדך לעצמך עם שרה תלך מארצך ומכולם אל הארץ הידועה והחשובה שתהי' זוכה לה, אבל בחו"ל לא שיער אברם איסור וציווי בדבר, לכן ויקח וגו' ואת לוט בן אחיו ולכך בהכנסו אח"כ לתוך הארץ כתיב ויעבור אברם בארץ ולא כתיב ויבאו ארצה וגו' הכל לשון רבים כי אז הפריד את לוט מעמו בציווי השי"ת לפי מחשבתו שחשב הוא בה ובא לבדו עם שרה עד מקום שכם והתפלל שם ולא הי' אז לוט עמו, לכן על נכון כתיב שם ג"כ וירא ה' אל אברם ויאמר וגו' ובדין בא אליו הדיבור שם, אמנם אח"כ כשחזר לצאת מתוך א"י דכתיב אחריו ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה וגו' חזר לוט ונתחבר אליו לטעמים הנזכרים אשר עמו ובהוראת הכתובים אח"ז לרוב שהי' לוט עמו ולא נחית אז עוד לפרוש ממנו אפי' בארץ. ככתוב ויעל אברם ממצרים וגו' ולוט עמו הנגבה וגו' אל מקום המזבח וגו' וגם ללוט ההולך את אברם וגו' ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדיו וגו' עד כי הרבה והפציר בו אברם בדברי פיוס וריצוי כנזכר הפרד נא וגו' אם השמאל וגו' שהבטיחו הבטחות כדי להפרידו, בראות אברם כי אף בחו"ל פירש הדיבור מאתו בחברתו של לוט כהוראת ייתור אחרי הפרד לוט שבכאן כי דוקא אחרי הפרד לוט וה' אמר אל אברם שא נא עיניך וגו' כלומר אבל כל עוד שלוט בחברתו לא נתייחד אליו הדיבור, והנה במה שפירשנו כל הכתובים והמשך שלהם ודקדוקי לשונותם ודברי רש"י ז"ל הכל נכון ואין בהם עקש ונפתל פקפוק או דוחק כלל גם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום בטחתי בחסד ה' מעולם יערב לחיך כל קורא וינעם לנפשו):

כעפר הארץ, כמו שהארץ מדרס ודייש לבריות אף זרעך דייש למלכיות (ואולי רמז לו זה כאן דוקא מפני שלא דקדק יפה בצווי לך לך כנזכר וחשב מחשבות עון בו כנזכר, אשר בצווי זה הי' ג"כ טעם לשבח להורות לו ולבניו אחריו להיות מיוחדין לעצמן לבלי התערב בו והתקרב אל האומות זולתן ושצריכין להיות לעצמן לגמרי, וכעין זה שמעתי פ"א בדרוש במקרא הזה מהגאון הגדול אבי אבי רכב ישראל וקדושו מוהר"ר ליב נר"ו

בהתפשטות והתרחבות יתר דברים נכונים דברי אלקים חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא על טוב יזכר שמו ויהי ה' אלקיו עמו להחיותו לסעדו לקוממו ולרוממו, לכן מהראוי בהתרשלות אברם קצת בזה שלא דקדק שיעור מספיק להפריד את לוט בא לו בדרך עונש מדה כנגד מדה הוראה הזאת עתה):

בחברון ויבן שם מזבח וגו', וסמיך לי' ויהי בימי אמרפל לומר כי צריך להקריב קרבן לפני המלחמה וכרמז הכתוב יזכור כל מנחתך ואח"כ ובשם אלקינו נדגול (כי בזכות הקרב ינצח בקרוב, בחברו"ן ויב"ן ש"ם מזב"ח, בגימט' להקדי"ם ל"ו קרב"ן למלחמ"ה ב"א:

ויהי בימי וגו', עם כי כדרלעומר הי' החשוב והעיקר כדכתיב והמלכים אשר אתו, כלומר טפלים לו, מ"מ כאן לענין הודעת הימים והזמן אימת הי', זה כתבו ע"ש אמרפל שהי' רב בימים מהאחרים וגדול בשנים מכולן כי הוא הי' מולך גם כבר בשעת השלכת אברם לאור כשדים, כדרשתם ז"ל, אמרפל, אמר פול, שהוא הוא נמרוד אשר המעשה ההוא לא נרמז ונזכר ע"ש שום מלך זולתו:

מלך צבויים, צביים כתיב לומר שהיתה ארץ צבי כדאיתא בשלהי כתובות גם האנשים קלי מרץ כאחד הצביים:

ויצא מלך סדום וגו' ויערכו וגו', נתעוררו למלחמה מפני כי אלו החמשה היו מבני שם, וכדרלעומר וחבריו מבני חם, ונח נתן את בני חם לעבדים לבני שם, והם כבר מרדו לכן עשו מלחמה עמהם לחזור ולהביאם לעבדותם, אבל עכ"פ גברו הארבע כפירש"י לולא אברם וזכותו עמד לבני שם:

ויפלו שמה, פי' הר"ר בכור שור לשון ע"פ כל אחיו נפל, והוא כמו ויחנו, שנסו ונתחבאו לתוך אותן בארות חומר עמוקים ועשוים כמערות כדי ליקח משום עפר לצורך לבנים, ג"ן:

ויבא הפליט, בפר"א אמרו שזהו מיכאל שנמלט מלפול לארץ עם שמחזאל ועזיאל ע"ש, וכה"א אח"כ ויבא אלי הפליט מירושלים ואמר הוכתה העיר, ג"ן:

לאברם העברי והוא שוכן וגו', כינה אותו כאן עברי וסמוך לזה והוא וגו' והם בעלי ברית אברם, לומר שלא תתמה מה כוון הפליט בהגידו לאברם דמה יועיל הוא ללוט בהיותו עברי ואכסנאי, אלא כי הוא שוכן וגו' והם בעלי ברית אברם וקשרו עמו לסייע לו:

ומלכי צדק מלך שלם וגו', תימה למה הפסיק הענין בזה דהי"ל לכתוב מיד ויאמר מלך סדום וגו' תן לי הנפש וגו', וי"ל מכיון שעתיד אברם לומר למלך סדום אם מחוט ועד שרוך וגו', והי' מקום למכחישים ומלעיגים להכחיש ולומר מהיכן א"כ נתפרנס, לכן הקדים את זה לומר דמזה נתפרנס שכך עושין ליגיעי מלחמה:

מלך 'שלם 'הוציא, ר"ת מש"ה, לומר כי בהלכה למשה מסיני עסקו יחד, כי מלכי צדק הוא שם בן נח שלמד תורה:

אם אקח מכל אשר לך, הקשה אביו של הרי"ח והלא מלך סדום רשע הי' ולמה החזירו לו אברם, ועוד הוא כמציל מן העכו"ם וי"ל שאין לצדיק ליהנות מן הרשע בעוה"ז כדי שלא יעשה הרשע בו מצוה בממונו:

ולא תאמר אני העשרתי את וגו', פי' כי בדין הכל שלי כאמרם ז"ל המציל מן העכו"ם ומשלילתו וכו' שלכך עישרו ותקנו כי חזקה על חבר שאינו מוציא מת"י דבר שאינו מתוקן, רק שלא תאמר וכו' מטעם זה לא אקח:

ד"א שלא תאמר וכו', כי הקב"ה הבטיחני לאמר ואברכך בממון, ואם יעשרני אתלה העושר במי שהעושר והכבוד מלפניו:

בלעדי רק אשר אכלו הנערים, בפ' חלק אמרו קשה גזל הנאכל שאפי' צדיקים א"י להחזירו שנאמר בלעדי וגו', וקשה למה קורהו גזל הא אמרו המציל מן הגייס וכו' הרי הוא שלו וכנזכר, שהוא בעצמו אמר מפני זה טעמא דלא תאמר וכו' כי בדין הי' שלו, וי"ל דאמרינן התם אם הבעלים מרדפין אחריו צריך להחזיר ומלך סדום הי' רודף אחריהם לכן קראו גזל, הר"ר יעקב:

(וק"ל א"כ הדרא הקושיא לדוכתא איך א"כ תלה אברם מניעת לקיחתו בטעם שלא תאמר וגו', א"ו שמלך סדום לא רדף אחריהם וכמשמעות הפסוקים ויבא הפליט ויגד לאברם העברי ולא לזולתם גם כתיב ויצא מלך סדום לקראתו אחרי שובו וגו', אלא דהתם אעפ"כ ילפי שפיר מיני' דקשה גזל הנאכל וכו' לפ"מ שלא רצה אברם ליקח והחליטו הכל למלך סדום לקרותו שלו וכדכתיב אם אקח מכל אשר לך וגו', א"כ לפי דעתו ורצונו של אברם שפיר הי' זה גזל הנאכל שהרי אם לא הי' נאכל הי' מחזירו ומחליטו ג"כ לממונו של מלך סדום):

ה' אלקים מה תתן לי, פי' למה זה לך שתתן לי ובן משק ביתי וגו' כלומר ואחר יהנה ממני. ובן משק ביתי זה לוט המקוה ומשתוקק לירש אותי, זהו לשון משק:

והנה בן ביתי יורש וגו', וקשה איך לא האמין להבטחת זרע שהבטיחו הוא ית' זה פעמים פעמים, וי"ל דה"פ כיון שזקנתי כ"כ בלי זרע ישאר הבן שתתן לי יתום קטן אחר מותי, וא"כ בן ביתי הממונה על כל אשר לי יירש ויקח הכל לעשות בו כחפצו בשגם אין מי שימחה בידו, והשיב הוא ית' לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך יחזיק חזקה גמורה בכל בעודך בחיים חיותך כאשר נעשה באמת כדכתיב ויתן את כל אשר לו ליצחק:

כה יהי' זרעך, ר"ל כשיעברו עליך עוד כ"ה שנים אזי יהי' לך זרע שהרי במעמד זה שהוא אחר צאתו מחרן הי' בן ע"ה שנים ולמאה שנה הוליד:

הבט נא השמימה, ה"א יתירה, כלומר בה"א בניתי עולמות ובראתי השמים הנני מוסיף אותה על שמך ובה תפרה ותרבה ותבנה גם אתה עולם מלא:

ויחשבה לו צדקה, פי' אברם חשבה להקב"ה לצדקה שיירשנו יוצאי חלציו, דאלו הקב"ה למה יחשב הוא לאברם צדקה מה שהאמין בו, וכי מה הוא זה ואיזה אשר לא יאמין בהאל הנאמן ב"ה, בכור שור:

ויאמר ה' אלקים במה אדע וגו', בפ"ק דברכות אמרו בזה עד אברהם לא הי' אדם שקראו אדון שנאמר [אדני אלקים] במה אדע וגו' וקשה הלא גם לעיל כתיב אדני אלקים מה תתן לי, וי"ל דאותו פסוק במה אדע הי' בברית בין הבתרים שהי' אברם אז בן ע' שנים, ופסוק מה תתן לי הי' לאחר שכבש את המלכים אשר כבר הי' בן ע"ג כאשר הוכיחו בסדר עולם, והשתא ניחא דאין מוקדם ומאוחר:

במה אדע, תימה תחלה האמינו ועכשיו שאל אות, וי"ל משל לשנים א' נאמן לו וא' אינו נאמן לו, כששניהם מבטיחין לו איזה דבר לאיזה מהם מבקש שבועה על כך לא לנאמן לו, דאלו לשאינו נאמן לו לא יאמין אף בכמה שבועות, כך אברהם אחר שהאמין להקב"ה ביקש שבועה ממנו שלא יגרום חטא בניו לבטל ההבטחה והובטח בשבועתו:

במה אדע, כנגד זה נענש שישתעבד הזרע כמנין במ"ה שהוא בחילוף א"ת ב"ש ארבע מאות רק שדלג הקב"ה את הקץ ונשאר רד"ו:

ואת הצפור לא בתר, פירש"י רמז שיהיו האומות כלין, כי האומות נמשלו לבהמות, אומה בגימט' בהמ"ה, וכן אומות בגימטריא בהמות, קשה והרי גם ישראל נמשלו לבהמה שנאמר ואתן צאני וגו', וי"ל הא אהדרי' קרא לומר אדם אתם:

ותרדמה נפלה וגו', הראהו הקב"ה שיעבוד מלכיות, זהו שנאמר נפלה כענין נפלה לא תוסיף קום, והראהו גיהנם זה תרדמה נוטריקון תרד דומה, ובידו לבחור, וקבל עול מלכיות, זה שאמר שנית והנה אימה חשיכה גדולה נופלת, והנה לשון זימון שזימן לו נפילה ביד האומות, ואלו תרדמה לא זכר שנית:

ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה, פירש"י הגרות התחיל משנולד יצחק, והקשה ר' יוסף קרא מהו א"כ משמעות לשון הפסוק דאיך תמצא בעבודה ועינוי ד' מאות שנה, ותירץ שלכן בא טעם אתנחתא תחת אותם להפריד ועבדום ועינו אותם מארבע מאות שנה שלאחריו לומר שאין קצב זה לועבדום וגו' רק שקצב ד' מאות מוסב אגירות דלעיל, מהר"ר משה:

ודור רביעי ישובו הנה, פי' רבינו בכור שור שכן מדתו של הקב"ה שממתין מלהפרע מרשעים עד ד' דורות, וכשעמדו להם ג' דורות ברשע אז פוקד על הדור הרביעי כל עון אבותיו ומבערו מן העולם בעמדו גם הוא ברשע, זהו ודור רביעי וגו' כלומר לדור רביעי של אמוריים ישובו הנה, וכה"א על שלשים ועל רבעים פוקד את הכל ומבערו, וכה"א בני רבעים ישבו לך על כסא וגו', ג"ן:

דו"ר, אותיות רד"ו, לומר דור שנים יהיו שם ואח"כ ישובו הנה:

אולי אבנה ממנה, שמתוך שהיא מגדלת בנים תכנס בי תאוה יתירה ויהי' לי בנים:

והוא יהי' פרא אדם פי' הולך מדבריות דהיינו סוחר ישמעאלי:

ידו בכל ויד כל בו לקנות ולמכור:

ולא יקרא עוד את שמך אברם וגו', וא"ת מ"ש גבי אברהם שנעקר שם אברם לגמרי כאמור כאן וגבי יעקב אע"פ שכתוב בו ולא יקרא עוד שמך יעקב, לא נעקר השם ההוא לגמרי אלא ששם ישראל עיקר כדרש חז"ל ותירץ הר"ר יוסף קרא דאברהם הי"ל שמו הראשון קודם שנימול דהיינו בגיות, לא יזכר שם גיות כלל, וביעקב לא יעקר שם יעקב לגמרי שלא יתקיימו דברי עשו הרשע שאמר הכי קרא שמו יעקב וגו', ואלו לא היו קורין אותו יעקב כלל היו סבורים שנמנעין לפי שהוא גנאי ולשון עקיבה:

והקימותי את בריתי וגו' פי' כי כל עוד שלא נימול הי' נופל בהתעורר אליו הנבואה כדכתיב לעיל בסמוך ויפול אברם על פניו וגו' אבל מעתה והקימותי וגו' בקומה בלי נפילה, ולכך נכתב דוקא במקום הזה, וכן בלעם לפי שלא הי' נימול נפל כשבא אליו המראה כדכתיב מחזה שדי יחזה" נופל" וגלוי" עינים", והנה בס"ת אותיות מיל"ה בהיפך לומר שכיון שהפך במילה שלא נימול לכן נפל (ובא הרמז בס"ת דוקא לרמוז עוד כי גם סופו וקצו ליפול ע"י המילה שהפך בה דהיינו שייעץ לבלק להפקיר לבנות מואב שגרם לישראל לקלקל חותם ברית קודש ושערלתן נמשכת ככל בא על הנכרית ולהפך המילה שהיתה בם והפיל בזה כ"ד אלף מישראל, ע"ז נטל שכרו ונפל בחרב):

והי' שמך אברה"ם בגימט' רח"ם זהו שכתוב ברוגז רח"ם תזכור, מלמד שברגזו של השי"ת הוא זוכר זכות אברהם ומוחל, וכן הוא בגימט' רמ"ח כי עכשיו נתמלאו לו ע"י הברית ה' אברים שחסרו לו מקודם ממספר רמ"ח אברים:

ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך, ואתה ואתה למה לי שכשנצטוה לימול לא ידע מהיכן, א"ל הקב"ה מקום שאתה פרה ורבה זהו אתה המיותר אצל וזרעך, כלומר במקום שאתה מוציא זרע, וי"מ שנשא ק"ו בעצמו מאילנות שערלתן במקום שעושין פירות, אף שאין עשיית פירותיהם פעל תאווני והרגל עבירה, כ"ש אני שעשיית הפרי הוא הרגל

לבני אדם לחטוא בו דיצרא דעריות תקפו כ"ש שימול שם להחלישו, אמרו במדרש כשמל אברהם א"ע נרתע מאד ואחז בו הקב"ה במילה שנאמר וכרות עמו הברית, ועשה לו הקב"ה סנדקות ונתן לו אז ז' עממין וארצם, ומזה נוהגין שהסנדק נותן דורן לנימול, וא"ת מ"ט נתן לו ז' עממין ולא יותר, לפי שנצאים בעולם ע' אומות וז' הם העישור מהם, ודין הנקבה בנכסי אביה הוא עישור נכסים, וישראל הם בעוה"ז כנקבה כדכתיב נקבה תסובב גבר, כלומר בסבוב בעוה"ז דומין לנקבה, אבל לע"ל יהיו הם הגבר ויקחו הכל:

כי שרה שמה, אמרו במדרש יו"ד של שרי קראה תגר עד שהוסיפה ליהושע, פי' בהיות שלאברם נתוספה ה', ביותר הי' ראוי להניח יו"ד בשם שלה לחבר ביניהם שם י"ה שבו יצר עולמים בזכות אברהם כדכתיב בהברא"ם אותיות באברה"ם, לכן קראה תגר כאלו ח"ו אין כל העולם כולו כדאי להם עד שהוסיפה ליהושע וחזרה שם ביותר קרוב לשמו ית' שעמדה אצל ה"י וי"ו, ומזה נודע כי גם אברהם שנימול ראשון לכל באי עולם כדאי העולם לו מכיון שנתחברו האותיות ביהושע שמל את ישראל ונרמז לו שהעולם כדאי הוא לו, ושזהו הכח שמקיים שמים וארץ והבריאה כלה כדכתיב אם לא בריתי וגו', א"כ מכ"ש אברהם שנכנס ראשון למצוה זו בעצמו ומל רבים זולתו:

ואברם בן צ"ט שנה וגו', מפני כי צדי"ק טי"ת בגימט' תרי"ג, להודיע כי מצות מילה שקול כנגד כל המצות, ולכן ברי"ת שהוא תרי"ב במספר לומר שמצותה שקולה כאלו עושה גם כל תרי"ב מצות האחרים הנותרים, וי"ג פעמים ברית בפרשה זו, לומר כי בן י"ג שנים ראוי ליכנס בברית כל המצות:

בהמולו את בשר ערלתו פירש"י דבאברהם לא כתיב את שכבר נתמעך באשה, אבל ישמעאל שהי' ילד הוצרך לחתוך ערלה ולפרוע, וקשה הרי אמרו בפ' הערל דלא נצטוית פריעה לאברהם וי"ל דאעפ"כ קיימה מעצמו, כאמרם ז"ל שקיים אפי' עירובי תבשילין, וקשה א"כ למה המתין כ"כ מלמול עצמו עד שציוהו ה', וי"ל דאחר שנימול קיים הכל, דאלו קודם לכן חסרו לו ה' דברים והא' מהם הוא בינת הלב שלא הי"ל לב לדעת המצוה, הר"ר יעקב:

וירא

ובעזר עמי' שרי נהורא, נתחיל סדר וירא:

וי"א אלי"ו הנגל"ה אלי"ו בכבו"ד המיל"ה, לוי:

(וי"א אלי"ו ה' באלונ"י ממר"א, בגימט' דיו"ם ג' למיל"ה הי"ה וב"א הקב"ה ושא"ל ב"ו, כמאמר ר' חמא בר חנינא ברש"י:

באלונ"י ממר"א, בגימט' בביקו"ר החול"ה):
ד"א וי"א, בגימט' רז"י, כלומר שגלה לו אז רזי תורה ורזי עולם זהו אליו, שאליו בפרטות גילה רזא, כענין סוד ה' ליראיו:
באלוני ממרא, פירש"י הוא שנתן לו עצה על המילה, ותימה וכי הי"ל ליטול עצה על מה שציוהו הש"י, וי"ל ששאל לו באיזה אבר, או אם לעשות ביום או בלילה, או אם למעלה או מהצד או לנסותו בא:
יש"ב פת"ח האה"ל, בגימט' להכניי"ס א"ת האורחי"ם "פתח "האהל "ר"ת פה ובגימט' מיל"ה, להורות כי הנימול יש לו פה נגד מדה"ד לנצחה, וזהו כחום היום, חום הרבה המורה על מדה"ד ואש של גיהנם:
כחו"ם היו"ם, בגימט' הו"י גיהנ"ם לומר כי עתיד אברהם לישב בפתחה של גיהנם ואין מניח ליכנס כל הנימול רק מעלהו מיד, חוץ מהבא על הנכרית דממשכה ערלתי' לא מבשקר לי' כדאיתא בפ' הזהב ושאר מקומות, (ולהורות שזה החום הוא הוא שהש"י הוציא חמה מנרתיקה כמו שלעתיד יוציאה מנרתיקה להיות גיהנם לרשעים כאשר דרשו מפ' וליהט אותם היום הבא, ולכן גם כאן כתיב היום בה"א ידועה לרמז על היום ההתם):
כחם היום, חסר וי"ו, לומר שאחר ו' שעות על היום היה כמחז"ל שבחצי היום באו:
והנה ג' אנשים, פירש"י א' לרפאות את אברהם, ותימה דבפ"ק דב"ב אמרו מרגלית אחת היתה תלוי' בצוארו של א"א שכל חולה שרואה אותה מיד נתרפא וכו' ולמה א"כ הוא לא נתרפא ממנה (וי"ל דאין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים, ועוד דהוא ית' רצה שלא יתרפא כ"א ע"י רפאל לכבודו, והן אמת כי הדברים ההם אינם כפשוטן, אלא שר"ל על לשונו לשון הזהב לשון חכמים מרפא אשר בה סיפר נפלאות הש"י לבריות והודיען מציאותו וגדלו וכל חלי הדעת ונבוך האמונה שרואה אותה מתרפא ומתקרב בה תחת כנפי שכינה ככתוב ואת הנפש אשר עשו בחרן, ולכן אמרו עוד שם וכשמת תלאה בגלגל החמה, כענין השמים מספרים כבוד אל וגו' ולשמש שם אהל בהם וגו' ואין נסתר מחמתו, וכתיב כי אראה שמיך וגו'):
אל נא תעבור, וקשה והלא שנים מהם בלא"ה הוצרכו לעמוד שם, מיכאל לבשר את שרה ורפאל לרפאותו, וי"ל דאה"נ שלא דיבר אלא כנגד גבריאל שהלך להפך סדום, ולכן אמר תעבור בלשון יחיד:
ואקחה פת לחם, רמז שבעה"ב בוצע, ר' יוסף כהן:
כן תעשה כאשר דברת, פי' הר"ר בכור שור שתקח פת לחם אפויי' כי נחוצים אנחנו לשליחתינו לא נוכל לעכב, רק שהוא אמר מעט ועשה הרבה, גן:

וא"ל הבק"ר בגימט' למער"ה, רמז למ"ש במדרש שהי' הבקר בורח מלפניו למערה אחת ורץ אחריו ובא במערה עד חברון וראה את אדם וחוה שוכבין בה ואז נתאוה למערה:
ויקח חמאה וחלב וגו' פירש"י ולחם לא הביא לפי שפירסה שרה נדה, וקשה הלא כתיב בסמוך חדל להיות לשרה וגו', וי"ל דה"פ חדל להיות לשרה אורח כנשים זקנות דאיירי בי' קרא באמרו זקנים באים בימים כלומר דאלו שאר זקנות אין רואות עוד ואלו היא ראתה שפירסה נדה בו ביום ושיעור הכתוב הוא כך ואברהם ושרה זקנים וגו' ואעפ"כ חדל וגו' והדרך האמתי הוא זה (ויתיישב ג"כ מה שאמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה בלשון עבר תהי' לי עדנה מבע"ל שהרי דברי תימה הם אלו לה שנתפלאה ולא האמינה כי יחזרו לה נעורים, ועוד למה באמת תמהה על כך הלא כבר פירסה נדה בו ביום אלא שאמרה אין ממש בדבר מטעם אחרי בלותי היתה לי עדנה כלומר העדנה שהיתה לי היום הזה הוא אחרי זקנתי וכיון ששהיתי כ"כ זמן רב משעה שפסק ממני עידן וסת וזקנתי מאד אף שכבר חזר לי והיתה לי עדנה היום מקרה הוא ואין בזה כלום, ועוד ואדוני זקן שגם מצדו יבצר שתלאה המניעה בזקנת שניהם וזהו ואדוני זקן בוי"ו, וזהו ג"כ זקנים באים בימים הכל בלשון רבים על שניהם, והנה יאמר הכתוב לפ"ז חדל להיות לשרה כבר זמן רב קודם פריסת נדה של היום ההוא אורח כנשים לכן ותצחק שרה וגו'):
ויאמרו אליו אי' שרה וגו' פירש"י נקוד על אי"ו שבאליו ששאלו ג"כ לשרה איה אברהם, ויש לפקפק איך יהי' א"כ המשך משמעות הפסוק לפ"ז, וי"ל שאות ל' הנשאר ממלת אי"ו שים אותה תוך מלת אי"ה ויהי' אלי"ה כלומר ויאמרו איו אליה, וא"ת אין שואלין בשלום אשה אפי' ע"י בעלה, וי"ל דמלאכים שאין בהם יצה"ר שאני (ואין זה יישוב כלל שהרי הם באו בדמות אנשים והוצרך לנהוג כדיני אדם, אלא י"ל דפי' אין שואלין וכו' הוא לשלוח לה דברי שלום וריעות לומר אמור לה בשמי שלום עלי' וכיוצא כענין שאלת שלום בכ"מ שר"ל שלום עליך, ועוד ע' תירוץ נכון בתוס' פ' השוכר את הפועלים), עוד כתב רש"י כ"מ שהכתב רבה וכו' וקשה א"כ הי"ל לנקוד כאן אות ל' לבד והי' נדרש הכתב שהוא אי"ו כמו עתה שהנקודה הוא איו, וי"ל דה"פ כ"מ שהכתב רבה אתה דורש גם הכתב, הנקודה דרשינן ג"כ עכ"פ לפי דרש הכתב ההוא עצמו וכאן א"א, לאפוקי אם הנקודה רבה דרשינן הנקודה לבדה, וא"צ ליישב גם הכתב לדרוש זה עצמו, והשתא אתא הכא שפיר למדרש אי"ו ע"פ הנקודה (ולי נראה לפרש דתמיד דרש הנקודה טפל ומשמעות הכתב עיקר כיון שנכתב בתורה כן ולא נכתב כמשמעת הנקודה של עכשיו לכן נקוד על אי"ו שהוא השאלה לאשה שזה עשו טפלה, והעיקר מה ששאלו אליו איה שרה, ונ"מ כדי שנלמד הדרך ארץ בזה האופן דוקא שבמקרה וטפלה ישאל לאשה על

האיש, ולא ירבה שיחה עם האשה, דעכ"פ שאלת המלאכים דהכא לא הי' אלא כדי ליכנס בדברים כדפרש"י גבי אדם ובלעם, דאטו המלאכים לא ידעו היכן היא ובאשה אסור ליכנס עמה בדברים, ואלו היתה הל' נקודה הי' משמעת אליו איה שרה טפל שהוא משמעת הנקודה, ודרש איו עיקר שבאו ליכנס עמה בדברים, וזה אינו דאסור כנזכר):
שוב אשוב וגו', במלאכים יתכן לומר כן דאין מיתה ביניהם לחוש דלמא לא ישוב אבל אלישע לא אמר אל השונמית רק כעת חי' לבד דקאי על השונמית כמו כאן דלא קאי כי אם על אברהם ושרה וכתרגומו כעידן דאתון קיימין אבל שוב אשוב דקאי על עצמו לא אמר דשמא ימות ולא ישוב, מוהר"ר משה:
חדל להיות "לשרה, ר"ת חל"ל ובגימט' ניד"ה עם המלה, [כי אין טומאה] כי אם בבוא הדם מן המקור:
ותצחק שרה וגו', אף אם נודה דויפול על פניו ויצחק הכתוב באברהם פ' לך לך הוא ג"כ לשון צחוק והיתול אעפ"כ לא קשיא למה הקפיד על צחוק שלה יותר, דבדידה כתיב לאמר וכל לאמר לאחרים הוא, שלגלגה לאחרים דהיינו נגד שכנותי', ובאברהם כתיב ויאמר בלבו הלבן מאה וגו', מהר"ר משה:
ואדוני זקן, ולא תמהה על זקנת עצמה דכבר חזרו לה וסת בו ביום וזהו אחרי בלותי היתה לי עדנה בניחותא, לא דרך תמי', שאמרה מצדי כבר אינו נמנע, אבל מצד אדוני זקן הוא נמנע גמור, ולכן ג"כ אין להקשות איך למדו מכאן שמותר לשנות מפני השלום הלא אין כאן שינוי שהרי תלאה הדבר גם בזקנת עצמה באמרה אחרי בלותי וגו', אלא שאמרה זה שלא בדרך תימה, (וכבר פירשתי אני בסמוך שבאמת דברה כמתמיה מצד שניהם, והוא פי' מסכים ודאי עם המשך הפסוקים ולשונותיהם המדויקים, ואפ"ה שפיר למדו חז"ל ממאמר השי"ת שמותר לשנות דודאי שינוי הוא זה שאמר שלא תלאה התמי' כ"א בזקנת עצמה לבד וק"ל):
האף תספה ולא תשא למקום, פי' ר"י חסיד, למה זה תכלה את העיר באופן שיהא הצדיק נספה עם הרשע ועל הרשעים אינני חש רק שלא להפך את העיר כדי להניח את הצדיקים, וזהו לא תשא למקום דייקא את המקום תניח ונפש החוטאת היא תמות אבל בודאי אם אין בהם אפי' י' צדיקים כשיעור הבקשה האחרונה, אף הקרקע אין ראוי' להנצל:
וישקיפו על פני סדום, פירש"י כל השקפה לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך שהוא לטובה, ותימה הא איכא וצדק משמים נשקף, (ויש לתמוה על המתמיה הזה למה לא תמה עוד על כי השקיף ממרום קדשו, תהילים ק"ב:כ', ועל הנשקפה כמו שחר דשיר

השירים ועל עד ישקיף וירא דמגילת קינות, אבל באמת מארבעתן ל"ק וכולהו בחדא מחתא מחתינהו רש"י ז"ל, דכבר כתב בטעם השקיפה ממעון קדשך דהוי לטובה משום דגדול כח הצדקה שמהפכה מדת רוגז לרחמים וא"כ ה"נ וצדק משמים נשקף כמשמעו וכן דרשו צדק אומר יברא כי כולו צדקות, וכן כי השקיף ממרום קדשו דמיירי כל המזמור בשיבת ציון אשר עלי' נאמר ציון במשפט תפדה ושבי' בצדקה וכן מי זאת הנשקפה כמו שחר דמיירי בבהמ"ק כפירש"י שם, ובלא"ה מלת נשקף האמור על מקום מה לא קשיא כלל כמו ונשקפה על פני הישימון הנשקף על פני הישימון הנשקף על גיא הצבעים דכאלה לא שייך לא לטוב ולא לרעה רק שאומר שהמקום ההוא גבוה ונראה למרחוק, ועד ישקיף וירא ה' קאי נמי על הגאולה שתהי' בדרך ושבי' בצדקה כנ"ל, וא"כ בהאי חוץ דכתב רש"י נכלל כולם דזיל בתר טעמא):

ויבאו שני המלאכים סדומה, פירש"י אצל לוט קראן מלאכים, וקשה הא כתיב ויאמרו האנשים אל לוט וגו', וי"ל שר"ל ויאמרו אותן שקראום אנשי העיר אנשים ככתוב לפני זה איה האנשים אשר באו אליך, אבל הכתוב עצמו לא קראן אנשים, וכן לוט לא קראן אנשים אלא לפי דברי אנשי העיר, וכן מוכח הלשון שאמר רק לאנשים האל אל תעשו דבר, האל ל"ל, אלא כלומר האל שהזכרתם אתם אותם בשם אנשים אבל אני אינני קורא להם כן, וכן ל"ק ממ"ש אח"כ וישלחו האנשים את ידם וגו', ויאמרו האנשים אל לוט עוד מי לך וגו', דהכל מוסב אקריאת אנשי העיר (באמת א"צ לזה הדוחק, דקרא לא הקפיד להזכירם תמיד מלאכים, רק שבא לו הרמז רק פ"א):

שני המלאכים משום שאין מלאך א' עושה ב' שליחות והרי הי' כאן צורך להפך ולהציל וטעם הדבר מפני שאין עניות במקום עשירות:

ולוט יושב בשער סדום, סמוך לשער במקום צנוע להרחיק משכנות הרשעים וכן משמע לשון ויאהל עד סדום, עד דייקא, ולכן נמי אין לתמוה איך הי' דר לוט אצלם ולא ירא מאנשי סדום אשר הכיר במעשיהם שגזרו שלא להכניס שום אורח:

לא כי ברחוב נלין פי' לא בביתך כי אם בבית אברהם הפתוח לרוחה כרחוב:

אשר לא ידעו איש וקשה אשר לא ידע איש אותם מבע"ל כדכתיב ואיש לא ידעה, וכן בכ"מ, וי"ל דבבנות לוט הי' הפך מהנהוג שהם ידעו אותו, דאלו גבי' כתיב ולא ידע וגו', וכן מתיישב בבנות מדין דכתיב וכל אשה יודעת איש שהפקירו עצמן וכו', ג"ן:

הכו בסנורים, אע"פ שאין מלאך א' עושה ב' שליחות, זה בכלל הצלת לוט ולצרכו הוא:

אל תבט אחריך, כלומר נוסו מהר מבלי עכבה כלל פן ידבק בכם הענן שהי' מלא גפרית ואש ומלח, כי אנשי סדום לקו במלח, על שהרשיעו ואמרו כבר נשבע שלא להביא

מבול ואמר הקב"ה מבול מים איני מביא אבל מבול מלח אני מביא, מבו"ל בגימט' מל"ח, רי"ח, ולכך ותבט אשתו אחריו ותהי נציב מלח, (ואולי זהו ואל תבט אחריך, שאל תהרהר על אחריך שאיך יהפך אותם השי"ת הלא נשבע, או אחריך כינוי כלפי מעלה כאלו אמר אחריו ית',) ולכן מפני ותבט אשתו אחריו ותהי במדה כנגד מדה נציב מלח כפורענותם:

וה' המטיר וגו', פירש"י כ"מ שנאמר וה' הוא ובית דינו ותימה הא כתיב וה' שמים עשה, וי"ל שנמלך בנפשות צדיקים הם היו אז בית דינו קודם שנבראו המלאכים, (ולא נראה דהתם ידבר בשמים שנעשים מתפלות, כי אמרו במדרש שהרקיע נברא מהם מעל ראש ממ"ה ית' לעטרה כי מזמור צ"ו הזה כולו ידבר מענין נתינת שיר ושבח להקב"ה בתפלה והודי' וזהו הוא ובית דינו כי המלאכי' הממונים להביא תפלתן של ישראל לפניו ית' ואשר יכתירום בראשו הם המסייעים בבריאת שמים אלה):

כי ירא לשבת בצוער, פירוש יחידי כי אנשי העיר כשראו האש כסבורים היו שהוא מעשה שונאים המתלחמים על סדום ועמורה ויצאו כולם כקטן כגדול שמה לעזור מעיר ונשרפו כולם כמותם:

ואיש אין בארץ וגו', וקשה וכי סבורים היו שמתו כל בני עולם וי"ל שחששו שאין מי שיאות להתחתן בם בהיותם באים מסדום שהכל יאמרו הבדלו מעדה הרעה, וזהו ואין איש בארץ לבא עלינו דודאי הרבה ב"א יש אבל לבא עלינו אין איש בארץ, (וזה לבוא מלא בויי"ו, ר"ל לביאה מלאה ושלימה כלומר דרך חיתון ואישות אין מי שיחפוץ בם דאלו דרך זנות וביאת הפקר פשיטא שאינו חושש מלבא עלי' תהי' מי שתהי', אלא שאמרו שלא ימצאו מנוחה אשה בית אישה קבוע מטעם הנזכר וזהו ואיש אין בארץ ואדם אין בארץ לא נאמר וזהו כדרך כל הארץ:

ותהרין וגו', פירש"י הוציאו ערותן לחוץ פי' בתוליהן דזהו ערות אשה מלשון מערה שהן מערין ומחברין הפתח באופן שלא תהי' פתוחה ומלשון עירוי שעומדין לערות אותן ולהשירן שלא נבראו לקיום, מרבי:

ויסע משם אברהם וגו', פירש"י כשראה שחרבו הכרכים וכו', ד"א להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע וכו', משמע לפירושים אלו דבשעת קלקול בנות לוט עדיין שרה קיימת, ומעשה אבימלך אח"כ הי', ותימה דבחלק [ק"ט ע"ב] אמרו שבא אליעזר עבד אברהם לסדום, ואמרו לו עלה למטה כמנהגם הרע לאורחים ואמר להם משעה שמתה גבירתי נדרתי שלא לשכב במטה וכו' וי"ל דאינו ר"ל לסדום ממש אלא לצוער שנהגו ג"כ מעשה

סדום אלא שלא נתמלאה סאתם כפירש"י מהמדרש על הלא מצער הוא, מהר"ר אהרן צרפתי:

והיא גם היא אמרה אחי הוא, כלומר בדקתי בכל יכולתי, ולכך רק הוכיחו הקב"ה אבל פרעה שלא בדק כלום נגעו לאלתר:

ויהי כאשר התעו אותי אלקים, פי' אלהים אחרים שבבית אבא הם התעו אותי כי אחר שמאס באלילים והלך אחר הקב"ה הוכרח לברוח אנה ואנה כתועה וטועה בדרך:

הנה נתתי אלף כסף לאחיך הנה הוא לך כסות עינים וגו', פי' אילו עתה נתתי כסף הי' הדבר מכוסה וסמוי מעין כל אשר אתך ולא היו הבריות יודעין מזה, ועדיין היו אומרים ודאי נתעלל בה ואח"כ שלחה ריקם אבל אחר שנתתי צאן ובקר דבר המורגש ומוחש הרי הוא מוכח ומפורסם לכל שהוצרכתי לפייסך ולהשיבך בע"כ ע"י נס, זהו ואת כל ונוכחת, או י"ל ואת כל מוסב ג"כ אדלעיל וכנזכר, כלומר הי' הדבר מכוסה מעיני אשר אתך ומעין כל באי עולם, ונוכחת, כלומר ראה להזהר מכאן ולהבא וליקח מזה תוכחה ומוסר מלקרותו עוד אח פן תכשל:

וה' פקד את שרה וגו', בשלהי החובל דרשו מזה שהמבקש רחמים על חבירו והוא צריך וכו', שהרי מיד אחר ויתפלל אברהם וגו' כתיב וה' פקד וגו' כאשר אמר, מהו כאשר אמר, כאשר אמר אברהם אל אבימלך, ואמר פקד בלשון עבר, כלומר כבר תחלה פקד את שרה, מדלא כתיב ויפקוד, וקשה לר"י מנ"ל הלא כבר זמן רב מפסח שלפניו הובטח מאתו ית' על ההריון, (ויש לומר דמדסמכו לכאן מוכרח שרצה להורות שאף אם לא הי' מובטח כבר הי' הדבר מחויב ומסוגל עתה ממה שהתפלל על אבימלך, או שהורה לנו זה בייתור דכאשר אמר או בלשון עבר דהוא פקד):

וה' פקד, בשרה כתיב פקידה וברחל זכירה ובחנה פעמים פקידה ופעמים זכירה, משום דשרה כבר היתה זקנה ונתחדש בה וסת דרך נס יתכן בה לשון פקידה הנופל על דם נדות כאמרם ז"ל מפקידה לפקידה, וזהו וה' פקד דמה בפעל נסיי הי' הפקידה, וברחל שהיתה בחירה אמר לשון זכירה בעלמא, ואלו בחנה שמתחלה במעשה שלה היתה בחירה כתיב שם לשון זכירה, ולבסוף כשילדה עוד הזקינה אמר לשון פקידה:

ביצח"ק בגימט' רד"ו לומר כי משנולד יצחק הותחל חשבון ת' שנה, באופן שעי"כ לא נשתעבדו כ"א רד"ו:

ביצחק יקרא וגו', בירושלמי רפ"ג דנדרים אמרו ב' יצחק, בי"ת תרי, הבן של יצחק שעתיד לנחול תרי עולמות דהיינו יעקב, הוא יקרא לך זרע, ד"א ב' יצחק, בן שני של יצחק, רי"ח:

(ד"א ביצחק הבן הדבוק עם יצחק, שיעקב הי' יושב אהלים עם יצחק תמיד משא"כ עשו שהי' איש שדה, וזה שבתו הבית מעט, וכבר לנו עוד בזה דברים רבים ונכבדים יאריך בהם הספור כאן):

ותלך ותתע, פירש"י שחזרה לגלולי בית אבי', וקשה הא כתיב ושמה קטורה ודרשינן זו הגר שמעשי' נאים כקטורת, וי"ל שאח"כ עשתה תשובה, ד"א ותלך ותתע וגו' ויכלו המים וגו', פי' שאברהם נתן לה מים די ספוק רק שמפני ותתע שלא הלכה דרך ישר זה גרם לה שכלו המים, הר"ר שמואל מפליז"א:

הרחק כמטחוי קשת, פי' ר"י חסיד שאמרה לבנה נבקש אני ואתה אולי נמצא מים ובלבד שלא נרחיק זמ"ז רק כמטחוי קשת, ואם אמצא אני אורה חץ לנגדך לסימן וכן אתה, ולכך כשאמר המלאך באשר הוא שם הבינה אז כי שם אצלו תמצא, מיד חפשה שם אצלו, ויפקח אלקים וגו':

ד"א הרחק כמטחוי קשת שהרחיקה כזה מאימה פן יורה בהחץ בכעסו:

וישמע אלקים את קול וגו', פירש"י מכאן שיפה תפלת חולה על עצמו וכו', וקשה והרי אין חבוש מתיר עצמו וכו' וי"ל תפלה שאני:

באשר הוא שם, פירש"י אמר הקב"ה עכשיו מה הוא וכו' אמרו לו צדיק וכו', ותימה הא אמרינן לעיל שיצא לתרבות רעה, וע"ק והרי בן סורר נהרג ע"ש סופו וי"ל בקושיא השנית הזה גם סופו להיות צדיק רק שזרעו יחטא ובן סורר ומורה סופו לחטוא בעצמו, והר"ר ליפוצא תירץ כי בידי שמים אין דנין ע"ש סופו כי יהי' סיפק בידו ית' גם לבסוף לדונו, אבל בידי אדם דנין ע"ש סופו דשמא לבסוף לא יהי' סיפק בידם, ועל הקושיא הראשונה י"ל דבאמת יצא כבר לתרבות רעה וכהוראת לשון מצחק שהוא לשון ע"ז וש"ד, אלא דבאשר הוא שם, ר"ל שלפי שניו של עתה איננו בר עונשים, ואעפ"כ אתי לשון רש"י שפיר, שכתב לפי מעשים שעושה עכשיו, דכל המעשים שעושה עכשיו אינו ראוי ליענש עליהם, ובזה עצמו מיושבת גם השני', דלכן נמי אין שייך לדונו ע"ש סופו, דאל"כ אין לדבר סוף, שצריך לענוש כל שאינו בר עונשין ע"ש סופו, לאפוקי בן סורר בשבא כבר לידי עונשין של ב"ד מיירי ע"כ:

שבע כבשות תקח, דוקא ז' כדי להפיל לשון על לשון שבועה, ודוקא בהמות ונקבות כי אותן רגילין לקיימן לגדל ולדות ויהי' תמיד עדות הבאר נזכר על ידיהן וע"י זרעיהן כשמוליכין אותן מהבאר אומרים אלו של אברהם הן וזוכרין שהוא חפר את הבאר, לאפוקי חפץ אחר אין הדבר נזכר עי"כ, וגם זכרים אולי ישחטום ולא יקיימום:

כבשת חסר כתיב, כי לא יפה עשה לכרות ברית עם עכו"ם, הר"ר אליעזר:

והאלהים נסה וגו', הקשה אביו של הרי"ח, הלא מגיד הוא ית' מראשית אחרית ומה צורך לו בנסיון, הלא גלוי וידוע לפניו שיעמוד בנסיון ותירץ דאין הנסיון אלא בשביל המלאכים המקטרגים על רוב השפע שהשפיע הוא ית' לאברהם, לכן כתיב אח"כ בדברי המלאך כי עתה ידעתי וגו' עתה ולא מקודם:

והאלהים נסה, פירשב"ם נסה לשון קנטור כמו מסה ומריבה, מה תנסון את ה' ודומיהן, כלומר על שכרת ברית עם אבימלך אשר לא כדת בעיניו ית', כי מן הזרע בירך ה' שניתן לו לק' שנה כרת ברית לזרע כנען הארור, ולכך אמר והעלהו שם, לא והקריבהו שלא נתכוין מתחלה רק לקנטרו ולצערו, כאלו הי' מכוין שישחט ולא יתקיים הברית שכרת עם העכו"ם, ומ"מ עשה אברהם כאשר ציוהו, ובאמת דבר ה' יקום לעולם, שבדיבורו וכונתו להעלאה לחוד כן נעשה, וכן הי', ונסתייע הרשב"ם ממה שיש במדרש שאמר הקב"ה לאברהם מן הזרע שנתתי לך וברכתיו באת בברית עם פלשתים זרע הארורים ולהעמית עמו, דע שיהרגו מבניך ז' צדיקים וכו':

לך לך אל ארץ וגו', לשון נסיון הראשון לך לך מארצך, להורות שהי' לבו תמים באחרון כבראשון:

אל ארץ המורי', ע"ש המור הגדל שם שנאמר אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה:

א"ל אר"ץ המורי"ה, בגימט' בירושל"ם:

שבו לכם פה עם החמור, ודרשו עם הדומה לחמור, וקשה הרי אליעזר וישמעאל היו, וישמעאל לאו עבד הוה, וי"ל דבן שפחת שרה הי' וכתיב האשה וילדי' תהי' לאדוני':

ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה, תימה מה לו לשקר ונשובה בלשון רבים מדברים בעדם והרי כסבור הי' שיצחק לא ישוב עמו, וי"ל דה"פ, דבלשון תמי' קאמר להו כלומר, וכי סבורים אתם שבדרך טיול ושחוק נלכה אני והנער באופן שנשובה כפשוטו עד שאתם מתדבקים בנו תמיד להלוך אחרינו, אין הדבר כן, כי יש ענין גדול, דבר סתר לנו מה שלא שיערתם אתם, לכו שבו לכם פה, ומזה הרגיש יצחק קצת ואמר אי' השה לעולה, פי' רי"ח:

ויבקע עצי עולה, וא"ת ביקוע זה למה, ותו מה שדרשו שטעונה שחיטת קדשים כלי מויקח את המאכלת, כי גמר מויבקע עצי עולה, וי"ל שהיו העצים מתליעים, ומפני כך ג"כ לא מילף מיני' דטעון כלי בכ"מ, דהכא משום שהתליעו הוא:

ויקח את המאכלת, הפך ידו וראה שאין בה מאכלת, זהו וישלח אברהם את ידו ויקח וגו', שהפך ידו וביקש ליקח ולא מצא אמר שמא אינני כדאי להקריבו ונצטער הרבה, ביקש לחנקו בידו, זהו שנאמר אל תשלח ידך אל הנער (ולכך הוצרך המלאך לומר שנית

אל תשלח ידך ואל תעש לו מאומה, כי אל תשלח ידך אצטריך להורות כנז' שבקש לחנקו בידו מפני שלא מצא המאכלת בידו, ואלו לא נכתב אלא הוא הוי משמע ידך הוא דלא תשלח אבל ליהדר בתר סכין ולשחטו לכן הוצרך גם ואל תעש לו מאומה):

ה' יראה, נקרא יראה ונקרא שלם לכן נקרא ירושלם כמספר שניהם גם יחד, (ומה שנקרא באמת יראה ושלם שניהם עולים בקנה א', כי שם יראת ה' שלום מצוי' וכמאמר מה נורא המקום הזה כי לשם העבודה והיראה מסוגלה ומיוחדת ושם התפלה והעבודה עולה למעלה שאין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים):

ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים, תימה למה לא ירד אליו למטה כמו בהגר ושרה, וי"ל דהדבר הי' נחוץ כהרף עין שהי' שוחטו (ובעיני גם זה קשה דאטו שלא הי' יכול הקב"ה להקדים שליחות המלאך באופן שיגיע שם קודם השחיטה וכבר גם המלאכים בעצמם זריזים ומהירים בשליחות כהרף עין וכמאמר ר"מ ש"ץ למחזי באנפי עין כות גירי קשתא וכו', אלא שלולא דנפל קל מן שמיא לא הי' אברהם משגיח בו בחשבו שהוא מפעלות המקטריגים ומונעים אותו מלעמוד בנסיון כאשר קרה לו מהשטן כדבריהם ז"ל וכולי האי ואולי גם עתה בקושי האמין למשוך ידו כהאריכו במדרש תנחומא ע"ש):

בי נשבעתי, במדרש אמרו אמר אברהם איני זז מהמזבח עד שתשבע לי וכו' שמא ח"ו איני שומע לך אם תנסני ואבדתי כל שיגעתי, א"ל הקב"ה אין יסורים ונסיונות קשים ראוים לבא עליך כעל איוב, זהו א"כ שנסמך לכאן את עוץ בכורו ע"ש איש הי' בארץ עוץ וגו', (ב"י נשבעת"י בגימט' כבקשת"ך):

ויהי אחרי הדברים האלה, פירש"י אחר העקדה שהי' אברהם מהרהר ואומר אלו הי' בני שחוט כבר הי' הולך בלי בנים הי"ל להשיאו וכו', והקשה אביו של הג"ן והא קי"ל אחר סמוך אחרי מופלג ואיך יהי' א"כ כאן אחרי סמוך על מעשה העקדה וי"ל דה"ק בכ"מ הוי אחר סמוך אבל אחרי יכול להיות סמוך או מופלג, ג"ן:

ושמה ראומה, תימה הרי אמרו ז"ל צדיקים שמותיהם קודם להם, ורשעים הם קודמים לשמותיהם, וזו היתה רשעה ושמה קודם לה, וי"ל דלא אמרו כי אם בסתמא לא במקום שהענין מוכיח שהרי כתיב איוב שמו, שהוא קודם לשמו כברשעים, וכתיב תם וישר וגו', אלא במקום שמעשיו ועניניו מפורשים אין קפידא, וה"נ הרי רשעתה מוכח בענין, באמרו ותלד גם היא את טבח וגו' ואמרו בזה כולן לשון מרדות הן, טבח, טבחון וכו' (פי' ומתוך שילדה רשעים ומורדים כאלה ניכר וידוע גם רשעתה, כמשל הדיוט שהפרי ידמה לגזעו, והגזע לפריו, והוא הוא הרמז באמרו ושמה ראומה ותלד גם היא וגו', יאמר רא"ו מ"ה, כלומר ראו מה הוא מעשי', ומזה תדעו ותלד גם היא, כלומר שמזה יש להבין

תולדותי' וכן להפך, רא"ו מ"ה ותל"ד, כלומר ראו תולדותי' מה הם, בזה נודע גם היא, כלומר מה שהיא בעצמה, כי הא'דם יוליד בדומה, ולשני הדרכים האלה מפרש שמות תולדותי' שכולם לשון מרדות הם, וסמוך לי' ויהיו חיי שרה, שבשבילם כלו וספו חיי שרה כי הצדיקים נאספים מפני הרשעים ומעשיהם, ועוד ירמוז ושמה ראומה, על עצמה לומר ראו מה שמה ותדעו מה היא ומעשי' כי שמה ראומה, שם הנקבה מלשון ראם, שהוא שם וכינוי לשדים כאמרם ז"ל כתועפות ראם לו, כלומר כאלו היתה שדית ולילית מזקת לעולם, ותכלית הכתוב בשם ותולדת הסדרה הזאת שבאו להבדיל בין זרעה ובין זרע רבקה הכשרה:

חיי שרה

ובעזר אלקי קדם מעונה, נתחיל סדר ויהיו חיי שרה מאה שנה:

ותמת שרה, וא"ת למה נסתבבה מיתתה ע"י רמאות השטן, ותירץ אביו של רי"ח דמדה במדה לא בטל, והקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, לכן בעון ותכחש שרה מתה בכחש השטן שהי' מכזב בה, (ועוד דכיון ששיערה א"ע כמתה בהיתול וצחוק שצחקה בקרבה מהיות לה בן וחשוכי בנים חשובים כמתים, לכן מתה במדה כנגד מדה ע"י בן שהי"ל בצחוק שצחק בה שטן:

ועשרים שנה, תימה דרש"י פי' בת כ' כבת ז' ליופי, והלא אדרבה לכ' שנים האשה יפה יותר מבת ז', גם יודעת יותר לתקן תכשיטי' וקישוטיה, ופי' ר"י מה בת ז' בלא חטא אף בת ק' בלא חטא, וכבת כ' ליופי אף בת ק' ליופי:

ויבא אברהם, וקשה הרי נתיישב שם בבאר שבע כדכתיב לעיל סוף סדר וירא וישב אברהם אל נעריו ויקומו וגו' וישב אברהם בבאר שבע ואיך א"כ היתה שרה בחברון, וי"ל דהשתא בשובו בדרך הוא שנתיישב שם ושלח לחברון אחריה ליקחנה לבאר שבע אצלו והוגד לו שמתה ולכן ויבא אברהם לספוד וגו', רי"ח:

ולבכתה, חסר ו' כתיב בעבור שלא בכה אותה לפי כבודה וכאמרם ז"ל בטעם כ"ף זעירא, (כתיב לספוד לשרה ולבכותה ולא כתיב לספוד ולבכות לשרה, משום דאלו ההספד הי' לשרה כלומר כפ"מ שהיא שרה וכראוי לפי כבודה אבל הבכי' היתה מעט לא כפי כבוד שרה לכן לא הסיב מלת לשרה על הבכי', והוא הטעם שלא כתב ולבכות לה כמו לספוד לשרה, משום דלה במפיק הוי נמי במשמע בכי המיוחד לה כערך גדולתה וכמשמעות לשרה ממש, לאפוקי לבכותה הוא לשון מוכרח בכל נקבה והוי כאלו כתיב לבכות לבד בלא ה"א דפשיטא דלא הי' משמע כראוי לה רק שבאה לזה ה"א הנקבה, ולכן נמי לא

כתיב לבכות אותה כמו ויבך אותו אביו וכיו"ב דהוה משמע ג"כ לפ"מ שהיא בעצמה ולכן נמי הקדים הספד לבכי אע"פ שלפי הדת והמנהג הטבעי יקדם הבכי כמוחש וכאמרם ז"ל ג' לבכי ז' למספד, אלא מפני שלא בא לו הבכי כ"א ע"י שערר אותו בכח בהספדו, כי נמשך מזה הבכי בטבע אף למי שלא בא לו הבכי מעצמו, שע"י ספוד דברי קינה והספד יעוררנו, וזהו עצמו ויבא אברהם לספוד ולבכותה ולא אמר ויספוד ויבך מפני שהי' מתעורר ומביא עצמו בהכרח לידי מספד ובכי שזהו שימוש הלמ"ד לו שבאו לו מעצמן בטבע, ותימה יצחק היכן הי' שלא בכה אותה, וי"ל שכשנעקד עשה בו חבורה והמלאכים הביאוהו לג"ע לרפאותו שם ושהה שם ב' שנים, ותדע שהרי כתיב ויגדלו הנערים וגו' ופירש"י שהיו אז בני י"ג שנים ובו בפרק מת אברהם כדי שלא יראה את עשו יוצא לתרבות רעה, וימי אברהם היו קע"ה שנים צא וחשוב ק' לאברהם עד לידת יצחק וששים ליצחק עד לידת יעקב ועשו ועוד י"ג עד עתה הרי בין הכל קע"ג שנה וא"כ בצרי להו שנות אברהם ב' שנים, אלא אותן ב' שנים שהי' יצחק בג"ע לא קחשיב להו קרא באמרו ויצחק בן ס' וגו' ובאמת בן ס"ב הי' אז, וכן אשכחן ביעקב דלא חשיב לי' קרא י"ד שנים שנטמן בבית שם ועבר (אבל לא יתכן לומר שעשה אברהם בו חבורה, מדכתיב אל תשלח וגו' ואל תעש לו מאומה, אבל מה שהי' צריך רפואה בג"ע הוא ממה שנשרפו עיניו כמו שיבא עוד בס"ד):

גר ותושב אנכי עמכם, פי' תושב מצד וגר מצד, דהיינו תושב באמת וגר מצד שאין לי נחלה ומתירא אני שבכ"מ שאקברנה יוציאו בעלי השדה העצמות אח"ז ע"י חרישה לכן תנו לי, והם השיבו על ראשון ראשון, דהיינו על אמרו גר ותושב וגו' אמרו ההם אדרבא נשיא אלהים אתה בתוכנו, ואשר אתה חושש להוצאת עצמות במבחר קברינו וגו' בין מלכים ושרים הקבורים כאן כבר, ומכיון שהשדה מיוחד לכך אין אדם חורשו וכ"ש קבורת מלכים, הר"ר אליעזר:

ויקם אברהם וישתחו וגו', שהשתחוה לכל אחד לכן הוצרך לקום בנתים:

ויתן לי את מערת המכפלה, ועפרון השיב, השדה נתתי לך מה שלא ביקש הוא, אלא שא"ל כשם שאתה ירא מהוצאות העצמות כך יש לך לחוש שבעת מהעתים יעכבוך יורשי השדה מללכת למערה דרך השדה לכן צריך אתה לקנות גם השדה, וישרו הדברים בעיני אברהם, לכן אמר מיד נתתי כסף השדה וגו':

מכפלה בגימט' קע"ה כמנין שנותיו של אברהם המכפלה בגימט' ק"ף כמנין שנותיו של יצחק:

נתתי כסף השדה קח ממני, י"מ דלצדדין קאמר, נתתי כסף השדה בתמי', כלומר וכי נתתיו לך עד שאתה אומר השדה נתתי וגו' ואתה עושה עצמך כאלו נתתי כסף השדה ואינו כן לכן קח ממני, כי אינני רוצה בחנם, ר"י מאורלייניש:

וישקול אברהם לעפרון את הכסף, בכאן נכתב עפרן חסר שהוא בגימט' ת', לגנותו כמנין הכסף שלקח ממנו ארבע מאות שקל כסף, אברהם נתכוין לקנות לכ"א מישראל אמה על אמה במערה, כי קרקע שנקנית ונפדית בעד ת' שקלים יהי' בה ששים רבוא אמה על אמה, צא ולמד מחצר המשכן שהי' קרקע של סאתים והי' ארכו ק' ורחבו נ', הרי לך בקרקע סאתים נ' מאות אמה על אמה שהם ח' אלף דהיינו חצי רבוא, והרי קרקע שיש בה ט"ו פעמים כאלה דהיינו זרע חומר שעורים שכתוב בתורה שהוא ל' סאין שהם ט"ו פעמים סאתים נפדית בעד חמשים שקלים ככתוב בתורת משה, והנה בקרקע ההוא יש ט"ו חצאי ריבואות אמה על אמה, א"כ ת' שקלים שהם ח' פעמים נ' שקלים נפדית בהם קרקע שיש בה ח' פעמים כזאת דהיינו ח' פעמים ט"ו חצאי ריבואות אמות, שהם ד' פעמים ט"ו ריבואות שלמים שהם בין הכל ששים ריבואות אמה על אמה, רי"ח:

שק"ל בגימט' קינטורי"ם עם המלה:

ויקם שדה עפרון וגו', משמסר לו הכסף קנאו להיות קנוי ומוחזק בידו, כמו וקמה בידך ממלכת ישראל, אבל לא עשה עדיין חזקה לבית הקברות. לכן כפול ואמר אח"כ ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם לאחוזת קבר, בכור שור:

מאת בני חת, תימה והלא מעפרון קנאו, וי"ל שאותו שדה הי' שייך למלכות שכל שמלך עליהם הי' שולט בו ואכלו, לכן הוצרך לקנות גם מהם וברשותם, מוהר"ר משה:

ואברהם זקן וגו', נסמך למיתת שרה כי אין אשה מתה אלא לבעלה וקפצה עליו זקנה מצער מיתתה, וכן אמרו חז"ל בהפך בוימת אלימלך איש נעמי:

ואברהם זקן, והלא כבר כתיב ואברהם ושרה זקנים, אלא לפי שחזר לבחרות, צריך לחזור ולומר זקן, מוהר"ר משה:

בירך את אברהם בכל, נחלקו בזה רבותינו ז"ל בכ"ב יש מי שאומר בבן ויש מי שאומר בבת ובכל שמה, והנה בכ"ל בגימ' ב"ן, ועוד בכ"ל בחילוף א"ת ב"ש ובפשוטו בגימט' ב"ת:

בא בימים, שהי"ל שנים כמנין ימים דהיינו ק' נתברך בכל, שבן ק' נולד לו בן:

שים נא ידך וגו', כך הי' מנהגם לישבע בנקיטת חפץ המילה וכן השביע יעקב ליוסף, וא"ת למה לא השביע יעקב את עשו ג"כ כך על מכירת הבכורה, וי"ל שעשו משוך בערלתו הי' וא"כ הי' מבזה את המילה ואינו נאמן בהשבעו עליה, א"נ אברהם ויעקב

בזקנותם השביעו כן שכבר פסקה מהם התאוה עד שאין לחוש לחימום ויציאת זרע לבטלה, לאפוקי בבחרות אמרו ז"ל יד לאמה תקצץ נ"א יד"ך בגימט' מילה:

פן תשיב את בני שמה, שהרי משם בא לכן שייך לשון שיבה:

אשר לקחני מבית אבי כלומר שהרי לקחני משם לכן לא תשיבהו שמה, שאם אחזור שמה אחריו אעבור על ציווי השי"ת ועוד אשר נשבע לי, כלומר בטוח אני שלזרעי יהי' הארץ ולא לאחר, ר"י מאורלייניש:

ה' אלהי השמים אשר לקחני וגו', נראה לרבינו בכור שור לפרש שאמר שתי טענות יש לי על השי"ת אשר מצדם אני בטוח בו שישלח מלאכו לפני, א' אשר לקחני וגו', כלומר הרחיקני מקרובי באופן שלא אוכל לידע ולהכיר בבנותיה איזה הגונה, ב' ואשר דיבר לי, כלומר שדיבר לי ביצחק יקרא לך זרע, ואשר נשבע, כלומר והרי נשבע ליתן לזרעי את הארץ, א"כ מצד אלו ב' טענות הוטל עליו לסבב זיווג יצחק כאשר יאות ובהכרח הוא ישלח וגו' כי כ"ז אינו בידי, ג"ן:

ל"א תאב"ה וגו' בגימט' בתואל, כלומר שמא בתואל לא ירצה:

הנה אנכי נצב וגו', כלומר ואתעכב כאן לנסותה בצניעות וצדקות, כי שם בבית לבן ליכא בחינה, דשמא כ"מ שתעשה שם הוא בציווי אביה לתחבולה, כתב רש"י אר"א יפה שיחתן של עבדי אבות וכו' שהרי פ' אליעזר כפולה וכו'. וא"ת הא נשנו חלומות פרעה, וי"ל דלא נשנו אלא משום גדולתו של יוסף, מהר"ר אהרן:

והי' הנערה אשר אומר וגו', בפ"ק דתענית אמרו ג' שאלו שלא כהוגן, אליעזר, יכול אפי' חיגר או סומא, ותימה שאלו הי' רואה בה כזאת הי' בולם פיו מלומר לה דבר, ועוד למה לא אמר אפי' כנענית ובזה י"ל שלא היו מצויות שם ולא הי"ל לחוש לכך אכן תימה דחשיב התם שאול שאמר מי יעלה אל הפלשתי וגו' יכול אפי' כנעני או ממזר, וכן יפתח וכו', וצ"ע, ויש גורסין באמת באליעזר יכול אפי' גיורת או אמה, וקשה אמאי לא חשיב כלב ודוד הם שאלו שלא כהוגן דאלו כלב אמר אשר יכה את קרית ספר וגו' ודוד אמר מי יעלה אל היבוסי ויגע בצנור וגו', וי"ל דההוא דקרית ספר מיירי בג' מאות הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה והחזירם עתניאל בן קנז בפילפולו וא"א שימצא זה בנתין או ממזר שאין מלמדין אותו תורה וכן בדוד נמי אין נותנין ראש למלחמה אלא מיוחס, ר"י מאורלייני"ש. וקשה למה מונה שאול עמהם הרי לא הי' בדעתו אלא לראוי כדאמרינן בסנהדרין, וי"ל דמ"מ לפי משמעות דבריו שאל שלא כהוגן, והקשה הר"ר יוסף מי הי' שרי לאליעזר ויונתן לנחש למ"ד כל האמור בפ' מכשף ב"נ מוזהר עליו, הא כתיב בה נמי מנחש ואמרו ז"ל כל נחש שאינו כנחש אליעזר ויונתן אינו נחש, וי"ל דאין

נחש אלא באותן שסומכין על הניחוש והני לא סמכו, כי אליעזר עשאו לסימן, ויונתן לא אמר אלא לזרז את נערו, ג"ן:

וירץ לבן וגו', ויהי כראות את הנזם וגו', תימה הא מתחלה רץ אל האיש ואיך אמר קרא אח"כ ויהי כראות וגו' ויבא אל האיש, וי"ל דכך הי' המעשה, כששהתה כ"כ מה שלא הורגלה הי' רץ במרוצה דרך קצר דרך גנות ופרדסים מפסג ועולה על המעין לבקשה ומפני שלא מצאה חזר דרך ישרה שבו הלכה היא ושם פגעה ואז ויהי כראות וגו', אחר חזרתו אז חזר ויבא אל האיש וגו', רי"ח:

מ"ש ושני צמידים על ידיה קודם ששאל לה אל תתמה שלא נתן לה ממש אלא הזמין לתת לה, וכן מוכח כשחזר וסיפר הדברים, ג"ן:

בתולה ואיש לא ידעה, פירש"י מפורסם הוא, ועוד יש לפרש דאי כתיב בתולה לחוד הו"א אעפ"כ ידעה איש אפי' ממקום בתולים דהיינו שבא עלי' פחותה מבת ג' שנים ויום א' וחזרו בתולי', קמ"ל ואיש לא ידעה כלל ועל פירש"י תימה והא כתיב והמלך לא ידעה, ואעפ"כ בא עליה שלא כדרכה כדילפינן נאמר כאן ותהי לו לסוכנת ונאמר להלן הסכנתי, (וי"ל דבודאי מלשון ואיש לא ידעה משמע דשום איש בעולם לא בא עליה כלל אפי' שלא כדרכה, אבל התם דכתיב והמלך לא ידעה דאיכא למידק הא איש אחר ידעה, וזה אא"ל חלילה ונידק לפחות דאיהו גופא ידעה באופן אחר, ונימא הכי כמנהג מלך לא ידעה, הא כמנהג הדיוט ואיש דעלמא ידעה דהיינו שלא כדרכה:

והאי"ש משתא"ה ל"ה, בגימט' שות"ה ממי"ם וצפ"ה אל"י' שראה צניעות שלה ומתמה עליה:

והנה עומד על הגמלים, על ממש שבקש לבן להרגו ואמר שם ופרח באויר למעלה מהגמלים, ואז התחיל לפייסו, ואמר למה תעמוד בחוץ וגו':

ויבא אל האיש והנ"ה עומ"ד ע"ל הגמלי"ם ע"ל העי"ן, בגימט' והו"א שה"י' ב"א וביק"ש להרג"ו:

ואנכי פניתי הבית, פירש"י מע"ז וקשה הרי לא ידע עדיין שהוא עבד אברהם, וי"ל דמ"מ ידע שבארץ רחוקה אין עובדין לאלהי נחור:

אלי לא תאבה האשה, פירש"י אלי כתיב וכו', ותימה א"כ הראשון הי' ראוי להיות חסר בתוך דברי אליעזר לאברהם לא במקום הזה כשחזר לסדר הדברים לפניהם (וי"ל שבא הכתוב לומר שלעוצם הימנותי' סיפר גם להם כ"ז, שמתוך שיראו שהוא משתוקק להתחתן בו ולא זכה לכך יקפצו המה עליו, והדבר פשוט שאין ראוי לכתוב לרמוז הדבר ב' פעמים, לכן יותר נאות לרמזו כאן והראשון יהי' מלא:

ימים או עשור, פי' ב' ימים או עד עשרה ימים נעכבנה להכין תכשיטיה:
נקרא לנערה, לאו דוקא שהיתה בת ג' שנים, נקרא כלומר אנחנו בעצמנו, כי היו קורצין ומרמזין לה לומר לא אלך, ולכך קו"ף של נקרא הוא הפוכה (והוא הדבר והוא הענין שנמצא כאן השם בן ד', שם ההוי' בס"ת כסדר למפרע, ויקראו לרבקה" ויאמרו" אליה" התלכי", כי מאתו ית' יצאה הויית רבקה ליצחק ושמו ביניהם בשלימות, ואלו הרשעים רצו להפך בהווייתה ולהסוג אחור ולמפרע ממה שניאותה לזווגה לו, וכל מגמתם להתחבל בחרטה שזהו עצמו שאחר הריצוי אמרו תשב הנערה אתנו וגו', ובראותם כי לא נעשתה בזה עצתם חשבו למצא עילה בביטול ואיחור מצד רבקה עצמה, ויאמרו נקרא לנערה וגו', כלומר בעצמנו נקראנה, וחשבו אנחנו נדע להסביר לה פנים שתמאן, וזהו ענין הכפל, נקרא ונשאלה, שאף אם לא תבין בקריאה, או שמצד אליעזר לא יסתייע מלתא לקרא לה בעצמנו מ"מ נשאלה וגו', שנדע לכוין בלשון השאלה עד שתעמוד על דעתנו ותאמר נואש, כאשר זממו וכאשר עשו לשאול, התלכ"י בה"א התימה שדברו כמתמיהים, וכי תלכי, כלומר אמור לא אלך, וראי' לזה מה שהרגיש רש"י ז"ל במה שלא השיבה סתם, הן רק אמרה אלך מיותר, ופירש"י בו אלך מעצמי אף אם אינכם רוצים, ולמה זה לה, הלא הם כבר נתרצו, במאמר הנה רבקה קח ולך, אלא שהדבר כמו שכתבנו, וזה ג"כ אמרם עם האיש הזה, שדימו בנפשם לעשות שהי' וביטול לפחות כשתבקש שיבא אחריה יצחק בעצמו וכבודו, וידעו באולי גם הם שלהיותו עולה תמימה אסור לו לילך חו"ל וע"כ יתבטל לגמרי, או בזולת זה לפחות יהי' עי"כ בת דינא, וכן ע"י שלא יבא הוא בעצמו לפחות ישלח אחריה שלוחים רבים ונכבדים מאלה, שזה דקדוק התלכי עם האיש הזה, ויהי' מתוך כך בת דינא בטל דינא, לכן בא שם הוי' למפרע ובס"ת דוקא, כי חשבו להפליג הדבר בדחיי' לבסוף ולדחות מדחי אל דחי בכדי שסוף סוף תתבטל הויית זיווגם לילך למפרע ואחור לא פנים, ועוד לנו בזה דברים נמרצים יעויינו בקונטרס הזכרונות):
נקר"א לנע"ר ונשאל"ה בגימט' כי אין משיאין לקטנה רק בפיה:
לשוח בשדה, פירשו חז"ל מכאן שתקן תפלת מנחה, ותימה האמר רב כהנא ס"פ אין עומדין חציף עלי מאן דמצלי בפקתא וי"ל שזה הי' הר המורי', וכן אמרינן בפסחים לא כיצחק שקראו שדה, א"נ פקתא ר"ל בקעה שרגילים בני אדם והולכי דרכים לעבור שם, מהר"ר יהודה:
ד"א לשוח ליטע שיחים ואילנות והרמז בזה שיצא לקראתה להעמיד ממנה זרע כשר כי אדם עץ השדה, וע"ד היש בה עץ:

מי האיש הלזה, ותימה למה שאלה ע"ז ביותר, דודאי אין סברא לומר ששאלה על כל באי לקראתם, ובמדרש אמרו שראתה הולך ראשו למטה ורגליו למעלה כאיש בא מג"ע כדאיתא התם שעשו לו שם רפואה, והבא מג"ע יבא באופן זה כמ"ש ז"ל ראיתי אלהים עולים מן הארץ, ורבינו שמואל פי' שהוא מקרא קצר וכאלו אמרה מי האיש הלזה ההולך לדרכו דרך אחרת ועתה פנה מדרכו לבא לקראתינו (וזהו רמז טעם מהפך תחת ההולך שנתהפך מהליכתו להליכה אחרת):

ויצח"ק ב"א, בגימט' מג"ן עד"ן:

ויאהבה, תימה מהיכי תיתי לשנאותה, וי"ל שלא מצא לה בתולים כי נשרו בנפול מעל הגמל והי' חשדה ושנאה ותספר לו ד"ז ואליעזר מעיד לה, ואמרה לו לך בא עמי אולי יערה ממרום רוח לעשות לי נס שנמצא הבתולים במקום המעשה, והלכו ומצאו על אבן א' ויונה מרחפת עליהם שלא ימסו וינגבו בחמה ורוח וילכו לאבוד, וי"א חי' א' שמרתן ולכך זכו החיות לכיסוי דם, מיד ויאהבה:

ויביאה יצחק וגו', וקשה איך קדשה ע"י אליעזר הא אמרינן במס' קדושין דאסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה, וי"ל שלא קדשה עד שבאת אצלו (וכדי לבחנה אז אם ראוי' לו מצד שיחזור הענן על האהל, לכן ויביאה וגו' והדר ויקח וגו' ויאהבה וגו':

ויוסף אברהם ויקח אשה למדה תורה ד"א שאיש אלמן לא ישא אשה אחרת עד שהשיא בני ראשונה:

ושמה קטורה, פירש"י ע"ש שנאים מעשיה כקטורת, ותימה הא כתיב לעיל ותלך ותתע, ופירש"י חזרה לגילולי אביה (וי"ל כי בו בפרק חזרה וכשרה א"ע ומעשיה אחר שקרא אלי' מלאך אלקים ושנענית מן השמים באותו ענין, ובלא"ה צ"ל כן שהרי מיד התפללה אל אלהים ית' על אודות הנער כפירש"י שם על וישמע אלקים את קול הנער מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים וכו', גם בודאי אין סברא שיקרא לה מלאך אלקים ויהי' דובר אלי' לולי שחזרה בתשובה):

ושמה קטורה, תימה למ"ד זו הגר איך נשא אברהם מצרית ראשונה האסורה לבא בקהל, דבשלמא מתחלה הי' כאלו נשאה ע"פ הדיבור כדכתיב וישמע אברם לקול שרי ופירש"י לרוה"ק שבה, וכן אמר השי"ת כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה ופירש"י בו למדנו שהי' אברהם טפל לשרה בנביאות, אבל פעם שני קשה, וי"ל דמצרים לא שיעבדו בישראל עדיין ועדיין לא נאסרו, חיים:

(ולי נראה דכיון שהותרה בפעם ראשון לבא בקהל, הותרה, ופקע לי' איסורא מינה ולא מצי הדר חייל עלה):

ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, תימה הא אסור לאעבורי אחסנתא אפי' מברא בישא לברא טבא, וי"ל דגר לא מוריש לעכו"ם לא מד"ת ולא מד"ס כדאיתא בקדושין, והר"ר שמואל מפלייז"א פי' דהכא הי' גזירת המקום שהרי שרה אמרה כי לא יירש בן האמה וגו' והש"י הסכים על ידה שאמר כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה וכנזכר, מפי מהר"ר יוסף:

(ול"נ שא"צ לכ"ז כי בפירוש א"ל הש"י כי ביצחק יקרא לך זרע שכל שאר בניו לא היו נקראי' לו זרע כלל ואיך א"כ יירשוהו:

ולבני הפילגשים נתן מתנות, פירש"י שם טומאה מסר להם, נ"ל להגי' שם בטומאה, שיוכלו לפעול בשמות בטומאה, ועשה זה מפני שעי"כ הי' מכריחם לעזוב התרפים המגידים להם עתידות שעסקו בהם כבר, ר' משה:

תולדות

ובעזר יושב בשמים ישחק, נתחיל סדר ואלה תולדות יצחק:

ואלה תולדות יצחק, כתיב ואלה שלא רצה לפסול תולדות ישמעאל הנזכרים לעיל מיני' כיון שעשה תשובה, (ועוד נראה לומר דלענין על פני כל אחיו נפל דכתיב לעיל מיני' הוא מוסיף על הראשונים אשר כתב בו רש"י ז"ל ולהלן הוא אומר ישכון אלא עד שלא מת אברהם ישכון וכו', לזה אמר ואלה בוי"ו להורות שגם בתולדות יצחק נמצא כן דהיינו עשו, שעד שלא מת אברהם לא יצא לתרבות רעה וכשמת יצא כנודע שלכן נתקצרו שנות אברהם ה' שנים וכפירש"י לקמן אצל מן האדום האדום הזה, ולכך בא ואלה בטעם תביר לשון תברא, כלומר לשבור ולחלק בזה בתולדות יצחק שלא נבין ענין זה בכל תולדותיו רק בא' מהם ולא ביעקב, רק באותו שהפר והפך ברית, שזהו ג"כ רמז טעם תביר שהוא בהיפך אותיות ברי"ת לרמז עשו שהפר ברית, ושוב אמר תולדות יצחק בן אברהם וגו' כלומר אבל תולדות יצחק ר"ל הבן הא' שהוא ממש תולדות יצחק דומה לו ומתייחס אליו דהיינו יעקב הוא בן אברהם, כלומר מתייחס לאברהם וכשר כמותו בין בחייו של אברהם בין במותו, ולמה, מצד אברהם הוליד את יצחק, כלומר כמו שאברהם הוליד בין שני בניו א' כשר, כך ביצחק הי' האחד כשר, עד שלא תפול רמיזת ואלה מוסיף על הראשונים שבכאן כי אם בא' מהם ובאותו שהפר ברית, ויתורצו גם יתורי בן אברהם, ואברהם הוליד את יצחק בזה, (ואמרו חז"ל "ואברהם "הוליד "את, ר"ת הוא וס"ת דמ"ת אחד לשניהם:

לנכ"ח, בגימט' גיהנ"ם כי ירא מן הגיהנם אם לא הי"ל בנים:

ותה"ר, אותיות תור"ה אמרו בעלי הסוד כמנין לילות שלומדים תורה בשנה הן ימי הריון מן ט"ו באב עד ט"ו באייר:

אברהם הוליד, שלא תאמר גידלו ולכן נקרא על שמו כענין אלה בני מיכל וגו':

הוליד בגימט' דומה, שקלסתר פניו דומה לו:

אחות לבן הארמי, דרך הכתוב לייחס אחר אח הגדול, כמו אחות נביות, אחות נחשון, אחות אהרן, ג"ן:

ויתרוצצו, לשון קנה רצוץ, כלומר משתברים בתוך מעיה, ונצטערה מזה הרבה, וסברה שהם חבלי לידה ויראה שמא תפיל שהרי לא הגיע עדיין זמן לידה, זהו שאמרה א"כ למה זה אנכי, כלומר א"כ שיהיו נפלים, למה זה אנכי הריתי, ג"ן:

ותלך לדרוש את ה', פירש"י למדרשו של שם, וקשה למה לא הלכה למדרשו של אברהם וי"ל כדי שלא לצערו:

שנ"י גיי"ם בבטנ"ך בגימט' איל"ו אנטונינו"ס ורב"י:

ורב יעבוד צעיר, בשם החסיד הר"ר סעדי' נאמר דלהכי לא כתיב את הצעיר כי היכי דלישתמע נמי איפכא, רב יעבדנו צעיר ע"ד אמלאה החרבה, כשזה קם זה נופל (והוא כונת המדרש שאמר אם זכה יעבוד ואם לא ייעבד), ור"י בר אברהם אמר דברכה זו קיימת לעולם שעשו עובד ליעקב בעבדים ושפחות, ג"ן:

והנה תומם בבטנה, חסר א' וחסר י' כתיב להורות על עוד י"א שבטים שהיו ראויין לצאת ממנה ונחסרו לה, כי עשו הוציא עמו בצאתו האם והשליא כמו שיסד הפייט, טרף אף וישחת רחם וכו', ד"א שנכתב חסר בעבור שלא היו כשאר תאומים הדומים זל"ז, שהרי זה איש שעיר וזה איש חלק, והיו הפכיים לגמרי לכן הוא חסר ב' החסרונות:

ויצא הראשון אדמוני על שהשחית רחם אמו ונתגעל בדם ואדמומית:

ויקראו שמו עשו מן השמים כי עשו בגימט' שלום ולולא שמו שלום לא הי' מניח שום אדם בשלום:

עשו, אותיות ע' ש"ו, כלומר שזהו שוא בראתי בעולמי, עש"ו, העי"ן תלוי', וכן וינערו רשעים ממנה העי"ן תלוי', לומר שהוקשה צער זרע עשו וצער הרשעים שמתים בארץ קודם תחיית המתים, עש"ו בגימט' ב' פעמים יעקוב מלא וי"ו כי לולא שחטא הי' ראוי ליקח כפלים מלא וגדוש נגד יעקב:

וידו אוחזת בעקב עשו, כלומר מעכבו מהיות בכור, וכמו מה פרצת עליך פרץ שיצא ממנו מלכות בית דוד אע"פ שבכח עכב את זרח מלהיות בכור:

וידו אוחזת וגו', נכתב זה בתורה להודיע חסידותו אף מרחם אמו, שמכיון שנפתח הקבר דקדק לצאת יחדיו בפ"א שלא תצטער אמו פעמיים, רי"ח:

ויקרא שמו יעקב, במדרש אמרו אמר הקב"ה אתון קריתון לחזירתכון שם שנאמר ויקראו שמו עשו אף אנא אקרא לברי שם דכתיב כה אמר ה' בני בכורי ישראל, ותימה דבירושלמי אמרו למה נשתנו שם אברהם ויעקב ואלו שם יצחק לא נשתנה, ומשני אלו אבותיהם קראו שמותיהם אבל יצחק הקב"ה קרא שמו, שנאמר וקראת שמו יצחק, והשתא הרי גם יעקב קרא לו הקב"ה שמו, וי"ל דה"פ יצחק הקב"ה קרא שמו קודם יצירתו משא"כ ביעקב, א"נ יעקב הקב"ה לא קראו רק ישראל, יעק"ב בגימט' מלא"ך האלהי"ם, רמז שדמותו חקוקה בכסא, וכן מ"ש כסא" כבוד" מרום" מראשון ס"ת אדם, כדכתיב ודמות פניהם פני אדם, ורמז שם שאותו פני אדם הוא צורת תם שהרי ודמות" פניהם" ס"ת ת"ם, וע"ז אומר פני אדם, כלומר הדמות תם הוא הפני אדם שבכסא:

איש יודע ציד, תרגומו גבר נחשירכן, פי' לשון אדם בטל, כמו גברא שרכא, וקשה דהו"ל למכתב גבר שריכא, מאי נח, ומצאתי שיש לגרוס נחש ירכן, ופי' שהי' יודע ניחוש ירך, שהי' מנחש לילך בירכיו אחר עופות וחיות, או שהי' נושא הכישוף ההוא בתוך ירכו:

והוא עיף, שאחזתו בולמוס ואם לא הי' אוכל מיד הי' מת ומיגיעתו ממש ג"כ לא הי' יכול ליתן ידו לפיו לכן אמר הלעיטני, כלומר שפוך אותו לפי פן אמות לאלתר, וזהו ענין הולך למות, ובאמתלא זו אמר יעקב מכרה כיום וגו', שאמר אם איני מחי' אותך אני יורש את אבינו לבד, ויהי' הכל שלי וא"כ מפסיד אני בהחיותך, לכן לפחות מכרה בכורתך לי, והשיבו עשו הנה אנכי וגו' ומוטב באמת שאטול לפחות חלק פשוט, ג"ן:

הלעיטני נא "מן, ר"ת המ"ן, רמז שגם לזרע עשו דהיינו המן יהי' נפילה והשפלה לפני זרע יעקב ע"י הלעטה:

ויעקב נתן לעשו וגו', כדי לחזק הקנין כמו שקורין בל"א ליינקוי"ף, אבל למקח עצמו נתן לו דמים הרבה שלכן אחר וימכור וגו' אמר ויעקב נתן וגו' סתם, כלומר בלי דמי המכירה:

אל תרד מצרימה, לפי שהמהלך מארץ כנען לארץ מצרים דרך ארץ פלשתים הוא כדכתיב ולא נחם אלקים וגו', לכן בהגיעו לארץ פלשתים הוצרך לומר לו אל תרד וגו', ג"ן:

עקב אשר שמע, קע"ב תיבות יש בעשרת הדברות וכולן שמר אברהם, ולכן עשר תיבות בפסוק הזה כנגד עשרת הדברות:

והנה יצחק מצחק וגו', תימה היאך שימש מטתו ביום דא"ל שהי' בלילה, וי"ל שפרס טליתו והאפיל, או שסגר דלת החלון של עץ והאפיל (וזהו אצלי פי' וישקף אבימלך בעד החלון, שהוצרך להציץ ולהשקיף למאד בדוחק גדול בסדק שבדלתות שסוגרין לפני

החלון שהן הן הנקראים בעד החלון שסגרן יצחק, ומתוך כך הרגיש אבימלך, דאל"כ מהיכי תיתי להשקיף, ולולא זאת וישקף מן החלון או בחלון מבע"ל מאי בעד, וכן בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא, בעד האשנב, שמרוב בושת וצער לא נגלית להוציא ראש או להשקיף ע"י זכוכית החלון שאז היו יכולין לראותה ובפרט מכח ייבבת הבכי' אין שייך שתוציא ראשה מהאשנב, ותייבב נוסף על עצם הבוז וקלון שהי' זה לזה כי למה זאת לה לייבב בכונה לחוץ, אלא שסגרה הדלת בעד החלון והאשנב כאשר לא יכלה להתאפק מבכיי', וק"ל, וכן ויסגור ה' בעדו, ואין להאריך כי הדברים מובנים ופשוטים):

ועי"ל שמפני שארך לו הזמן שלא שימש הותר לו אף ביום כמו שמצינו בחלקי' אבי ירמי' שברשעת איזבל וסייעתה לא היו רשאין לשמש מטתן עם נשותיהם ואח"כ שימש ביום, שזהו שאמר ירמי' ארור היום אשר יולדתי בו, משמע שנזרע ביום מדלא הזכיר גם הלילה כאיוב, הר"ר יוסף:

ואל תקשה איך שימש יצחק מטתו בשנת בצורת דשובע גדול הי' לו ובשביל רעבון האומות אין לו להבטל:

ויזרע יצחק וגו', לכן אמרו לך מעמנו שאמרו אתה מחזיק בקרקעות היותר טובות ועושות פרי מכל המלכות שהרי שלך עושות מאה שערים, וזה כי עצמת ממנו מאד, כלומר שקרקעותך עצומות וטובות יותר ויותר משלנו מאד:

ואחזת מרעהו, שם איש וכן ואחזת שר העיר ובמסורה כתב לית שום בר נש:

ונשלחך בשלום, פי' וכי אין זה גדול בעיניך ששלחנוך בשלום כמשל העגור שנטל עצם מגרון הזאב ושאל שכרו והשיב הזאב וכי לא יספיק לך שהי' ראשך בפי ויצא בשלום, הר"ר אהרן:

ויקרא אותה שבעה ע"כ שם העיר באר שבע, פי' שקרא לבאר שבע הזאת שבעה מפני כי כבר מימות אברהם שם העיר באר שבע:

(ולכך בא טעם מהפך תחת על כן להורות כי נתינת טעם של על הזה מהופך שקריאת שם העיר שהי' כבר באר שבע הוא נתינת טעם לשם הבאר שבעה ולא שיהי' שם שבעה של הבאר טעם לקריאת שם העיר באר שבע כמובן הפשוט שבפסוק:

ותהיין מורת רוח וגו', הקדים זה לומר שלא תתמה היכן היו נשי עשו שלא הגידו לו שעשאה רבקה מטעמים וענין נטילת הברכות, לכן אמר ותהיין וגו' שמעשיהם הרחיקום מעל יצחק ורבקה ולא היו אצלן:

ותכהין עיניו, מפני כי בשעת עקדתו מר יבכיון מלאכי מעלה והביט למעלה לקולם ונפלו דמעות אש בעיניו והזיק לו זה בזקנתו ברבות העתים ונחלש לו חוש הראות:

ותכהין עיניו מראות, מראת חסר כתיב באופן שהוא אותיות א"ת ר"ם, לומר שכהו עיניו ממה שכפשע בינו ובין המות כמעט רגע, ושראה אז השכינה ככל אדם בעת מותו, זהו מראת א"ת ר"ם כלומר ממה שראה את רם ונשא:

(עיני"ו מרא"ת בגימ' מכ"ח עש"ן עבוד"ה זר"ה, ובגימט' ג"ם שקב"ל שח"ד, כי אמר הקב"ה אני כתבתי בתורתי לא תקח שוחד כי השוחד יעור וגו' ואתה קבלת שוחד מעשו לאהוב את הרשע שנאמר ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו ראוי שיכהו עיניך, ולכן כתיב מראת חסר ו' לכוון המספרים:

לא ידעתי יום מותי, שאם אמות תפסיד הכל, כי יעקב קנה הבכורה על פי, וקי"ל ריבה לא' ומיעט לא' דבריו קיימין, ג"ן:

שא נא כליך תליך, וקשה דבפ"ק דחולין מוכיח מאחאב ויהושפט דמותר לאכול משחיטת משומדי לע"ז, תיפוק לי' מהכא שאכל יצחק משחיטת עשו, וי"ל דלעולם אימא לך דלא אכל דלכך נזדמן לו יעקב לעשות לו מטעמים כי הצדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן, וכ"ת הא כתיב כי ציד בפיו דמשמע שהי' רגיל לאכול מצידתו, וי"ל דההוא קודם שנשתמד הי', ר"י אורלייניש:

(וא"צ לזה דודאי הי' רגיל לאכול מצידתו אכן לא מצינו דע"י שחיטת עשו אכל דדילמא בעצמו שחט או ציוה לרבקה או ליעקב לשחוט דהכל שוחטין לכתחלה ואפי' נשים, לאפוקי בפעם הזה דכתיב שא נא כליך תליך דבהדיא ציוה לו לשחוט, בזה הא תירץ דלא אסתייע מלתא ונזדמן לו יעקב):

ועשה לי מטעמים, דע"י אכילה הפסדת וע"י אכילה תתברך, ד"א דרך השרים כשמקבלין שררה עושין סעודה:

וצודה לי צידה, ה"א יתירה ששנה לו ה' הלכות שחיטה:

(וכדי להשלים התיבה בד' אותיות עם הה"א יתירה לרמוז ששנה לו גם ארבע מקומות, ועל נכון בא הרמז הזה כמספר האותיות ששנאן לו באותותם למקומותם ולכן נמי באה הה"א יתירה לבסוף אצל אות הדל"ת ולא כתב וצודה לי הציד או באופן אחר כדי שתרמוז גם הדל"ת על ד' מקומות:

והנה ה' הלכות שחיטה הם שהי' דרסה חלדה הגרמה ועיקור שעולים בגימט' אלף רצ"א שרמז לו קץ דניאל שכתוב ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף מאתים ותשעים, דהיינו שיהי' כ"כ בנתים, דהיינו בתשעים וא' תהי' הצידה, (שאז תהי' צידה גמורה ואמתית לחיה הרביעית), וא"ת הלא יצחק ידע שעשו רשע הוא ולמה א"כ רצה

לברכו, וי"ל מפני שהי' מסתכן בנפשו בצידה יום יום לרצון יצחק, וזהו כאשר אהבתי, ר"ל מטעם ויאהב יצחק וגו', דהיינו ששם כתובה תשובתו בצדו כי ציד בפיו:
עלי קללתך בני, תרגם אונקלס עלי אתאמר בנבואה וכו', היינו שנאמר לי בנבואת שם ורב יעבוד צעיר וידעתי שהצעיר יקבל הברכות, מהר"ר משה:
ד"א עלי קללתך שמפני שיודע בך שאתה נער ידע שלא מדעתך עשית ולא יקלל כ"א אשר יעצך כאלה:
ד"א עלי קללתך כלומר כל מחסורך עלי, שאם יעבירך מנחלת נכסיו אני אורישך כל כתובתי כי רבה היא:
(ד"א עלי קללתך בני, כלומר הלא עלי תגיע הקללה ביותר חלילה, כי למי תגדל הצרה יותר ומי יחוש יותר ממני אם תארע לך תקלה, וזהו עלי קללתך בני, שמצד שאתה בפרטות לבדך בני ואין לי בן זולתך, כי רבקה אוהבת כל אהבתה ליעקב, וא"כ הייתי הולך ערירי חלילה, לכן אם לא הייתי מובטח בו ית' כי תצלח לא הייתי נכנס בספק המסוכן הזה:
לפני ה', שא"ת מה יועילו לי הברכות, תדע שהם לפני ה' כי הוא יסכים על ידי:
וישתחוו לך לאומים, כשמת יעקב נתקיים זה, שבאו כולם ותלו כתריהם בארונו, מהר"ר יוסף:
ויהי אך יצא יצא, שתי יציאות למה, כי מתחלה כשראה את עשו בא יצק ונטמן אחורי הדלת עד שנכנס עשו ואח"כ יצא לגמרי:
ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים, אלו הן קרוביו בני ישמעאל וקטורה, וקראן אחיו כענין הכי אחי אתה וגו':
על חרבך תחי', וקשה וכי רצה שיעסוק ברציחות, וי"ל שר"ל בחרבך תשמור אותו וכרכיו ועיירותיו, ד"א ע"י ובשביל חרבך שהאכלתני מצידך תחי' ותצליח, ד"א לענין אם אינך רוצה להיות תחתיו אז תריד באומות ותכבוש כרכיהם בחרבך ופרקת עולו:
יקרבו ימי אבל אבי, ותימה דאין לך רשע גדול בעולם כזה שיקלל את אביו, וי"ל דה"פ במה שאהרוג את אחי יקרבו וגו', ד"א אמר ממילא יקרבו שהרי הוא זקן ואהרגה את אחי ואירש הכל:
למה אשכל גם שניכם ביום אחד, וקשה הרי לא נתקיים זה דתניא בשעה שהלכו לקבור את יעקב בא עשו וערער על המערה והרגו חושים בן דן, והרי הי' מ' ימי החנוטים בנתים, ואיך אמרו בהמקנא ורש"י הביאו שנתקיים, אבל לפי הפשט י"ל שאמרה על יצחק ויעקב, שהי' בדעתו של עשו להרוג את יעקב ביום מיתת יצחק מיד, שזהו יקרבו

ימי אבל וגו', כלומר תיכף כשיקרבו שעדיין לא יהיו ימי אבלו דהיינו תיכף למיתתו (אבל באמת לא קשיא אסוגיא דסוטה שהביא רש"י, דס"ל לתלמודא דודאי מקרי זה ביום א', דאחר החנטה כיום מיתה דמי כאשר ראוי להם חנטה, וכן ימלאו ימי החנוטים הרי אין ראוי לקבורה עד שם והוי כיום מיתה דעלמא):

אם יעקב ועשו, כתב רש"י ז"ל א"י מה מלמדנו, ופי' ר' מכיר שלמדנו שאל תתמה איך יצא רשע כזה מצדיק וצדקת כאלו, לכן אמר אל וגו' אחי רבקה וגו' שרוב בנים אחר אחי האם, (והדברים רחוקים מהדעת דמעשה בכ"י הוא, גם באברהם מאי איכא למימר, ובפרט להודיע זה במקום הזה דוקא, ואני כתבתי בזה שנים רבות שפי' הכתוב כך הוא, וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם אל לבן וגו', כלומר כ"כ בטח לב יצחק בצדקת תם עד שלא נמנע מלשלחו לכתחלה למקום אנשי רשע ולדודו רשע ולא חש שילמוד ממעשיהם עם כי כבר זכרו הכתוב בתחלת הסדר לרבקה לדבר גדול עד שהי' ראוי לחוש לפחות לכתחלה, וכן בטח לב יעקב בעצמו בזאת, שזהו וישלח וגו' וילך וגו', שזה בשליחותו וזה בהליכתו בטחו באלוף והאמינו בריע שלא יהא ניסת אליהם, והנה יציע בזה רבותא אחר רבותא, איך שלפי מנהגו של עולם הי' הדבר מסוכן מאד יותר ויותר מברבקה ואעפ"כ הי' קים להו, וזה אחי רבקה, שאחי' הוא רשע גמור ויש לחוש לרוב בנים אחרי אחי האם, ויותר מזה שהיא אם יעקב ועשו, דהיינו שכבר הותחלה והוחזקה חזקה זו, שהרי עשו בלי היותו אצלם הלך בדרכיהם דרכי רשע ויותר מהמה, וא"כ ביותר הי' כאן לחוש זולת כל רבותא שברבקה, אעפ"כ גדלה כ"כ חזקת צדקת יעקב עד שוישלח וגו' עד שוילך וגו', שלשניהם כא' טובים לא הי' בית מיחוש כלל, וזהו שציותה לו רבקה וישבת עמו ימים אחדים וגו' ושלחתי ולקחתיך משם, שברבות העתים הי' לחוש אם יעמוד אצלו הרבה, והוא הוחזק בעצמו באמרו ויהיו בעיניו כימים אחדים, אשר אי לא מסתפינא אמינא בו הפך דעת רש"י שכתב שאותן ז' שנים הן הן ימים אחדים שאמרה לו אמו, דא"כ כ"ף הדמיון מה תהא עלי', או מה שייך בעיניו הלא באמת גם רבקה חשבה אותן לימים אחדים, אלא שבודאי היא ציותה ביותר ויותר ימים מועטים מז' שנים בחששה שלה הנזכר אלא שהוא הי' קים לי' בעצמו ויהיו בעיניו שנים רבות כאלה כמו ימים אחדים שציותה אמו, כי גם בהמה ויותר מהמה לא חש לעצמו כאשר הי"ל בביתו עשרים שנה ועמד בצדקו, ואין להאריך כאן איך ולמה עבר על גבול אמו אשר כתוב אצלינו הכל על נכון בדברים מתוקים מדבש):

ויצא

ובעזר את יראיו רוצה, נתחיל סדר יצא:
ויצא יעקב, פרשה זו סתומה מפני שהי' צריך להדר אחר אשה ולעבוד זולתו מה שלא נאה לכמותו, שמהדרין ומביאין אחריו בית והון ואשה משכלת למדריגתו, לוי:
ד"א מפני שהי' צריך לברוח כדכתיב ויברח יעקב וגו':
ויצא' יעקב' מבאר' שבע' ס"ת ארב"ע לומר שסוף יציאתו זאת לישא ד' נשים, (ואותיות ארבע לא באו כסדרן בס"ת אלו, לומר בערבוב נשאן, דהיינו רחל שהיתה ראוי' לו איחרה לו לקוחין, וכן אח"כ השפחות בהיפוך, תחלה שפחת רחל הנשואה באחרונה ואח"כ שפחת לאה הנשואה ראשונה, וכל אלה רמוז כאן באשר עיקר יציאתו זאת היתה לתכלית נשיאת אשה, וכרמוז בסמיכות לו לאשה ויצא וגו'):
יעקב" מבאר" שבע", ס"ת אותיות עב"ר שמבאר שבע הלך ונטמן בבית עבר, ולא הלך לחרן מיד, לוי:
ויל"ך בגימט' ב"ו ביו"ם, שקפצה לו הארץ ובא לחרן לשעה:
ויקח מאבני המקום, מאבנים שנעקד עליהם יצחק שזהו המקום המיוחד והידוע, (המקו"ם בגימט' בעקד"ה):
ויפגע במקום, תימה ע"כ תפלת מנחה הוא שהתפלל שהרי הי' בדעתו לחזור קודם שקיעת החמה רק ששקעה עליו אח"כ פתאום כדאמרינן בחולין כד צלי יהיב דעתי' למיהדר וכו', דאל"כ לא התפלל אותו היום תפלת מנחה כלל, וא"כ איך אמרו חז"ל מכאן שהוא תיקן ערבית, הר"ר יעקב, והג"ן הקשה איפכא דכיון שהפקיעו חז"ל מכאן דיעקב תקן ערבית א"כ הי' לנו להתפלל אותה קודם שקיעת החמה כאשר התפלל הוא, דכאן עדיין הי' היום גדול רק ששקעה לו החמה, וע"ק איך אמרו ז"ל שיצחק תקן תפלת מנחה, הא אמרינן במסכת יומא על תפלת מנחה צלותי' דאברהם אבינו מכי משחרי כותלי וכו', א"כ משמע שאברהם תקנה, וי"ל דאחר שתקנה יצחק התפלל אותה אברהם, א"נ אברהם ודאי כולן קיים שהרי אפי' עירוב תבשילין שמר, רק שלא תקן לב"ב מנחה וערבית קבע עד שבא כ"א ותקן את שלו, ומקום הניח להם להתגדר בו, (ועל קושיית מהר"ר יעקב והג"ן נ"ל לומר דודאי ויפגע במקום כולל תרוייהו מנחה וערבית כ"א בבחינתה, דהיינו בבחי' מה שהי' ראוי להיות היום גדול ושהי' דעתו לחזור, בזה פי' ויפגע למנחה שהתפלל שם מנחה, ובבחי' שקיעת החמה ששקעה עליו פתאום, פי' ויפגע שהתפלל שם ערבית ג"כ, ומ"מ הפיקו מזה שפיר שתקן הוא ערבית, דע"כ צריך לכוין ויפגע שפי' תפלה לאמתת הדבר שנעשה באמת לילה פתאום שהוא הזמן שלא

יתכן להתפלל מנחה אז, וצ"ל רק שכלל בו מנחה ג"כ, וזכר לדבר שהרי מה שהכריח לחז"ל לפרש האי ויפגע לשון תפלה ג"כ ולא פירשוהו פגיעה וקפיצת הארץ לחוד, הוא מייתורא דאות היו"ד דכתב ויפגע ולא כתיב ופגע, כמו ופגע בדבשת ופגע ביריחו שמביא רש"י לראי', אלא שרוצה לרמוז בזה פי' תפלה ג"כ המיוחס ליו"ד מלשון יודו לה' חסדו וכדאי' באותיות דר"ע, וא"כ מכיון שזה הכריחם נרמז בזה גם ריבוי התפלות שהרבה בתפלה דהיינו מנחה וערבית גם שניהם, כי היו"ד הוא אות הריבוי כידוע, ועוד זכר לדבר, ויפג"ע במקו"ם וי"ן ש"ם בגימט' במנח"ה וערבי"ת:

סל"ם, בגימט' ממ"ן ובגימט' ענ"י, לרמז עליה וירידה לעושר ועוני, כענין מה עביד קוב"ה, עביד סולמין, סל"ם, בגימט' קו"ל לומר כי קול הצדיקים בתפלתן הוא הוא הסולם של מלאכים לעלות ולירד בו:

והנ"ה מלאכ"י, אותיות אל"ו הכהני"ם, כעין שפתי כהן וגו' כי מלאך וגו':

עולי"ם ויורדי"ם ב"ו, בגימט' בב"ל, ומד"י, ויו"ן, ורומ"י, כדעת המדרש שהראה לו הגלות אשר בהם גם מלאכי אלקים עולים ויורדים עם השכינה עמה בצרה:

והנה ה' נצב עליו, כנגד וירד ה' על הר סיני, ויאמר אני ה' וגו' כנגד אנכי ה' אלקיך, אכן תימה למה גבי אברהם אמר אביך ולא גבי יצחק, (וי"ל דעתה בא הש"י לייעד לו ייעודים טובים והבטחות גדולות בחסדו וטובו, לכן אצל אברהם אמר אביך לייחס ולהמשיך מדת אברהם שהוא החסד על יעקב, ולא כן אצל יצחק, שלא רצה להמשיך עליו יחוסו אביך מפני שמדתו מדת הפחד והדין):

כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי וגו', יש לך עד שאינו פוסק לעולם:

והשיבותי"ך א"ל האדמ"ה בגימט' ז"ה הו"א בימו"ת המשי"ח:

ויקץ" יעקב" משנתו" ויאמר" ס"ת צבו"ר, מכאן שאין תפלה נשמעת אלא עם הצבור, שהרי לענין התפלה אמר כאן אין זה כי אם בית אלהים:

ויירא ויאמר, וקשה למה נתייירא והלא בשרו בשורה טובה במראה הזה, וי"ל שראה עתה ירושלים בחורבנה, כמ"ש ואולם לוז שם העיר לראשונה והיו בני אדם ניזוקין בבניהם על שהיו דרים במקום קדוש, ויירא ויאמר איך א"כ ישנתי אני כאן, מיד וידר יעקב נדר וגו', רי"ח:

ויצוק שמן על ראשה, וקשה הלא אליפז בן עשו רדף אחריו וגזל ממנו כל אשר לו ומהיכן נטל א"כ השמן, וי"ל דמקלו נשאר לו כדכתיב כי במקלי וגו' והוא הי' חלול שהביאו עמו תמיד מלא שמן שהי"ל להדליק ללמוד תורה:

עשר אעשרנו לך, בפ' נערה למדו מכאן שאל יבזבז יותר מחומש שהרי הוא ב' מעשרות, וקשה למה לא נתן גם מבניו החומש הרי אמר כל אשר תתן לי וגו', דהרי מבניו לא נתן אלא מעשר א' דהיינו שהקדיש את לוי שהוא עשירי למפרע, (וי"ל דהא הוו בהו ד' בכורים מד' אמהות, ובכור אינו חייב במעשר, נשארו רק שמונה לכן נתן א' מחמשה, וג' הנותרים לא הגיעו לחמש לשיתחייבו, ואף כי אפרים ומנשה בכללם הוו כדכתיב כראובן ושמעון יהיו לי, הלא א' מהם הי' ג"כ בכור א"כ עדיין לא נשארו חמשה מחויבים לעשר עד שיחויב להפריש עוד א') אבל קשה הלא הי' כל נדרו כמשמש את הרב ע"מ לקבל פרס, וי"ל דה"ק כשם שאני מקיים נדרי כך תתקיים הבטחתו, או ה"פ אע"פ שהי' אלקים עמדי וכו' ויקיים הבטחתו עכ"פ בודאי מ"מ גם אני אעשה כזאת וכזאת מרצוני:

וילך ארצה בני קדם, תימה למה הלך שמה, ותו הרי לחרן הלך כבר, ועוד הלא כאן כתיב מיד וירא והנה באר בשדה וזה הי' בחרן, וי"ל שכך הי' המעשה, הלך לחרן וחזר להר המורי'. כי יהיב דעתי' למיהדר וכו', ומשם הלך ארצה בני קדם ללמוד בבית שם ועבר שהיו שם כדכתיב בפ' נח ולשם יולד גם הוא אבי כל בני עבר ויהי מושבם ממשא הר הקדם וגו', ומכאן עיקר המקרא שלמד בבית שם ועבר י"ד שנים:

שלש"ה עדר"י, בגימט' דהו"א מש"ה ואהר"ן ומרי"ם:

הידעתם את לבן בן נחור, הזכירו ע"ש זקנו ולא ע"ש בתואל אביו, שהזכירו ע"ש שר העיר כי היתה עיר נחור, לוי:

רח"ל בת"ו בא"ה, בגימט' רח"ל ב"ת י"ד:

בת לבן אחי אמו וגו', תימה למה זכר אחי אמו ג"פ בפסוק זה, (ונ"ל כי הראשון וירא את רחל בת לבן, זכר בזה אחי אמו לייחס אחר אמו לרמז כי מיד חשב עלי' לקחתה והרגיש בה שאין לדאוג שלמדה ממעשיהם כמו שלא למדה אמו כדלעיל, ושוב שנית אמר ואת צאן לבן אחי אמו, לומר כי תיכף שת לבו גם לזאת, שיתכן ויאות לו לעשות חיל משם כדכתיב ויצל אלקים את מקנה אביכן וגו' כי בשגם הם של אחי אמו ביותר מסוגלים לו, ע"ד ולחוטא נתן ענין וגו' לתת לטוב לפני האלקים, וכתיב יכין וצדיק ילבש וגו', זהו וירא, שנתן עיניו מיד על נכון בה, ובצאן, מטעמים הנזכר, הרמוזים באמור אחי אמו בכ"א, ועוד בה שלישי' אצל וישק את צאן לבן אחי אמו, לומר כי מצד זה שהם של אחי אמו נתן גם לבו תיכף עליהם לרעותם ולהשקותן ולשמרם מן הגזל משדות אחרים:

אך עצמי ובשרי, אך לשון צעקה וצער שנצטער על שהי' קרובו ולא הי"ל שום ממון וחשש שיהא מוטל עליו:

אך עצמי וגו', כלומר מהראוי הי' שמעשיך שעקבת את אחיך פעמיים ירחקוך והי' לי לדחותך, אך מה אעשה שמ"מ אזכור לך הקורבה שבינינו, ג"ן:

וישב עמו וגו', תימה היאך נכנס יעקב מיד לבית לבן בלי פינוי התרפים והלא אף גמלי אברהם לא רצו ליכנס עד שפינו אותם, וי"ל מפני שרצה לבדוק ברחל ולאה אם הם עובדים אותם ומה מעשיהם, ולכך התחכם לבדוק מהר ולפרוש ממנו, כדכתיב וישב עמו חודש ימים ולא יותר שבזמן מועט הזה ראה והבין כל צרכו:

ועיני לאה רכות, נכתב זה להמליץ על יעקב שלא שאל את רחל הקטנה ליופי כי אם מפני שלאה היו עיניה רכות והרוח קשה לה לעינים שלכן שלח לבן את רחל הקטנה עם הצאן:

אעבדך ברחל בתך הקטנה, כלומר שהבכירה ודאי מוכנת לעשו הבכור, ואל יתפוס עלי שלקחתי גם אשתו המזומנת לו:

ויהיו בעיניו כימים אחדים, תימה כימים ארוכים מבע"ל, דפשיטא דאותן ז' שנים היו בעיניו ארוכים לאהבתו אותה, ובכלותן הוא דשייך לומר שהיו קצרים בעיניו כיון שכבר עברו, (וי"ל דאה"נ דקרא איירי בכלות הז' שנים, וכן משמעות הפסוק למדקדק בו, ועוד אפ"ל פי' באהבתו אותה, כלומר עם כל אהבתו אותה, שאעפ"כ היו בעיניו כימים אחדים, כי לא לדבר אחר כונתו):

וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח וגו', על ביאה ראשונה נאמר, שמתחלה פתח רחמה לטעם זה והיא הוציאה בתוליה כמו שאמרו, אמהות באצבע מיעכו באופן שיהי' ראובן ראשית אונו, אעפ"כ ותעמוד מלדת, מאותו עון שלא הודית לה' עד יהודה שאמרה הפעם אודה וגו', וא"ת מה ראתה שלא הודית עד עתה, וי"ל דבנ' לידות הראשונות ראתה שלשה רשעים יוצאים מהם כדאיתא במדרש, ילדה ראובן ראתה דתן ואבירם, שמעון ראתה זמרי, לוי ראתה קרח, אבל כשילדה יהודה ראתה שיודה על מעשה תמר, מהר"ר יעקב: (ועוד אפ"ל דודאי על בן הראשון הי' ראוי להודות וכן הי' עם לבבה, ובפרט שראתה שיודה גם הוא על מעשה בלהה, ואף קודם מעשה תמר [שב בתשובה] כדאיתא במדרש על פסוק וישב ראובן אל הבור, מהיכן שב, מבית אביו שישב בתענית על מעשה בלהה אבל מכיון שראתה שמ"מ לא יודה ברבים עד שיודה גם יהודה על מעשה תמר כאמרם ז"ל בפ' וזאת ליהודה שאמר משה מי גרם לראובן שיודה וכו' וכדתירצו בתוס' במסכת מכות, לכן המתינה בהודאת ראובן עד לידת יהודה ואז הודית גם על ראובן, וזה דקדוק לשון הפעם אודה וגו', כלומר עתה אודה על שהי"ל כבר להודות דעתה מסוגל ביותר):

ואחר ילדה בת, בזו לא הזכיר הכתוב הריון, לומר ותהר עוד משום שעיקר הריונה הי' בבטן רחל:

הנה אמתי בלהה וגו' ואבנה גם אנכי ממנה, פי' מפני שאות ה' הוא אות של פרי' ורבי' והויית הזרע (וסימנך הא לכם זרע) וכל האמהות הי' לכ"א ה' בשמה חוץ מרחל לכן סמכה להבנות מבלהה שיש לה ב' ההי"ן שתחלוק לה אחת, כאשר קרה בשרה שלא הי' לא לה ולא באברהם ה' בשמם ונחלקה יו"ד שלה לב' ההי"ן, לה ולו, מצאתי:

נפתולי אלהים נפתלתי וגו', וקשה מהו וגם יכולתי, ותירץ אביו של הג"ן דה"פ, שאמרה רחל נפתולי אלהים נפתלתי בשכבר דהיינו שנתחברתי חיבורי אלהים עם אחותי לאה מאז שילדה שפחתי בלהה בנה ראשון שהוא דן, דכשם שהי' במלאכת המשכן בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה מזרעה כך הי' בעוזריו אהליאב בן אחיסמך למטה דן מזרע בלהה, לכן אמרה וגם יכולתי על בן שני זה לבלהה, דהיינו נפתלי עצמו, וא"כ אמרה נפתולי אלהים על דן שהוא בן הראשון:

ותקח את זלפה וגו', תימה איך נשא יעקב ד' נשים אחיות וי"ל דבעכו"ם אין בניו מתיחסים אחריו רק אחרי אמם כבהמה כנפקא לן מכי יסור את בנך מאחרי ואלו הי' ללבן כ"א מאשה אחרת, דבלא"ה גם זה הוא ההתנצלות על רחל ולאה:

ותאמר לאה בגד, גדא דעלמא שהוא אליהו כהנא רבא אשר מאמו הי' מגד:

ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו', פי' מעתה יתן לי רשות לשוב לבית אבי שלא יירא עוד שאגרשנה שהרי ילדה גם היא:

וענתה בי צדקתי, פי' כי אין לדרוש רעה ורמאות על יעקב בעשיית המקלות עקוד וגו':

והי' שכרי, ר"ל שגם הנקודים והטלואים של כבר יהי' שכרי, ודלא כפירש"י ולבן לקחם לעצמו כדכתיב ויסר ביום ההוא וגו' ויתן ביד בניו לכן כנגדן הציב מקלות, ובזה יתיישב נמי אף אם נאמר שעשה לו רמאות ושיהי' ההתנצלות שמותר לרמאות את הרמאי שאל יקשה לך, הלא דוקא באותו דבר עצמו הי' כנזכר, שלבן אמר מה שאמרתי הן לו יהי כדברך על הנולדים מכאן ולהבא אמרתי והסיר כל הראשונים לעצמו:

לוז, פירש"י שגדלים בו לוזים דקים, ואינו נראה לר"ת דהא קאמר בפ"ק דברכות, תרנגולת לכ"א יום וכנגדן באילנות בלוז, ואמרינן במדרש מקל שקד אני רואה, מה שקד הזה פירותיו נגמרין לכ"א יום, כך יש כ"א יום מי"ז בתמוז לט' באב, הרי כי לוז הוא אילן שקד, ועוד דבירושלמי מתרגמינן שקדים לוזים:

לא נטשתני לנשק וגו' פירוש להספיק להם פרנסה וכלים כמו על פיך ישק:

עם אשר תמצא את אלהיך וגו', פירש"י ומאותה קללה מתה רחל בדרך, כי קללת חכם אפי' על תנאי היא באה, ותימה איך א"כ היו מקללים על תנאי בימי תנאים ואמוראים כמו שמצינו גבי ענן ענן מקרקעי או מטלטלין וכו' מאן דלא ידע וכו' ליהוי בשמתא וכיוצא בזה הרבה בתלמוד, וי"ל דדוקא היכי דאין בידו לקיים התנאי, כגון הכא שלא הי' ביד לבן למצא אז באה הקללה אף על תנאי אבל היכא דבידו לקיים לא, ממורי:

לא יחי', כדרך גנב לתלותו:

ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל, תימה דהיל"ל ויצא מאהל ב' אמהות ויבא באהל רחל, שהרי לפני זה כתיב ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות, הרי כי לאהל האמהות בא מאהל לאה, וי"ל דודאי מאהל לאה בא לאהל רחל ומאהל רחל לאהל האמהות וכמסתבר ללבן ממדריגותיהם אצלו, רק שצריך להזכיר רחל באחרונה להאריך בה הספור ורחל לקחה וגו', ואחר זכרון אהל לאה אין ראוי להזכיר עוד אהל רחל שאין להזכירו ב"פ, לכן אמר מתחלה ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות בקיצור ואין כונתו שם לענין סדר ביאתו כלל:

לא אוכל לקום, כתיב לוא בוי"ו אל"ף מפני כי יכולה היתה:

ואילי צאנך לא אכלתי, פירש"י מכאן שאיל בן יומו קרוי איל וכו', וקשה הא אמרינן או איל לרבות את הפלגס, פי' תוך י"א חדשים נקרא כבש והחודש הי"ב קרוי פלגס דיצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא אלמא דאיל לא מקרי אלא בן י"ג חדשים, ותירץ מהר"י דלענין קדשים להקריבו לגבי המזבח לא מקרי איל להקריבו לשם איל עד בן י"ג חדשים, אבל בחולין שפיר אנו למדין מכאן דבן יומו קרוי איל:

גנובתי יום וגו', וא"ת מאי רבותי' הרי הי' שומר שכר שחייב בגנבה, וי"ל דאטרפה לא הבאתי דלעיל קאי כלומר דטריפת הזאב וארי בין שגנבה ביום בין שגנבה בלילה לא הבאתי אליך, מהר"ר חיים:

ופחד יצחק, פי' לבן הי' רואה בחלומות את יצחק עומד בתפלה שלא יזיק לבן ליעקב והשי"ת מקבל תפלתו ונתפחד לבן מאד מהמראה שלכך אמר ואלהי אביכם אמש אמר אלי וגו' כי הי' מקבל תפלתו של יצחק וזהו גם כן שקראו פחד יצחק שאמר יעקב תפלת יצחק שהפחידה אותך היא שעמדה לו, רי"ח:

הבנים בני והבנות בנותי וגו', לפי הפשט מפני שיעקב עבד עברי הי' וכתיב האשה וילדי' תהי' לאדוני' עבדא דמאן נכסי דמאן:

ולבנותי מה אעשה לאלה היום וגו'. פי' דאף אם לא נגלה עלי הקב"ה אמש לא הייתי עושה לכם דבר מפני שהם בניי ובנותי לכן ועתה לכה ונכרתה ברית:

אם תענה את בנותי וגו', פי' ואם באולי לא תמנע מהם עונות תשמיש אבל תקח עליהם נשים או שפחות אחרות, וזהו ואם תקח וגו' אלהים עד וגו':
אין איש עמנו, וא"ת והא כתיב לעיל ולבן תקע את אחיו בהר הגלעד, וי"ל דר"ל אין איש עמנו הכשר להעיד עלינו:
אשר יריתי, פי' ע"ש הסיוע שסייע לבן להעמיד גל ומצבה, אבל יעקב ירה אותם והי' העיקר בירייתן כדכתיב ויקח יעקב אבן וגו':
אלהי אברהם ואלהי נחור, השביעו יעקב ללבן באלהי זקני של לבן דמסתבר שמאמין בו, ולא יהא נשבע בו לשקר כי כל איש יאמין בסתמא באלהי אבותיו, וקשה למה השביעו באלוה של חול, והא כתיב לא ישמע על פיך, ואפי' לגרום שבועה כזה לעכו"ם אסור כדר' יודא דאמר אסור לעשות שותפות עם העכו"ם מטעם זה, ויכול להיות דהוה קים לי' בגווה דנחור לא הוה פלח לע"ז:
אם אני לא אעבור וגו', תימה אם אני אעבור מבע"ל כדכתיב בסיפא דקרא לרעה, וי"ל דההוא לרעה פי' ארעה שאחרים יעשו שלא יהי' בעזרם, וא"כ הכא ברישא דקרא שפיר קאמר אם לא אעבור, פי' נשבע אני שלא אעבור:
עד הגל הזה, פי' ר' שלמה בר אברהם דכ"מ שנאמר עד בכריתת ברית נפרעין מהעובר ע"י העד כמו בחולדה ובבור בתלמוד, וגם כאן הי' כן דזה היתה הקיר שנלחץ בו רגל בלעם ובלעם הוא לבן בגלגול כי לבן ר"ת "בלעם "נבל, ומ"ש ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב, פי' באותו חרב הידוע כלומר בעונש הראוי לו דהיינו שהבליעוהו בין גל אבנים והמצבה, ג"ן:
כאשר ראם, כמו כתועפות ראם לו:

וישלח

ובעזר אל טוב וסלח, נתחיל סדר וישלח:
וישלח יעקב מלאכים לפניו, (פי' מלאכים ממש, כלומר מאותן שראה לפניו כדכתיב לעיל ויפגעו בו וגו' ויאמר יעקב כאשר ראם):
וישל"ח יעק"ב ר"ת וס"ת אותיות חובי, שהי' כמתנצל על ששלח אל עשו ולא סמך אהבטחת הש"י אשר כבר תפסו עליו בזה במדרש מפסוק מחזיק באזני הכלב אלא שירא במה שאיחר נדרו וחובו ושמא יגרום חטא זה, כאשר אמר קטונתי וגו', זהו רמז חובי, כלומר את חובי אני ירא, לוי:
(אל עשו בגימט' פ"ן יגרו"ם חט"א):

ארצה שעיר, תימה למה שלח לארץ שעיר הלא עיקר ישיבתו היתה בארץ כנען כדכתיב לקמן ויקח עשו וגו' אשר רכש בארץ כנען וגו' משמע שישב שם תמיד רק לאחר שבא גם יעקב אליו מפדן ארם אז הלך לו אל ארץ מפני כי הי' רכושם רב משבת יחדיו (וי"ל דלהכי כתיב תחלה אל עשו אחיו ואח"כ ארצה שעיר שדה אדום עם כי הי' מהראוי לכתוב כסדר הזה וישלח יעקב מלאכים ארצה שעיר שדה אדום אל עשו אחיו, אלא שיעקב גם הוא שיער בנפשו למסתבר יותר שיהי' בארץ כנען ארץ מגורי אביו, וזהו שאמר תחלה סתמא אל עשו אחיו כלומר אל מקום שפשוט מסברא אשר הי' שם, דהיינו שצוה להם לילך אל ארץ כנען תחלה, ואח"כ אמר שציוה להם האף אמנם באולי לא ימצא שם שילכו אחריו אפי' ארצה שעיר שדה אדום, או שיעקב נסתפק תחלה היכן יהי' לכן ציוה להם סתם אל עשו אחיו שילכו ויבקשוהו באשר הוא שם, ולקושטא דמלתא סיים הכתוב מעצמו ארצה שעיר וגו', כי באמת הי' אז שם כדכתיב לקמן עד אבא אל אדוני שעירה כי נמשך שמה אחרי נשיו ומשפחותיהם, וכן המלאכים ממש ידעו זה והלכו תיכף שמה, ולכן אתנחתא מפסיק באל אחיו):

כה תאמרו לאדוני לעשו שלא בפניו לעשו, בפניו לאדוני, ותימה איך יצאו מלאכי א"י לחו"ל לשעיר בשליחות זה דלפי הפשט מאלו ואלו שלח, וי"ל דגם שעיר מא"י הוא, מאותן ג' ארצות שעתידין ישראל לירש:

ואחר עד עתה, פי' אם באולי תאמר אלי צא והלחם עמי מאחר שקיימת תרי"ג מצות, לזה אני משיבך שא"א עתה, אראנו ולא עתה וגו', שאתאחר מלהלחם עמך עד יעבור עת"ה דהיינו ע' של גלות בבל ות' של גלות מצרים וגלות אדום שימשך עד אחר ה' אלפים ליצירה ואז אלחם עמך באלף הששי כדכתיב ועלו מושיעים וגו':

(ואולי רמז לו ששיער הוא את הקץ לפרש עת"ה דהיינו לחמשת אלפים וארבע מאות ושבעים או לשנת תע"ה לאלף הששי, וע' היטב במה שכתבנו לקמן בסדר וילך בקץ הגלות הזה מה שיסכים עם זה):

ל"י שו"ר, בגימט' שנול"ד יוס"ף, כלומר שטנו של עשו:

לשני מחנות, מפני שראה שנרמז לו במלאכים כך שמתחלה היו מחנה א' כדכתיב מחנה אלהים זה ואח"כ נחלקו לשתים כדכתיב מחנים, רי"ח:

ואלהי אבי יצחק, הקשה הר"ר בכור שור הלא פירש"י לעיל שכתוב ופחד יצחק מפני שאין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים בחייהם וכאן הרי עדיין יצחק חי, וי"ל שבכאן אינו אלא כמספר לשון הבטחות השי"ת שאמר לו כן במראה הסולם כבר וכבר יישב רש"י ז"ל לעיל פעם ושתים, דעל דברי השי"ת ההם בעצמם ל"ק מפני שכבר כהו עיניו:

כי במקל"י בגימט' יעק"ב כלומר שהוא לבדו עבר:
הצילני נא "מיד, ר"ת המ"ן, וזהו והכני אם על בנים שבקש להשמיד להרוג וגו' מנער ועד זקן וגו':
וכתיבי בענין ג' לילות, א' וילן שם בלילה ההוא, ב' והוא לן בלילה ההוא, ג' ויקם בלילה ההוא, וכנגדן תיקנה אסתר וצומו עלי וגו' שלשת ימים וגו':
גמלים מניקות ובניהם שלשים, לא פרסם הזכרים מפני כי בלה"ק אין הפרש לשון בזכרון שמות הזכרים והנקבות, כי כולם יקראו גמלים, דאין ענין לשון לומר גמלות כמו שיש בבקרים פרים ופרות, וכן בשאר המינים שיש הפרש לשון ביותר בין זכרים ונקבות, עזים תישים, רחלים אילים, וכן הכל, וסמך קרא ללמוד סתום מהמפורש לידע כמה מהגמלים היו זכרים וכמה נקבות, כמו בחמורים שהיו ג"כ בין הכל כמספר הגמלים שלשים ובהם מפורש י' זכרים וכ' נקבות כן היו גם הגמלים, לכן יספיק לו לומר שבין הכל היו שלשים כבחמורים, ג"ן:
ורוח תשימו בין עדר ובין עדר, כדי שלא ירבעו מין לשאינו מינו:
למה זה תשאל לשמי, כי כן דרך המתאבקים ומתלחמים זע"ז שהנוצח ישאל לשם המנוצח וישתבחו בעיר אשר כן עשו בניצוח עליו, והמנוצח יעלים שמו מטעם זה, ד"א שהמלאכים דרכן להעלים שמותיהם כדמצינו במנוח, והטעם שלא ישביעום בני אדם כרצונם, ג"ן, (ועוד כי ע"פ מהות שליחותם משתנים שמותיהם תמיד, וע"ש השליחות יקראו, ומתוך כך הם בעצמם לא ידעו מהות שמותיהם, ולכן אמר למה זה תשאל וגו' כלומר שע"פ שליחות זה לעצמו נקרא שמו עתה לפי שעה ופ"א ישתנה, וכן במלאך של מנוח אמר למה זה תשאל, ג"כ זה דייקא, והוא הענין שאמר שם והוא פלאי ביו"ד יתירה, כאלו אמר והוא העלמתי, בכינוי מדבר בעדו, כלומר נעלם הוא אף ממני בעצמי לטעם שכתבנו, ורמז שבזה דוקא פלא שמי ע"ש ומפליא לעשות, ואגב גררא נאמר בטעם שכתוב שם מי שמך, וכאן כתיב מה שמך דאלו יעקב ידע שהוא מלאך, דעכ"פ לפני השליחות נודע לו אף אם לא הי' יודע כבר מה שלא האמין, שהרי א"ל המלאך שלחני כי עלה השחר ופירש"י וצריך אני לומר שירה, א"כ לא הי' צריך לשאול לו מי הוא אם איש ואם מלאך רק על מהות השם, אבל במנוח הי' מסופק אצלם אם הוא בן אדם או מלאך כדכתיב ותאמר לאישה איש האלהים בא אלי ומראהו כמראה מלאך, ואף באחרונה כתיב בפירוש כי לא ידע מנוח כי מלאך ה' הוא, לכן תכף ומיד ויאמר מנוח מי שמך, ששאל לו ב' שאלות, א' הרמוזה במי, כלומר מי הוא, אם אדם או מלאך, ב' הרמוזה בשמך, כלומר ומה שמך, ועל שניהם כא' טובים באה התשובה נכונה באמרו למה זה

וגו' והוא פלאי וכנזכר שאמרו לו כי מלאך הוא אשר שמו נעלם ממנו בעצמו ושעתה שמו פלאי ע"ש ומפליא לעשות):

ע"כ לא יאכלו ב"י, דרך קנס לפי שהניחו את אביהם יחידי, או ע"ד שמתענין ביום שמת אביו ד"א כדי שיזכרו הנס:

ברכתנ"י בגימט' הוד"ה ל"י ברכ"ת:

ותגשן השפחות הנה וילדיהן ותשחוין, תימה שאח"כ בכ"מ שיזכור נקבה וזכר יתפוס לשון זכר באחרונה, לאה וילדיה וישתחוו, יוסף ורחל וישתחוו, וכאן בהפך שאמר ותשחוין, וי"ל דמתחלה השתחוו רק השפחות ולא ילדיהן שלא רצו להכנע מצד שהם בני יעקב, לכן אמר על נכון ותשחוין לשון נקבה על השפחות לבדנה, רק מ"ש וילדיהן הוא מפני כי באחרונה כיון שראו בני השפחות את בני הגבירות משתחוים כדכתיב ישתחוו וישתחוו, נשתחוו גם הם, לכן זכרם עכ"פ מתחלה אצל השפחות לענין השתחוי', אורליינש:

והקשה ע"ז רבינו בכור שור דלמה התפעלו להשתחוות משראו בני הגבירות משתחוים ולא ממה שראו את אביהם משתחוה תחלה ז' פעמים כדכתיב בקרא, ואמר הוא ז"ל דמעיקרא לק"מ מהשתנות הלשונות, דפעמים נקט לשון דפתח בי' ופעמים לשון שסיים בי' (ול"נ דבשפחות הם הטפלים ובניהם עקריים וחשובים ביותר שבטי יה לכן מייחס הכתוב ההשתחוי' לאמותם ביותר ובגבירות הצדקניות הן הן עקריות וחשובות לגבי בניהן השבטים לכן מייחס שם ההשתחווי' לבנים הטפלים ואמר וישתחוו בלשון זכר):

ויפצר בו ויקח, הפציר בו כ"כ מפני כי בבטן אמם כשנחלקו בנחלת ב' עולמות הושוו יחד שיטול עשו עוה"ז ויעקב עוה"ב, ועתה הי' עולה ע"ד עשו לחזור מתנאו וליטול בעוה"ב מכיון שראה ליעקב מקנה רב מאד וחלק גדול מקניני העוה"ז לכן הפציר יעקב שיקח הוא הקנינים עד שנתפצר ונתפייס עשו לתנאם הראשון וזהו ויקח:

אציגה נא עמך, כלומר בבקשה ממך שאם יתגיירו מזרעי שתקבלם, אציג"ה בגימט' ז"ה עובדי"ה, הוא עבד אחאב שהי' מזרע אדום:

יעבר נא אדוני לפני עבדו, במדרש פירשוהו על חלוקת העולמות, שאמר יעקב שיקח עשו חלקו ראשונה דהיינו העוה"ז, ואני אתנהלה לאטי לסבול צרת הגלות עד אבא אל אדוני שעירה כדכתיב ועלו מושיעים וגו', אבא" אל" אדוני" שעירה" ס"ת אלי"ה כענין שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה וגו' (ורמז הדבר דוקא בס"ת כי יהי' זה באחרית הימים וסוף הכבוד לבא):

ויבא יעקב שלם, זהו שם העיר, ואומרו עיר שכם פי' עיר של שכם, שכם הוא שם נשיא העיר, ומכאן ואילך היתה גם העיר נקרא שכם ע"ש אדוני', ומ"מ אין זה שלם של מלכי צדק דא"כ היל"ל ויבא יעקב שלם עיר מלכי צדק או עיר מלך הארץ, ג"ן:

וכן לא יעשה, וא"ת והא אמרינן בעולת בעל יש להם ארוסה אין להם וכ"ש פנויה, וי"ל דבאונס שאני (ול"נ שהפסוק עצמו יתרץ ומבאר זה באמרו כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה, דלישראל לקדושתם וליעקב להיותו קדוש וגדול עולם בעיניהם ג"כ לא יעשה):

הרב"ו על"י מא"ד מה"ר בגימט' תרי"ג:

כל יוצאי שער עירו, ובאברהם כתיב כל באי שער עירו, מפני כי הכל באו שמה לקיים המקח לאברהם שהכל שמחו בקנייתו גם שבאו לגמול חסד עם שרה אבל כאן הרבה יצאו וברחו להם מאימת צער מילה:

בהיותם כואבים פי' שנצטערו הרבה על שניסתו מהם להמול וחשבו להרגם כשיתרפאו, וא"כ התנצל הפסוק בזה בעד בני יעקב שנתעצמו להרוג אותם מדין הבא להרגך השכם וכו', א"נ שהרגום בדין מפני שקבלו עליהם תנאי להסיר ע"ז מתוכם ולא קיימוהו, רי"ח, וא"ת למה שבו נשיהם וטפם, וי"ל כדי שעי"כ ישלימו עמם יושבי הארץ שהתחתנו באנשי שכם בבניהם ובנותיהם, ותדע שהרי יוסף הלך אח"כ יחידי לשכם בשליחות אביו ולא עשו לו מאומה אלא שכבר השלימו עמם ע"י שהחזירו להם שבוייהם כנהוג שבעולם, רי"ח:

ותמת דבורה מינקת רבקה וגו', זש"ה והיא יושבת תחת תומר דבורה, כלומר תחת האילן שקבורה שם דבורה, מהר"ר אהרן:

ויהי בצאת נפשה כי מתה וכתיב שנית ותמת רחל, שתי מיתות הללו למה מפני כי בצאת נפשה החזירו את נפשה בצעקת וגעיית קול בכיה כנהוג לפעמים ואח"כ חזרה ומתה ממש וזה שקראתו בן אוני מלשון אנינות כי זה הי' בנתים, וקשה והא מצוה לקיים דברי המת ולמה שינה יעקב את שמו לקרותו בנימין, וי"ל דלעת זקנותו הושיעה לו ימינו וזרועו שנשען עליו כעל מקלו אז קרא לו ב"ן ימי"ן ולא מתחלה, רי"ח:

וישכב את בלהה וגו' וישמע ישראל ויהיו בני יעקב שנים עשר, המשך הכתובים כך הוא, וילך ראובן וישכב וגו' א"כ איבד יעקב ב' נשים את רחל ואת בלהה כי עתה נאסרה לו בלהה ואעפ"כ לא איכפת לו בזה זהו וישמע ישראל, כלומר סבר וקבל ולמה שכבר ויהיו בני יעקב שנים עשר שכבר נולדו לו כל בניו, ד"א כי מפני וישכב וגו' וישמע

ישראל ונטל מראובן הבכורה בשביל כך ואח"כ ויהיו בני יעקב רק שנים עשר, דלולי זאת היו י"ג כי ראובן בבכורתו עמד לנחלה במקום שנים:

ד"א כי ודאי ראובן לא חטא כדאמרינן פ' במה בהמה וה"פ וילך ראובן להעתיק מבית אביו מפני כי וישכב את בלהה פילגש ומי שכב אביו כי תקע מטתו באהלה אחר מיתת רחל לכן הלך לו ראובן כי היטב חרה לו וישמע ישראל הליכתו ושלח אחריו והחזירו וחזרו בני יעקב להיות שנים עשר, ר"י אורליינש:

ויקברו אותו עשו ויעקב וגו', זכר את הרשע תחלה ואלו באברהם כתיב ויקברו אותו יצחק וישמעאל שזכר הצדיק תחלה מפני כי ישמעאל הי' בן השפחה לכן ראה לזכור בן הגבירה תחלה וכאן שהיו שניהם בני אשה אחת זכר הגדול תחלה:

(ואולי מפני ויאהב יצחק את עשו זכרו תחלה או מפני שעשו הי' הגורם אף במיתת אברהם אפי' שגרע חמש שנים ממחייתו וכו'):

וילך אל ארץ ולקמן פי' לאיזה ארץ כדכתיב וישב עשו בהר שעיר:

ותמנע היתה פילגש לאליפז, פירש"י בזה מבואר, אבל לפי הפשט י"ל כדעת הרמב"ן דשנים היו נקראים כך זכר ונקבה דהיינו בנו של אליפז ופילגשו דלהכי כתיבי בדברי הימים שניהם, (ודוגמת ראי' לזה דהכא נקוד ותמנע בפתח בעבור שהיתה נקבה ופתחה פתוח, ואלו בדה"י אותו דחשיב לי' בין בניו, וכן לקמן כאן בין האלופים אלוף תמנע, נקודים ותמנע בקמץ, ואף כי גם שם גם כאן מ"ש ואחות לוטן תמנע נקוד ג"כ בקמץ, היינו משום משפט סוף פסוק):

ומה שלא זכר גם כאן תמנע בנו הזכר בין בניו, מפני שכאן אחרי שמנה הבנים כתיב תיכף ותמנע היתה פילגש וגו' ועולה זכרון א' לכאן ולכאן דמוסב מלת ותמנע גם אדלעיל, וקרי בי' הכי, ויהיו בני אליפז תימן אומר וצפו וגעתם וקנז ותמנע, ותמנע היתה וגו', ולכן בא ותמנע בטעם פסיק להפסיקו קצת ממלת היתה שלאחריו כדי להסיבו גם אדלעיל כנזכר:

ואלה תולדות עשו אבי וגו', וקשה למה כתבו ב"פ שהרי גם לעיל בסמוך כתיב ואלה תולדות עשו אבי אדום, וי"ל דלעיל לא מנה רק את בניו בעצמם והוצרך להפסיק ולומר שאותן ילדו לו בארץ כנען ושמשם לקחן והלך לו אל ארץ ועתה חוזר לענינו לחשוב כל תולדותיו שיצאו ממנו, ואומר ואלה תולדות וגו' כלומר שאר תולדותיו שיצאו מבניו ושלא בארץ כנען וחוזר לראש לומר הלא אלה ואלה שמות בני עשו עצמן אשר זכרתי כבר אליפז בן עדה וגו', הנה אליפז זה ושאר בניו גם הם ילדו את אלה ואלה כל המנויים:

וצבעון וענה, קשה דהכא מייחס לצבעון אחר שעיר החורי, ולעיל אחר החוי, (והרמב"ן כתב במקום אחר כי חורי וחוי א' הוא כי חוי הוא מלשון חויא וחורי מלשון על חור פתן, וכ"פ ר"ת שחוי הוא שעיר החורי, ובזה נתיישב):

אשר מצא את הימים, חיות רעות הם או בני אדם גבורים המאיימים ומפחידים את הבריות אותן נצח הוא והתגבר עליהם זה ואשר מצא מלשון תמצא ידך לכל אויביך:

בת מי זהב, לפי שבמים נמצא זהב:

(ד"א שלרוב עושרו שתה אף מימיו בכלי זהב, ובזאת נ"ל לפרש פסוק מימינו בכסף שתינו, ר"ל שכבר אף המים שלנו שתינו בכלי כסף, בעת רצון, וידוקדק היטב מימינו מים שהיו שלנו, ושוב אמר עצינו במחיר יבאו, ר"ל ועתה בשעת כעסו ית' יבאו תחתיהם כלי עצים שלנו בהם נשתה, ואולי ב' במחיר תרמוז אגב שאף היין דכתיב בי' מחיר יין נשתה עתה בכלי עץ, הפך ממש מבראשונה, זהו גם כאן בת מי זהב כנזכר):

סליקא לה פרשת וישלח יעקב מלאכים, ברוך מלך מלכי המלכים.

וישב

ובעזר ישלח דברו וימסם ישב, נתחיל סדר וישב:

וישב יעקב בארץ מגור"י אבי"ו, בגימט' הו"א חברו"ן כי הוא חברון דבפ' חיי שרה הוא כתיב, בארץ כנען, הא תו ל"ל אחר דכתי' בארץ מגורי אביו שידענו שפיר שהוא ארץ כנען שהרי כתוב לעיל שאמר הקב"ה ליצחק אביו שאל יצא לחוץ לארץ, ויש לומר דהו"א בארץ מגורי אביו אאברהם קאי שהיה דר גם בחוץ לארץ ושפיר קרי לי' אעפ"כ מגורי אביו כדכתיב לעיל ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם וגו', לכן כתב בארץ כנען, ואי כתב בארץ כנען לחודי' לא היינו יודעים באיזה מקום לכן כתב מגורי אביו, הר"ר יעקב:

(ול"נ לפרשו כמאמר רבה בר בר חנה בריש פ"ב דגיטין רחמנא או בטולא דידך או בטולא דבר עשו כי יעקב בחר לו גם הוא כן או בארץ כנען שהוא בטולא דקב"ה כלומר ושלא יגלה זרעו מא"י, או שאם יגלו יגורו לפחות בגירות וגלות הנמשך מפחד יצחק אביו דהיינו בין זרע עשו זהו לשון מגורי אביו דוקא והוא לשון פחד וגירות ודירה כא', וא"כ הוא בעצמו ענין המדרש שדרשו על וישב יעקב שבכאן משל להולך בדרך וראה כת של כלבים ונתיירא מהם ישב לו ביניהם, שסמך וישב יעקב לואלה המלכים שמלכו באדום דלעיל מפני שבחר לישב לפחות ביניהם, זהו הכפל, או בארץ כנען, או בארץ מגורי אביו:

והוא נער את בני בלהה, אין גנאי לבן הגבירה היותו עם בני השפחות וכן דרך הגדולים להפקיד בני השפחות על בני הגבירה לעבדם לשמרם ולגדלם, ג"ן:

נשי אביו, פי' רי"ח שלאחר שמתו רחל ולאה שיחררן ונשאן בתורת גבירות (ד"א שבשבחו של יוסף ידבר הכתוב שעם היותם שפחות מ"מ לכבוד אביו נחשבו לו ליוסף כאלו היו נשי אביו באישות וגבירות בכל התנהגו בהם עד שכ"כ קירב את בניהם, ויותר מזה שעשה עצמו להם כנער ומשרת אותם היפך הראוי והנהוג, וזהו והוא נער את בני וגו' נשי אביו):

נער בגימט' שוטה כלומר מעשה נערות:

משתחוים לי, ולא אמר לכוכב שלי כמו באלומות שאמר ותשתחוין לאלומתי, מפני שהאלומה של כ"א היתה תפוסה בידיו בהיותו עוסק בה כדכתיב והנה אנחנו מאלמים וגו' א"כ ניכר ומוחש איזהו שלו עד שיפול על נכון ותשתחוין לאלומתי, משא"כ בכוכבים שהי' מקום להכחיש ולומר מנא ידעת שאשר לו השתחוו הוא כוכב שלך לכן בא החלום בהחלט הענין הבלתי מוכחש, והקשה ר' יהודה חסיד למה לא נרמז כאן דבר בהשנות החלום כבפרעה, וי"ל דלפרעה נשנה בו בלילה אבל ביוסף שבאו החלומות בלילות מוחלקים ומופלגים בזמן אין תימה כי דרך החלומות להשנות בזמנים מחולפים ודמיון הכוכבים על שנמשלו לכוכבים, והאלומות בעבור שע"י לשבור בר השתחוו לו, מהר"ר יעקב:

הבוא נבוא וגו', פירש"י בתמי', ותימה איך א"כ נתקיים הלא כל החלומות הולכין אחר הפה, (וי"ל שלכן אמר בכפל הבוא נבוא ולא הספיק לו לומר הנבוא אני וגו' מפני כי עכ"פ האמין בדבר והחליטה בפיו לשתצא לפעל רק שהפיל ה"א התימה להוציא מלב בניו לכן קצב התימה על המקצת והמקצת החליט לאמת כאלו אמר נבא בודאי קצתינו, אבל הבא כלנו בתמי' הלא אמך כבר מתה וכו', ולכן הבוא נבוא מלאין בווי"ן כלומר וכי ביאה והשתחואה מלאה מכילנו תהי', זה א"א שאמך כבר מתה, אבל באמת מצד שמגיעין הדברים לבלהה תהי' ביאה מלאה לכן גם נבוא שהוא על התאמתו והחליטו הדבר ליציאה לפעל כנזכר, בא גם הוא מלא:

לך נא ראה את שלום אחיך, מפני שהיו רועים בשכם בין שונאיהם במקום מוכן לפורעניות שלחו לשיתרחקו משם, זהו ראה כלומר ראה ועשה שיהיו הם והצאן בשלום, מהר"ר משה:

וישלחהו מעמק חברון כלומר שהי' מתלוה עמו כמו שנהג הצדיק הקבור בחברון הוא אברהם כדכתיב בי' ואברהם הולך עמם לשלחם:

מעמק חברון, והלא חברון בהר הי' אלא שעשה לו לוי' עד העמק שתחת ההר ואז פטרו לשלום:

וימצאה"ו אי"ש גימט' גבריא"ל מלא"ך מצ"א, וישאלה"ו האי"ש גימ' מלא"ך גבריא"ל שאל"ו:

נסעו מזה, נתיעצו לנסוע מן זה שהם י"ב שבטים:

ויפשיטו את יוסף את כתנתו, פירש"י זה החלוק, וקשה איך א"כ אמר אח"כ את כתונת הפסים וכי הפשיטו חלוקו קודם הפסים העליון הנוסף, וי"ל דהמפשיט בגדי חבירו הופכן ממטה למעלה ונמצא התחתון קודם לעליון, ד"א בדרך נוהגין כן שנותנין השפל והתחתון למעלה לכסות הטוב, מהר"ר משה:

אין בו מים, פירש"י אבל נחשים ועקרבים יש בו, הקשה הר"ר דוד מינצבערג איך א"כ יעיד הכתוב על ראובן לאמר למען הציל אותו וגו', הלא גם ראובן ע"כ ידע שי"ב נחשים ועקרבים שהרי כרומז באצבע אמר השליכו אותו אל הבור הזה ואמרינן פ"ב דכתובות נפל לבור של נחשים מעידין עליו שהוא מת ומשיאין את אשתו, ותירץ חתנו של הר"י מביה"ם דהתם מיירי בבור קצר ונופל עליהם ובודאי אגב איצצא מזקי לי', פי' מדוחק שאין מקום פנוי ליפול אצלם כ"א עליהם אבל בור של יוסף רחב הי', ועי"ל דב' בורות קרובים זל"ז היו לפניהם, ובא' הי' בו נחשים ועקרבים ולא בשני ועל הב' רמז ראובן לכן אמר בכפל וביתור אל הבור הזה אשר במדבר, דמכיון שרמז עליו לומר הבור הזה, אשר במדבר ל"ל, אלא כדי לשלול את הבור האחד כאלו אמר אל הבור שא"ב ריעותא רק מה שהוא במדבר מקום ציה וצמאון, לאפוקי האחר שנוסף בו ריעותא של נחשים, והם לא עשו כן והכתוב מעיד עליו, ואולי אשר במדבר גם הוא מעדות ולשון הכתוב ולא מדברי ראובן שהוא לא אמר רק אל הבור הזה, שהי' רומז באצבע על הבור שהי' ריק לגמרי, והכתוב יפרש לנו באמרו אשר במדבר שבאמת בבור ההוא לא הי' ריעותא כ"א שהוא במדבר, וכ"ז למען הציל וגו', ולכן נצטער ראובן כ"כ בשלא מצאו בבור דכיון שראה שהשליכוהו באותו של נחשים ואיננו שם חשב ודאי אכלוהו, לוי:

ד"א אין בו מים לומר דאלולי כן הוי כהורגים אותו בידים, והרי הם רצו לציית לשאמר ראובן ויד אל תשלחו בו, ג"ן:

ומה שאמרו אייתורא דאין בו מים דוקא אבל נחשים ועקרבים יש בו הוא במה מצינו ממ"ש להלן המוליכך במדבר הגדול מקום נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין בו מים, מה להלן אבל נחשים ועקרבים יש בו אף כאן כן:

וישאו עיניהם ויראו והנה אורחת ישמעאלים וגו', נמצאים בזה פסוקים שונים הרבה, לפעמים משמע שמכרוהו לישמעאלים ולפעמים משמע לזולתם, וכן לענין מה שהורידוהו למצרים ומכרו לפוטיפר הכתובים מכחישים זא"ז, ופירשב"ם שהענין הוא כך כי ראו מרחוק ישמעאלים באים כלשון וישאו עיניהם ורצו להמתין עד בואם אליהם ולילך עמם להמשיכו מן הבור ולמכרו אליהם, ולא הספיקו עד שבתוך כך ויעברו אנשים מדינים וגו' אצל הבור ושמעו קולו והם משכוהו ומכרוהו לישמעאלים, ומה שנאמר לבסוף שאמר יוסף לאחיו אשר מכרתם אותי, ר"ל גרמתם להמכר, והי' זה שלא מדעת אחיו, או שהם ציוו למדינים למשכו ולמכרו, ויהי' יותר נכון אשר מכרתם אותי, או שבאמת האחים מכרוהו לישמעאלים באופן שהלוקחים עצמם ימשכוהו להם מן הבור והישמעאלים היו יראים למשכו מפחד הנחשים והמתינו עד שבאו המדינים שהם בעלי כשפים וחוברי חבר כדכתיב וקסמים בידם, והם משכוהו, ורפאוהו הישמעאלים כי נשתנה זיו פניו מאימת הנחשים והשרצים, שבזה מתיישב התימה איך יפה תואר כמוהו יהא נמכר בזול גדול כזה דהיינו בעשרים כסף, כי הישמעאלים בקיאים ברפואות היו כדכתיב נושאים נכאת וצרי וגו' והם מכרוהו לפוטיפר כדכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים ואעפ"כ חשוב כאלו המדינים מכרוהו לו כיון שהם משכוהו, ואתי א"כ נמי שפיר מ"ש והמדינים מכרו אותו למצרים וגו' וכן נחשב מפני זה כאלו האחים מכרוהו למדינים עצמם, או שכשמכרוהו הישמעאלים לפוטיפר הוצרכו המדינים ליכנס בערבות בעד המוכרים האלו שלא יהא גנוב בידם כי פוטיפר חושדם בזה מטעם גרמוני מוכר כושי, ואין כושי מוכר גרמוני שאין דרך שהכושי ימכור אדם לבן ויפה אם לא שהוא גנוב ושבוי בידו, לכן כתיב והמדנים מכרו וגו' שהם קיימו המכר בערבותם, הר"ר יעקב, ג"ן: (ולהיות כי הלא כבר הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי דברים נמרצים נכוחים למבין ומקובלין על הדעת בכל אלה הספיקות ורבים זולתם שבענין מה שיעידו המקראות עדות נאמנה הלא המה בכתובים אצלנו, לזכרון בין עינינו, בגליונות כדרכנו, להעלות פשטים פרטיים בגליון הספרים בעבור השכחה הנוראה אשר מצוי' בנו, לכן ראיתי להעלותן הנה, ומובטח אני לבל יקוץ בם ובאריכותם עין הקורא, והנם, כתיב ויאמר יהודה מה בצע וגו' לכו ונמכרנו לישמעאלים וגו', וישמעו אחיו, ויעברו אנשים מדינים סוחרים וימשכו ויעלו וגו' וימכרו וגו' ויביאו וגו', הנה הפסיק הכתוב בענין ויעברו אנשים וגו' שלא נראה בו צורך לדבר ולא כתב רצופים וישמעו אחיו וימכרו ויעלו וגו' לומר כי וישמעו אחיו שפירושו שקבלו את דבריו וצייתי לו כפירש"י ע"ד אונקלוס, הוא קבלה במקצת ולא בכל, כי קבלו דבריו למכרו, אבל לא למכרו לאורחת הישמעאלים ההוא,

באשר המה לא היו סוחרי נפשות ושבויים, שלזה הטעם ג"כ פירסם הכתוב את משאם לומר וגמליהם נושאים נכאת וגו' להורות שהם היו סוחרי בשמים וכיוצא, וגילה לנו הכתוב מצורף לזה את ריבוי המשא עד שלרוב משאם היו צריכים ליסע בנחת ולאט כאמור הולכים להוריד מצרימה שהוא אריכות וייתור מפורסם, שהי' מספיק לומר נושאים וגו' ולוט מצרימה, או להוריד מצרימה לבד, או הולכים מצרימה לבד, אלא שהודיענו בכ"ז שהולכים לאט לאט להוריד על יד על יד מצרימה, באופן שכ"ז הביא חשש לאחי יוסף שבמכרם אותו להם לא במהרה ינתק ויובל למרחוק עד שעי"כ בנקל יודע הדבר או יתבטל לגמרי, או אולי הישמעאלי' יחוסו ולא יחושו מלשלחו חפשי לגמרי בהתחננו אליהם אחר שאין זה מסחורתם ומחייתם, לכן לא ניאותו למכרו להם כ"א בתנאי שיחזרו הם ויסחרוהו לזולתם לאשר בהחלט ומהר חושה יוליכו למצרים מקום סחר וממכר שבויין דוקא, וזה נדע מהקדימו בנתיים ויעברו וגו' לומר דאסתייע להו מלתא שעברו שם עוד זולת הישמעאלים, ואמר אנשים מדינים סוחרים שהוא ג"כ אריכות ויתור נגלה, לומר שאע"פ שעברו עוד כת אחרת דהיינו מדינים עדיין לא נחה דעת האחים למכרו לישמעאלים אפי' בתנאי שהם יחזרו וימכרוהו תיכף למדינים כנזכר, בשגם המדינים ההם לאו סוחרי נפשות היו, שלזה יאריך הכתוב ויאמר אנשים מדינים ולא רצה לקצר ולומר ויעברו מדינים כאלו אמר אנשים בעלמא, עד שמן השמים סבבו שעברה שם עוד כת שלישית שהיו סוחרי נפשות אשר עליהם יאמר הכתוב סוחרים שר"ל על עוד כת אחרת לעצמה, שלכן יקראם סוחרים סתם והזכיר זה כאן יותר מבישמעאלים דלעיל מטעם זה, ואז וימשכו וגו' וימכרו את יוסף לישמעאלים באופן ובתנאי היותם מובטח שאין עוד להם לחוש חששא הנזכר, כי בהכרח בודאי יובל למצרים, דהיינו שהתנו שהישמעאלים ימכרוהו דוקא למדינים והמדינים יחזרו דוקא וימכרו לסוחרים בכדי חזקה למכירה תלת זמני, שלכן לא רצו הם בעצמם למכור לסוחרי הנפשות, כי רצו בתלת זמני הוי חזקת מכירה גמורה ודוקא לסוחרים באחרונה, ולזה האריך הכתוב ג"כ לומר וימשכו ויעלו וגו' וימכרו וגו' בעשרים כסף להורות על שהתנו למכירה משולשת שלכן רומז ג' מיני קנייה, משיכה בויעלו וקנין כסף בוימכרו וגו' בעשרים כסף כאלו כל כת מהשלשה עשתה דרך קנייה מיוחדת לעצמם דלכת א' בחדא סגיא, והוא הטעם שזכר הכתוב דמי המכר שהורה לנו כי הם מועטים ביותר בפרט לאיש כמוהו שהרי הם בשליש פחותים אף מדמי עבד, שבכונה ורצון זלזלו כ"כ במכרו כדי שיאותו הלוקחים לתנאם, כי בזה יוכלו להרויח הרבה ושעי"כ יוכל להמכר כ"פ בריווח עד להעלותו בכדי דמיו ושויו העצום ורב כמו שנאמר, והנה

יתיישב ג"כ מה שאמר כאן לישמעאלים בעשרים כסף ויביאו את יוסף מצרימה דמשמע הישמעאלים הביאוהו שמה, וכן כתיב לקמן ויקנהו פוטיפר וגו' מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה וגו' ואלו בנתיים בסמוך כתיב והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר הרי שהמדנים הורידוהו ומכרוהו לו, אלא מכיון שנמכר תחלה לישמעאלים בתנאי זה לחזור למכרו למדינים דוקא, ושיהי' זה ג"כ דוקא בתנאי להתנות עם המדינים לחזור ולמכרו לסוחרים דוקא ויביאו אותו דוקא למצרים, נחשבו גם הישמעאלים גם המדינים כאלו הם הביאוהו והורידוהו ומכרוהו לפוטיפר, אבל האמת לא כת הישמעאלים ולא כת המדינים בעצמם מכרוהו לו, כי אם כת שלישית היא הסוחרים כנז', שלכן כתיב והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר ולא הספיק לו לקצר ולומר מכרו אותו לפוטיפר, אלא שבודאי המדינים בעצמם לא מכרוהו לפוטיפר עצמו אלא ע"י קונה אמצעי ביניהם שקנייתו ודאית אל מצרים דהיינו הסוחרים. והנה האי ויביאו אותו דהכא וכן אשר הורידוהו דלקמן פירושם שסבבו הבאתו והורדתו שמה, לא שהיו הם המביאים והמורידים ממש, וכן לטעם זה כפל לקמן לומר ויוסף הורד וגו' אשר הורידוהו וגו' והי"ל לקצר ולומר ויקנה פוטיפר את יוסף מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה וגו', אלא ויוסף הורד ר"ל מזולתן כדי לגלות על אשר הורידוהו לפרשו שסיבבו ירידתו ע"י אחרים דהיינו המדינים והסוחרים, ובזה יתיישב ג"כ מה שרש"י ז"ל הביא לעיל על כתונת פסים מדרש אגדה שכתב ד' מכירות, וכאן על ויעברו אנשים מדינים ברצותו לפרש בקרא מכירות הרבה כתב תיכף והמדינים מכרו אותו למצרים שא"כ אין כאן אלא ג' מכירות, ולא זכר סוחרים לכת מיוחדת כלל, אלא מ"ש רש"י למצרים רצונו על אל מצרים דקרא כנז', ולא ר"ל לפוטיפר אלא לסוחרים וכנז' וק"ל:

ויה"ר לפני כל קורא דברינו אלה לפתוח לו ספר החומש ולדקדק היטב בספור הענין כלו ובכל הפסוקים המדברים בזה ויערב לחכו נופת תטופנה שפתותיו שושנים ששונים):

בעשרים כסף מפני שדמי עבד בדרך קנס הוא ל' שקלים זה שנמכר בחשאי ובגנבה פיחתו בו שליש, רי"ח:

ד"א בדמי הערך שמבן ה' שנים עד כ':

הילד איננו וגו', נצטער כ"כ שנתיירא שיחשדנו אביו שהרגו הוא מפני שנתנה לו בכורתו, וישחטו שעיר עזים, פירש"י דמו דומה לשל אדם, ותימה הא אמרו בהנזקין אייתי עזים וכבשים ולא אדמי, (וי"ל דדומה קצת אבל לא ממש לכן כשאין דם אדם אצלו נראה כדם אדם אבל בזכרי' שדמו הי' בעין אצל הני לא אדמי, וצריך לעיין בגמ' בפירושא דהאי לא אדמי:

וישלחו את כתונת וגו', שלחוהו ע"י בני אדם שלא יגידו מי שלחם אלא יאמרו סתם זאת מצאנו, רשב"ם:

חי' רעה אכלתהו, דאלו לסטין היו חוטפין הכתונת:

כי ארד אל בני אבל שאולה, פי' לגיהנם ששלחתיו לשונאיו ומקום סכנה ומוכן לפורעניות, זהו אל בני בשביל בני דייקא, ומכאן תשובה למינים שאומרים שהכל ירדו לגיהנם עד שבא הנתעב המטעה ומתעה הגדול והציל כל באי עולם מגיהנם, ג"ן:

שר הטבחים, פי' שוחטי בהמות גסות של מלך כי תועבת מצרים כל רועי צאן וכתיב הן נזבח את תועבת מצרים וגו' ע"כ לא יתכן שאכלו מצרים צאן:

וימיתהו ה', ותימה הא אין ב"ד של מעלה עונשין לפחות מב' כ', וע"כ אלו פחותים מבני כ' היו בשעת מיתתן לדעת רש"י שפי' וירד יהודה שהורידוהו אחיו מגדולתו א"כ לאחר מעשה יוסף נשא אשתו והוליד ער ואונן ושלה ומתו ער ואונן ובא אל תמר והוליד פרץ וזרח ובני פרץ חצרון וחמול והרי ממעשה יוסף עד שירדו יעקב ובניו מצרימה בין הכל כ"ב שנים וחצרון וחמול בני פרץ מיורדי מצרים היו, וא"כ ער ואונן הרבה והרבה פחות מבני כ' מתו, וכן קשה גבי שמואל שאמרה חנה אל הנער הזה התפללתי לרש"י שפי' שהי' עלי רוצה לענשו לאשר ימיתוהו מן השמים והלא קטן הי' ותירץ דבדיני שמים מענשין לפי חכמתו דאם בן משכיל הוא בשנים מועטין כחכמת בן כ' מענשין אותו, (שהרי עיקר מלת זקן הוא ע"ש קניית החכמה וא"כ שם זקנה יחול כפי החכמה) והרי שמואל חכמה יתירה היתה בו וכן י"ל שהי' בער ואונן:

חותמך ופתילך, אותיות ותפילך, וכן הפתילים, התפילים:

ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף, וקשה למה שפירשו חז"ל שהיתה בת שם לכך דנוה בשריפה והלא לא היתה לא ארוסה ולא נשואה ואף לאחר מ"ת אין חיוב מיתה בבת כהן אא"כ יש עליה זיקת נשואין או אירוסין כמו שהביא רש"י על ובת איש כהן כי תחל לזנות ועוד בשנודע שעיברה ממנו כ"ש שהי' לדונה שהרי איסור כלתו הוא מהעריות שבתורה, ועוד הלא לב"נ כל מיתה האמורה בהם אינו אלא סייף או חנק למר כדאי"ל ולמר כדאי"ל, וי"ל דב"ד גזרו שריפה על בת ישראל מלהבעל לעכו"ם ואזהרתן זהו מיתתן ולא הי' שם שום ישראל מצוי כי אם יהודה, לכן עד שלא נודע לו היתה חייבת שריפה ומשנודע לו פטרה כיון שאין בה לא נשואין ולא אירוסין כנז', ורי"ח פי' חלילה שהוציאוה ותשרף יפורש שריפת מיתה כי אם שריפת סימן בלחיים להכיר שהיא זונה שהי' נהוג כן בימיהם, ומשנודע שממנו עיברה נודע שאינו זנות בעלמא ופטרה, מהר"ר משה, (וחלילה שיצאו הדברים האלו מפה קדוש הזה כי כבר חכמי התלמוד

ויסודי התורה למדו מכאן שמוטב לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין וכו' וגם לקושיא עצמה אין מקום כלל כי בודאי מכח שהיתה שומרת יבם עדיין זיקת בעלה עליה ואף ששומרת יבם אינו אלא בלאו, הלא לב"נ אזהרתן זהו מיתתן וכל אזהרות התורה כאזהרתן הוא לב"ד של שם כאלו נצטוו גם הם מכיון שקיימו ולמדו כל התורה ודנו בעצמם ד"ת וכשנודע שממנו עיברה הרי לא היתה אשת המת החוצה שזה הי' להם במקום יבום וכדברי הרמב"ן ז"ל בענין ע"ש):

ותשב בפתח עינים, שם עיר כמו תפוח ועינם דיהושע:

צדקה ממני, פי' צדקת היא וראוי' לפטרה כי ממני הוא שנפתח פתחה ולא זינתה כלל, כי כששמע שהיא היא אשר אליה בא הוא בפתח עינים נזכר שהרגיש בה אז שהיתה עדיין בתולה עד בו בפרק, כי ער ואונן שמשו שלא כדרכה כדאי' שלהי פ' ד' אחין, וזה הי' השחתת ארצה, ומה שנתעברה מאתו מיד הוא מפני שמיעכה באצבע ואעפ"כ הרגיש הוא בה דבר זה שפיר דאיתא בירושלמי שיש לבקי להכיר בפתח פתוח אם היא דרוסת איש או לאו לכן אמר ממני:

זה יצא ראשונה, וא"ת מנ"מ והלא לא הי' בכור לאביו, וי"ל דבימיהם הי' כ"א מייחד שדה לכתובת אשתו ונוטל בכור שלה פי שנים בו, רי"ח:

עי"ל נפקותא לענין פדיון בכור דבפטר רחם תליא רחמנא, לוי:

ויהי כמשיב ידו, פי' כ"כ מהר בכדי שאדם משיב ומהפך ידו והנה יצא אחיו, דאי קאי על הילד בהשיב או כשהשיב מבע"ל, מצאתי:

וכל" יש" לו" נתן" בידו", ס"ת לשונ"ו, לומר שבא גבריאל ולמדו ע' לשון, ועל ידי כן נתן כל יש לו בידו כי זולת זה לא הי' רשאי להמליכו, (ולי נראה דרמז הזה על שפרעה לא יכול ללמוד לה"ק ונתפס בזה ביד יוסף לחוש שיגלה עליו וכאשר באמת השביעו על כך שלא יגלה, וזהו דקדוק לשון יחיד כלומר לשונו של פרעה שרצה ללמוד או לשונו של יוסף שרצה פרעה ללמוד הוא הניתן בידו לסוד נעלם, והוא הסבה שכל יש לו נתן בידו, ולכן בא הרמז בס"ת דוקא שירמוז אל סוף מעשה לימוד הלשונות, דהיינו שגם פרעה רצה ללמוד מיוסף את לשונו שהוא שאירע בסוף ובאחרונה אחר שכבר ראה את יוסף יודע בשבעים לשון):

כ"י א"ם הלח"ם אש"ר הו"א אוכ"ל, בגימט' הי"א אשת"ו, לוי:

ד"א כי אם הלחם וגו', ממש, כדכתיב כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם וגו':

לעשות מלאכתו, למ"ד לעשות צרכו קשה והלא כבר אמר לה וחטאתי לאלהים ואיך א"כ ימלאנו אח"כ לבו להיות נהפך לאיש אחר, ומה יאמר אף לבא הוא אחריה, הלא

סהדי שקרי אאגרייהו גילו, (ולא קשה דבודאי דברה אליו יום יום, צדדה למצא לו פתח היתר העיזה פני' ותאמר לו איזה דרכים אמריה החליקה להראות לו פנים כמנהג זונות מבישות שמראים פנים שאין לה אישות עם בעלה מאיזה אמתלא או כיו"ב גם אין אפוטרופוס לעריות):

כדברים האלה עשה לי עבדך, פירש"י שבשעת תשמיש אמרה לו, וקשה הא אמרינן שלקחו למשכב זכור ונעשה סריס ולכן נקרא פוטיפרע וא"כ היאך שימש עם אשתו, וי"ל דסריס חמה יכול לשמש אבל אינו מזריע, (ומ"מ הספיק זה לשלא יתגאל יוסף ממנו או מצד דרך עונש שבראותו עצמו נענש מיד על מחשבתו הרעה הזאת סר ממנה והניחו, או משום שכבר א"צ לכך דטעמו הי' לשיוכל למלאות תאוותו מבלי יוציא פרי ויוליד בנים והרי כבר נעשתה עצתו זאת גם זולת יוסף במה שנעשה סריס כזה):

פוטיפר"ע מתחלק לשני מלות מורות על שעבד עבודות מחולקות דהיינו שפיטם עגלים לע"ז, פרע שפער עצמו לע"ז:

ויחר אפו, וקשה למה לא הרגו, וי"ל כדי שלא להחזיק את הקול באמת וללעוז על בניו ואשתו, א"נ כי לא חשדו כלל בהכי רק מה שעשה עשה לכבוד אשתו:

והוא כפרחת עלתה נצה, משמע שהפרח יוצא תחלה, וכן גבי ויוצא פרח ויצץ ציץ, וקשה הא כתיב יציץ ופרח ישראל דמשמע שהנץ יוצא תחלה, וי"ל דה"פ, הנץ יוצא תחלה בודאי אבל בעת עלייתו ויציאתו הוא קטן מאד וגדל והולך עד עת הפרח, וכאן עלתה וגדלה כל צרכה מתחלה כראוי להיות כפורחת:

שלשת השריגים שלשת ימים הם, פי' דיוסף ידע שיום הולדת פרעה יהי' בעוד שלשת ימים לכן שיער מספר השריגים לימים ולא לחדשים או לשנים, ואצל חלום פרעה שיער הדבר בשנים מפני כי אין מנהג רגילי להפלאת שובע ורעב להיות בימים וחדשים:

כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך, אבל לא רצה שיזכרהו מיד בצאתו, שאין דרך לכבד את השבוי ולעשות רצונו תיכף בצאתו ממאסרו, לכן א"ל כאשר ייטב לך, פי' כשתחזור לכבודך לגמרי ויהי' נשכח כל סרחונך אז תזכירני ויעשה פרי, מהר"ר אהרן, וזהו כפל ולא זכר וגו' וישכחהו, ולא זכר מיד מפני ציווי יוסף, וישכחהו גם לאחר זמן כשהוטב לו וחזר לגדולתו לגמרי:

כי טוב פתר, שמכיון שראה שפתר לו לזמן מועט מה שאין דרך המשקרים כי הרוצה לשקר ירחיק עדותו א"נ כפשוטו, שהחלומות הרי הולכים אחר הפה וראה שזה פותר לטובה ויאמר אף אני בחלומי וגו':

סלי חורי, פי' גאון מלשון חיורא כלומר לחם לבן:

מקץ

ובעזר מלך אל חי עולמים, נתחיל סדר ויהי מקץ שנתים ימים:
ויהי מקץ שנתים ימים, אמר ימים פי' מסוף שנתים, לאותן ימים הנזכרים לעיל בעוד ג' ימים:
ויה"י מק"ץ שנתי"ם ימי"ם, בגימט' בק"ץ עש"ר שני"ם, כי עשר שנים היה בבית האסורים עד חלומות שר המשקים והאופים ונתוספו לו עוד שתי שנים של חושך להלאה, דזהו ג"כ שנתים ימים שבשביל ששם בטחונו בבשר ודם נתאחר עוד שתי שנים במאסר מאז הי' נגזרו קצו לצאת, (שקצו הי' נגזר לעשר שנים נגד עשר טיפין שיצאו מצפרניו כדכתיב ויפוזו זרועי ידיו, וכדאיתא בהזוהר, ואותן עשר שנים כלו בצאת האופה והמשקה) שהרי ע"כ נתפס י"ב שנה, כי בעת חלומותיו והימכרו כתיב בן י"ז שנה הי' וגו', וכתיב ויוסף בן ל' שנה בעמדו לפני פרעה, הרי י"ג שנה בנתיים ושנה א' עבד עבודת אדוניו פוטיפר כדכתיב לעיל ויהי ברכת ה' וגו' בבית ובשדה, ר"ל חורף וקיץ, ולפ"ז קשה דא"כ נתפס הוא תשע שנים לפני האופה והמשקה שהרי הם לא היו במאסר כ"א שנה אחת כדכתיב ויהיו ימים במשמר וכפירש"י שם והרי אמרו במדרש שבזכות יוסף גרם חטא שר האופים והמשקים כדי שישכחו אותו מלהרע לו, והא הרבה היו יכולין להתגולל ולהתנפל עליו בט' שנים ומה תועלת יש לו בחטאם לאחר ט' שנה, ויש לומר שהם חטאו מיד אחר שניתן הוא לבית הסהר רק שהיו מדיינים עמם ונדחה מאסרם יום יום מדחי אל דחי עד שנאסרו לסוף ט' שנים לכן כתיב מקץ שנתים ימים, שמאז אותן ימים שכתוב ויהיו ימים במשמר שהיתה קץ גזירת חשכו ואופל שלו כנזכר מאז נתארך עוד שנתים, (והטעם בשתי שנים דוקא הוא מפני שחטא בב' זכירות, באמרו כי אם זכרתני וגו' והזכרתני לכן נשכח שיעור ב' זכירות במדה כנגד מדה שהם ב' שנים, כי גבול זכרון לפניו ית' על ברואיו הוא שנה שנה כדכתיב יום הזכרון, ומדי שנה בשנה זכר כל היצור לפניו בא להעבירם כבני מרון, והטעם בזה עצמו כסגולת עצם שם ולשון של שנה וגדרה, שהוא מלשון השתנות המערכה ומנהג הטבעי, שבזמן כזה סובב הגלגל, אכן בהשתנות מה מנקודה שהתחיל בה ראשונה לא כענין לשון מחזור שנקרא כן בשביל שבזמן כזה הגלגל חוזר על נקודת התחלת מהלכו לגמרי, בכן ראוי בכל עת סגולה שינוי הזמן לחזור להיזכר ולהפקד לאיכות מהות וכמות מזונותיו צרכיו וכל קורותיו שתחת גדר הזמן המשתנה, ובאים בכתב נשתוון בספר נפתח לכך כל הנהגתם עד ישוב ויבא עת פקודה לשנה האחרת, והוא הוא בעצמו טעם יוסף שזכר פעמיים לשון זכירה, כאלו אמר אם זכרתני לזכירה אחת, דהיינו אף לאחר שנה, או לפחות והזכרתני לשיעור שתי זכירות

דהיינו לאחר ב' שנים, בזה ג"כ יתיישב ייתור ימים בעצמו, ושיעור הכתוב על שהי' קצו קצוב שנתים קודם כדכתיב קץ שם לחושך ומדרשם בזה ידוע, רק שנתוסף לו מהקץ הנזכר להלאה שנתים שהם גבול שני יום הזכרון במדה כנגד מדה בעון שתי זכירות שקצב הוא אשר כנגדן ג"כ כתיב כפול, ולא זכר וישכחהו, לומר שנענש בהפך של שתי זכירות, והן הן ג"כ כפול הצער בזקף גדול הרמוז בויהי מקץ, ויה"י שניהם לשון צער כסגולת לשון ויהי בכ"מ צרה גדולה והוא עצמו הטעם שסבב הוא ית' שמבית האסורים יצא למלוך דוקא בראש השנה הוא יום הזכרון):

ותבלענה השבלים, פי' רבינו בכור שור שהוא לשון כסוי כמו כבלע את הקודש כלומר שהיו מכסים את הראשונים שהרי אמרו לא חזי איניש דמעיילי פילא בקופא דמחטא שאין מראין לאדם אלא מה שאפשר להיות, ומה שהראהו הדבר בפרות שזה אוכל ומאכיל להורות על שובע ורזון, וא"ת למה לא צוה להרוג החרטומים כנבוכדנצר, וי"ל דהתם טעמא אחרינא הוה ע"פ המדרש שדורש מ"ש שם ואחרן לא איתי די יחוינה למלכא, ואהרן לא איתי, כלומר שאין עוד כהנים מגידים ע"פ אורים ותומים נמצאים פה, שזה הי' קנטור למלך על שהרג הכהנים, ואמר להם הלא אתם יעצתוני על כך וע"ז הרגם, מהר"ר אהרן:

ותפעם, פירש"י שלא כתב ותתפעם כמו בנבוכדנצר מפני שאין כאן אלא פעימה אחת וקשה למה באמת לא שכח גם פרעה גם את החלום, וי"ל דבכאן כל תכלית הדבר לא הי' אלא לשיצא יוסף ע"י כך מבית האסורים ואלו לא הי' יודע פרעה גם החלום לא הי' שר המשקים זוכר את יוסף ע"י כך, כי לא ראה כבר כזה בחכמתו שיוכל להגיד את החלום עצמו, מהר"ש מקצשטלדי"ן:

ועי"ל דפתרון נ"נ הי' לזמן רב ולא הי' דניאל ראוי להעלותו לגדולה ע"י פתרו אותו דשמא לא יבא דברו והרוצה לשקר וכו', אבל ע"י חידוש הנפלא הזה שהגיד החלום עצמו עלה לגדולה, לאפוקי ביוסף הפתרון הי' ממהר האלהים לעשותו, הספיק זה להעלותו לגדולה, מהר"ר שלמה:

(וע"ל דבדניאל הפתרון נקל גם לכל החרטומים כאמרם תמיד ופשרי' נחוי לכן הוצרך להעלים החלום שבזה יוודע מדרגת דניאל עליהם, אבל כאן לא מצאו כל אנשי חיל ידיהם אפי' לפתרו לרוב עומק דקדוקיו הספיק להוודע בזה מדרגת יוסף עליהם):

פרעה קצף וגו', אין ראוי לקרות למלך בשמו אל פניו אלא שאין זה שמו בעצם דכולל הוא למלכי מצרים ע"ש מלכותן, וכן למלכי פלשתים אבימלך ולמלכי ירושלים מלכי צדק, רשב"ם:

את חטאי, לשון רבים לפי שחטא כבר על המלך ועל יוסף עתה מצד השכחה והוצרך להזכיר גם מעשיו הראשונים כי בדרך סתימה וסתר לא הי' מאמין לו שכאשר פתר יוסף כן הי' לו:

ויתן אותי במשמר וגו' אותי ואת שר האופים, תימה אותי אותי ל"ל, (וי"ל כי במה שהמשקה חטא תחלה, כאשר נזכר הוא בכל הענין קודם להאופה, גדלה אשמתו ורבה למעלה ראש יותר ויותר מאשמת האופה, באשר הוא הכיר כבוד המלך לפני העם להקל בו והי' כפרצה קוראה לגנב, וקללת רבים החוטאים לו אחריו תלוי בו, לכן אמר ויתן אותי במשמר, שעיקר הנקמה היתה ראוי' להנקם ממני לבדי וזהו אח"כ אותי ואת שר האופים, כלומר ומה שנאסר גם חברי אינו אלא אגב גררא דילי, זהו אותי ואת שאותי הי' לרבות את שר האופים שלא הי' ראוי להתנקם אלא בי, ולכן בא אתי אתי שניהם חסר וי"ו, כלומר כל חסרון שנינו בי לבדי הוא תלוי, ואמר כ"ז כדי להפליג אמתת פתרון יוסף, כלומר שמהראוי הי"ל ליפתר היפך דהיינו לי לרעה ולהאופה לטובה ואף על פי כן פתר להפך כל כך קים לי' בנפשי', ועוד שעם כל זה הלך החלום אחר פיו לטובה, וכאשר פתר וגו' כל כך עדותו נאמנה ופתרונו לא אכזב):

אותי השיב, פי' יוסף השיב אותי במה שפתר לטובה:

בחלומי וגו' בריאות בשר ויפות תאר וגו', שינה לו פרעה החלום, וגם הפך בו כאשר תראה דלעיל כתיב בריאות בשר באחרונה, וכתיב יפות מראה, לא יפות תאר, וכ"ז כדי לנסותו, וכן כל השינויים בפרות ושבלים הן בטובות הן ברעות הכל לטעם זה, ויוסף הרגיש בכל וסתרו תמיד לומר לא כך ראית אלא כך וכך וזהו שאמר יוסף ועל השנות החלום, פי' במה ששינית לי ואני השבתי לך הכל על נכון וכן במה שבא החלום פעמיים מכ"ז תדע כי נכון הדבר וגו' (ולכך טעם דרגא תביר בהשנות החלום להפסיקו מעם אל פרעה פעמיים, וק"ל למעיין בו):

עולות בקנה אחד, וברעות לא כתיב כן מפני ששנים הטובות כולן שוין לטובה, אבל שני הרעב כ"א קשה מחברתה, רי"ח:

שבע פרות הטובות שבע שנים וגו', נכתב הענין ג' פעמים ללמוד מכאן כי באמת היו נגזרים מ"ב שנים של רעב כנגד ג"פ שבע פרות רעות ושבע שבלים דקות רק שלרגלי יעקב באה הברכה שלא היו כ"א ב' שני רעבון שעברו אז וחסרו מ' שנים ואותן שילם השי"י למצרים בימי נבוכדנצר כדכתיב ביחזקאל תהיינה שממה מ' שנה וגו' כפירש"י שם:

וייטב הדבר בעיני פרעה, מפני כי כשחלם פרקו כל אבריו ובכל פתרוני החרטומים לא חזרו ועתה חזרו מיד:
ותפע"ם רוח"ו בגימט' לפ"י כ"י הופרק"ו כ"ל אברי"ו, וייט"ב הדב"ר בעינ"י פרע"ה בגימט' כ"י חזר"ו אברי"ו כול"ם פנימ"ה:
ויקרא שם יוסף וגו', פי' הר"ר בכור שור שכן דרכן [של מלכים] לשנות שמות עבדיהם וכן עשה, גם כן צפנ"ת פענ"ח בגימט' מסתרי"ם מגל"ה:
(צפנ"ת בגימט' כת"ר, לומר כי כתר מלוכה הלמה לו על כי פיענח וגילה עמוקות:
פענ"ח בגימט' הו"א מ"ן המלוכ"ה לומר שראוי לכתר גם מצד שהוא בן מלכים, ובגימט' חכ"ם מלכי"ם, שהוא היותר חכם שבמלכים, ובהיות כי בעלי המדרש ואחריהם בעל הטורים ודורשי רשימות עשו צפנח פענח לראשי תיבות ברמיזות על יוסף ראיתי גם אני לענות חלקי רק למליצה והלצה ולטיול לבחורים בוחרים בפרפראות כאלו והנני מעלה במ' מעלות כפולות ומכופלות פנים ואחור חוזר חלילה שלשים פעמים וכן להציב בם ציונים באופן יכללו כל רמזי מאורעות השייכות לזה מאז התחיל לפתור חלום, והוא זה:
צפנ"ת פענ"ח בגימט' בשלשים מונים, 'צעק 'פרעה 'נפשי 'תפעם, 'פעמיים 'ענינים 'נפלאים 'חלמתי, 'חוף 'נהר 'עמדתי 'פתאום, 'תוכו 'נראו 'פרות 'צומחות:
צאת 'פאת 'נילוס 'תעלינה, 'פינוק 'עידון 'ניכר 'חזותן, 'חלימות 'נפש 'ענה 'פניהם, 'תארם 'נבחר 'פוארה 'צורתם:
צמחי 'פרנסה 'נחלה 'תרעינה, 'פרחים 'עשבים 'נטעי 'חציר, 'חלקת 'נחל 'עוד 'פלט, 'תחתיהן 'נצמחות 'פרות 'צמוקות:
צנומי 'פנים 'נחדלי 'תואר, 'פלא 'עצם 'נפלא 'חסרונם, 'חמרמרו 'נרעבו 'עלי 'פימה, 'תאכלנה 'נפשות 'פרות 'צהובות:
צללו 'פנרי 'נהדרו 'תואר, 'פי 'עניות 'נבלעו 'חיים, 'חדל 'נודע 'עלו 'פדריהם, 'תחת 'נשארו 'פניהם 'צעירות:
ציערתני 'פעם 'נשתוון 'תרדמה, 'פרח 'עלי 'ניצוץ 'חלום 'חזיתי 'נמללים 'עולים 'פארי, 'תבואה 'נופת 'פריים 'צוף:
צנומות 'פרידות 'נעלו 'תחתיהן, 'פיהם 'עברו 'נבלעו 'חבריהן, 'חלום 'נשלם 'עד 'פה, 'תעלומי 'נימוקי 'פתרונו 'צפיתי:
צויתי 'פקדתי 'נקראו 'תכף, 'פותרים 'עוננים 'נוחשים 'חכמים, 'חרטומים 'נמצאו 'עירומים 'פרועים, 'תיפלות 'נאצות 'פתרו 'צבועים:

צער 'פני 'נוסך 'תירושי, 'פתח 'עתה 'נזכרים 'חטאי, 'חרה 'נגד 'עבדיו 'פרעה, 'תפוסים 'נתנני 'פשענו 'צדוני:
צילול 'פנינו 'נזעף 'תבהלנו 'פחד 'עת 'נחלמה 'חלום, 'חבוש 'נער 'עברי 'פץ, 'תספרו 'נא 'פלצות 'צעריכם:
צדקו 'פתרונים 'נותן 'תוך, 'פתאים 'ערמה 'נבון 'חכם, 'חזיוניו 'נעמו 'עושה 'פת, 'תלה 'נמצאת 'פתו 'צרורות:
צרופה 'פדותי 'נשנית 'תפקידי 'פעולתי 'עשות 'נאמנה 'חזרתי, 'חפצה 'נפשי 'עמדה 'פני, 'תרופה 'נמצא 'פתגם 'צויתי:
צווחתי 'פטרו 'נאסר 'תמהרו, 'פותר 'עברי 'נקרא 'חושה, 'חלומותי 'נפתרו 'עלומתם 'פירש, 'תחלופי 'נשתוני 'פי 'צפה:
צערי 'פנח 'נתן 'תנחומות, 'פיתח 'עבות 'נקשרו 'חרצובות, 'חכמתו 'נעצה 'עשות 'פקידים, 'תבואות 'נצבור 'פקדונות 'צפונות:
צוארו 'פארתי 'נלבש 'תכשיט, 'פטרון 'עשיתיו 'נמלך 'חנכתיו 'חשקה 'נפשי 'על 'פיו 'תישק 'נקרא 'פענח 'צפנת):
ויתן לו את אסנת וגו', כדי שלא יגלה עליו פוטיפר שהוא נמכר לו לעבד, מהר"ר משה:
פוט"י פר"ע כה"ן או"ן בגימט' הו"א ש"ר טבחי"ם:
י"ל"ד שנ"י בני"ם בטר"ם תב"א שנ"ת הרע"ב, בגימט' אסו"ר ל"ו לאד"ם לשמ"ש מטת"ו בשנ"י רעבו"ן:
בטרם תבא וגו', פירש"י מכאן שאדם אסור וכו' והקשה הר"ר אלחנן הרי לוי שימש מטתו בתוך שנתים של רעב כדכתיב ביוכבד אשר ילדה אותה ללוי במצרים, ואמרינן לידתה במצרים ולא הורתה שנולדה בין החומות, ושתי שנות הרעב הרי נמשכו עד בואם למצרים, וי"ל דיוסף סבור הי' כי אביו וביתו בצער הרעב לכן נאסר לו, אבל לוי ידע שלא חסר להם מאומה, ובשביל רעב האומות אין למנוע:
(כי" יש" שבר", ס"ת יש"ר יעקב שמע שהי' המוכר תבואה ישרן ומוכר לכל אדם לפי צרכו:
והם ל"א הכירוה"ו, בגימט' והו"א בע"ל זק"ן):
והם לא הכירוהו, מפני שנשתנה שמו לצפנת פענח ולבושו לבוש מלכות ולשונו לשון מצרי וגופו לחתימת זקן:
ויתנכר אליהם וידבר אתם קשות וגו', מה שהעליל עליהם דוקא במרגלות, ומה שהאריך הפסוק הזה כ"כ מפני שמתחלה בקש א' מהם תבואה ודחה אותו מדחי אל דחי לומר אין לי פנאי וכיוצא, וזהו ויתנכר אליהם, ענו ואמרו כולם ממה נשתנינו מכל הבאים

שאתה פוטרם בלי המשכה, ואמר לאחים האחרים מה תצעקו עמי ומה לכם להמליץ בעד זה, וזהו וידבר אתם קשות, והם ענוהו אחים אנחנו, והעליל לומר מאין באתם הלא אין דרך עשרה אחים גם יחד, ודאי אתם מרגלים וקשרתם עלינו, ענו לו וכי זר בעיניך שכולנו בני איש א' נחנו הלא גדולה מזו כי שנים עשר עבדיך אחים אנחנו, ג"ן:

בזאת תבחנו וגו', וא"ת איך נשען ע"ז הלא יוכלו להביא א' מן השוק לומר זה אחינו, וי"ל שבטח שיהיו יראים מלהטעותו כי יחושו בנקל יעליל להכחישם בשינוי פרצוף או קול ולשון וכיוצא:

(וחיו" את" האלהים" אני" ירא", ס"ת אימת"ו, כלומר אימתו של הקב"ה עלי:

זאת עשו וחיו, עסקו בתורה שנאמר וזאת התורה וגו':

אליהם יוסף "ביום "השלישי, ר"ת איב"ה כלומר עדיין היתה איבה בלבו ע"ד המכירה:

ויכר ויכירם ב"פ אלא ויכר חתימת זקן, ויכירם ויבין כי כולם ימסרו עצמן על פדיונו אם היו מוצאין אותו:

וירא יוסף א"ת אחי"ו, גימט' כתבי"ו רא"ה יוס"ף כדאמרו חכמים בעשרה שערים נכנסו כ"א הוצרך לכתוב שמו, ולערב היו מביאין השוערים כתביהם ליוסף וראה אותן שנכנסו כ"א בשער בפני עצמו לכן אמר מרגלים אתם ונכנסו כן מחמת עין):

ויען ראובן וגו', בא הכתוב לבאר מה נשתנה שמעון שאותו דוקא אסר לעיניהם אלא מפני שבודאי רצה ליקח את הגדול שבאחיו רק מפני ששמע אותו מתנצל בלה"ק נגד אחיו במאמר אל תחטאו בילד לקח את הגדול אחריו:

ויראו את צרורות כספיהם המה ואביהם, זהו ייתור מפורסם, אחרי שכבר כתיב ויהי הם מריקים שקיהם והנה איש צרור כספו וגו' אלא פי' שראו ברוה"ק עשרה הרוגי מלכות נתפסים תחתיהם לכפר על מכרם בכסף צדיק ע"ד שדרשו רבותינו ז"ל וצרור הכסף לקח בידו אלו צדיקים וכו' וכיו"ב הרבה וזהו המה ואביהם, ולכן כתיב וייראו וזהו שאמר צרורות מלשון צרה ג"כ, ואמר כספיהם ולא הכסף לכלול את רמז הצדיקים, וגם את מכרם בכסף צדיק, הר"ר אליעזר:

יוסף איננו וגו', כלומר הרי אתחזק ריעותא בתלת דהיינו יוסף ושמעון אינם ואת בנימין תקחו ומאז עלי היו כולנה, כלומר אין צרה שאינה עוברת עלי, וכן ה"ה חזקה לטובה:

שאול שאל לנו וגו', פי' הכפל הוא להמליץ על מה לו לשאול, וזה כי שאול לכל הבאים, שאל גם לנו דרצה לידע מספר טפול הבית מרובה או מועט, ולידע עושר כ"א כדי ליתן אוכל כפי הטף ואנשי הבית וליקח דמים לפי העושר. ולכך באמת תם הכסף בכל הארץ בשוה, וגם בזה מצא ידיו לטעון עליהם מרגלים אתם באמרו הלא דן שאין לו אלא בן

א' כדכתיב ובני דן חושים הוא בא בתוככם, ובנימין שי"ל י"ב בנים נשאר בבית אין זה כ"א מרגלים אתם:

ל"ך כ"ל הימי"ם בגימט' בעול"ם הז"ה ולב"א:

מטמו"ן בגימט' מציא"ה, וקשה איך נתישבה דעתם בזה הלא הי' בגזל בידם שידעו שהם של בעל התבואה, וי"ל שבדין הרי אלו שלהם מפני שיוסף קנה מהרבה ב"א כדמפליג באלו המציאות על מתניתין דהלוקח פירות מחבירו ומצא בהם מעות וכו' בין לוקח מבעל בית ללוקח מן התגר שקונה מהרבה ב"א ונתייאשו הבעלים רק שהם מתחלה נתייראו מעלילת רשע:

(ויוצא" אליהם" את", ס"ת אמ"ת כדי לאמת דבריו ולהראות להם כי לא במרמה דיבר):

בן" אמו" ויאמר" הזה" אחיכם" ס"ת מנור"ה רמז עתיד בהמ"ק שי"ל מנורה לעמוד בחלקו:

השלום לאביכם הזקן, במדרש לאביכם זה יעקב הזקן זה יצחק וקשה ויאמרו שלום לעבדך לאבינו ואלו על יצחק לא השיבו, וי"ל מפני שכבר מת, שכשתחשוב השנים תמצא שמת עשר שנים לפני ירידתן למצרים ואין משיבין על הקלקלה:

ויתמהו האנשים, כי כולם נולדו בז' שנים והוא הבין מכל הנולד קודם קודם, רשב"ם:

וישתו וישכרו, בהיות שכורים לא נתנו לב לראות מה נעשה בשקיהם עם כי נכשלו בזה כבר ובבוקר שולחו שגם ממחרת לא הניח להם פנאי לבקש ולראות:

גביעי גביע הכסף, כלומר המיוחד כי שם הי' הכסף יותר חשוב בלתי נמצא מהזהב, דכתיב שם הא' פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב, ופישון הוא נילוס וחוילה הוא מצרים, וא"כ הזהב לא נחשב למאומה עד שאין לתמוה מה שדקדק לומר הכסף, או וכי הי' שלחנו חסר כוס זהב (ואני אומר בכפל גביעי גביע, כי גביעי הוא שר"ל של זהב המיוחד לו, אשר לא ישתה בו זולתו, גביע כסף הוא שהכל שותים בו, ושניהם הושמו באמתחת בנימין, שזהו שאמר הלא זה אשר ישתה אדוני בו, שירמז עליו באצבע, זה מכלל דאיכא נמי אחרינא, וכאלו אמר אלמלי לקחתם גביע הכסף לבדו החרשתי שאינו נרגש מתוך שאר הכלים אבל זה אשר ישתה וגו', ולכן לא הזכיר גם אח"כ רק וימצא הגביע בה"א הידוע על של זהב כי הי' כלא חש על של כסף וכלא נחשב לו, לכן נעשה כלא רואהו, ובזה יתיישב מאמרם בהתנצלותם, ואיך נגנוב מבית אדונך כסף או זהב, דאל"כ יקשה זהב מאן דכר שמי'):

ויגש

ובעזר אשר ביתו נהלך ברגש, נתחיל סדר ויגש:
ויג"ש אלי"ו יהוד"ה, בגימט' כב"א ללח"ם ע"ם יוס"ף ובגימט' כנכנ"ס לפייס"ו כי נגש לפיוס ולמלחמה:
ואל יחר אפך בעבדך, שאין פה להשיב למי שנמצאת גנבה בידו:
כי כמוך כפרעה, פירש"י מה פרעה גוזר וכו', וא"ת בשלמא גוזר ואינו מקיים, שכתוב בנימוסיו עבד לא ימלוך על מצרים ולא ילבש תכשיטי מלכות, ועבד פוטיפר מבית האסורים המליכו והלבישו בגדי שש, אבל היכן הבטיח ולא עשה, וביוסף יקשה איפכא, דבשלמא מבטיח ואינו עושה כענין ואשימה עיני עליו אבל גוזר ואינו מקיים מהיכן, הר"ר יעקב:
ואחיו מת, פירש"י מפני היראה הי' מוציא שקר מפיו שאם אומר לו שהוא קיים יאמר הביאוהו אלי, וקשה הלא כבר נשמרו מזה במאמר והא' איננו דמשמע לא ידענו היכן הוא, וא"כ יותר היו בטוחים מעלילה זאת כשהי' אומר האמת, ג"ן:
(ועוד אין החי מכחיש את החי, הלא בשקר זה יהיו נתפסים יותר, כי יוסף ידע שלא אמרו כבר ואחיו מת רק ואיננו, ועוד שהתנצלו כבר במה שאמרו שמבקשים אותו, וי"ל דלעיל אחר התווכחם לומר אבל אשמים וגו' ויען ראובן וגו' אל תחטאו וגו' כתיב ויסוב מעליהם ויבך וישב אליהם וידבר אליהם וגו' ולא נזכר שם שום דיבור או ענין כלל שבא ממנו אליהם אז עד שיפול עליו וידבר אליהם ובפרט לשון דיבור קשות, אלא שבראותו הם מצירים ומתוכחים על מכרם אותו נתכוין ליירא ולהבהילם עוד ביותר ושאל בנערה ובהלה לומר אנה אי' ואיפה הוא אשר הייתם מתנצלים בו שנכנסתם בי' שערים לבקשו, כדי שייצר להם עוד וידאגו כאשר דאגו באמת שיצוה להם להביאו גם הוא עכ"פ ואז השיבו שמת ובאותו הפרק הוציאו השקר הזה מפיהם לא עתה בירידתם השני', ולזה כוון רש"י ז"ל לדקדק ולכתוב הי' מוציא שקר וכו' מלת הי' ייתור גמור הוא, הוציא שקר מבע"ל, אלא כדי להבין שמועתו על העבר בזמן הראשון, וזהו לעיל וידבר אליהם שדיבר אליהם קשות הזה, וקיצר בו הכתוב שם אסמכתא דהכא, והנה כאן כשחזר יהודה על כל הדברים תפס גם יחד תשובת יש לנו אב זקן ותשובת ואחיו מת שבאו מחולפים ומחולקים מרוחקים הרבה משום אהבת הקיצור, ועל נכון הוצרך אדרבא לחזור עתה ולתפוס לשון תשובה אחרונה של כבר בזמן הראשון שהוא ואחיו מת ולא ואחיו איננו, דוק בהמשך הכתובים ודקדוקיהם ולשונותיהם ותמצא נחת):

ותימה למה צדיק כיוסף הניח אביו כ"כ בצער ולא הודיעו כבר זה ימים כל אמתת הדבר, ותירץ רבינו שמשון שאלו עשה כן כבר היו האחים בורחים אנה ואנה מפני הבושה והי' אולי איזה צרה גדולה מזו מסתבבת אליהם מתוך כך ונתכוין לטובה להמשיכן שמה אחת אחת ולקחן בדברים מעט מעט, הר"ר יעקב:

ואשימה עיני עליו, פירש"י וכי זו הוא שימת עין שאמרת וכו', וקשה היכן מצינו שאמר יוסף כן, ועוד מה טען יהודה בזה עליו שאף אם הי' יוסף מבטיח כן אדעתא דיגנוב ויפטר לא הבטיחו (ול"נ לתרץ ב' הקושיות כא' דלעיל אמר יוסף שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם ויביא מבע"ל כמו שכתוב אחרי כן ואת אחיכם הקטן תביאו מאי ויקח אלא לחזור וליקחנו ממצרים בלא פגע אחרי הביאו שמה קאמר, וע"כ שלא יהי' נתפס בשום עון או טענה בעולם להישאר שם קאמר, מדקאמר אח"כ מיותר ויאמנו דבריכם שהרי כבר אמר בראשונה ויבחנו דבריכם וגו' וגם במקום הזה כתיב ולא תמותו דמשמע שיאמנו בזה דבריהם, אלא שפירושו ויאמנו כל דבריכם העתידים אף מה שתטענו ותאמרו לעולם נגד כל טענת מתנגדים שבעולם, תהיו אתם תמיד כדבריכם נגד כל שכנגדכם [ועי"כ ולא תמותו] בבחינה זו א"כ בודאי היא היא השמת עין שהבטיח אפי' אף אם יפעול און לא יוזק ויקחוהו עמם לשלום:

אדוני לא "יוכל "הנער וגו', ר"ת אלי"ה, רמז כי מבנימין יצא, (וזה שלא כדעת מ"ד פנחס הוא אליהו או שאמו מבנימין:

ויקרא הוציאו כל איש מעלי, מפני שגם הוא הי' בכלל החרם ושבועה שלא לגלות שמכרוהו ובזה ג"כ מתיישב מה שלא שלח והודיע לאביו ולכן כתיב ולא עמד איש אתו וגו', ד"א שאם ישמעו מצריים שאחיו מכרוהו יאמרו אין אמונה באומה זו ואין זה כדאי למלוך ולמשול:

העוד אבי חי, וקשה הרי כבר בטרם התוודע להם שאל השלום לאביכם וגו', וי"ל דתחלה שאל על חיותו ממש שהי"ל מקום שם לשאול על כך ככתוב אשר אמרתם, וכאן שאל על בריאותו מה שלא הי"ל כבר פתחון פה לשאול עליו:

כ"י פ"י המדב"ר אליכ"ם, בגימט' בעגל"ה ערופ"ה:

לאיש חליפות שמלות, מפני שקרעו בגדיהם וזהו לשון חליפות שמלות, שמלה חליפי שמלה:

ולבנימין חמש חליפות, אחת כנזכר וא' ליתרון מפני שהוא בן אמו, וא' על בושתו, שתפסו כגנב, וא' שרצה לחייבו כפל, וא' על שהשיבו שלא כדין, ג"ן:

עשרה חמורים, ולבנימין לא רצה להטריח להוליך לפניו חמור נושא משא, ד"א את בנימין לא שלח עמהם ולכך נענש עליו יהודה:
אל תרגזו, פי' אל תפחדו, כמו רגזו ועל תחטאו כלומר כיון שאתם אחים למשנה למלך אין לכם לירא בפני מי:
ויפג לבו, נוקפו על שיצא מא"י למצרים:
וירא את העגלות, לסימן שנפרד ממנו בפ' עגלה ערופה, כי הי' מלוהו באמרו לו פ' עגלה ערופה שעתידה להכתב ולכתוב בה ידינו לא שפכו וגו', וכפי' רש"י שם, כלומר שרמז לאביו בזה לולי שפטרתני בלויה היו אחי הורגים אותי, ואל תתמה איך יבין יעקב זכר עגלה ערופה מהעגלות, דבאמת עגלות היו מושכין בהעגלות, דאל"כ מאי דכתיב ע"פ פרעה, וכי לעגלות הי' צריך ליטול רשות, דבשלמא לעגלים מפני שאין פרה וחזירה יוצאה ממצרים וכו', אורליניש:
א"נ אין עגלה יוצאה ממצרים אם לא חקוק עלי' שם ע"ז שלהם ולזה הוצרך נטילת רשות שישלחם בלי זה ובזה הי' מכירם יעקב שהם מיוסף ולא שבא להזכירו עגלה ערופה כלל ד"א שפירש ממנו בדיני עגלות המשכן בהזורק:
ויוסף ישית ידו על עיניך, פי' שתמות בחייו והוא יסגיר עיניך כענין מעצמין את עיני המת ובשורה טובה הוא לאדם שאל יקבור את בניו בחייו:
ושאול בן הכנענית פירש"י בן דינה שנבעלה לכנעני וקשה איך לקח שמעון אחותו דינה, וי"ל שעיקר הריונה הי' בבטן רחל:
וסרח אחותם, וקשה למה לא אמר וסרח בתו לייחסה אחר אשר כמו שאמר ואת דינה בתו, וי"מ שלא היתה בת אשר כ"א חורגתו בת אשתו, ואחותם ר"ל מן האם והוא שתרגם בפרשת פנחס על ושם בת אשר סרח, ושם ברתא דאתת אשר סרח:
ובני דן חושים, אע"פ שאינו אלא א' דרך המקרא לומר כן כדכתיב ובני פלוא אליאב, וכן כתיב כל בניו וכל בנותיו אע"פ שלא הי"ל אלא בת אחת היא דינה, ג"ן:
והאנשים רועי צאן וגו', משמע שעי"כ ירחיקם ויושיבם בארץ גושן כדכתיב כי תועבת מצרים כל רועי צאן, והקשה מוהר"ר אברהם הרי כתיב ואם ידעת ויש בם אנשי חיל, פירש"י בקיאים לרעות צאן, הרי שהי' משתוקק לרועי צאן, וי"ל כך אמר יוסף, אני אומר לו והאנשים רועי צאן, והוא יסבור שהם עובדים לצאן כמוהו, ואח"כ כשישאל לקרב אתכם עי"כ וישמע שאינו כן ירחיקכם בשביל כך, וכן עשה, לוי:

והג"ן מפרש דאדרבא שחשיבות הוא בעיניהם רועי צאן מפני תועבת וגו', ולחשיבותם יושיבם במבחר הארץ ארץ גושן, שאין סברא שירצה יוסף לבזותם בעיניו, וזהו עצמו ג"כ פי' כי תועבת מצרים וגו':

כמה ימי שני חייך, שאלו על כך מפני שפרעה בבחרותו הי' מתגדל בבית אבימלך כדרך המלכים לשלוח בניהם אלו לאלו ליגדל בדרך ארץ ומוסר וחכמה ושם ראה את יצחק וסבר שזהו ותמה עליו שעדיין הוא חי ושאלו כמה ימי וגו', מהר"ר משה:

ד"א שיעקב ביקש רשות לחזור לא"י אחר שיכלו שני הרעב וא"ל וכי אתה סבור לחיות עוד כ"כ, כמה ימי וגו', והשיבו לא השיגו וגו', ר"י חסיד:

רק אדמת הכהנים וגו', פי' השרים הממונים כמו ובני דוד כהנים היו ומכיון שהי' יוסף נשוי בת הא' מהם ראה לפטרם כולם בשבילו, מצאתי, ד"א כומרי ע"ז היו ופטרם מפני שפטרוהו ג"כ, שאשת פוטיפר הביאתו לפניהם לדונו למיתה ופסקו לה שיבדקו בגדיו אם נקרעו מלפניו בודאי הדין עמה שמיהר לשכב עמה ואם נקרעו מאחוריו בודאי הדין עמו שתפסתו היא וקרעתן, ויבוקש הדבר וימצא ופטרוהו, וי"מ שפטרוהו כההוא דהנזקין שהטילה היא לובן ביצה על סדינה והחכימו לבדוק באור ופטרוהו, מרבי, והקשה ר"י אורליינ"ש שהרי כתיב כי חוק לכהנים וגו', דמשמע מקודם ולא שפטרן יוסף, וי"ל דה"פ אדמת הכהנים לא קנה כי חוק תקן ועשה הוא לכהנים וגו', שהשתדל הדבר אצל פרעה:

רק אדמת הכהנים, פי' ריי"ח דנכתב זה ללמוד שלא יהיו בני ישראל צרי עין מליתן תרומות ומעשרות וכל המתנות:

ארבע הידת, חסר וי"ו כתיב כאלו אמר ח"י ד"ת פי' כדת של תורה שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות וכו':

ויחי

ובעזר אשר פקודתו שמרה רוחי, נתחיל סדר ויחי:

ויחי יעקב, ולעיל מיני' כתיב וירבו מאד ואח"כ ויחי וגו' מלמד שלא מת יעקב עד שראה ל' רבוא, כי לקמן בשמות כתיב במאד מאד והיו ס' רבוא כאן שכתב פ"א מאד הוא למ"ד רבוא:

ויחי יעקב, כמנין ויחי היו חייו דהיינו י"ז שמלידת יוסף עד שקפץ עליו רוגזו וי"ז מאז בא אל יוסף, (ולכך הטעם יכרית שבע עשרה שנה מן בארץ מצרים כי היכי דלישתמע

י"ז שנה לעצמו, כלומר אהנך קמאי מלבד אלו שבארץ מצרים ירמוז ג"כ), ולכן לא אמר אח"כ ויהיו ימי וכו' לכלול כל ימיו כמו אח"כ, מצאתי:

פרשה זו סתומה מפני שאין הפסק באמצע חשבון, דלעיל חשב ליעקב ק"ל שנה וכאן עוד י"ז, הר"ר יוסף קרא:

(ד"א דלעיל מיני' כתיב ויפרו וירבו מאד שמתוך כך ג"כ היו חייו שבארץ מצרים שזכר כאן חיים טובים, ומה שאמר בארץ מצרים ולא אמר בארץ גושן שהרי בגושן הי' אלא כדי לכלול גם את יוסף שאינו בארץ גושן שגם מצדו נחשבו לו שנים אלו לחיים):

ומה שעלו חייו בכלל קמ"ז שנה וחסרו לו ל"ג שנה מימות ק"ף של יצחק אביו הוא מפני קללה עם אשר תמצא את אלהיך לא יחי' שבאה גם עליו כקללת חכם הבאה אף על תנאי, והנה במספר יחיה חסרו לו:

שים נא ידך, פי' רי"ח תכניס עצמך בעובי הקורה לפרנס את בניי:

ועשית עמדי חסד ואמת, פירש"י חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול, וקשה והא שילם לו יעקב גמול על כך כפירש"י לקמן על נתתי לך שכם אחד על אחיך, וי"ל דה"ק לי' ועשית עמדי דבר שהוא חסד של אמת בשאר מתים, אבל באמת אני אשיב גמולך בראש, וקאמר לי' הכי כדי ללמד הך מלתא אגב גררא:

(ולי נראה דעכ"פ שפיר קאמר לי' חסד של אמת דיוסף יקבל עתה הדבר על עצמו בלאו אדעתא דהאי תשלום גמול, דהא לא ידע מה מאומה בשעה שניאות לו על כך וגם לבסוף לא עשה בשביל כך ע"ד אל תהיו כעבדים המשמשים וכו'):

אל נא תקברני במצרים, וקשה הלא הבטיחו הקב"ה ואנכי אעלך גם עלה ומה הוצרך להשביע את יוסף על כך, וי"ל דחשש שמא לעליית עצמותיו הבטיחו והוא לא רצה להקבר שם כלל:

(ועי"ל דהשביעו שהוא בעצמו ובכבודו יסייע בו ויקברנו, שזהו אצלי פי' הכתוב כולו, אמר ושכבתי עם אבותי, ר"ל לא זו שאל תקברני במצרים אלא אף זו שרוצה אני לשכב עכ"פ עם אבותי דוקא ולא בשום מקום זולת זה אף שלא במצרים, ואח"כ יבאר בקשתו שירצה כ"ז מיוסף עצמו, דהיינו ונשאתני ממצרים בעצמך ובכבודך, נגד אל נא תקברני במצרים, וכנגד ושכבתי וגו' אמר עוד וקברתני אתה בעצמך בקבורתם, ואמר בקבורתם, להוסיף עוד שלא זו שרוצה לשכב עמם אלא אף זו בקבורתם ממש תוך המערה עצמה ולא אצלם בעיר או בקברות שחוץ למערה כאשר הי' אפשר להבין מלשון עם אבותי, ובזה רמז לו סוד הדבר שישכב הוא עמם במערה):

וישתחו ישראל על ראש המטה, כי יוסף הי' יושב בראש המטה והשתחוה לו מפני שניאות לבקשתו ובזה נתקיים חלום השמש והירח משתחוים וגו':
ויאמר ליוסף הנה אביך חולה, זהו מאוחר, כי פירושו קודם שהשביעו יעקב, ותדע שהרי אח"כ פירש"י על ואני בבואי מפדן וגו', אע"פ שאני לא עשיתי כן לאמך וכו':
הנה אביך חולה, תימה דבב"מ אמרו עד יעקב לא הוי חולשה ועד אלישע לא הוה דחלש ואתפח, ובהשותפין אמרו מרגליות טובה היתה תלוי' בצוארו של א"א כל חולה שרואה אותה וכו', אלמא דקודם יעקב נמי הוי חולשה, וי"ל דבחולה של הכאה איירי התם, ור"י ור"ת פי' חולי של מיתה לא הוה:
אפרי"ם ומנש"ה בגימט' ראוב"ן ושמעו"ן (והוא הרמז אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי):
מתה עלי רחל, פי' באופן שבבנימין שילדה לי נשלמו כל בניי ואין לי עוד להוליד בנים לכן אני מתעצם לברכן, ואגב שהוצרך להגיד לו שבלידת בנימין מתה ואין לו עוד להוליד כנזכר האריך בענין מיתתה לומר בארץ כנען וגו':
ועיני ישראל כבדו מזוקן, פי' כמו ביצחק שכתוב בו ויהי כי זקן יצחק, שכשם שרימה הוא את אביו ע"י כבדות עיניו כך בא בנו לרמותו לשום את מנשה לימינו:
לא יוכל לראות, וקשה הא כתיב וירא ישראל את בני יוסף, וי"ל דדמות אנשים ראה אבל לא הכיר מי הם וזהו ענין כבדות עינים לא שהי' סומא לגמרי, הר"ר יעקב:
בזה, פירש"י בשטר דילפינן מזה ספר תולדות אדם לכן האי נמי מיירי בספר, ממורי:
ויוצא אותם מעם ברכיו, להגיד שנתן להם מתנת בריא, שישב לו על המטה ורגליו נצבות על הארץ והם היו עומדין בין ברכיו לפניו, והיינו דקאמר לקמן ויאסוף רגליו אל המטה שכבר הוציאם בעת שישב לו על המטה לברכם כנזכר, רבינו שמואל:
בקרב הארץ, וקשה על הארץ מבע"ל, אלא שרמז לו שכשיהיו נחבאים ביערות ובשדות דהיינו בקרב הארץ גם שם יצליחו וידגו לרוב, רי"ח:
לא כן אבי, פי' כן, כמו כן דברת, כן בנות צלפחד וגו' כלומר יפה, וכמתמי' אמר, וכי לא יפה עשיתי להעמידם כך, ג"ן:
שכל את ידיו, וקשה למה לא חזר וצוה להעמיד אפרים לימין, הר"ר משה, וי"ל כדי שלא לבייש את הבכור, אורלייני"ש:
שכם אחד, אמרו במס' סוטה בא' מהפירושים ורש"י הביאו שפי' חלק אחד והוא הבכורה, וקשה והלא מה שלקח יעקב הבכורה מעשו הוא משום העבודה והכהונה

והיכן נמצא זה ביוסף, וי"ל דודאי מתחלה היתה העבודה לבכורות והם היו מעותדים לכהונה רק שמשבא חטא העגל נתנה לבני לוי, הר"ר יעקב:
בחרבי ובקשתי, פי' תיכף בביאתי שמה בעודי חגור חרבי וקשתי קניתיו, כדכתיב ויבא יעקב שלם ומיד ויקן וגו':
הקבצו ושמעו, ביקש לגלות להם את הקץ מפני שלא נמצאו אותיות ח"ט בשמותיהם, ואמר בודאי הם בלא חטא וראויין לגלות להם וא"ל הקב"ה בדוק ותמצא שגם אותיות קץ לא נמצאים בהם, לומר שהקץ ראוי להעלים מהם, אף כי הם ראויין בהיותם בלא חטא (ועוד טעם ורמז במה שלא בא אותיות ק"ץ וח"ט בשמות השבטים שגלו, לומר כי הקץ יאריך ויתעלם זמן רב בשתי סבות הפכיות, דהיינו אמרם אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי וכו', דהיינו או עד דור שכולו חייב, שבכולם יהי' חטא, וכל עוד שלא ימצא חטא בכולם יתעלם גם הקץ, או בדור שכולו זכאי, שהקץ נעלם עד שהחטא יהא נעלם לגמרי מכולם):
ראובן בכורי אתה, תימה איך נתנה בכורתו ליוסף והתנה על מ"ש בתורה שלא לעשות בכור פשוט ופשוט בכור וכתיב לא יוכל לבכר וגו', וי"ל מפני שגם אליו לא היתה בכורה כ"א בלקיחה:
כח"י וראשי"ת אונ"י, בגימט' של"א רא"ה קר"י לעול"ם:
כלי חמס מכרתיהם, פי' הם מכירים אותם בטוב שהם אומנותם, ד"א שהוא כמו מגורותיהם בחילוף גיכ"ק, כי היו גרים בארץ חרבה, מכרתיה"ם בגימט' ז"ה קר"ח וז"ה שמוא"ל, שמואל יצא משמעון וקרח מלוי:
כ"י באפ"ם הרג"ו אי"ש בגימט' ז"ה שכ"ם ב"ן חמו"ר:
גו"ר ארי"ה יהוד"ה, בגימט' דו"ד ושלמ"ה בנ"ו:
לא יסור שבט מיהודה וגו', פי' ששבט מלכותו לא יסור שיהא נחלק עד שיבא לעיר שילה, דהיינו עד שבא רחבעם לשכם, כי אז נחלקה מלכות ב"ד ושכם ושילה היו סמוכים מאד ונקרא מתוך כך שם של זה על זה, כדכתיב ויאסוף יהושע את כל שבטי ישראל שכמה, ובסוף הפרשה כתיב ויקימה שם וגו' במקדש ה' והוא שילה, וא"כ עד כי יבא שילה הרי הוא כאלו נכתב עד כי יבא שכמה, רבינו שמואל:
ולו יקהת עמים, פי' אע"פ שתתחלק מלכותו עדיין ישלוט על קבוץ עמים שישאר בידו יהודה ובנימין, ג"ן:
ד"א לא יסור, פי' לא יפרח כמו סורי גפן נכרי' שלא יקום ויפרח מלכות ב"ד עד כי ישקע שמשה של עיר שילה ותחרב כדכתיב ויטוש משכן שילה ויבחר בדוד עבדו, ד"א לא

יסור וגו' עד כלומר לעולמי עד לא יסור שבט מלכות ומחוקק משבט יהודה כשיבא שילה משיח, אורליינש:
ד"א לא יסור שבט המוסר והגלות מיהודה, ומחוקק ממה שכבול ואסור בכבלים וחבלים של נחושתים מבין רגליו עד כי יבא משיח, ואז יהי' בן חורין לעולם, שמעתי:
סות"ה, בה"י, נגד ה' לבושים שהי' יהודה לבוש בהם כדאיתא בויגש רבה:
לחוף ימים ישכון, שבגבולו יהי' נמל טוב לאניות לעלות מה שאין מצוי בכ"מ, זבולון בגימט' חלזון:
דן ידין עמו, פירשב"ם לא יתכן שנתנבא יעקב על שמשון שנפל ביד פלשתים ונקרו עיניו, אלא נגד דן דיבר שמאסף לכל המחנות והי' צריך להלחם על האומות הרודפים אחריהם ולהנקם מהם נקמת עמו, כמו כי ידין ה' עמו, שפי' ינקום:
גד גדוד יגודנו וגו' ושמא תאמר ממה יתפרנס, מאשר שמנה לחמו, כלומר שלחם אשר שמנה ורבה הוא כפי שתספיק לשניהם לכך כתיב מאשר במ"ם, מהר"ר משה:
נפתלי אילה שלוחה, כשהוא רץ בדרך אין מי מעכבו ולמה הנותן אמרי שפר שמקדים שלום לכל אדם ולהכי שלחוהו להביא האגרות ממצרים כדאיתא בסוטה:
אילה שלוחה "הנותן ר"ת אש"ה לומר כי הרבה בנות הי' לו, ונקט אילה בלשון נקבה כי הוא אותיות אלי"ה מלמד שיבא חיש קל מהרה כדכתיב מה נאוו רגלי מבשר וגו':
בן פורת יוסף וגו', הקשה הר"ר יודא בן הר"ר מאיר מ"ש יוסף דלא פתח ברכתו בשמו תחלה כבשאר שבטים יוסף בן פורת היל"ל, וי"ל דזהו לכבודו כנהוג למלכים וחשובים שאין להתחיל בשמם תחלה, כמו אדוני המלך וכיוצא:
בן פורת יוסף בן וגו', כן דרך הכתובים להתחיל איזה דבר ושלא לגמרו ואח"כ חוזר ומתחיל וגומרו כמו נשאו נהרות ה' וגו' כי הנה אויביך ה' וגו' וכאלה רבים, ג"ן:
בן פורת עלי עין, פי' ראוי לו שיפרח כגפן פורי' על עין שהעלים מאשת אדוניו במדה כנגד מדה, בן פורת אותיות פותר:
שדים ורחם, שדי"ם ר"ת "שמאל "דוחה "ימין "מקרבת (ר"ל שהוא דחה את יצרו ונתברך בכך, כי יצר תינוק ואשה שמאל דוחה וכו', ולכן כתיב שדים, לרמוז תינוק יונק שדים, ורחם לרמז אשה בעלת רחם, וכנגד היצר אמר, מאל אביך ויעזרך, כי צריך לכך עזר אלהי ממעל כאמרם ז"ל אלמלא הקב"ה עזרו וכו' שנאמר צופה רשע וגו' וה' לא יעזבנו וגו', וזהו עצמו רמז ברכות שמים מעל ברכות תהום רובצת תחת שנתברך בדבר זה שצריך עזר שמים מעל, ועזרו עזר תהום רובצת תחת הוא:
שדי"ם ורח"ם בגימט' כ"ח היצ"ר הר"ע):

ד"א שדים ורחם, שלא ישכלו נשיו ובהמותיו רק יולידו בעתם ושדיהן יספיקו חלב לילדיהן לגדלן כראוי, ומפני כי החלב באה לאשה ולבהמה קודם הלידה לכן הקדים שדים קודם לרחם, ג"ן:

עד תאות גבעות עולם, פי' לשון תאוה וחמדה, ור"ל שרבקה חמדה הברכות של יצחק והזקיקה את אביו לקבלן, זהו ברכות אביך גברו וגו' ולכן כתיב גבעת חסר ו' כי היכי דלשתמע לשון יחיד על רבקה אמנו, שהאמהות נקראות גבעות עולם, והכי אמר קרא ברכות אביך דהיינו הברכות שלי אני יעקב אביך גברו ע"י ברכות הורי זה יצחק שברכני ורבקה שחמדה וחבבה את זה כדמפרש ואזיל עד תאות וגו' אלה תהיינה לראש יוסף וגו':

כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, פי' אלה שבטי ישראל י"ב הם כל, כלומר כלל וקשר א' כי אותיות שמותיהם עולים חמשים אותיות כמנין כ"ל לרמז הזה שהם הכלל, והנפקותא הוא שיהיו כל הבאים מהם בני עוה"ב, ולכן נקט לשון שבטי ישראל לרמז על כל ישראל יש להם חלק וכו'. והיינו מפני כ"ל כלומר מפני שבוטחים בישועתו ית' כדכתי' אשרי כל חוכי לו:

דברו נא באזני פרעה, וקשה למה לא דיבר בעצמו, וי"ל בעבור בגדי אבלות שהי' לבוש ואין לבא אל המלך בלבוש שק:

ויעשו בניו לו כן כאשר ציום, פירש"י שציום שבני בניו לא ישאוהו מפני שהם מבנות כנען, וקשה למ"ד תאומות נולדו עם השבטים הרי לא נשאו כנעניות ולמ"ד שלא נולדו תאומות הלא שמעון עכ"פ נשא דינה אחותו ולמה לא ישאו בניו ואולי מפני שגם היא קראה הכתוב כנענית בשביל שנבעלה לכנעני כדכתיב שאול בן הכנענית אבל קשה להאי מ"ד איך מלאן לבן לישא כנעניות אחר שאבותיהם אברהם ויצחק הזהירו כ"כ ע"ז ועוד הרי אפי' יהודה דכתיב בי' וירא שם יהודה בת איש כנעני מסקינן דלאו כנעני ממש קאמר אלא תגר, הר"ר יעקב:

ויבכו אותו ע' יום, כנגד ע' נפשות שירדו מצרימה, ואולי כ"א מהם בכה יומו עם בניו ובני בניו, מצאתי:

ויעש לאביו אבל שבעת ימים, וקשה הא לא חל עליו אבלות עדיין כיון שלא נקבר ובפרט שגם יוסף עצמו עלה עמו וי"ל דיוסף עמד בגורן האטד לשעה, ואחיו העלו הארון מפני שכל המלכים תלו כתריהם בארונו של יעקב מכיון שראו כתרו של יוסף כדאיתא בסוטה והיו מתפחדים שמא יכבוש שם מלכותם ולא הניחוהו לעלות (ואעפ"כ לא עבר בזה ציווי ובקשת אביו והבטחה שהבטיחו הוא על כך כי אח"כ גמר יוסף עלייתו והלך אחריהם אחר שנתיישבה דעת המלכים וסברו שלא ילך עוד וסייע בקבורה, והרי לא

הטיל עליו יעקב רק לסייע במשאו וקבורתו כדכתיב ונשאתני וקברתני אבל לא שישא הוא דוקא בכל הדרך, דלא כתיב אלא ונשאתני ממצרים, ולא כתיב עד ארץ כנען, והרי קיים יוסף את הכל, ואולי לטעם זה אמר יעקב כן שידע כ"ז שלא יניחוהו המלכים:
גם בני מכיר בן מנשה וגו', לומר שנתקיימה בחיי יוסף ברכת ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו, שהרי לקטן ראה שילשים ולמנשה לא ראה רק ב' דורות, (ולכך מ"ם סתומה של שילשים רבתי לרמוז על מ"ם סתומה שבאמצע תיבת למרבה המשרה להורות שבזה יבטח שגם לעתיד יגדל ככל מה שרמז יעקב בזה ושיהי' הוא מרבה המשרה דהיינו יושיע ושגם משיח מרבה המשרה גם מבניו, במהרה יבא, אמן:
פקד יפקד, חולם של פקד הוא תחת ו' למלאות מספר התיבה כמנין קץ, שרמז להם הקץ כי אליו גילהו יעקב, וזה וישבע יוסף, שלא לגלות לזולתם, וי"מ יפקד מלשון ולא נפקד ממנו איש כלומר פקד שהוא כמנין קץ יחסר ויגרע לכם אלהים ממספר ת' שנה, (ולכך כתב פקד יפקוד ב' פעמים, שפעם הראשון אמרו על אותו הגלות שיקצר גזרת ת' שנה כמנין פקו"ד למהר את הקץ. ובזה כתיב והעלה אתכם מן הארץ הזאת שרמז באצבע על גלות מצרים, ושנית אמרו על סתם הגלות הארוך המר הזה כענין כשמע מצרים יחיל כשמע צור שגם אותו ימהר ויחישנה במהרה בימינו אמן ואמן):

שמות

ובעזרת האל בתעצומות, נתחיל ספר וסדר ואלה שמות:
ואלה" שמות" בני" ישראל", ס"ת תהי"ל לומר שלבסוף יהיל אורם אור הגאולה בזכות ואלה שמות שלא שינו את שמם כדאיתא במדרש, שמות יש בו אותיות שמת"ו, כלומר אף על גב שמנאם בחיים חזר ומנאן לאחר מותן, "שמות "בני "ישראל "הבאים ר"ת שבי"ה, לומר שאז כשמת יוסף וכל הדור ההוא הי' ראש שבים וגלותם, לכן בא הרמז בר"ת:
ויישם בארון במצרים וסמיך לי' ואלה שמות, מכאן רמז שעושין מצבות וכותבין שם המת על קברו, מהר"ר חיים:
הבאי"ם בגימט' ח"ן "ישראל" "הבאים", ר"ת וס"ת מיל"ה, את" יעקב" איש", ס"ת שב"ת, להורות כי בזכות שבת ומילה מצאו חן בעיני ממ"ה וגאלם, לוי:
איש וביתו באו, במדרש אמרו שלכולם היו נשים, שאפי' חצרון וחמול שהיו קטנים שידך להם נשים כדי שלא יתחתנו במצרים והוא שגרמה להם ששיעבדו בהם כל כך ולא ריחמו עליהם, מרבי:

שבעים נפש, ג"פ כתיב עליהם שבעים נפש נגד רד"ו שנה שהיו במצרים, כי ג"פ שבעים עולה רד"ו, נפש בא"ת ב"ש טו"ב:

נפ"ש בגימט' ת"ל כנגד ומושב ב"י וגו' ארבע מאות ושלשים וגו':

ובני ישראל פרו וגו', פירש"י ששה בכרס א', מפי אבן עזרא משום ו' חדרים שברחם אשה בימין ובשמאל שנתברכו וקלטו כולם כא', והשביעי האמצעי המוליד טומטום ואנדרוגינוס לא קלט בשום אחת מהם שזהו קללה, לכן דוקא ששה לא פחות ולא יותר: (ולחכמים הרמז בו' לשונות שבמקרא, ולמ"ד י"ב מכח פרו שתים וישרצו שתים וכו', ואלו למ"ד ששים לא נתנו רמז במקרא, ואפ"ל כי ט' ויו"ן במקרא זה, ואלו ו' לשונות שבפסוק הרי עשר ויו"ן, ששי"ם, ולמ"ד ששים רבוא אומר זה לרבואות הי', כי כל הענין לומר הפלגות הרבה בעצם):

ויאמר אל עמו, וקשה מי יאמר לו מה תעשה אם יגזור מה שיכשר בעיניו ואפי' הריגה הלא מלך הי' ועוד מהיכי תיתי שלא יתרצו לו עד שהוצרך ליטול רשות מהם, וי"ל כי הי' לעלות על הדעת שימאנו בדבר בעבור כי בני אפרים ומנשה היו קרובים להם משרי המדינה והסגנים מצד פוטיפרע לכן הריגה עכ"פ לא יתכן לו לגזור, והסביר להם פנים לתקן באופן שישארו שם ע"כ, דאם לא נבא ונתחכמה נפסיד אותם בלא"ה מטעם ועלה וגו', מרבי:

הנה עם ב"י וגו', ע' של עם הוא עקומה, להורות כי ע' נפש ירדו ועצמו ממנו:

נתחכמה לו, פירשו ז"ל למושיען שנשבע שלא יביא מבול, ותימה הלא מבול פרטי מביא, שהרי בדור הפלגה שפך עליהם מי אוקיינוס והציף שלישו של עולם כדדרש מהקורא למי הים וישפכם, הר"ר יעקב:

(וי"ל דסברו ודאי גם כזה לא יביא עוד דשבועה שנשבע שלא יביא רק פ"א כדכתיב ולא יכרת עוד כל בשר ממי המבול וגו', קאי נמי אמבול פרטי שיוכל להביאו פ"א ולא יותר כמשמעת ולא יהי' עוד וגו' דע"כ מה שלא הי' באמת מעשה הפלגה העברה על שבועתו הוא מטעם דרשה ולא יכרת עוד וגו' כלומר והמבול הידוע דהיינו לכלל העולם כדכתיב כל בשר דמשמע הא פרטי שלא לכל בשר כעין הפלגה יכול להביא וא"כ גם תשובתו בצדו בדרשה ממש אמבול פרטי דכתיב בסיפא דקרא ולא יהי' עוד מבול וגו' דמשמע אף מבול סתמא בלי ה"א הידיעה, כלומר דבמקצת מבול דדייקינן כבר שיוכל להביאו אף הוא לא יהי' עוד, כלומר לא יותר מפ"א, וכעין זה חזינן במבול אש של סדום דדייקינן ממ"ש ולא יהי' עוד המים למבול וגו', דדרשינן הא מבול אש יכול להביא קאי נמי עלי' שבועה דלא יהי' עוד מבול שלא יביאנו רק פ"א שלכן כל ימי הארץ עד כה

לא נשמע כזאת, והיינו מפני דכתיב שנית בפסוק הזה סתם ולא יהי' עוד מבול, כלומר אף שאינה של מים דהיינו של אש הרמוז ראשונה במאמר ולא יכרת וגו' ממי המבול דמרבינן לי' מקרא כנזכר דיוכל להביאו כללו מ"מ בזכרון הסתם השני הנזכר לומר ולא יהי' עוד מבול שלא זכר בו לשון מים לומר שגם אותו יביא לכל היותר פ"א) וכן סברו וחשבו במבול מים של מקצת כנז' וסברתם אמתית שלא הביאו רק הם באו לתוך הים ולא הים עליהם:

ועלה מן הארץ לארץ מולדתו שהוא גבוה מכל הארצות וזהו ועלה:

שם האחת שפרה, בשם רי"ח מצאתי שמצריות היו מתחלה ונתגיירו, דאל"כ איך בטח בהם לב פרעה לצוותם להרוג הילדים, או הם היאך שתקו בדבר כאלו ניאותו לדבריו הלא בכזה יהרג ואל יעבור, וגם מה רבותייהו דקאמר ותיראן המילדות וגו' אלא שמצריות היו ועתה בהוה ותיראן וגו' שנתגיירו, אבל כבר לא הי' בהם יראת אלהים:

מילדת חסר כתיב בגימט' יכב"ד ב"ת לו"י:

ויעש להם בתים ויהי כי יראו וגו', כלומר בשביל שיראו את אלהים התחכם פרעה ויעש הוא להם למצריות בתים כלומר להושיבם בין בתי ב"י שירגישו ע"י ילדיהן בילדי ישראל כענין אחזו לנו שועלים, וזה ופסחתי עליכם ופסח ה' וגו', שהוצרך לדלג על בתי ב"י דכתיב אשר פסח על בתי ב"י, כי בתי מצריים ועבריים היו מעורבבים יחד, מהר"ר משה:

ד"א ויעש להם בתים, פי' הר"ר אהרן זקנו של הג"ן שכשאמרו לפרעה כי חיות הנה נחשבו לשקרניות לפרעה דאיך ישתנו נשי העולם בטבעיהן זו מזו, וע"ז אמר וייטב אלהים למילדות שהטיב להן להמליטן מידו, ובמה, זהו וירב העם וגו' שנתאמת הדבר אצל פרעה עי"כ, ואמר אם לא כן איך יספיקו שתי מילדות לעם רב כזה ולריבוי הנולדים, וזהו ויעש להם השי"ת למילדות בתים, שישבו לבטח בבתיהם ולא הוצרכו עוד לפחד מחמת מלך מלאכי מות:

ויקח את בת לוי, פירש"י שחזרה לנערותי', וזה מדשני קרא לומר את בת לוי ולא אמר את יוכבד כמו ויקח את אלישבע וגו' וכיו"ב אלא כתיב בת לדרשא שנעשית כבת מתחלה, הר"ר יצחק ממור"ט:

כי טוב הוא, פירשב"ם הי' נגמר בשערו ובצפרניו וכל יצירתו ואינו נפל אע"פ שנולד לחמשה חדשים שלמים ויום אחרון של חודש שלפניהם ויום ראשון של שביעי לכן ותצפנו:

אות"ו כ"י טו"ב הו"א, בגימט' שנול"ד מהו"ל, לוי:

ולכך אומרים הודו לה' כי טוב בשעת מילה:
ותשלח את אמתה, אמרו בסוטה שנשתרבב זרועה ס' אמה וזכר לדבר שאמרה מן המים משיתהו, והיתה יכולה לומר ממים משיתו, הרי נ' ה' ה' יתרים עולים ששים:
נע"ר בכ"ה, בגימט' וד"א אהר"ן הכה"ן שאהרן הי' בוכה על הילד היולד מאימת פן יקראנו אסון המים ומתוך כך חמלה עליו ואמרה מילדי העברים זה ולא אסופי או שתוקי שדרכן ג"כ להיות מושלכים בסוף וקנה, כן פי' ר"י חסיד:
וימת מלך מצרים ויאנחו, הרי הי"ל לשמור במיתת איש צר ואויב הרע הזה, אלא שבמנהגו של עולם כשיקום מלך חדש כל אסורי המלך הראשון יוצאים חפשי חנם, והם בראותם כי לא ניתנו לרווחא, ויאנחו באמרם אין סוף לצרתם, מהר"ר משה:
אחר המדבר, מקום מרעה לצאן:
מתוך הסנה, שהוא מקום טהרה מצד שאין אדם ובהמה הולכים במקום קוצים, פי' רי"ח:
מעל רגליך, מפני כי גם בתי יד נקראים נעלים כדכתיב בבועז שלף איש נעלו ומתרגמינא נרתק יד ימיני' לכן הוצרך לפרש כאן שברגלים ידבר, הג"ן, וקשה למה לא אמר כאן ויעש כן משה כביהושע וי"ל שלא קרב שמה לכן לא הוצרך לחלוץ:
ויסתר משה פניו, תימא דאמרינן בגמ' שבזכות זה זכה לקלסתר פנים אלמא החזיק לו הקב"ה טובה על כך, ואמרינן בשעה שבקש משה לראות אמר לו הקב"ה כשרציתי לא רצית וכו' הרי כי לא יפה עשה, הר"ר יעקב:
(וי"ל דבודאי בעצם הבושה והצניעות של ההסתר פנים מדה טובה הוא וראוי במדה כנגדה לקלסתר פנים, אבל לענין שכבש העינים מלראות אחרי שבקש הוא ית' להגלות אליו לא יפה עשה, והי' יכול לכסות ולהצניע הפנים בידו או בלבושו דרך צניעות ובושה בעינים פתוחות כנהוג בבעלי צניעות וק"ל):
ואמרו לי" מה" שמו" מה" אומר, ס"ת השם הגדול ואח"כ אמר עליו זה שמי וגו' וסמיך לי' לך ואספת וגו' לומר שאין מגלין שם הנכבד כ"א לזקנים וצנועים:
אהי"ה בגימט' א"ך וכן ר"ת של ה' אלהינו ה' וכן ר"ת של אברהם יצחק ויעקב, וכן ר"ת של ה' חומשי תורה (ולהורות כי מצד כל שמותיו הן אהי"ה הן בן ד' וכל השאר אשר כל התורה מלאה מהם אין מתיחס אליהם שום ריבוי רק לאחדות אחד גמור כולם הולכים וייחדום האבות הקדושים שהם הם המרכבה באחדות גמור בלתי בעל תכלית כענין אך שענינו המיעוט לכך גם אך עולה כמספרם:
אהי"ה אש"ר אהי"ה, עולה שם של מ"ב (שהוא מדת הגבורה והפחד שלכן רמז לו בו גם עתה שאר גליות העתידות:

מזה בידך מ' זה ר"ל זה שבידך שיעור מ' סאה, שכך נתנו ז"ל שיעור במטהו, ד"א מ' זה, שבזה שבידך תוליך ז"ה שבטים מ' שנה:
ד"א מזה, ר"ל שזה שבידך הוא ממין הלוחות שבהם נאמר מזה ומזה הם כתובים:
מי שם "פה "לאדם וגו' ר"ת משפ"ל כלומר זהו כבודי שאפי' מבן אדם השפל ושאין לו פה ולשון יהא נעשה שליחותי בדבר גדול כזה, רבינו בכור שור:
פקח או עור, פירש"י מי עשאן עורים כשברחת וכו', וקשה הלא לעיל פירש"י שנעשה צוארו של שיש ולא שלטה בו חרב (וי"ל דודאי לא יכחיש רש"י מ"ש ויברח משה וגו' אלא שהדבר כן הוא דבאמת לפי שעתו נעשה צוארו של שיש כשבקש פרעה להרגו עתה אבל מ"מ אח"כ משם והלאה לא הי' משה בטוח שם שבכל שעה שירצה יהרגנו, ולא בכל יומא מתרחיש ניסא ואין סומכין וכו' ולכן ברח לו אעפ"כ ולאותה בריחה היו יכולין לעכב על ידו או לרדוף אחריו לולא פלאי השי"ת אשר ישים פקח או עור שעשאום עורים לזה:
שלח נא ביד תשלח, בס' חפץ פי' שאמר משה תן לי הדברים בכתב שאוכל לשאת בידי ולהראותם אחר שאני כבד פה וכבד לשון, זהו ביד תשלח:

וארא

ובעזר האל הגדול הגבור והנורא, נתחיל סדר וארא:
וידבר אלהים" אל" משה", ס"ת למ"ה לרמז שמה שדבר אתו משפט, הוא על אודות למה הרעותה, וידבר אלהים, לפניו כתיב מארצו, מלמד שלא נדבר עמו במצרים תוך העיר כדלקמן, לוי:
וארא, בגימט' יצח"ק, להורות כי בזכות יצחק ועל ידו נגאלו, וכדברי המדרש שניאות לשנות שמו מישחק ליצחק כדי שימעט הקב"ה בגזרת ת' שנה כמספר ההפרש שבין אלו ויעמוד הגלות על רד"ו מה שלא רצו לעשות לא אברהם ולא יעקב לשנות שמותיהם על כך וזהו אברהם לא ידענו וגו', לוי:
(ואני אומר כי בא כאן רמז יצחק מפני שבהכרח ממדתו יביאו גם הרחמים על גאולה כי הדין והרחמים כלולים ומדתו מדת פחד יצחק הוא שגרם הגלות והשעבוד לזרעו, לכן גם מינה ובה הכרח הגאולה ברמז כי ביצחק יקרא וגו', כלומר שמצד יצחק יהא נקרא דרור ויקרא לזרעך לאמר לאסורים צאו, ובשביל זה עצמו דילג הוא ית' את הקץ לחשוב דוקא מלידת יצחק כי למדתו הוא סבת ההפכיי שעבוד וחירות, כי דין ורחמים בלי פירוד חלילה, וענין זה הוא מתפשט ומתרחב מאד ומיישב ענינים רבים בכל הפרשיות

האלו בויכוח השי"ת ומשה וכל דבריהם ועל ככה דיבר אתו משפט בזה המקום כי משה לא שיער מתחלה שיצאו דין ורחמים ממקום א', והוא כל טענתו וסירובו בשליחות זה, וכבר הארכתי בו במקומות אחרים שלא בזה הספר לכן אין להאריך בו ג"כ כאן):

וארא ו' ארא, כי ו' פעמים מצינו באבות וירא ה' באברהם ג"פ ביצחק ב' פעמים ביעקב פ"א:

וארא" אל" אברהם", ס"ת אל"ם שעל שעשה עצמו אלם בכל הנסיונות זכה להיות אב המון:

באל שדי, נגלה לו בזה דוקא מפני כי ס"ת משמות האבות שהם מק"ב הם בא"ת ב"ש אותיות שדי (והטעם כי די לו ית' בהם בעולמו, והוא הטעם שר"ת של שמותיהם עולים אהי"ה כדלעיל לומר כי בהם ובשבילם בלבד די לי שאהי' בעולמי מראש ועד סוף:

לתת להם את ארץ כנען, רמז לו לשרות שם שכינתו בתוכם בשני מקדשים כמנין לת"ת דהיינו ת"י ת"ך שנים:

לכן אמור וגו', לכן עולה בגימט' ק' לומר כי כמו שנולד יצחק לאברהם לק' שנה כך לק' שנה ליעקב כבר נולדו לו כל בניו, זהו לכן אמור לב"י (והטעם בכולם להיות הדבקים בה' אלהים חיים כולם ביראת שמים שהי' בכולם, כי ק' זה הקדוש ב"ה וק' הוא ענין היראה ע"ד מה ה' אלקיך שואל וגו' [א"ת מה אלא מאה] והדבר עמוק ונמרץ הרחבתי בו פעמים ואכ"מ להאריך) גם בזה הפסוק נמצאים כל אותיות האלפ"א בית"א חוץ מן הק' באשר נעלמה במספר לכן (והרמז בזה כי ענין והוצאתי וגו' הוא בתנאי ולתכלית שישמרו התורה מאל"ף עד ת' כמצות הנעלם והנסתר ית' הרמוז באות ק' כנז'):

והוצאתי והצלתי וגו', הרי כנגד ד' לשונות גאולה אלו תקנו ד' כוסות כנודע, והטעם שתקנו הרמז בכוסות דוקא ולא במצות או דברים אחרים, הוא כנגד מה שבירמיה גבי פורעניות של אוה"ע נמצאים ד' כוסות ג' כתיבי ועברו וחד לעתיד לבא:

הן בני ישראל לא שמעו וגו', פירש"י זה א' מעשרה קלים וחמורים שבתורה, ואין להקשות מה ק"ו הוא זה דלמא שאני ב"י כדכתיב ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה, וה"פ שלא שמעו ולא ניאותו לצאת מאימת עבודה קשה שיעמיס עליהם הש"י מכח קוצר רוח שבנו וא"כ שפיר הוי ק"ו לענין יציאה שאז הם אינם רוצים לצאת כ"ש שלא ירצה פרעה לשלחם, מהר"ר משה:

ד"א לענין פרעה יאמר כן, שהוא לא יתלה מניעת שמיעתם בקוצר רוח וגו' ויאמר בלבו אם הם לא שמעו איך אשמע אני:

מקצר רוח, חסר ו' לרמז מספר ת"ל שנה שאז דוקא יצאו כדכתיב ומושב ב"י וגו':

ובני קרח וגו', וקשה למה לא מנה גם בני חברון, וי"ל דלא מנה כל הני אלא משום משה ואהרן והנתלה באיזה מעשה שאירע בהם לכן אמר שבני עמרם משה ואהרן ובני יצהר קרח שחלק עליהם ואגבי' מנה לכל אחיו ובניו, ומישאל ואלצפן וסתרי משום שהיו במעשה דנדב ואביהוא, ונחשון לומר שרוב בנים אחרי אחי האם, ופנחס משום מעשה זמרי, וכל אינך לא הוצרכו לשום מעשה:

ויקרא גם פרעה, לרבות אשתו שהיתה שקולה במכשפות נגד כל החכמים והמכשפים: לך אל פרעה בבוקר וגו', פירש"י וכן יש במדרש שהלך לנילוס לעשות צרכיו וכו', וקשה וכי יתכן לומר שמעולם לא ראהו שום אדם, הרי הי' מקום גלוי, ויותר הי"ל מטעם זה לילך למקום צנוע או לעשות לו בית הכסא בחדרו, ועוד אם עשה עצמו אלוה לא הי"ל לילך לנילוס כי כל רואיו יאמרו כי לעובדו ילך שמה שהרי היו משתחוים לנילוס, לוי: (וי"ל דאף אם לעתים רחוקים מצאו אדם יחשוב אותו ביותר לאלוה ולא את הנילוס בשגם הוא נוהג בזיון גדול כזה בנילוס ויתאמת אצל הרואה מאמרו לי יאורי ואני עשיתוני, ועוד פשוט שבשביל כך גזר גזירה ששום אדם לא יצא מפתח ביתו עד שעה ידועה לו לפרעה לאחר שובו מהנילוס באופן שלא ימצאנו שם אדם ולא יראנו הולך שמה), והגי"ן מפרש שיצא שמה לצוד עופות כמנהג המלכים ואין רבים מצויים שם ותוכל להתבודד ולדבר עמו שם:

נטה את ידך" על" מימי" מצרים", ס"ת כלי"ם כי גם שבכלים נהפך לדם, ופירש"י ז"ל שלקה היאור תחלה מפני שהי' יראתן ואלהותן, וקשה שהי' ראוי בשביל כך להקדים מכת דבר לצפרדעים כי בו לקו גם הצאן שהיו ג"כ יראתן, וי"ל דשאני מכת צפרדעים שנתיחדה באלהות לבד משא"כ בדבר שלא בא ביראתן לבד רק בכל הבהמות:

ובאש היאור, ונלאו מצרים וגו', פי' אף שיחזרו המים לקדמותן כי הדגים מתו והבאישו היאור ולא מחמת הדם שהדם חזר לאלתר דלכך לא שת לבו לזאת ולא קראם להחזיר המים דאל"כ מהיכן לקחו החרטומים מים לעשות כן גם הם, מהר"ר משה:

התפאר עלי למתי אעתיר וגו' ויאמר למחר, וקשה מה עלה ע"ד פרעה שלא בקש ההסרה מיד כבכל שאר המכות וכן משה מהיכי תיתי אסיק אדעתי' דלאו לאלתר וי"ל דהאי למתי לא קאי כלל על ההסרה וממילא תשובות למחר נמי לאו אהסרה קאמר כי באמת התפלה וההסרה תיכף היו כמשמעות הפשוט במאמר העתירו את ה' ויסר וגו', דהעתרה עכ"פ תיכף היתה אלא לענין סוף דברי פרעה דקאמר ואשלחה את העם וגו' אמר משה התפאר עלי למתי יהי' זה שתקיים דבריך אלה ואעתיר אני לך ולעבדיך עתה להכרית וגו', והטעם מסייע כי בא טעם פסיק בלמתי להפסיק מאעתיר לך, מהר"ר משה:

(ולי נראה דודאי מתי אהסרה קאי שבתחבולה וחריפות א"ל משה התפאר עלי וגו' שפי' לכבודך לא תסור המכה תיכף כאשר בקשת, רק לאימת שתרצה לאח"ז כדי שתוכל להתפאר על ידי נגד עמך כמתנבא ויודע עתידות מתי יסורו שזהו לשון התפאר דנקט דוקא. ואמרו עלי פי' על ידי, והתרגום מסייעני, וטעמו של משה הי' כי רביעית החודש שמשה כל מכה וידע משה שיכלו למחר ובטח לבו בפרעה שמכח עלי לא ישאל עוד הסרתו תיכף ושבודאי ישאל על זמן היותר קרוב האפשר דהיינו למחר, לכן אמר לענין אימת ההסרה התפאר עלי, על ידי וקבע לך זמן לזה ואעתיר אני תיכף וזהו ג"כ הוראת טעם הפסיק להפריד ההעתרה וההסרה בזמן, והנה פקפוקים מענין זה מתיישבים בכך):

ויעש ה' כדבר משה וימותו וגו', וקשה הלא זה לא הי' כדבר משה, כי משה אמר וסרו הצפרדעים ולא שימותו, וי"ל דאותן שבגופי ב"א ושבבית המלך סרו, ושל בתי שאר העם מתו, מצאתי:

(אכן לא נרגש דבר זה בפסוקים, ואני פירשתי שתמצא מבואר נגלה כי פרעה לא ביקש כריתה לגמרי דהיינו שימותו רק וסרו וגו', ולא אמר רק ממני ומעמי דהיינו מהגוף, אבל מבתים וחצרות לא ביקש, ומשה כדי להראות פלאי ורחמי השי"ת הוסיף מדילי' והתפלל על הכריתה לגמרי גם מהבתים, שלזה ג"כ נתן הדבר לקביעות זמן פרעה כדכתיב למען תדע וגו', ולכן הוסיף עוד לומר וסרו וגו' אחר שאמר להכרית וגו', כלומר עוד לטוב לך לא תהי' הכריתה מתחלה תוך מעיכם ובתיכם וחצריכם שזה הי' גורם לכם חולי ובאושה אלא ביותר הפלא יהי' דהיינו וסרו וגו' קודם הכריתה ואח"כ ימותו בריחוק מקום, וזהו על נכון ויעש ה' כדבר משה ממש ולא כדבר פרעה, שעשה ממש כזאת, שזהו דכתיב וימותו הצפרדעים מן הבתים ומן וגו' דאל"כ בבתים ובחצרים מבע"ל, אלא שסרו תחלה ואח"כ מהם וחוצה מתו, ונכלל בזה ממילא גם שבתוך מעיהם, שהרי הוצרכו למות בריחוק מהבתים וא"כ פשיטא שסרו גם הם תחלה, וזהו ותבאש הארץ ולא הבתים והחצרות והשדות, ולכן כתיב כאן ויצעק יותר מבכל מקום, כי הוצרך לצעוק ביותר כיון שהוא ביקש יותר מפרעה):

וימותו מן הבתים ומן וגו', אבל מן התנורים לא מתו רק סרו מפני שמסרו עצמן על קידוש ה' כדאמרינן שנשאו חנניא מישאל ועזריא ק"ו מהם, ומה שבצפרדעים מתו ובערוב לא מתו כדכתיב ויסר הערוב, משום דהתם לא נבראו לכך רק של כבר באו ונקבצו כדכתיב הנני משליח בך וגו' ולא הוצרך רק להחזירם למקומם. אבל הצפרדעים נבראו לזה יותר כדכתיב ושרץ היאור צפרדעים, לא רצה להחזירם ליאור, אורלייני"ש:

והך את עפר וגו', מה שהשלישית היתה תמיד בלי התראה, מפני שאמרו מי שלקה ושנה מכניסין אותו לכיפה וכו', ומה שחזר להתרות אח"כ באחרות מפני שכ"א מסימני דצ"ך עד"ש באח"ב היו באין ממיוחד להם, אלו מהש"י ואלו ממשה וכו', וכל סימן הוא ענין וגדר אחר, גם בסגנון אחר וממקום אחר, אלו מהארץ, ואלו מעל הארץ וכיוצא:

והפליתי ביום ההוא, בשאר המכות לא כתיב כן משום שאינם ראוים לבא מעיר לעיר ממדינה למדינה כגון כנים וצפרדעים אף שהם בעלי חיים, לכן לא הוצרך הפלאה, לאפוקי ערוב שדרכם לבא לכן הי' צריך הפלאה, וכן בדבר, מהר"ר שמשון:

וימת כל מקנה מצרים, כלומר כל שמתו היו של מצרים, וממקנה בנ"י לא מת א', אבל לא שמתו כל מקניהם של מצרים שהרי כתיב לקמן הירא את דבר ה' הניס וגו', ותימה למה לא כתיב בדבר הירא את דבר ה' וגו' כבברד, שהרי לא היתה הגזירה רק על המקנה שבשדה, וי"ל דלא צריך דמכיון שהאמינו בגזרה חדשה חמורה ותמוה כברד, כ"ש שהאמינו בקלה ונהוגה, בדבר, ופשיטא שהניסו, אורלייני"ש:

שלח העז וגו', וא"ת למה לא אמר כן בדבר, וי"ל דא"כ לא הי' מקום להביא המכה כלל מכיון שיאספו המקנה הביתה, אבל בברד נשארה המכה על אילנות וזרעים, הר"ר שמואל:

ועי"ל שלא היתה גזרת הדבר אלא על המקנה לא על בני אדם, ואולי בהביאם המקנה הביתה ידבק הדבר בב"א ויהי' זה טובה דאתיא לידי רעה גדולה ממנה יותר מה שאין שייך כן בברד:

את כל מגפותי, פירש"י למדנו מכאן שמכת בכורות שקולה וכו' אמר מהר"ר אברהם שראה בפירש"י בכת"י שכתב מכה מיתת הבכורות, ולא כפי' מהר"ר משה שרוצה לפרש ענין ביכור כמו בכיר ולקיש (ע' בגור אריה):

חטאתי הפעם, פי' הפעם הזה מכיר אני שחטאתי באמרי לא ידעתי את ה' כי עכשיו רואה אני כי ה' הוא הצדיק שהזהירני לומר שלח העז להנצל, ולא כן מדת בשר ודם נגד מתנגדו, מהר"ר משה:

ד"א זה הפעם ממש חטאתי, דאלו בשאר מכות לא נזהרתי מפניו שלא ידעתי להזהר, אבל עתה שלימדני איך להזהר חטאתי במה שלא נזהרתי, מהר"ר יעקב:

(ועי"ל כפשוטו, זה הפעם בפרטות חטאתי במה שלא שמעתי לשלחם דכיון שראיתי חסדו וטובו שלמדני להועיל איך להנצל הי' לי להתחרט ולהכנע לאהבה אותו ולעבדו לרוב גדלו), ד"א כיון שאמר הנני שולח את כל מגפותי ולא סרתי למשמעתו ולא חשתי לדבריו בזה חטאתי, מהר"ר אליעזר:

כצאתי את העיר, פי' אף שבשדה יש קולות וברד אלך שמה ולא אתנזק, מהר"ר משה: כי אפילות הנה, פירש"י פלאי פלאות נעשה להם שלא לקו וקשה מהו הפלא בזה שהרי בטבע לא לקו דהא כתיב והשעורה אביב משמע שאלמלא כן גם הם לא לקו וכן הזרעים ועשבים לא נתקלקלו, וי"ל שהפלא הי' שאף שלא לקו מצד רבותן מ"מ הי"ל להיות נשרפים כדאיתא במי שמתו שתבואה רכה לוקה בשדפון אפילו"ת אותיות פלאו"ת: הקולות יחדלון וגו', ולא אמר גם בהם שלא יהיו עוד, מפני שלא יחדלו רק עד מתן תורה ושם יהיו עוד אבל הברד כלל לא יהי' עוד:

כי השעורה אביב, וקשה הלא מכת בכורות בניסן היתה וכל מכה ומכה נמשך ענינה בין הכל חודש ימים חשוב לאחורך ותמצא כי מכת הברד היתה בטבת ואיך הי' אז אביב, אף בא"י שהיא קלה לבכר פירותי' מכל הארצות בטורח גדול מצאו שעורים בט"ו בניסן למנחת העומר, וי"ל דלזרעים ארץ מצרים בכרה קלה מא"י, וא"י לפירות האילן יותר כדכתיב כגן ה' כלומר באילנות כארץ מצרים לזרעים:

סליקא לה פרשת וארא, ברוך שהדורות מראש קרא:

בא

ובעזר ישמשוני' אלף אלפין ורבוא, נתחיל סדר בא:

בא אל פרעה, כאן אמר בא ולא לך, מפני שמשה הי' סבור מכיון שהתודה בברד לומר חטאתי הפעם בודאי מעתה ישלחם ויצוה לישראל להזמין עצמם לדרך, לכן א"ל השי"ת בא וגו' כלומר אדרבה דכבר אמרתי, לך, כלומר שתלך לבדך אבל עתה לבן יותר כבד עד שצריך אני לבא עמך כי אני הכבדתי וגו', זהו בא, כלומר ונבא אני ואתה בא בגימט' ג' לומר ג' מכות אביא עליו עוד וכנגד הקב"ה משה ואהרן כדכתיב אח"כ ויבא משה ואהרן וגו':

ד"א כשהי' פרעה בבית אמר הקב"ה למשה בא כלומר ואלך עמך, וכשהי' על המים אמר לו לך כלומר לבדך שאין כבוד השכינה לילך שמה (בא הוא נוטריקון ברד ארבה ולמפרע עוד הוא נוטריקון "אופל "בכורות שרמז לו בזה אותן ג' מכות של אח"כ שמעותדין עוד לבא הם שייכים עם מכת ברד שעברה בקרוב והקשר אחד להם יחד לא יתפרדו, לכן לא כדעת משה שסבור שעתה יתחרט וישלח ישראל והרי לזה ניתן לארבעתם ג"כ יחד סימן מיוחד שהוא באח"ב מפני שסוג א' מיוחד להם ויחד נקשרים ושייכים בכל פנים ואופנים כנודע וזהו בא אל פרעה וגו' למען שיתי אותותי אלה בקרבו אמר אותותי אלה

לשון רבים ועם כ"ז אמר לשון אלה כרומז אליהם באצבע והרי אין מפורשת לפניו וגלוי' אלא ארבה לבד אלא ששלשתן העתידים רמוזין לפניו במלת בא כנז'):
ואת לב עבדיו, זכרם כאן כיון שכבר כתיב ויכבד לבו הוא ועבדיו, מהר"ר משה:
כי אני הכבדתי, זהו במקום ויחזק ה' וגו', שמשמע ברש"י לעיל בפ' וארא שבחמש אחרונות כתיב ויחזק ה' והרי ברד הוא מהם וכתיב בה ויחזק לב פרעה, כלומר מעצמו ולא ויחזק ה', אלא כי אני הכבדתי הוא כמוהו, (והענין מ"ש בו גם ויחזק לב פרעה, מפני שאף שהי' הברד בפלאי פלאות והי' ראוי שיכנע ע"י כך עד שהוצרך הוא ית' לחזק לבו שלא יציית עדיין, מ"ט להיותו ענין הנהגיי בעצמו שיורד ברד שנה שנה הוסיף מן דילי' גם לחזק לבו בעצמו אחרי שהחזיקו הש"י, והוא רמז הכתוב שם ויוסף לחטוא ויכבד וגו', וייתור ויחזק לב פרעה הכתוב תיכף אחריו הוא לומר שמה שהחזיקו כאן בעצמו הוא ייתור ותוספת):
ולמען תספר באזני בנך ובן בנך כי עד כאן חייב אדם ללמוד לזרעו תורה, ועד כאן יגיעו רחמי אב על הבן שנא' אם תשקור לי:
הנני מביא וגו', וקשה היכן רמז לו הקב"ה מכת הארבה, וי"ל דמכיון שאמר אותותי אלה ע"כ רמז לו עליהם והראם לו, מהר"ר משה:
ועי"ל דודאי א"ל הקב"ה בפירוש אלא שאין להאריך ולכפול לכן יכתוב לפעמים האזהרה באמירת הקב"ה למשה ולא במעשה ולפעמים איפכא, והנה כאן כתבה בשליחות לצורך דברי פרעה אל משה ויושב וגו' ולדברי העבדים לפרעה עד מתי וכו', והיכא דיש נפקותא באמירתו ית' כמו בצפרדעים ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך וגו' ובתנורך וגו' כתבה לבדה, רבינו בכור שור:
ואחריו לא יהי' כן, פירש"י דהאי דיואל הי' כבד משל משה ע"י מינין הרבה אבל של משה וכו', ותימה הלא גם בזה הי' מינין הרבה, כדמונה להו בתהלים חנמל ארבה חסיל, ותירץ ר' חיים דהני דיואל היו באים זא"ז כדכתיב יתר הגזם אכל וגו' אבל אלו שבכאן היו ביחד ומצד זה אינו קשה כ"כ ומ"מ לא מתיישב מ"ש רש"י אבל של משה לא הי' אלא של מין א', לוי:
וי"מ ואחריו לא יהי' כן במצרים דוקא קאמר ודיואל בא"י הי' ושם לא הי' כמוהו, גן:
ורוח הקדים נשא וגו', פי' כי הוא חם מאד והארבה משריץ מהחום וכשהקב"ה רצה להסירו כתיב ויהפך ה' רוח ים שהוא הקור וההפך, מצאתי:
עד מתי יהי' זה לנו למוקש זה היינו משה ככתוב כי זה משה האיש:

ויתקעהו ימה סוף, דוקא שמה מפני שכשבא פרעה לתוך הים אז חזר גם הארבה עליו שם וכן כל המכות שלקו במצרים חזרו עליהם בים:

לא נשאר ארבה א', דכל מה שנברא בשביל המכה כמו צפרדעים וארבע כלו ומתו שם לבסוף כולם אבל ערוב שנקבצו מהברואים כבר כאשר באו כן ילכו ולא מתו, ג"ן:

ויהי חושך אפלה וגו', פירש"י שהביא חשך מפני שאם ישאלו איש מאת רעהו לא יוכלו לומר אין בידינו דישראל יאמר הלא ראיתים במקום פלוני וקשה מה הי' צריך לזה הלא נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום, וי"ל דעם כ"ז לא היו יודעים מה לתבוע בשאלה כי מי יאמר להם מה מהחפצים יש להם למצרים אם לא שחפשום וראום בזמן האופל:

וירדו כל עבדיך, בפרק טבול יום וברש"י שחלק כבוד למלכות, וקשה הא כתיב ויצא מעם פרעה בחרי אף דאמר התם מלמד שסטרו ויצא וא"כ לא הי' אימת מלכות עליו, ורי"ח וכן רבינו יצחק פי' לא שסטרו ממש אלא שהרים ידו והראה לו שראוי לסטירה או שא"ל כן בפירוש, וקשה הרי אמרו שם עלה כל היכא דכתיב חרי אף נעשה רושם, ואם לא סטרו רושם היכן הוא, והר"ר אלי' פי' דפרעה סטרו למשה קאמר, ושמא י"ל דמשה חלק כבוד במאמר וירדו כל עבדיך כדי לכתבו למגמר מיני' הך מלתא דמינה ילפינן בטבול יום שאל תהא אימת מלכי אומות קלה בעיניך אבל משה בעצמו לא נתחייב לחלוק כבוד זולת זה כדכתיב ונצבת לקראתו ודרשינן העז פניך נגדו:

כן דברת, פי' שלא אוסיף לבא אליך ראות פניך אבל אתה תבא אלי כדכתיב וירדו כל עבדיך אלה אלי. מהר"ר משה:

לא אוסיף עוד וגו', וקשה מנא ידע משה הרי עדיין לא נאמר לו עוד נגע א' וגו', וי"ל דאין מוקדם ומאוחר בתורה ובאמת עוד נגע א' נאמר לו קודם זה וכתיב בי' נגע אחד אביא, אני ולא השליח:

כה אמר ה' כחצות, פירש"י בעמדו לפני פרעה נאמרה לו פרשה זו וקשה הרי פירש"י על כצאתי את העיר שלא נדבר עמו במצרים המלאה גילולים, וי"ל דמ"מ נזרק בו רוה"ק, מהר"ר יעקב:

ועי"ל שכשאמר פרעה ה' הצדיק וגו' ביער כל הגילולים מן העיר לכן נדבר עמו אח"כ בעיר, ר' טרוישטליין, ועי"ל דהתראה נאמרה אף בעיר אבל תפלה חוץ לעיר, וכן מצוה דוקא חוץ לעיר כפירש"י לקמן אצל מצות החדש:

גם האיש משה גדול מאד לומר שאע"פ שדיבר הוא אליהן את המכות תמיד לא נעשה לו מאומה כי הוא גדול בעיניהם:

ומת כל בכור, פי' אף בכור שממקום אחר והוא במצרים ולמה כדי שלא יאמרו יראתם תבע עלבונם, אורליינ"ש:

אשר אחר הרחיים, ולקמן כתב אשר בבית הבור, וי"ל משום שהי' נהוג אצלם לשעבד בכל מלאכה ובריחיים בהאסורים ביום, ובלילה הם שבים לבית הסהר, לכן על שמתו מהם ביום אמר אחר הרחים ועל שמתו מהם בלילה אמר אשר בבית הסהר, מרבי:

ולכך הכא דנקט אחר הרחיים קראן בכור השפחה לענין השיעבוד ועבדות, ולקמן שאמר אשר בבית הבור קראן בכור השבי:

דבר נא באזני וגו', המתין אחר מכה תשיעית שאם היו שואלין מהם קודם לכן היו מוכרחים להחזיר להם כיון שלא הלכו מיד:

ולכל בני ישראל לא יחרץ, פי' אע"פ שהי' בחצי הלילה שהוא באשמורה שניה אשר בה כלבים צועקים, ומהר"ר חיים בשם רבינו שמואל אמר שר"ל אע"פ שכשמלאך המות בעיר כלבים צועקים, וי"מ שהרבותא הוא שאע"פ שהעיר היתה אז מלאה נבלות ולכך זכו לעצמות של בשר שכל הטעם בהם כדאמרינן משחרב בהמ"ק ניטל טעם בשר וניתן בעצמות:

החדש הזה לכם, חד"ש בגימט' לרגלים, לכ"ם אותיות מל"ך מכאן אמרו ניסן ר"ה למלכים ולרגלים חד"ש אותיות נעלמות שלו הם תלתין, כזה ח"ת דל"ת שי"ן לומר שהחדש הוא שלשים יום:

מן הכבשים ומן העזים, בפרט מאלו שהם יראתן והמצריים בשביל שהיו בקיאין בחכמת המזלות וידעו שטלה הוא ראשון למזלות לכן עבדוהו, מרבי:

והי' לכם למשמרת, פירש"י שטעון ביקור ארבעה ימים, וקשה דאמרינן פ"ק דע"ז אנן דפסלינן בדוקין שבעין בעינן תלתין יומין, ולמה הספיק כאן ד' ימים, וי"ל דהתם לבחון בין מום עובר למום קבוע בעינן כולי האי, אבל לידע אם יש בו מום כל עיקר די בד' ימים, אורליינ"ש:

כי אם צלי אש, באיזהו מקומן אמרינן הפסח אינו נאכל אלא בלילה וכו' ואלו ואינו נאכל אלא על השובע לא קתני, וי"ל דזה אינו מעכב ולא קתני הנך אלא לעכובא, אבל תימה אמאי לא קתני ואינו נאכל אלא בחבורתו, מרבי:

אך אשר יאכל לכל נפש, דרשינן יכול אפי' עכו"ם ת"ל אך ותימה הא דרשינן בכ"מ לכם ולא לעכו"ם וא"כ הכא תרתי ל"ל, וי"ל צריכי דאי כתיב חדא הו"א ולא לעכו"ם לבדם אבל לעכו"ם בהדי ישראל שרי צריכא, מהר"ר יעקב:

לכל נפש, פירש"י לרבות בהמה, וקשה הא כתיב לכם ודרשינן לכם ולא לכלבים וי"ל דכלבים אין מזונותן עליו שיכולין לחזור בכ"מ אחר מזונותיהם, מהר"ר יעקב:

עד יום האחד ועשרים, וקשה למה לי מדכתיב שבעת ימים מצות תאכלו, וכתיב ביום הראשון בארבעה עשר לחודש תאכלו וגו' פשיטא דעד כ"א בחודש בערב הוא, וי"ל דסד"א שאלו ז' ימים א"צ להיות צרופים רק שיתחילו בי"ד בערב קמ"ל (ועי"ל דהא דכתיב בי"ד לחודש תאכלו מצות בערב הי' אפשר למטעי בזה ולפרשו בערב שמחרתו י"ד יתחילו לאכול מצות וא"כ יכלו ז' ימים דקאמר בסוף יום עשרים לכן כתב עוד עד יום האחד ועשרים בערב שבזה א"א לפרשו כן לומר עד בערב שמחרתו יום כ"א דהיינו הך, דא"כ לשתוק מבערב דהכא ולימא עד יום האחד ועשרים ותו לא ונדע שפיר דעד התחלתו קאמר דהוא בערב שלפניו, דאין לומר שאז הי' מקום לטעות ולומר שליל כ"א ג"כ זמן אכילת מצה הוא עד אור יום כ"א מדכתיב עד יום כ"א, דאל"כ לא לכתוב מלת יום רק האחד ועשרים ויובן פשיטא רק עד תחלתו. דבשלמא בערב די"ד שפיר הוה אפשר למטעי בי' ולא הוה קשה א"כ לשתוק מיני' דעכ"פ מבע"ל למכתבי' לעשות לילה ראשונה חובה לכזית מצה וא"כ שפיר הוה מצי למטעי ולפרשו בליל י"ד עצמה להכי אצטריך כולה מלתא):

ולא יתן המשחית לבא, וקשה דמשמע שהיתה מכת בכורות ע"י שליח והרי כתיב ועברתי והכיתי וגו' ודרשו ז"ל לא ע"י מלאך וכו', ועוד קשה דכתיב וה' הכה וגו' ופירש"י הוא ובית דינו, הרי שע"י מלאך גם כן היתה, וי"ל דבכורים עצמן לא הוכו ע"י שום ברי' כדכתיב והכיתי כל בכור אבל גדול שבבית במקום שאין בכור נמסר למלאכים ושלוחים, (ועי"ל דהא דכתיב וה' הכה כבר גילה הרמב"ן ז"ל דבית דיני' הוא שכינתי', ומ"מ ולא יתן המשחית וגו' ה"ק אף המשחית לא יתן לבא אל בתיהם, ובודאי המכה במצרים היתה ע"י עצמו וכבודו ית', רק שלישראל הבטיח לא זו דופסח ה' על הפתח אלא אף זו ולא יתן וגו', שאף במנהגו של עולם בזולת המכה שנעשה ע"י שלוחים לא יתן לבא אל בתיכם וגו', ועי"ל דולא יתן המשחית קאי אמלאכי חבלה שהיו עמו כלגיונותיו של מלך והיו חובטים ומכים בלא מיתה גם על זאת פקח עיניו ית' להבטיח לישראל ולהצילם גם מזה, והוא שאמר לנגוף שהוא דחיפת הגוף דחיפה בעלמא, מהר"ר משה:

והי' כי תבאו וגו', שלא נתחייבו עד לארץ, וקשה מ"ש רש"י ז"ל בפ' בהעלותך בפסח שעשו בשנה השני' כדכתיב שם שהי' גנותן של ישראל שלא עשו במדבר כל מ' שנה רק פסח זה, ומה גנות יש בזה הרי לא נתחייבו, וי"ל שהגנות הוא שגרמו לעצמם להתעכב במדבר ולהמשיך החיוב אבל קשה איך נאמר ביהושע ויאכלו מעבור הארץ ממחרת

הפסח דמשמע שעשו פסח הלא לא נתחייבו לעשותו עד לאחר ירושה וישיבה, דבכ"מ דכתיב והי' כי תבאו לאחר ירושה וישיבה הוא, וי"ל דלענין חובת קרקע דוקא דרשינן לי' לאחר ירושה וישיבה כגוף הלשון דכי תבאו אל הארץ אבל לענין חובת הגוף לא, מהר"ר יעקב:

ויקרא למשה ולאהרן לילה, לא דקאי עלי' מ"ש אח"כ ותחזק מצרים על העם למהר וגו', ולומר דבלילה יצאו דהא כתיב אל יצא איש מפתח ביתו עד בוקר, אלא שהם בקשו שיצאו, שזהו ותחזק וגו' למהר לשלחם וגו', אבל באמת לא יצאו עד בוקר, ומ"מ מקיים שפיר כי גורשו ממצרים שהפצירו בם ודחקום עד יציאתם:

וישאילום וינצלו וגו' ואין כאן חילול ה' במה ששקרו בם כי אמרו להם ואנחנו לא נדע מה נעשה רק אנו הולכים למדבר אם משה מחזירנו מוטב ואם לאו הרי כל שדותינו ונחלתינו אפותיקא לכם, רי"ח:

ויסעו ב"י מרעמסס וגו' אחז"ל שנסעו אותו יום ס' מיל, וזהו רמז ר"ת וס"ת של "ישראל" "מרעמסס", שהם אותיות "ס' מי"ל, רי"ח:

כי לא חמץ כי גורשו וגו', האי כי גורשו לא נתינת טעם לכי לא חמץ הוא, שהרי אף אם לא גורשו לא היו אוכלים חמץ, שהרי נצטוו על כך, אלא דוקא לנתינת טעם אויאפו את הבצק שהי' אחר היציאה ושלא אפאוהו שם במצרים, לזה אמר הטעם כי גורשו, ג"ן, אורליי"ש:

(ואני אומר דשפיר קאי אכי לא חמץ ולומר איך אפשר שלא הי' חמץ מכיון שהוציאוהו ממצרים ואח"כ אפאוהו איך לא החמיץ בנתיים, ע"ז אמר כי גורשו, שלא הי' שהות והתמהמהות בנתיים בכדי להחמיץ שלזה אמר ג"כ הבצק בה"א הידועה כלומר הנזכר כבר ונכתב עליו שהי' צרורות בשמלותם, כלומר שגם זה הועיל לשלא החמיץ, מכיון שהי' צרור וכבוש כבמכבש, שזה יועיל לו בכל המלאכה שעוסקין בבצק שלא יחמיץ:

ומושב ב"י וגו', משעת בין הבתרים עד לידת יצחק הי' ל' שנה, ומלידתו עד ירידת יעקב ק"ץ שנה ורד"ו שנה היו במצרים הרי ת"ל שנה ומה שכלל אותן ל' עמם הלא הגזירה לא היתה רק ת' שנה שהם מלידת יצחק ואילך אלא כדי לכלול גאולת אב ובנים שאז יצא אברהם מאור כשדים, וקשה הלא כתיב ואברהם בן ע"ה שנים בצאתו מחרן א"כ לא הי' כי אם כ"ה שנה עד שנולד יצחק לאברהם בן ק' שנה, וי"ל דבסדר עולם יש שפעמיים יצא מחרן ובראשונה הי' בן ע' שנה ואז הי' המראה של בין הבתרים, מהר"ר משה:

ועצם לא תשברו בו, מפני שהפסח נאכל על השובע וא"כ הי' נראה כרעבתנותא, מהר"ר חיים:

ולטוטפות בין עיניך וגו', זה שאמר הכתוב כי שם ה' נקרא עליך וגו' ואר"א אלו תפילין שבראש ש"ם נוטריקון "שי"ן "מסיני כי שי"ן של תפילין הלמ"מ וכן הוא נוטריקון "ש "מניחין, כי ג' מאות ימים בשנה מניחין אותן, דשס"ה ימים הם בשנה הוצא משם נ"ב שבתות וי"ג ימים טובים, ד' של פסח, ב' דשבועות, ב' דר"ה, א' דיהכ"פ, ד' דסוכות, הרי י"ג, הרי בין הכל ס"ה נשארו ש' שמניחין בהן תפילין:
ולטוטפ"ת בי"ן עיני"ך בגימט' אלו ארבע בתים:

בשלח

ובעזרת צוה מעשה רוקח ממולח, נתחיל סדר בשלח:
ויהי בשל"ח, בגימט' ע"ל כרח"ו א"ת הע"ם בגימט' ב"ם ער"ב ר"ב:
כי קרוב הוא, פי' ואם יגיעום מצריים תוך ג' ימים להחזירם יחזרו ויאמרו הלא לא בקשנו רק דרך ג' ימים ויחשבו שיקבלו אותן באהבה וברצון ובקל ישובו, משא"כ בדרך רחוקה שלא יוכלו להשיגם רק אחר ג' ימים ולא במהרה ינתקו לשוב בחשבם שלא יקבלום באהבה כיון ששקרו בם, מהר"ר משה:
ד"א כי קרוב הוא, פלשתים קרובים למצריים, שנאמר ומצרים ילד את לודים וגו' ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים וגו', ואם יראו פלשתים את ישראל יוצאים ממצרים בע"כ של מצריים בנקל יבאו להלחם עמהם ושבו מצרימה:
ד"א כי קרוב הוא, הדרך קרוב שכן מצינו ביצחק שרצה לילך למצרים דרך ארץ פלשתים, ג"ן:
(ד"א כי קרוב הוא, פי' קריעת י"ס הוא קרוב מאותו צד שנהגם השי"ת שלא הי' צריך לקרוע להם הרבה כי דרך קרוב ומעט בתוכו באותו צד כידוע, משא"כ אם היו עוברים דרך ארץ פלשתים הי' צריך לקרוע כל רוחב ים פלשתים והי' הוא ית' בוחר במיעוט הכרת הנס:
וחמושים עלו וגו', במדרש פליגי איכא מ"ד פי' א' מחמשה עלו, שאותן ס' רבוא שעלו לא היו כ"א חלק חמישי ממה שהיו כבר וד' פעמים ככה מתו בג' ימי אפלה, וחד מ"ד א' מחמשים, וחד אמר אחד מחמש מאות, וכן אפלגו בפסוק ושלישים על כלו, ח"א שלשה על כלו, כלומר שהמצריים שרדפו אחר ישראל היו ג"פ נגד כולם, וח"א שלשים, וח"א שלש מאות, ופי' הדבר כי הם סוברים עכ"פ למר כדאי"ל ולמר כדאי"ל שפרעה לקח עמו על כולו של ישראל כפי מה שהיו כבר קודם ימי אפלה, שהרי הוא לא ידע שמתו מהם, והנה הדברים מכוונים, שאלו ג' דעות שבמחנה מצרים הן הן הדעות שבמחנה

ישראל גם את זה לעומת זה, מועט כנגד מרובה, באופן דמחנה מצרים היו לדעת כולם בשוה תשעים אלף רבוא, ובהא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי רק דבמחנה ישראל פליגי, וזהו הדרך, דמאן דסבר פי' ושלישים שלשה שבמחנה מצרים היו על חד של ישראל תלת, הוא הוא שסובר פי' של וחמושים עלו, א' מחמש מאות, שהיו ישראל קודם ימי אפלה ת"ק פעמים ס' רבוא, דהיינו ס' פעמים ת"ק רבוא, שהם ל' פעמים אלף רבוא, וא"כ מצריים שהיו שלש פעמים כנגדן היו צ' אלף רבואות, והאי דאמר ושלישים ר"ל ל' פעמים כנגדן, הוא שסובר וחמושים פירושו א' מחמשים עלו, דהיינו שהיו קודם ימי אפלה רק חמשים פעמים ס' רבוא שהם בין הכל ג' אלפים רבוא, כי ג"פ ס' הוא ג' אלפים, וא"כ פרעה שהוסיף עליהם כחם ל' פעמים דהיינו ל' פעמים ג' אלף רבוא הרי ג"כ צ' אלף רבוא, ומ"ד במחנה מצרים ושלישים פי' ושלש מאות שלקח פרעה נגד כל אחד מישראל ג' מאות הוא שסובר במחנה ישראל וחמושים עלו הוי פי' א' מחמשה שלא היו אף מתחלה כי אם חמשה פעמים ס' רבוא שהן בין הכל ג' מאות רבוא, וא"כ כשהיו מצריים כנגדן שי"ן פעמים ככה יעלו ג"כ צ' אלף רבוא, כי כל עשרה פעמים ככה הם ג' אלף רבוא, והרי שי"ן הוא ל' פעמים עשרה, שהם ל' פעמים ג' אלף רבוא, הרי צ' אלף רבואות, ולכך אמרו ז"ל כשירד הקב"ה אל המצריים על הים ירדו עמו צ' אלף רבואות מלאכי חבלה, דהיינו כמספר המצריים שיחבל כל מלאך א' מהם, מוהר"ר אברהם הלוי:

ויקח משה את עצמות יוסף עמו, וקשה למה כתב זה במסע השני כשנסעו מסוכות לאיתם שידבר בו כאן ולעיל במקום ויסעו מרעמסס לסוכות שהוא מסע יום ראשון הי"ל לכתבו, וי"ל דביום ראשון לקח עצמות כל השבטים גם יחד ולא נתן לב עדיין להפריד של יוסף לעצמם לאפס הפנאי עד שהיו בסכות שנתיישב קצת ונפנה להבדילן ויקח את עצמות יוסף עמו לעצמן (ולק"מ שהרי כאן התחלת הענין הוא ויהי בשלח וגו' דקאי אהתחלת יציאתן ביום ראשון שחוזר הכתוב לראש לספר מאורעות ההם, ולא נחם וגו' ויסב וגו', וקאי נמי עלה ויקח משה וגו', שבו בפרק בויהי בשלח לקחן, ובויסעו מסוכות וגו' הוא שמתחיל סיפור מסע יום שני לעצמו וק"ל:

ואל תפן למאמר וה' הולך לפניהם הכתוב אח"כ לתמוה איך לא יהי' זה גם ביום ראשון, דודאי לא הי' צריך לכך, דעד איתם היו בקיאים בדרך אלא שמאז יכנסו במדבר יהי' זה, ועוד דביום ג' כבר הי' מקום שיחזרו למצרים אח"כ לכן וה' הולך וגו', אבל בב' ימים ראשונים עדיין לא הגיע זמן אוקטורין ששלח עמהם שיתבעו שישובו):

ויקח משה, תימה למה לא הומדד משה כאשר מדד שלא זכה שיעלו גם עצמותיו לארץ. וי"ל דיוסף זכה זה בעבור שלא שינה שמו כשנמכר ושאלוהו מי אתה ואמר עברי אני, כדכתיב הביא לנו איש עברי לצחק וגו', ואלו משה בברחו למדין כששאלוהו אמר מצרי אני כדכתיב איש מצרי הצילנו לכן לא זכו עצמותיו לעבור לארץ מיוחדת לעבדים שהן הן כל עצמותו והוי זה מדה כנגד מדה, (אבל לבי נוקפי לחשוב על אדון הנביאים כזאת, וכן הראי' אינו כלום, כי מאן יאמר ששאלוהו, שמא הם מעצמם החזיקוהו בכך, ואעפ"כ לא קשיא דכבר גם מפנים רבים הי"ל ליכנס חיים לולא השבועה שגלוי לפניו ית' טעמה ואין להרהר אחר מדותיו):

והעליתם את עצמותי וגו', וקשה כיון שעצמות כל השבטים העלו למה לו ליוסף להשביעם על שלו, וי"ל דגם שלהם לשבועתו הועלו, כי על שלו ושלהם גם יחד השביע, ועוד דשאני עצמותיו שירא שמא יעבדוהו כיון שהי' מלך, מהר"ר יעקב:

וה' הולך לפניהם, נכתב זה כדי שלא לתמוה איך ידעו אימת בוקר או ערב כיון שהעננים הקיפום מכל ששה צדדים, לכן הודיענו שבהבדל עמוד ענן ועמוד אש היו יודעים, ותימה צבא מעלה מנא ידעו לומר שירה הא כתיב ונהורא עמי' שרי, וי"ל דאיתא במדרש שיש מלאך א' שחקוק לו אות חסד על כתפו, ובעלות השחר חוזר האות על כתפו מלפניו, ובערב הוא בא לאחריו (מפני כי מדת יום הוא החסד ומדת לילה הוא הדין) ובזה הם מכירים, וזהו שיסד הפייט אות פקידה בוקר:

להאיר להם וגו', כלומר שאל תקשה מה נפקותא מה שהאיר בלילה בשעת שינה, לזה אמר ללכת וגו' שהיו הולכים תמיד:

ויוגד למלך מצרים, פירש"י איקטורין שלח עמהם וכו', ותימה דהא פירש"י וישובו, לצד מצרים היו מתקרבין כל ג' ימים וא"כ לא היו בסוף יום ג' ממצרים כ"א מהלך יום א' ואיך הגידו לפרעה שלא יחזרו ומנא ידעו, וגם המצריים למה רדפו יום חמישי וששי הא לא רחקו כ"א מהלך יום א' וי"ל דביום ראשון מהלך ג' ימים באו ובשני חזרו לאחוריהם מהלך יום א' להטעות את פרעה ובהשכמת יום ד' כשראו האוקטורין שאינם חוזרים הלכו הם הכל ביום א' שהוא יום ד' והגידו ויום ה' רדפו המצריים, מהר"ר משה בשם מוהר"ר יעקב:

עוד פירש"י ובשביעי אמרו שירה, ותימה דהא סוף פ' שלח פי' שבאו ח' חוטין בציצית נגד ח' ימים ששהו ישראל על הים עד שאמרו שירה, וי"ל דהתם חשוב גם לערב פסח שהוא יום שחיטת הפסח, וגם חופשה ניתן להם אז וגם נהרגו הבכורים, מהר"ר יעקב, אורליינש:

כ"י בר"ח, בגימט' עמלק:
מה זאת עשינו כי שלחנו וגו', וקשה ע"י המכות ע"כ יצאו ולא שלחום הם, וי"ל דאמרו לפחות הי' לנו להתנות שיעבדונו בכל מקום שהם, ומעבדנו דייקא, שזה שלחנום אנחנו, רי"ח:
הלא זה הדבר וגו', וקשה היכן דברו כזה (וי"ל דזה נכלל ג"כ בולא שמעו אל משה וגו', כלומר מכללות של שתים אלה ביחד לא שמעו, דהיינו שהיו קצרי רוח דעת ויראת ה' שלא האמינו ושיערו שימותו במדבר ולכן טענו טוב לנו עבודה קשה עבוד את מצרים, וזה ולא שמעו וגו', כי מקוצר רוח בחרו בעבודה קשה:
ויסר את אופן מרכבותיו, וקשה אופני לשון רבים מבע"ל, וי"ל דאדרבא אם סרו כל אופני המרכבה היתה נגררת בשוה ולא הי' צער כ"כ, לכן לא הסיר כי אם אופן אחד באמת מפני שהאחרים רצים וזה נגרר מתחבטת המרכבה בקפיצה ודילוג ביותר והגוף משתבר ומצטער הרבה ואברים מתפרקין, מוהר"ר משה:
זה אלי ואנוהו, אע"פ שלא ראוהו שייך לומר לשון זה כמו כי זה משה האיש, רשב"ם:
ה' איש מלחמה ה' תיבות בפסוק וכן בפסוק ה' ילחם לכם נגד ה' מיני זיין כאלו נלחם להם בם:
עד יעב"ר בגימט' זה"ו ירד"ן:
תביאמו, פירש"י שנתנבא שלא יכנס לארץ, וקשה הלא כבר א"ל הש"י עתה תראה ודרשו ולא במלחמת ל"א מלכים, ועוד הא אמר ליתרו נוסעים אנחנו אל המקום וגו' שכלל עצמו עמהם ותירץ מהר"ר יעקב דכאן ניבא ולא ידע מה ניבא (אבל לא קשה הלא מכח עתה תראה ידע שלא יכנס ואיך א"כ כלל עצמו בנוסעים אנחנו דעתה תראה לאו גזירה הוא כפירש"י בבהעלותך):
מקדש ה' כוננו ידיך, מכאן אמר ר"י שראו המקדש מתוקן בבנינו כאשר הי' עתיד להבנות:
ה' ימלך וגו', הקדים השם למלכות ודוד אמר ימלך ה' לעולם להמליכו קודם שיזכיר את שמו, אלא משה נקט הכי שלא לסמוך האזכרה לכי בא סוס וגו', ודוד כיון שלא יהא סמוך לדרך רשעים יעות שלפניו, ושניהם לד"א נתכונו שלא יחול ה' על הרעה, כדכתיב לעות אדם בריבו ה' לא צוה:
וימתקו המים "שם "שם ר"ת בגימט' תור"ה:
שם שם לו חוק ומשפט, פירש"י שבת ופרה וכו', וקשה הא אמרו תבא פרה ותכפר על עון העגל, משמע שלא נצטוו בפרה עד אחר עון העגל, אורליינ"ש, (וי"ל דודאי מקמי

שמיא גליא ומתחלה נתכוין בציווי' על כך אלא שאח"כ נודע להם הדבר, ועוד כדי שלא יבא זה לפקפוק ידיעה ובחירה איך יוחלטו שניהם כא' נאמר כי מתחלה נצטוית עכ"פ ואחר החטא בעגל ייעד שיהי' ציווי זה כפרה עליו, אבל גם אם לא היו חוטאי' בזה הי' הציווי מצווה ועומד עכ"פ):

כי אני ה' רופאך, אם לא שם מחלה רפואה מנין, וי"ל שאני רופאך כבר קודם המחלה שלא תבא, הר"ר יעקב:

(ד"א כי אני ד' רופאך שעכ"פ אם תהי' מחלה אני אני הוא שמוטל עלי לרפאותך ממנה כי בודאי לא אתנך לכלה, לא ארפך ולא אעזבך א"כ מוטב שלא אשים עליך מחלה מתחלה ולא אצטרך לרפאותך):

א"ל מדב"ר סי"ן, בגימט' הסנ"ה, שהוא הוא סיני ונתוסף לו אח"כ היו"ד כנגד י' דברות: מחספ"ס בגימט' רמ"ח שנבלעו בכל האברים:

איש אל יותר ממנו עד בקר, ותימה דא"כ היאך נסתפקו מ' שנה ממן שבכליהם הרבה ימים כדאיתא בגמ' ושמא כיון שכבר פסק מלירד אין עוד קפידה בהותרה, דלפני זה נאסר משום שהי' להם בטחון:

אל יצא איש ממקומו, וקשה דמהאי קרא דרשינן איסור הוצאה בשבת דקרינן בי' אל יוציא וא"כ איך הוציאו כליהם בט"ו באייר שהי' בשבת והיו בו במסע כדאמרינן בפ' ר' עקיבא, ואף למ"ד התם אתחומין לא אפקוד ושפיר הלכו בשבת מ"מ הרי אהוצאה אפקוד מהאי קרא, וי"ל דלהאי מ"ד כמו דאתחומין לא אפקוד כך אהוצאה לא אפקוד, וקרא דאל יצא אל יוציא לאחר מ"ת נאמר ומשום דשייך למילי דמן כתבי' הכא, מהר"ר יעקב:

למען יראו "את "הלחם ר"ת אלי"ה לומר כי לעתיד בבא אליהו יראנו:

את המן אכלו ארבעים שנה, פירש"י והלא חסר ל' יום שהרי בחמשה עשר באייר ירד תחלה ובט"ו בניסן פסק שנאמר וישבות המן וגו', וקשה הלא בסמוך פי' שבז' באדר פסק, וי"ל דבז' באדר פסק קצת ונסתפקו במן שבכליהם עד ט"ו בניסן ואז פסק לגמרי:

את המן אכלו עד בואם וגו', מכאן מוכח שפסק השלו מדקאמר את המן אכלו, משמע ולא השליו, וא"כ אל תקשה היאך כתיב וישובו ויבכו וגו' הא כתיב ותעל השליו, דכבר פסק, מהר"ר משה:

עד בואם אל ארץ נושבת, ושלא תתמה הלא ארץ סיחון ועוג נושבת היתה ואעפ"כ לא פסק המן עדיין שנאמר וישבות המן ממחרת וגו' לכן קאמר עוד עד בואם אל קצה ארץ כנען לומר שאותה דוקא קרא ארץ נושבת:

ומטך אשר הכית בו את היאור, וקשה הא אהרן הכה את היאור (ותמה אני על בעל קושיא זו הלא בוארא כתיב בדברי משה הנה אנכי מכה במטה אשר בידי וגו' וסמיך לי' אמור אל אהרן קח את מטך וגו' ויותר הי"ל להקשות קושייתו שם שתיכף וסמוך לפסוק ראשון יצא שוברו עמו לסתרו, אלא שמהכא ומהתם ל"ק כלל כי יבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, הוא מ"ש שם אח"כ בענין ויעשו כן משה ואהרן וגו', לומר כי בהיות שמשה הוא המצוה לאהרן וגם לולא שהיאור הגין על משה היתה המכה בא ע"י עצמו כדפירש"י שם לכן שפיר נקרא ע"ש שניהם כאחד טובים, ולזה נתכוין רש"י ז"ל בעצמו ובכבודו שם בכתבו זאת להודיענו יישוב זה:

ויב"א עמל"ק בגימט' מ"ר לרמז על אגג שנאמר אכן סר מר המות:

עם ישראל ברפידם, בגימט' ונרפו ידיהם ממצות:

והי' כאשר ירים משה ידו וגו' פי' עם המטה שהי' סימן להם כדרך שנושאין גם במלחמה ובראשו דגל לסימן, וזהו ה' ניסי, דגל שלי ולכן וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וגו' כדי שיראו הסימן למרחוק, מהר"ר משה:

יתרו

וישמע יתרו פירש"י ז' שמות נקראו לו, וקשה והא איכא רכב דכתיב ומבני רכב חותן משה, וי"ל דלא חשיב כ"א הנמצאים בחומשי התורה (וישמ"ע יתרו בגימט' הו"א כ"י נקר"ע לה"ם הי"ם וכ"י נלחמ"ו מעמל"ק):

אחר שילוחיה, ב' שילוחין, א' שפטרה בגט כמו ושלחה מביתו שע"כ אף כשחזר יתרו והביאה לו לא החזירה לתשמיש שלכך ותדבר מרים וגו', וא' ששלחה לבית אביה:

גר הייתי, מה שלא אמר בשעת קריאת שם זה כי גר אני וגו', ואמר בלשון עבר מפני כי קודם שהי"ל בנים הי' בגירות אבל משנולד לו בן לאדם אין נקרא לו עוד גירות, כי פשיטא שלא ילך מבניו, רי"ח בשם רבינו ממורא"ט:

ושם האחד אליעזר כבר אמרו במדרש שהתנה יתרו עם משה שיתן בנו ראשון לע"ז והוא גרשום שמטעם זה לא הזכיר עליו את השם ואמר עליו סתם גר הייתי בארץ נכרי', נכרי' ע"ש לשון עבודה זרה, והע"ז היא זרה לעובדי', לאפוקי על אליעזר בן שני קרא שם שמים כי אלהי אבי וגו' כי הוא הי' לשמים, ושקראו כן ע"ש אליעזר בן הורקנוס שיצא ממנו אשר עליו מצא משה להקב"ה אומר אליעזר בני אומר פרה בת שתים ועגלה בת שנתה, וחינן משה שיצא ממעיו ונעתר לו הקב"ה, לוי:

ויצילני מחרב פרעה, פירש"י נעשה צוארו כעמוד של שיש, וקשה הא פירש"י לעיל על מי ישים אלם, מי עשה לפרעה אלם שלא נתאמץ במצות הריגתך הלא לא יכול לו ומה הי"ל להתאמץ, וי"ל דמ"מ הי"ל להתאמץ ולבקש שאר הריגות שלא בחרב או שלא מצוארו (וכבר פירשתי בפ' שמות ומתיישב גם זה במה שפירשתי אני שם):

וישתחו וישק לו, פירש"י כשהוא אומר איש לרעהו מי הקרוי איש זה משה וקשה הלא גם יתרו נקרא כן כדכתיב ויואל משה לשבת את האיש וי"ל דשאני הכא דכתיב כי זה משה האיש דממ"נ א' מיותר א"ו אתי לדרשא שבשם עצם שלו יקרא איש, אבל ביתרו כתיב איש לחוד אין הוכחה שיהא נקרא בעצם איש:

ויחד יתרו, פי' שייחד שם שמים ונתגייר ויח"ד יתר"ו ע"ל בגימט' דהעל"ה כ"ל בשר"ו חדודי"ם:

אשר הציל אתכם מיד מצרים על משה שניצול מגזירת השלכת היאור ומיד פרעה במאמר לא תוסיף ראות פני ואח"כ אשר הציל את העם:

עתה ידעתי, פירש"י מכירו הייתי לשעבר ועכשיו ביותר פי' כי כבר פירש מע"ז כדפירש"י בפ' שמות אצל ולכהן מדין ז' בנות וגו', ועדיין גר תושב אוכל נבילות הי' ועכשיו נתגייר לגמרי, ד"א כבר פי' מע"ז של מדין ועתה מכל ע"ז שבעולם שזהו מכל האלהים, ר' משה הדרשן:

וישב משה לשפוט, שהיו מדיינים הרבה בביזת הים שהראשונים לקחו המשובח והרוב והאחרונים טענו לחלוק עמהם וכיוצא:

ויהי ממחרת, בלקח טוב פי' ממחרת הסעודה כלומר שלא רצה להורות ביום המשתה: נבול תבול, כמו נפול תפול, וכן כנבול עלה מגפן, ד"א לשון ערבוב וקול הומיה כמו ונבלה שם שפתם, או לשון זקנה כמו אחרי בלותי שתזקין בלא עתך:

גם אתה פירש"י לרבות אהרן וחור, וקשה למ"ד לאחר מ"ת בא יתרו אשר דעת רש"י נוטה אחריו לא הי' חור קיים אז שהרגוהו במעשה העגל, וי"ל דתרי חור הוו וי"א דבמכילתא לא גרסינן חור ואפ"ל דנקטי' אגב גררא, שאם הי' קיים גם הוא הי' נובל, לוי:

מן הבקר עד הערב למדו מכאן דכל דיין שדן דין אמת וכו', וקשה דהא אמרו במועד קטן אמטיי' למערתא דחסידי ולא קבלוה למערתא דדייני וקבלוה, אלמא דייני לא עדיפי כולי האי וי"ל דהתם בדייני שאינם מומחין מיירי, הר"י:

שונאי בצע פי' ששונאים ממון עצמם בדין שאף אם א' מבע"ד אלים ומגזם לדיין לגזול ממונו אם יחייבהו בדין ומוחזק שכן יעשה ואעפ"כ אל יחוס עיניו על שלו ויעשה משפט:

וילך לו אל ארצו וסמיך לי' בחדש השלישי מכאן אמרו הגיורת והשבוי' והמשוחררת לא ינשאו ולא יתארסו עד ג' חדשים, שהרי עתה היו בישראל שלשתן, שהיו גרים ויצאו משעבודם ומשביים ונתאחרו נשואיהן לו ית' עד ג' חדשים:

באו מדבר סיני, מה שלא נתנה התורה בא"י הקדושה, שלא יהא פתחון פה לאומות לומר לא נתנה לנו, ועוד שבא"י הי' זה רץ לשדהו וזה לכרמו והיתה התורה בטלה, לכן נתנה במדבר מקום שהיו כולם פנוים ובטלים וזה שאמרו לא נתנה התורה אלא לאוכלי המן:

ויסעו מרפידים פירש"י להקיש נסיעתן וכו', הרי שנכתב לשבח, וקשה דהא אמרינן למה נקרא רפידים שרפו ידיהם מן המצות (וי"ל דתרווייהו אתנהו דבהיותם ברפידים רפו ידיהם שלכן בא עמלק וילחם וגו', לאפוקי אח"כ בנסעם משם נסעו בתשובה שלכן הוצרך לכתוב האי ויסעו, וזה שהוצרך להקיש נסיעתן לביאתן דאם לא רפו ידיהם בנתיים פשיטא שנסעו בכשרות, מהיכי תיתי איפכא עד שהוצרך להקישן ופשוט הוא):

ממלכת כהנים, מכאן אמרו כל ישראל בני מלכים הם והראי' שהמלאכים נתנו בראש כל א' מישראל ב' כתרים:

כל הנוגע בהר מות יומת, קצת תימה איך ימות שם במקום השכינה, וי"ל דאין קפידא שהרי גם נדב ואביהוא מתו לפני ה':

כי סקול יסקל או ירה יירה, וקשה דבפירש"י ובפרק נגמר הדין ילפינן מהכא שהיו דוחפין לנסקל גובה ב' קומות מדכתיב ירה יירה ואח"כ השליכו עליו אבן לסקלו וא"כ הו"ל למכתב ירה יירה תחלה דקאי אדחיפה ואח"כ סקול יסקל דקאי אהשלכה, וי"ל דשמעינן בעלמא דדחיי' קודמת מדכתיב וסקלתם באבנים ומתו, דשמעינן שבסקילה ימותו א"כ כאן אין עוד לטעות לומר דדחיי' מאוחרת דאיך תהי' דחיי' לאחר מיתה רק דכאן כתיב הכי משום דכתיב או דלא מיירי כאן בסתם דין סקילה לעשות שניהם ירייה וסקילה, לכן כתיב סקילה קודם לקבוע בו לעונש או הא או הא ובדרך לא זו אף זו דאפי' ירייה שהיא גדולה יותר יכול לעשות לו, הר"ר שמואל מפלייזא:

אל תגשו אל אשה וגו', אמרו חז"ל ג"ד עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה ע"י וא' מהן הוא שפירש מן האשה שדרש ק"ו מהכא, ומה ישראל שלא נדבר עמהם אלא לפי שעה, וגם קבע להם זמן וגבול ואמר להם אל תגשו וגו', אני שנדבר עמי כל שעה ושעה ולא קבע לי זמן לא כ"ש וקשה דאדרבא היא הנותנת מכיון שקבע להם זמן ובודאי ידבר עמם לכן נאסרו אבל משה דבכל שעה אינו אלא ספק אימא לא, וי"ל דמה שנאסרו ג"י היינו שאפי' פליטת ש"ז לא יהי' ביום הדיבור כי ג' ימים אפשר לפלוט, דאלו לשלא ישמשו ביום הדבור הי' מספיק לפרוש אותו יום לבד, וא"כ אפי' לפליטה יש לחוש, א"כ הוי

שפיר ק"ו בזה האופן, דכ"ש משה דכיון שלא קבע לו זמן הי' אפשר הדבור לבא ביום התשמיש ואף בשעת תשמיש כ"ש דלא יתכן:

ויתיצבו בתחתית ההר פירש"י מלמד שכפה עליהם ההר כגיגית וכו', וקשה למה הי' צריך לזה הא אמרו כל אשר דבר ה' נעשה והיו מקבלים מאהבה מתחלה, ועוד שהרי ירדו מה"ש וקשרו לכל א' שני כתרים על כך, וי"ל דכך אמרו כל אשר דבר ה' כבר במרה נעשה, אבל מעתה שמא ידבר חמורות ולא נוכל לקבלם א"נ כשיראו האש הגדולה שמא יחזרו בהם לכן כפה עליהם ההר כגיגית, והר"ר אלחנן תירץ דבאמת חזרו ממה שאמרו לעיל כל אשר דבר ה' נעשה, ולכן באמת לא כתיב אשר ידבר אלא אשר דבר, וראי' מפרק ר' עקיבא שאמרו שם כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה חזרו ישראל לאחוריהן י"ב מילין וכו', ומה שקשרו להם כתרים לאו אהך מלתא קשרו שעדיין היו מסופקין, והראי' שקשרו להם ב' כתרים א' כנגד נעשה וא' כנגד נשמע, והרי עד כה לא כתיב רק אשר דבר ה' נעשה לבד אלא אח"כ בסוף הענין אמרו נעשה ונשמע כדכתיב בפרשה האחרת, ועלה דההוא קשרו להם הכתרים שאז היו כשרים לגמרי, מהר"ר חיים:

ויתיצבו בתחתית ההר, בפ' ר' עקיבא אמרו מלמד שכפה עליהם ההר כגיגית מכאן מודעה רבה לאורייתא, פי' תשובה גדולה לעוברים עליה שיוכלו להשיב אנוסים היינו בקבלתה, וקשה הא אמרינן בנדרים ובסוטה לעברך בברית וגו' שכרת משה ברית עם ישראל על התורה ומצות והשביעין על כך ואיך א"כ יאמרו באונס קבלנוה, וי"ל דכ"ז על כרחם הי', ועי"ל דהתם בע"ז קאמר אבל בכל התורה לא קבלוה ברצון ומאהבה עד מרדכי ואסתר מפני הנס:

והר סיני עשן כלו, קשה בפ"ק דיומא מנו באש מן השמים שאינו מעלה עשן בתוך ה' דברים שנאמרו בו, וי"ל דהתם באש של מערכה אבל הכא כדי ליראם שאני, מצאתי:

וידבר אלהים את כל הדברים וגו', פירש"י מלמד שאמר הקב"ה י' דברות בדיבור א' וכו', וקשה מאי רבותא א"כ בזכור ושמור שנאמרו בדבור א' והלא כולם בדבור א' נאמרו וי"ל דמתחלה כללן בדיבור א' לישראל ואח"כ חזר ופרשן כ"א לעצמו ואנכי ולא יהי' לך גם ישראל שמעו, והאחרים למשה לבדו חוץ מזכור ושמור שנאמרו אף בחזרה למשה בדיבור א', אבל קשה הלא אפי' א' א' לעצמו לא יכלו לשמוע ואמרו למשה דבר אתה עמנו וגו' כ"ש איך שמעו כולם מתחלה בדיבור א', לכן י"ל דבכללות נמי לא שמעו הם כ"א ב' הראשונים, מהר"ר חיים:

וידבר אלהים וגו', בפסוק זה יש ז' תיבות וכ"ה אותיות וכן בפסוק בראשית וכן יהא שמי' רבה וכו', לומר שכל העונה יהא שמי' רבה בכל כחו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית של ז' הימים וכאלו קבל הדברות מפי ית':

וידב"ר אלהי"ם א"ת כ"ל הדברי"ם האל"ה לאמ"ר, בגימט' ככ"ל מ"ה שבכת"ב ושבע"ל פ"ה:

אנכי וגו', אמרו חכמים ז"ל כששמעו אנכי ולא יהי' לך חזרו לאחוריהן י"ב מיל והחזירום מלאכי השרת כדכתיב מלאכי צבאות ידודון ידודון, וקשה הא סבירא לן דבשבת ניתנה תורה ואיך הלכו כ"כ בשבת, וי"ל דמכיון שהוקפו בענני כבוד הרי כאלו היו בחצר א', מר' יוסף:

והקשה הר"ר יצחק הבחור הלא בפסוק זה כתיב מלכי ולא מלאכי באל"ף ואיך ילמוד א"כ מזה שמלאכי השרת החזירום, ותירץ דנמצא במדרש כי מיכאל וגבריאל מלכי המלאכים הם כלומר החשובים והגדולים שבהם והחזירון הם:

לא יהי' לך וגו' פי' שלא תחשוב שם דמות וצלם באלהות, וקשה הא כתיב בצלם אלהים עשה וגו', וי"ל דבאה אתנחתא תחת בצלם להפרידו מאלהים, וה"ק בצלם חשוב שהי' לו ית' לזה עשה אלהים את האדם:

לא יהיה "לך "אלהים, ר"ת אליל:

תמונ"ה, בגימט' פרצו"ף אד"ם ואש"ר באר"ץ, בגימט' אל"ו ההרי"ם והגבעו"ת:

מתח"ת בגימט' ז"ו שילשו"ל קט"ן:

תמונ"ה אש"ר בשמי"ם גימט' ול"א בדמו"ת המשמשי"ם לפני':

ד"א בשמי"ם ר"ת "בדמות "שמש "מזלות "ירח "מלאכים, באר"ץ, "בהמה "אדם "רמש "צפור:

לא תשא, י"ז תיבות בפסוק לומר שכל הנשבע לשקר עובר על כל הלוחות הכתובים י"ז פעמים בתורה, ועל תורת משה דכתיב יז"פ בכל המקרא, וכופר באלהי אברהם ואלהי יצחק ואלהי יעקב הכתובים י"ז פעמים:

(והטעם בכל אלה עצמם שכתובים יז"פ כמנין טו"ב הוא כי טוב וישר ה' ונתן לקח טוב על הלוחות לזרע האבות שהיו טו"ב לפניו ועשו הטו"ב והישר):

שו"א, ז' תגין על השי"ן כנגד ז"פ כזב שבירמי', וז"פ תועבת נפשו שבמקרא, וז' פעמים חטאתיכם שבתוכחה וז"פ עונותיכם מלא במקרא, וז' שמות ליציה"ר ולגיהנם (ועוד הרמז שבשעה שנאמר לא תשא וגו' נזדעזע כל העולם הנברא בז' ימים ורצה לשוב לתהו, ועוד

דבזה הוא משים לשוא ולבטלה כל ז' כתרים דהיינו כתר תורה כהונה ומלכות ושם טוב הרי ארבע ושלשה זירי שלחן מזבח וארון:

זכור את יום וגו', אמרו ז"ל זכור ושמור בדיבור א' נאמרו, וכן מחלליה מות יומת וביום השבת שני כבשים, וכן לא תלבש שעטנז וגדילים תעשה לך, וכן ערות אשת אחיך וגו' ויבמה יבא עלי', וקשה בשלמא כלהו משום דהוו תרי מילי דסתרו אהדדי, שבכולם הותר האיסור עצמו, כגון חילול שבת הותר בהקרבה וכן כולם אבל זכור ושמור מאי הפניות אית בהו ומפני מה נכללו, זכו"ר ושמו"ר הרי באו אותיות ז"ך תחת אותיות ש"ם, לומר כי שם זך וטוב ניתן לו כדכתיב שם עולם אתן לו טוב מבנים ובנות, ד"א רמז כי שמן זית זך מובחר לנר שבת כי מנהג שתי נרות לשבת הם נגד זכור ושמור:

את יום "השבת "לקדשו ר"ת איה"ל לרמז שכל ראשי המלאכות של שבת כלומר האבות מלאכות נלמד מאהל המשכן:

זכור" את" יום" ס"ת רת"ם, שהמחלל את השבת מאכילין אותו גחלי רתמים, זכור את יום השבת וסמיך לי' כבוד אב ואם, לומר שמ"מ יהא זהיר ולא יציית להם לחללו כענין איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו, ד"א לומר ששקולין, וכן מצינו ברבקה ג"פ מטעמים נגד ג' סעודות שבת ששקול כבוד אב ואם לזה:

יאריכון ימיך, יאריכו מבע"ל, אלא כלומר שאביך ואמך הם יאריכו את ימיך, שכשתכבדם יבקשו תמיד רחמים עליך, מהר"ר משה:

לא תנאף בין ביד בין ברגל (ל"א תנא"ף בגימט' א"ף דר"ך האברי"ם:

ל"א תנא"ף, ל"א ת"ן א"ף, שבזה מטיל אף בינה ובין בעלה שאוסרה עליו, א"נ אזהרה לקושרין את האיש במכשפות מבלי יוכל לשמש ומטילין שנאה ביניהם, הר"ר שמואל מפלייזא:

ובתרגום ירושלמי יפרש ע"ז לא תחבול רחים ורכב:

וכל העם רואים וגו' דרך פשט הוא שמיעה כמו וירא יעקב כי יש שבר במצרים או כדרך שרואין רוח הדבור בעת הצנה יוצא מן הפה, ד"א שאפי' סומין נפתחו, מצאתי:

וזבחת עליו, פי' אצלו כמו ועליו מטה מנשה:

משפטים

ובעזר משביע חלב חטים, נתחיל סדר ואלה המשפטים:

ואלה" המשפטים" אשר" ס"ת מר"ה, כי דינין במרה אפקוד, וסמך דינין לעבודה כי שניהם משלשה רגלי העולם:

לפניהם, פירש"י ולא לפני עכו"ם, וקשה תיפוק לי' מכי לא כצורנו צורם וגו', וי"ל דצריכי דסד"א דוקא כשאין דנין כדיני ישראל קמ"ל אף כשדנין כדיני ישראל וקשה משפטים בל ידעום ל"ל, וי"ל דההוא לאו בדינין איירי רק בשאר מצות התורה:

כי תקנה עבד עברי פירש"י או אינו אלא עבד של עברי דהיינו כנעני שלקחתו מישראל, וקשה הרי כנעני הוא מז' אומות שמצווין עליהם לא תחי' כל נשמה, וי"ל דל"ד כנעני אלא משאר אומות שלא מז' עממין וכל עבד נקרא ע"ש כנעני כיון דבכנען כתיב עבד עבדים יהי' לאחיו, ותימה היאך תיסק אדעתין דבאינו עברי איירי הלא אין שייך להיות נרצע משום אוזן ששמעה בסיני וכו' דאיהו לא בסיני הי', וי"ל דאז לפי הטעות ההוא אה"נ דלא היינו אומרים טעם זה ברציעה:

אם בגפו יבא וגו', דכשהוא פנוי חיישינן כשימסור לו שפחה כנענית יאהבנה ולא ירצה לצאת כי אין אדם מוצא נחת רוח אלא מאשתו ראשונה ועי"כ יהא נרצע ועבדו לעולם, והקב"ה אמר כי לי ב"י וגו', לאפוקי אם בעל אשה הוא אין לחוש להכי, או כל פנוי שיראה שפחה יפה ימכור עצמו כדי שתמסור לו, רי"ח, מהר"ר משה:

ויצאה אשתו עמו, פירש"י מגיד הכתוב וכו' חייב במזונות אשתו ובניו אע"פ דהכא לא כתיב רק אשתו מ"מ מה שסתם כאן פי' בבהר סיני דכתיב התם ויצא הוא ובניו (א"נ מכיון שחייב במזונות אשתו ה"ה בניו ומכ"ש דמהיכא יהא להם, א"נ וי"ו דויצאה אשתו לרבות בניו דאל"כ תצא אשתו עמו מבע"ל):

מרצ"ע בגימט' ת' נגד ועבדום ועינו אותם ת' שנה שהקב"ה הוציאם משם מפני כי לי ב"י וגו' ואזנו של זה שמעה כך וגנב עד שנמכר עי"כ או מכר עצמו:

את אזנו, פירש"י אוזן ששמעה וכו', וקשה א"כ בכל מצות התורה הי"ל להרצע בעברו מטעם זה (וי"ל דבזה דוקא מוציא א"ע מתחת יד הקב"ה לגמרי שבוחר בעבדות לעבדים מהיות עבד להקב"ה לכן ירצע זה בפרטות):

כי ימכר איש את בתו פירש"י בקטנה הכתוב מדבר דאלו בגדולה ק"ו ומה מכורה כבר וכו' וקשה בלאו הק"ו ידענא דמשהביאה סימנים א"י למכרה מדאצטריך היקשא דלאמה דמעשה ידיה לאביה, דאם הוא יכול למכרה השתא זבוני מזבין לה מעשה ידי' מיבעי', וי"ל דהו"א לעולם יכול למכרה והיקשא אתא להיכא שהשיאה ונתגרשה דאז באמת עכ"פ לא יכול למכרה עוד ומעשה ידיה שלו לכן אצטריך ק"ו:

ויצא"ה חנ"ם בגימט' סימנים:

מכה איש ומת, פירש"י אם לא נאמר וכו' שומע אני הכאה בלא מיתה, וקשה א"כ כההוא ס"ד מה הי' חילוק בין אביו לשאר כל אדם וי"ל דבמכה איש ה"א במכה בלא מיתה אבל דוקא כשיש בו כדי להמית, ואלו באביו אף כשאין בו כדי להמית, מהר"ר יעקב:

והאלהים אנה לידו, פירש"י הקב"ה מזמנן לפונדק א' וכו' וקשה אכתי משפט מעוקל הוא דעל הראשון שהרגו בשוגג בלא עדים לא מחייב עתה גלות עדיין שהרי בלא"ה על השני שבפונדק גולה, וי"ל דהאי שני גברא קטילא הוא מכיון שהוא כבר הרג במזיד ונפרע לו הגלות של ראשון בזה, אבל קשה הלא זה שהרג במזיד משפטו מעוקל דאלו הוו עדים הוה בסייף ועתה שמת במה שהלה נופל עליו הוי בסקילה החמורה, וי"ל שנופל עליו וסכין בידו והרגו בסכין קאמר דהוי כעין סייף:

מעם מזבחי וגו', וקשה מה ראה יואב לתפוס בקרנות המזבח וכי לא ידע האי קרא, וי"ל כיון שכבר קבל קללת דוד ע"ע יחולו על ראש יואב וגו' וסבר דזה עונשו ולא יומת עוד ואמר או זה או זה לא אצא עד כי יתיר לי קללת דוד אביו:

מכה אביו וגו', פירש"י בחנק. ובמקלל אביו פי' בסקילה ואיפכא מסתברא דמכה ראוי להיות חמור ממקלל, וי"ל דודאי מקלל חמור שכן ישנו לאחר מיתה ושלא בפניו משא"כ בהכאה:

וגונב איש, תימה למה הפסיק בזה בין מכה למקלל. וי"ל דזה שגנב בא לידי כך שלא יכיר ברבות העתים את אביו ואמו, מהר"ר יעקב:

ועי"ל דמכה וגונב מיתתן שוה משא"כ במקלל שבסקילה, לוי, וקשה יקדים גונב למכה דעדיין יהיו הם סמוכים ויסמכו גם מכה ומקלל, וי"ל דנקט לכל הני דינין בהדרגה דרך לא זו אף זו, דתחלה נקט רוצח ויזהירו דלא תיסק אדעתן להרוג כי גם הוא נהרג, ולא זו אלא אף זו מכה אביו הכאה בעלמא שיש בה חבורה ולא מיתה גם עליה נהרג, ולא עוד אלא אף גונב נפש ומכרו ולא מכהו כלל, ולא עוד אלא אף בדיבור בעלמא מצינו דנהרג דהיינו מקלל אביו, מצאתי:

ומקלל אביו, תימה איך יפסוק בזה מיתה, ימחול האב ויפטר דהא אמרינן האב שמחל על כבודו כבודו מחול, וי"ל דהרי מכה ומקלל אינם חייבים בלא התראה ועדים ואח"כ משקבלו התראה בעדים שוב אין יכולת למחול:

ומקלל אביו וגו', פירש"י לרבות אשה שקללה, וקשה מהיכי תיתי דלא תתחייב הא הוקשה אשה לאיש לכל עונשין שבתורה, וי"ל דהו"א דכיון דאינה חייבת בכבוד דאין סיפוק בידה לעשות שהרי רשות אחרים עליה לכן גם בהכאה וקללה לא תחייב קמ"ל:

ורפא ירפא, למדו מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות. פי' אף בחלאים הבאים מעצמן דלא נימא רחמנא מחי ואיהו מסי (ומהכפל דרשינן לי'), ומהר"ר חיים פי' שניתן רשות לרפאותו מתחלה ולא חיישינן פן יהרגנו או יסכננו ע"י סם, וי"א שניתן רשות ליטול שכרו דסד"א שיעשה בחנם מטעם הנזכר, קמ"ל:

וכי יכה איש את עבדו וגו', פירש"י שיצא מכלל מכה איש ומת להיות נדון בכלל יום או יומים וקשה דנימא לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא לדון בדין יום או יומים. וי"ל דכי כספו הוא מועט, לישראל לאו כספו הוא:

נקום ינקם, פירש"י מיתת סייף דגמרינן מחרב נוקמת וגו', וקשה ל"ל למ"ד חנק חמור מהרג דהשתא על בן חורין החמור אינו אלא בסייף על עבד הקל לא כ"ש. וי"ל דהו"א מכיון דמקלינן בי' בדין יום או יומים נחמיר עלי' בהא קמ"ל נקום ינקם:

ענוש יענש, פירש"י דמי ולדות וקשה אמאי דלמא נפל הוי, וי"ל דאזלינן בתר רובא כמו ברוצח דלא חיישינן שמא טריפה הרג או כיוצא בו:

פצע תחת פצע, מכאן למדו לחייב על אונס כרצון, וקשה הא כתיב ולנערה לא תעשה דבר וגמרינן מיני' אונס רחמנא פטרי', וי"ל דלקטלא דוקא אונס פטור, אבל לממון לא, וקשה דבפרק המניח פטרינן אונס אפי' בממון בהאי דקנקנים, וי"ל דשאני התם היכא דאיהו קדים לכלים דהוי אונס גמור ובכזה פטרינן אפי' בממון שהרי אם קדמו כלים חייב, מהר"ר חיים:

ונפל שמה שור או חמור, דדרשינן שור ולא אדם וכו', וקשה נימא איפכא שור ולא כלים חמור ולא אדם ונ"מ דלא אימעוט עבד ושפחה הדומין לחמור (וי"ל דודאי מסתבר תחלה למעט אדם ביותר דבעי טפי לעיוני ומיזל, ואי לא הוי אלא חד מיעוטא הוי ממעטינן אדם ומחייבינן בכלים, לכן מסתבר המיעוט הראשון באדם:

ושל"ח א"ת בגימט' רג"ל השו"ר:

כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור, קיי"ל פרשה ראשונה בש"ח ולהכי נקט כסף או כלים שדרך לשמרן חנם, משא"כ בבהמות:

מיט"ב שדה"ו ומיט"ב כרמ"ו ישל"ם בגימט' שדה"ו וכרמ"ו ש"ל הניז"ק:

ומצאה" קוצים" ונאכל" גדיש" ס"ת בהפך אותיות שלמ"ה, לרמוז והפכתי כסא ממלכות וגו', דהא האי קרא דרשינן לי' בבהמ"ק:

כמהר הבתולות, כמ"ה ר' רמז למאתים לבתולה מן התורה:

מכשפה לא תחיה ל"פ מיתתה כדי שלא תנצל במכשפות שיהרגוה באיזה מיתה שיכולין כדאשכחן בשמעון בן שטח שתלה פ' נשים באשקלן:

מכשפה לא תחי' וסמיך לי' כל שוכב עם בהמה, שהמכשפות עושין עצמן לבהמות כבמעשה אגג ושניהם בסקילה:

אם ענה תענה אותו, פירש"י הרי גיזם ולא פי' עונשו והא דכתיב אח"כ וחרה אפי וגו' זהו עונשו של אם צעוק יצעק שמצער אותו הרבה עד שיצעק אבל אם ענה תענה אותו פי' רק מעט בדברים, לזה גיזם ולא פי' עונשו, מהר"י:

אם כסף תלוה פירש"י ר' ישמעאל אומר כל אם שבמקרא רשות חוץ מג' שהם חובה וזה אחת מהם, וקחשיב להו התם, שהשני הוא ואם מזבח אבנים וגו', והג' ואם תקריב מנחת בכורים, וקשה ליחשב נמי בהדייהו אם כופר יושת עליו דפירש"י בו שהוא חובה, וי"ל דלא דמי להנך דל"ש חובה שיהרוג את האדם ויבא לידי כופר, מהר"ר יעקב, אבל קשה ליחשב נמי ואם יהי' היובל דפירש"י שהוא חובה ואם בחקותי וכיוצא בהן וצ"ע:

תלוה את עמי, פירש"י עמי ועכו"ם עמי קודם וקשה למה לי תיפוק לי' מדקדמה בנבילה נתינת הגר למכירה דעכו"ם כ"ש הלואה ולישראל, וי"ל דאצטריך דשמא נבילה דהוי דבר מועט שאני:

כי הוא כסותה, קרינן כסותו בוי"ו וכתיב כסותה בה"י לומר אף אם לבוש ה' כסותים, דהיינו טלית, כתונת, חגור, חלוק, ומכנסים, אינו חייב למכור ולקנות גרועה ממנו:

ל"א תשימו"ן עלי"ו נש"ך, בגימט' אח"ד הלו"ה והמלו"ה אח"ד העדי"ם והסופ"ר ואח"ד הער"ב עוברי"ם בהלא"ו:

ודמעך, לפי' הר"ר משה מפונטיז"א לשון לח כמו ותשקמו בדמעות שליש:

לא תבשל גדי בחלב וגו' סמכו לראשית ביכורי אדמתך לומר שגם בביכורים א"צ להניח הפרי בקרקע עד שמתבשל הרבה ועד שיתבשל בו חלב רטיבה אלא תקריב בעוד שהיא לחה, ורמז לזה פי' דונש גדי לשון מגדים:

בכורי אדמתך, בבבא בתרא אמרו למעוטי ח"ל שאינה חייבת בביכורים, וקשה ל"ל מהיכי תיתי לחייב הלא חובת קרקע הוא ובקדושין ילפינן מקרא דכל מצות התלוי' בארץ אינה נוהגת אלא בארץ, וי"ל דהוי"א מדסמכת לבשר בחלב לנהוג בין בארץ בין בחו"ל כמוה ומה"ט נמי א"ש דמצריך קרא בספרי למדרש דבב"ח נוהג בין בארץ בין בחו"ל דהתם נמי תקשי לך ל"ל פשיטא דהרי חובת הגוף הוא אלא דהוי"א איפכא דמדסמיך לבכורים אתקש להו ולא לנהוג אלא בארץ כמותם, צריכא, מהר"ר יעקב:

לא תבשל גדי בחלב אמו, זש"ה לא תשיג גבול עולם, אל תקרי עולם אלא עלם כלומר גבולו של יונק שדים, שאלמנה מינקת צריכה להניק ב' שנים שלא יתבשל ויתבער העלם

מחמת חלב אמו שלא תפרישנו מחלב, ולא תנשא עד ב' שנים לתינוק וכן תבש"ל בגימט' ב"פ שס"ה וב' יותר דהיינו נגד ב' ימים א' שנולד בו ואחד שמפרישין אותו בו:
מלא"ך לפני"ך לשמר"ך בדר"ך, בגימט' במטטרו"ן המלא"ך ש"ר הפני"ם:
לא תכרות להם ולאלהיהם ברית וקשה איך כרת שלמה ברית עם חירם, וי"ל דחירם גר ותושב הי' ממשפחת אבימלך אשר כבר כרת לו אברם ברית, מצאתי:
(ואל תקשה על אברם גופי' דכבר בלא"ה קבל קצת עונש על כך כדאיתא לעיל פ' וירא אצל והאלהים נסה את אברהם וגו':
לא ישבו בארצך וגו', ותימה הא מיירי כאן בז' עממין וא"כ למה אצטריך האי קרא הא כבר כתיב בהו לא תחיה כל נשמה, וי"ל דסד"א ההוא דוקא במלחמה קמ"ל:
וישם באגנות פירש"י להזות עליהם שנכנסו לברית במילה וטבילה והרצאת דמים, וקשה דבחולין ויבמות אמרו אבותינו מלו ולא טבלו, וי"ל דהתם אבותינו אברהם יצחק ויעקב קאמר, מוהר"ר יעקב:
ויקח ספר הברית פי' רי"ח דהיינו עשרת הדברות כי עדיין הוצרך לפרשם עתה כי כבר נכתב לא תרצח ולא מפרש מי ומי ואיך וכל דקדוקי הדינין, וכן לא תנאף אם באלמנה או נשואה, בתולה וארוסה וחילוקיהן וכן כולם:
כמעשה לבנת הספיר, בשעה ששיעבדו מצרים בישראל בלבנים ראתה אשה אחת מעוברת בבעלה שהוא עיף ויגע רצתה לסייע בעבודה קשה והפילה ע"ג לבינה אחת ונטלה הקב"ה ונתנה תחת רגליו להסתכל בה תמיד לזכור קושי צרתם ושעבודם, זהו כמעשה לבנת הספיר, והוא שנאמר השליך משמים ארץ תפארת ישראל ולא זכר הדום רגליו ביום אפו, שזהו אותה לבינה שהיתה תפארתם לזכור גלותם:
לח"ת האבן בא"ת ב"ש הוא כס"א כי מתחת הכסא נלקחו:
כתבתי להוראתם, חסר כתיב לרמז שלעתיד ירבו מחלוקת ולא תהי' ההוראה שלימה ומלאה (ועם כל זה אל מקום א' הכל הולך כמו שאמרו אלו מטהרין ואלו וכו' אלו ואלו דברי אלהים חיים, לכן כתיב חסר, כי להורותם משמע לשון יחיד כאלו הכל הוראה אחת, שאלו הי' כתיב להורות הי' משמע לשון רבים כמו הוראותיהם שהם הוראות חלוקות ורבות בלתי מכוונות לנקודת האמת, לכן כתיב חסר שהוא כמו הוראתם שהם באחת ומכוונות כולם לדברי אלקים חיים):

תרומה

ובעזר נותן לפתאים ערמה, נתחיל סדר ויקחו לי תרומה:

תרומה לילה ויקחו לי תרומה, רמז מאימתי קורין את שמע בערבין, משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן והיינו בעת יציאת הכוכבים, וסימנו "שאו "מרום "עיניכם, ר"ת שמ"ע לומר שזמן ק"ש תולה בנשיאת עיניכם למרום לראות יציאת הכוכבים:

ישראל" ויקחו לי" ס"ת לו"י, כלומר לוי הוא לי, כנאמר והיו לי הלוים (ורמז דוקא בס"ת, מפני שמתחלה היתה העבודה לבכורים ולבסוף הוא שניתנה ללוים:

תרומ"ה, אותיות תור"ה מ' לומר כי לא ניתנה התורה אלא לאוכלי מן שאכלוהו מ' שנה במדבר, כלומר לבטלים לה, שאינם עמוסים בשאר עסקים, או שכל העוסק בתורה שניתנה למ' יום הוא לי (ורמז זה במלת תרומה, כי התורה היא היא ההפרש האמתית שמובדלת מהשגת האדם שהיא שכלית לעצמה, והיא היא ההרמה וההתעלות הגמור הגמור כענין ומנחיאל במות וכתיב סלסלה ותרוממך):

א"ל בנ"י ישרא"ל ויקח"ו ל"י תרומ"ה, בגימט' בנ"י ישרא"ל ה"ם תורמי"ן ול"א הגוים:

ד"א ישראל ויקחו לי, מישראל יקחו הצריכים ולא מן העכו"ם, וקשה איך א"כ רצו לקנות אבנים לאפוד מדמא בן נתינא, וי"ל דאאבנים לא קאי, דמדלא כתיב ואבני שהם בוי"ו הרי הפסיק הענין:

אשר ידבנו לבו דהא לא כתיב באלו כפר נפשם כמו בבקע לגלגולת, לכן יתנו מה שירצו:

תקחו, תקח לא נאמר מכאן שאין גובין שום צדקה בפחות משנים:

תקח"ו, בגימט' שני"ם קח"ו:

זהב וכסף וגו', י"ג דברים כתובים כאן אשר כנגדן י"ג לבושי הוד שביחזקאל והם הם עדיים שפרקו מהם בחטא העגל, אנעלך תחש וגו' שע"ז נאמר הייתי ככלי אובד, שאבדו כלי יקר האלו, וכן אובד בגימט' י"ג וכנגדן נצטוו לכפר עליהם ולהחזירם, וביה"כ אמר הקב"ה למשה סלחתי כדברך והחזירם, לכן נתקנו ביה"כ י"ג מדות י"ג סליחות לזכור את אלו ואת זכות אבות של י"ג אותיות וזכות אמהות של י"ג אותיות וי"ג מדות התורה וזכות שמיחדים ה' אח"ד העולה י"ג וזכות מילה של י"ג בריתות:

אבני שהם ואבני מלואים, פי' כי האבנים האחרים היו ממלאים רק המשבצות ואינם בולטים לחוץ, אבל אבני שהם שהיו ג"כ במשבצות כדכתיב מוסבות משבצות זהב, היו עוד בולטים הרבה לחוץ, לכן כתיב בי' מלואים, מהר"ר משה:

מבית ומחוץ תצפנו, מכאן שבשאר כלים דלא כתיב בהו הכי לא הי' הצפוי רק מצד א', כגון השלחן הי' הצפוי מעל גבו למעלה, חוץ כ"ד עגול כגון בדים ועמודים שהיו מצופים סביב:

שנים כרובים נגד ה' אלהים, דהיינו מדה"ד והרחמים (כי התורה כלולה מהם שבכתב הוא רחמים ושבע"פ הוא מדה"ד), ושלמה הוסיף שנים כדכתיב ויעש שלמה שנים כרובים אחרים (והטעם מפני שכ"א כלולה משניהם) ומפני צדיק ורע לו רשע וטוב לו, צדיק וטוב לו רשע ורע לו, מצאתי:

שנים כרובים, דרשינן שנים ולא ד' וקשה א"כ מה ראה שלמה להוסיף שנים אחרים, וי"ל דלענין משני קצות הכפורת דוקא נאמר כאן שנים ולא ד', אבל שלמה עשה הנך על הארון עצמו:

ואל הארון תתן וגו', פירש"י ללמד שבעודו ארון לבד בלא כפרת תן העדות לתוכו, וקשה דגם זה נילף מקרא קמא שהרי כתיב ונתת אל הארון וגו' ואח"כ ועשית כפורת, ועוד ממ"ש בעשי' ויתן וגו' ואח"כ ויעש כפרת וגו' משם ידענו, וי"ל דחד אלוחות וחד אשברי לוחות שרמז לו כאן בייתור הזה ששברי הלוחות בארון יהיו מונחים, לוי:

(ובודאי לעיל בסמוך שנזכר נתינת העדות לתוכו קודם עשיית הכפורת מסתבר שידבר בשברי לוחות שהם הראשונות ואמר שינתן תיכף לתוכו בעוד היותו ארון לבד ויפול בהם על נכון זה הלשון, ובכאן שנזכרה תחלה עשיית הכפרת עליו ואח"כ נתינת העדות לתוכו ידבר בלוחות שניות השלימות אשר בהם יתכן לשון זה באשר כבר קודם להם הי' הארון מכסה לראשונות שנתנו אלו בו, ועוד אני אומר כי כפול של פסוק זה בא לומר שאף אם יוציאם לפעמים מהארון יחזירם שמה תמיד שלכן בתחלה כתיב לעיל בסמוך מתחלה ונתת והדר אל הארון כי אחר שתתנם שם הוא שנעשה ארון להם מאחר שכבר קודם זה לא היו בו מעולם, וכאן יאמר תחלה ואל הארון ואח"כ תתן כי יאמר שאל הארון שהוא כבר נעשה ארון להם במה שהונחו כבר בו פעם ראשון תתן עוד בו את העדות וגו' בכל פעם והתכלית בזה להרשותו להוציאם לפעמים לעת החפץ ושלא נאסרו בהסרה כבדי הארון, ועוד רמז לו באומר לו על הספר תורה שאתה עתיד לכתוב שתהא מונחת ג"כ בארון, ועיקר התכלית בזה לרמז צורך שתי ספרי תורות, א' שיוצאת למלחמה וכל אחת צריכה ארונה לנוח שמה, ועוד ירמוז על העתיד לדורות בלי הלוחות כלל לכל ס"ת וס"ת שתהא מונחת בארון ומזה נהגנו כן והדברים נכונים כולם):

בטבעות הארון יהיו הבדים וגו', וקשה הא כתיב במסעות ושמו בדיו וגו'. וי"ל דודאי לא הוסרו כדכתיב כאן רק שבחנייתן היו בטבעותיהם באופן שהיו יכולים לישא אנה ואנה מבלי הסרה לגמרי והיו נמשכין באופן שכל בליטתן היתה בצד א' והיו נראין בפרוכת כדדי אשה ובמסע הוצרכו לתקנם לתווכם בתווך ממש להתמצע לבלוט בצד זה כמו

בצד זה כדי להשוות המשא ואז היו מהדקין אותן שלא יוכלו לזוז אנה ואנה ובחנייה הוסר ההידוק, מהר"ר משה:

וקשותיו, פירש"י שלא יתעפשו, וקשה הא כתיב לחם חם ביום הלקחו ודרשו ז"ל שהי' תמיד כבראשונה וי"ל דודאי בדרך נס הי' כן אבל אין סומכין על הנס לכן צוה לעשות קשותיו, א"נ ר"ל רך:

תיעשה המנורה אמרו ז"ל במנחות דג' דברים נתקשה בהם משה, מנורה, שרצים, החודש, עד שהראה לו הקב"ה באצבע, וי"א אף הלכות שחיטה, ותימה וליחשב נמי ההוא דאלו טריפות דאמר התם וזאת החיה מלמד שתפס הקב"ה כל מין ומין והראה למשה וא"ל זאת אכול וזאת לא תאכל, וי"ל דלא חשיב אלא הני דכתיב בהו זה, אבל קשה ליחשב נמי שקלים דכתיב בי' זה יתנו ואמרינן שהראה לו כמין מטבע של אש. וי"ל דהתם לא שייך נתקשה אלא דאין לו לידע מבלי שיראהו, ועי"ל דל"ח אלא הני דאית בהו קישוי ואומנות רב אף אם יראהו כמו מנורה ושרצים כי צפרדע דומה לצב ואינו מטמא וכיו"ב וכן החודש, אבל מטבע וחיות מכיון שרואהו הדבר נקל ואין בו אומנות:

עצי שטים אמר הקב"ה יבאו עצי שטים ויכפרו על אותו מעשה של שטים:

על צדי המשכן מזה ומזה לכסותו, וקשה בפ' במה מדליקין אמרינן משכן קרוי משכן ואין קרשים קרוי משכן וכאן הרי הקרשים נקראים משכן (דאין לפרש שהיריעות התחתונות שהם של שש משזר הם נקראי' ג"כ משכן באמרו על צדי המשכן מזה ומזה דהא נאמר לכסותו וכנוי דלכסותו אמשכן קאי וא"כ ע"כ שיכסה האמות המגולות בקרשים קאמר כן, וא"כ על הקרשים קאי נמי צדי המשכן):

ועמודיו עשרים ואדניהם עשרים נחושת וגו'. וקשה למה לא פירש בעמודי החצר ממה יהיו, וכן למה לא פי' כאן צפוי הכסף של ראשי העמודים כבפרשת ויקהל ופקודי, מהר"ר יעקב:

עמודיו עשרים, פירש"י ה' אמות בין עמוד לעמוד, פי' עם עובי העמוד שהוא ג' טפחים:

תצוה

ובעזרת כאילות רגלי משוה, נתחיל סדר ואתה תצוה:

ואתה תצו"ה בגימט' נשי"ם צו"ה, מכאן חיוב הדלקה לנשים:

ורוחב חמשים בחמשים וסמיך לי' אתה תצוה וגו' להעלות נר וגו' רמז לגובה חמשים אמה למנורות בית השואבה כדאיתא בסוכה:

ואתה תצוה, רמז לעשות נחש נחושת, כי ה' פעמים נחש בבראשית וכנגדן ה' פעמים נחושת לעיל בפרשה ועלה קאמר ואתה תצוה, וכן מזה בידך חסר ה' לרמוז על היפוך מטה לנחש הוזכר ה' פעמים, תימה למה לא נזכר משה בכל אלה הפרשיות, וי"ל מכיון שאליו היתה ראוי' הכהונה וניטלה הימנו מאמרו שלח נא ביד תשלח ונתנה לאהרן לכן לא נזכר שמו על כל השייך לכהן:

להעלות נר, חסר ו' כתיב לומר כי ו' נרות שאין עולין ונוטין כלפי מעלה רק השביעי האמצעי לבד והנך נוטין מול פניו:

יערך אותו אהרן ובניו, וקשה למה נזכר אהרן לבדו בסוף אמור, וי"ל שמתחלה היו בניו מדליקין וכשמתו נדב ואביהוא לא הניח עוד בניו לילך שמה יחידים זולתו, מהר"ר משה:

מערב עד בוקר, פירש"י תן לה מדתה וכו', וקשה והא כתיב מערב עד בוקר כלומר שתהא דולקת מערב עד בוקר ואיך א"כ תהא המדה שוה ומכוונת ללילות ארוכות וקצרות, וי"ל דלפי הלילות עשו הפתילות דקות או גסות באופן שדלקה תמיד בשוה מערב עד בוקר מצומצם, פרי עץ חיים:

ואתה הקרב אליך וגו', וקשה מה צריך נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר בשמותיהם הלא כבר נאמר בניו סתם, וי"ל דלמעוטי פנחס אתא ואפי' למ"ד כבר נתכהן פנחס בא לומר שעיקר עבודה באלו:

מצנפת, הך של כ"ג קרוי מצנפת מפני שלא הי' יכול להולמה מפני הציץ אלא שצנפה מלמעלה צניפה בעלמא ושל כהן הדיוט קרוי מגבעות מלשון גביעים שהי' הולמו לגמרי ונתקבל הראש תוך בית קבולם ואף דאיהו נמי לא הי' יכול להולמו לגמרי מלפניו מפני התפילין מ"מ מאחוריו הולמתו שפיר, ואלו בכהן גדול אף מאחוריו לא, מפני פתיל תכלת של הציץ:

פתוחי חותם צ"ע שבבית שני לא הי' שמיר במה נחקקו:

חש"ן המשפ"ט, בגימט' דמכפ"ר הרהו"ר ל"ב:

א"ת האורי"ם וא"ת התומי"ם בגימט' ש"ם ב"ן שבעי"ם ושתי"ם אורים ותומים גימט' הד"א או"ר ישרא"ל:

ופעמוני זהב, פירש"י זגין עם ענבלין שבתוכן, וקשה דפעמון מלשון ותפעם הוא שפועם ומקשקש מבפנים לבד, ואונקלוס תירגם זגין דמשמע החיצון לבד שהרי מחרצן ועד זג תירגם מפורצנין ועד עיצורין דהיינו שמתרגם על זג שהוא הוא העוצר את המשקה והגרעינין, וכדמשמע בנזיר, מהר"ר יעקב:

(ונ"ל דודאי פעמון הוא לשון ותפעם רוחו, אבל מ"מ ביותר יפול השם הזה על החיצון הסובב דהוא הזג, וזה לו שם עצם כי בו נודע הפעימה שמשמיע קולו מאריך בו, כענין קולו כפעמון, שמכח שהעינבל מכה ופועם עליו הוא משמיע קול ומאריכו, משא"כ בעינבל עצמו, אבל מ"מ גם על שם זה לא יקרא פעמון כי אם בהיות העינבל עמו, ומטעם זה יפה דיבר רש"י שכתב זגין עם עינבלין שבתוכן שבזולת זה גם החיצון לא יקרא פעמון ולא נודע בו פעימה א"כ אם נאמר פעמון שיפול על השמעת קול של החיצון, ע"כ יכלול שניהם, והתרגום שתירגם ללשונו, תירגם זג, בעבור שבלשונו הוא שם מיוחד בעצם לחיצון לבדו, כנודע מקרא דמחרצן ועד זג, והרי עיקר שם פעמון ג"כ על החיצון, רק שכשקוראין אותו כן בהכרח נכלל גם העינבל כנז', וק"ל):

ובצאתו ולא ימות, פירש"י הא אם יכנס מחוסר אחד מהבגדים וכו', וקשה למה לי ולא ימות הא ידעינן לי' מדרשינן אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם וממילא הוו זרים לעבודה וזר ששימש במיתה, מהר"ר יעקב:

וי"ל דההוא כתיב בארבע בגדים אשר כ"ג והדיוט שוין בם, אבל בהני ד' יתירים דכ"ג ה"א למצוה בעלמא נינהו ולא מיתה להכי אצטריך (ולי נראה דל"ק כלל דהכא לכניסה בעלמא בלי שימוש ידבר ויקבע בו מיתה:

צי"ץ, בגימט' ק"ץ כענין שכתוב ועליו יציץ נזרו:

וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו, מהאי קרא ילפינן בפ"ב דזבחים בזמן שבגדיהם עליהם וכו' וזר ששימש במיתה וכו', וקשה להר"ר יעקב למה לי תיפוק לי' דכתיב בהדיא מיתה מויהיו על אהרן ועל בניו בגשתם אל המזבח ולא ימותו, וי"ל אי מההוא הו"א אם חסרים כולם כמשמעות אין בגדיהם עליהם וכמשמעות לשון רבים דויהיו על אהרן וגו' דמשמע אם לא יהיו וכו' לכן כתיב מיותר אהרן ובניו בחד מינייהו דהיינו באבנט לבד לומר שאף אם חסר א' מהם, מצאתי:

והיה" המזבח" קדש" קדשים", ס"ת משח"ה, כי היו מושחין אותו כמין כ' יונית, וכן המלכים לומר כי לה' המלוכה (ולכן כל הרמז בס"ת ומהופך למפרע כי ד"ז יהי' לעתיד ולבסוף באחרית הימים כדכתיב ועלו מושיעים וגו' והיתה לה' המלוכה דהיינו כשאז יהפך אל עמים וגו' לכן הרמז בהפוך ובסוף):

תשרף באש מחוץ למחנה, פירש"י לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא זו וקשה דבפ' בהעלותך כתיב דפר של לוים נשרף והרי הוא חטאת חיצונה, וי"ל דפנימית היתה גם היא, מכיון שהלוים הביאוהו לחטא ע"ז כפירש"י לקמן בבהעלותך:

ולקחת את האיל השני וגו', כאן בציווי כתיב בי' הזאה תחלה על אהרן ובניו ובגדיהם אף משמן המשחה והדם, ואח"כ הקטר החלבים, ותימה דבפ' צו בעשייתו כתיב ההקטר תחלה קודם הזאת דם ושמן המשחה, ואיך יתכן ששינה משה ועשה בהיפך, מרבי':
(וי"ל דודאי דעת הקב"ה היתה גם בציווי שתהי' הזאת דם ושמן המשחה באחרונה, ועמד משה אל אמתת דבריו ודעתו מדכתיב בהזאה וקדש הוא ובגדיו וגו' בלשון עבר, שרצה שבהזאה זאת כבר תהי' קדושתן נגמרת ונשלמה, שיהי' הכל כבר נעשה, וא"כ ע"כ צריך להיות ההקטר מקודם דזולת זה לא הי' עדיין קרבנם וקדושתן שלמה כבדיני כל הקרבנות כולם ופשוט הוא, ואעפ"כ הוכרח ציווי ההזאה עליהם להיות תיכף אחר וזרקת את הדם על המזבח סביב, כדי ללמדו להועיל שזריקה זו בדם על המזבח צריכה להיות באופן שלא ייבש וישקע בכדי שאחר ההקטר יוכל ליקח ממנו להזאה, ולכן חזר הכתוב והבין את שמועתו במאמר וקדש הוא ובגדיו וגו' כנז' שלא יובן שבאמת תהי' ההזאה אחר הזריקה על המזבח רק שבאמת יהי' ההקטר תחלה כנז', ולכן לקמן בעשיה כתיב ג"כ באחרונה ויקדש את אהרן ואת בגדיו וגו' ובלשון הוה שמאחר שגם ההקטר כבר נעשה נתהות עתה בהזאה זאת כל קדושתם כולה ונגמרה בשלימות):
ונסך רביעית ההין יין פירש"י לספלים לאפוקי ויין לנסך רביעית ההין דבפ' שלח שהוא למשה להקרבה, וכדכתיב והקריב המקריב וגו', מהר"ר יעקב:
(והיינו דלא כדעת רש"י שם וצ"ע במס' סוכה):
פתח אהל מועד כנגד הפתח, ובשעה שהוא פתוח מהר"ר יעקב:

כי תשא

ובעזר יושב על כסא רם ונשא, נתחיל סדר כי תשא:
כי תשא את ראש וגו' ונתנו איש כפר נפשו סמכו לחטאת יום הכפורים, מכאן שפוסקין צדקה וכפר נפש ביום הכפורים אשר אז נמנה כל ראש ועוברין לפניו כבני מרון:
כי תשא, פירש"י שאל תמנם לגלגולת אלא יתנו וכו' וקשה הא כתיב ויפקדם בטלאים ויפקדם בבזק, וכן לקמן פירש"י שנמנו פעם שני' ולא אתפרש שנתנו שום דבר וי"ל דדוקא כאן לכפר על מעשה העגל נתנו, וזה איש כפר נפשו שעתה משום כפרת נפש יתנו:
כל העובר על הפקודים י"מ כל העובר במנין, ושבט לוי שלא נמנו לא נתנו, וי"מ כל העובר בים ואף שבט לוי נתנו ורז"ל דרשו זה יתנו כל י"ב שבטים כמנין ז"ה יתנו. מהר"ר משה:

מב"ן עשרי"ם שנ"ה ומעל"ה בגימט' מב"ן עשרי"ם לעונשי"ם שאין ב"ד של מעלה מענישים לפחות מבן עשרים עשרי"ם בגימט' עשי"ר וד"ל, וקנמ"ן בש"ם בגימט' בירושל"ם שפסול חוץ לירושלים, וב' תגין למעלה על הבי"ת נגד ב' ירושלים שלמעלה ושלמטה:

קח לך סמים וגו' ואם נתן בה דבש פסולה, וא"ת תיפוק לי' משום רבוי סממנים, וי"ל דברבוי סממנים אין בו מיתה, דהא דמרבה במעלה עשן חייב היינו משום דאינו צורך גבוה דא"צ רק כל שהוא:

את שבתותי תשמורו אמרו דב' מלאכים מלווים לו לאדם בע"ש אחד טוב וא' רע מורי אומר שהם צדק ומאדים דבין השמשות זה נכנס וזה יוצא:

אות הוא "לעולם "כי, ר"ת אהל"ך, כענין וידעת כי שלום אהלך שצריך שלום בית:

את השמים וגו', וקשה למה לא כתיב את הים וגו' כבעשרת הדברו', וי"ל דהכא כתיב אות הוא ואין אות ניכר במים, מהר"ר יעקב:

וביום" השביעי" שבת" וינפש" ס"ת הם שתי"ם למפרע שיש לו שתי נפשות, (ומה שבא הרמז בס"ת ובהפוך לומר כי בסוף השבת נהפך הוא שחזרה נפש יתירה ממנו וכדי ליישבו על נכון על מלת וינפש שהוא לענין זה דרשו וי נפש כלומר וי על נפש שאזלת מיני'), וינפ"ש בגימט' אל"ו שבגיהנ"ם (שזהו שבת וינפש ששובת מהם בו ביום וי של נפש):

השביע"י שב"ת וינפ"ש בגימטריא כשהו"א שב"ת אב"ד ל"ו ל"ב ונפ"ש (וביום השביע"י שב"ת וינפ"ש בגימט' בשית"א אלפ"י שנ"י הוי"א עלמ"א ובח"ד הו"א חרי"ב):

וית"ן א"ל בגימט' ז"ה התלמו"ד, שני לוחות שתים דוקא כנגד ב' תורות ב' עולמות שמים וארץ:

לחות אבן, שרוב העונשים סקילת אבנים:

כי בשש משה בפ"ק דיומא קאמר דטעו במה שחשבו גם היום שעלה בו מן המנין ובאמת אינו מן המנין לפי שאין לילה עמו, וקשה למה לא הגיד להם אהרן טעותם, מהר"ר יעקב: (ולא קשיא כלל דודאי אמר להם ולא שמעו לו ועוד אף אם לא הגיד להם היינו מאימת הריגת חור שהיתה עליו):

אלה אלהיך וקשה וכי שוטים היו לומר כן, אלא בשעה שעלו מן הים הי' טיט ורפש בשפתו מפני שכיון שלא הי' לים מהלכו שפך מימיו בשפתו, או מפני שהשפה היתה גבוה ולא היו יכולין להלוך או לעלות וראו בטיט הרגש כפות רגלי עגל מהמלאכים שהיו שם לכן עתה כשראו עגל זה חי אמרו אלה אלהיך אשר העלוך, מדודי ר' אשר הלוי:

למה ה' יחרה אפך וגו', וקשה וכי לא עלובה כלה שזינתה בתוך חופתה ומה התנצל בעדם, וי"ל שאמר הלא הערב רב החטיאם ולמה א"כ יחרה אפך בעמך צאנך מה עשו ועוד שמכיון שאין בו ממשות אין לך לקנאות בו כי אין גבור מתקנא וכו', וזהו והנחם כלומר התבונן בדבר:

שוב מחרון אפך כשאומרים זה בבהכ"נ מקדימין ה' אלהי ישראל מפני שעולה תרי"ג בגימט' וכשמזכירין תרי"ג השי"ת משרה שכינתו ושב מחרון אפו:

זכור לאברהם וגו' במס' שבת אמרו דעשר רננות התפלל ולא נענה עד שהזכיר זכות אבות וזהו ושבח אני את המתים, וקשה הא אמרינן כל התולה עצמו באחרים תולין אותו בעצמו שנענה בזכות עצמו, מהר"ר יעקב:

(ואין מקום לקושיא זו דודאי זכות אבות שאני):

וישבר אותם יותר הי"ל להניחם למעלה מלשברם כדי שכשישובו יחזור ויטלם, אלא שאמר משה אם אניחם קיימים הלא כתיב בהם לא תעשה לך פסל וכתיב עדות ה' נאמנה והי"ל ית' ליקח נקמתו מהם מיד, לכן ראה יותר לשברם:

וישבר אותם פירש"י אמר משה ומה פסח שהוא א' מכל מצות וכו' וכל בן נכר לא יאכל בו וכו', וקשה לר"י דמה ק"ו הוא זה דשאני פסח שהוא קדשים אבל כאן אדרבא הי"ל ללמד תורה ולהחזירם למוטב ולתשובה, ותו התינח מצוה אחת או שתים אבל לבטל כל התורה על כך מנ"ל, ותירץ דלפי המדרש שפרחו האותיות נפלו הלוחות מרוב כובדן ונשתברו מעצמן, וקשה א"כ מה הי"ל למשה לעשות ומה א"ל הקב"ה אשר שברת, וי"ל שסייע הוא בשבירתן בידים לאחר שנפלו וזהו וישליכם וגו' וישבר אותם, וזהו אשר שברת יישר ששברת, לוי:

ובזה מתיישב ג"כ מה שאמרו בברכות הזהרו בזקן ששכח תלמודו כי לוחות ושברי לוחות בארון היו מונחים, דקשה שאני שברי לוחות שעדיין הדברות היו חרותות בהם לאפוקי זה אין בו עוד תורה אלא שגם בלוחות האותיות כבר פרחו מהם, מהר"ר אהרן:

ויאספו אליו כל בני לוי וקשה וכי לא הי' בכל ישראל עוד מי לה' אל משה ועוד איך נלחמו בני לוי נגד כל ישראל, וי"ל שבני לוי התחילו ואח"כ כל הברכים אשר לא כרעו לבעל:

כה אמר ה' וגו' הרגו, וקשה היכן אמר ה' וי"ל דכתיב זובח לאלהים יחרם:

ומשה יקח את האהל פי' הקירון פנים מלשון בהלו נרו והוא שלמדו מכאן בפ' רע"ק שנטל משה ק"כ רבוא כתרים שנתפרקו מהם, מרבי:

הורד עדיך משום אבילות א"נ משום דם הברית שנזרק על בגדיהם בפ' משפטים שהי' מעיד שקבלו התורה:
הורד עדיך, וקשה והא כתיב ולא שתו איש עדיו עליו וי"ל לא שתו פי' הסירו, רבי בשם ר' יוסף קרא:
ד"א לא שתו עדים אל לבם להסירם רק איש עדיו עליו, וי"מ כי ב' כתרים הי"ל הא' הורידו והא' נשאר עליהם עד ויתנצלו עדים מהר חורב:
ד"א ולא שתו, זה עדיי המלבושים והורד עדיך אלו הכתרים:
ויאמר פני ילכו, וקשה א"כ מה השיב משה אם אין פניך הולכים הלא כבר אמר ה' פני ילכו וי"ל שהקב"ה אמר אדרבא פני ילכו, פי' חרון אפי והשיב משה אם אין חרונך הולכים ועוברים אל תעלנו מזה:
הראני נא את כבודך, וקשה הא שבחו הכתוב בויסתר משה את פניו (וכבר כתוב לעיל בשמות מזה ע"ש) וי"ל דלא בקש כאן לראות רק שנתכוין לברית על שילכו פניו ושיהיו מובדלים משאר אומות:
פני ילכו וגו', פירשב"ם שהקב"ה אמר תחלה הנה מלאכי ילך לפניך, והתפלל משה הודיעני נא וגו' שילך בעצמו וכבודו והשיב הקב"ה פני ילכו והניחותי לך, כלומר אעשה כן עד לארץ ישראל ע"ד עד אשר יניח לאחיכם וגו', ומשה אמר אם אין פניך הולכים תמיד אל תעלנו מזה ונאות לו הקב"ה ואמר גם את הדבר הזה וגו':
אשר שברת, וקשה למה לא זכו לוחות ראשונות להתקיים, וי"ל משום שנתנו בקולות ועי"ל משום שלא נכתבו מן הכתב אע"פ דלמעלה לא שייך, מהר"ר אליעזר:
נוצר חסד לאלפים, וקשה דבואתחנן כתיב לאלף דור, ואומר רבינו שמואל דהאי לאלפים לאלף דור הוא, דשייך שפיר לומר בי' לאלפים כמו שילשים על דור שלישי ורבעים על דור רביעי, ג"ן:
וימהר משה ויקד וגו' על שמרובה מדה טובה ממדת פורעניות חמש מאות ד"א על שאין נפרעים מהחוטא לבד ונשאו בניו ובני בניו אתו, ד"א מכיון שהי' עובר על פניו מיהר לדבר עוד:
כי עם קשה עורף הוא פי' כאשר אמרת אתה לעיל עם קשה וגו' ושלא תלך עמנו מטעם זה, מזה הטעם עצמו ראוי שתלך עמנו ותסלח כי המלאך לא ישא לפשעיהם, ג"ן:
ד"א כי עם קשה עורף הוא לסבול גם גזירות קשות ומחזיקים ביראתך בשביל כבודך לכן נאה לך לסלוח:

ויתן על פניו מסוה מכאן כשבאין מן התיבה ומקריאת התורה שמכסין את הפנים, פי' קרן עור פניו מזיו שכינה ולכך סמך לזה בפ' ויקהל ענין שבת לומר שאינו דומה קירון פניו של אדם בשבת לחול:

כי קרן וגו', באו תגין על הרי"ש לומר שקירון זה זכה מכתרים שעל הראש של ק"ך רבוא כנזכר לעיל, ד"א מכתר תורה, שכשהי' כותב הי' מקנח דיו של אש על פניו, קרנים "מידו "לו "ושם "חביון עוזו ר"ת מלו"ח שהקרנים באו לו מלוחות של עוז אשר ה' לעמו יתן, (ואני אומר כי הרמז בתגי הרי"ש הזאת הוא ע"מ שדרש במדרש ב"ר על פסוק בראשית שנברא העולם בזכות משה שנאמר וירא ראשית לו, וידוע כי בריאת העולם היתה באות ב' שמאלפא ביתא החקוק בעט שלהבת על כתר נורא ואיום של הקב"ה כדאיתא באותיות דרע"ק, גם דרשו בראשית, בשביל ראשית דרכו שבזכות התורה העולם נברא והיא עצמה נקראת תורת משה, והנה איך לא יקרן ויאיר פני משה בפרט עתה בקבלו הלוחות והתורה לזכיות נוראים ונפלאים כאלה, לכן נרמז כ"ז במלת כי קרן וגו' בתגי הרי"ש האלה לומר שזהו ההארה והקירון, דהיינו שראשית העולם הנברא מתג וכתר ראש וראשון ית' בשביל ראשית דרכו כ"ז ניתן למשה אשר ראה ראשית לו לתג וכתר תורה ומלוכה, לכן בא תגין ברי"ש ובמלת קרן דוקא):

ויקהל

ובעזר שיכן באדם אהל, נתחיל סדר ויקהל:

ויקהל משה פירש"י למחרת יום כפורים, ותימה דהא לעיל בוישב משה לשפוט פי' ג"כ למחרת יום כפורים ואיך יתכן דכ"ז ביום א', וי"ל דיכול להיות דעד זמן אכילה עד חצות ישב לשפוט ואח"כ צוה על הבערה והמשכן בו ביום, מהר"ר משה, עוד פירש"י דהקדים אזהרת שבת לציווי משכן וכו', ותימה דשבת הוי עשה דאת שבתותי תשמורו ול"ת דכל מלאכה לא תעשו ואלו מלאכת המשכן אינו אלא עשה דאין עשה דוחה ל"ת ועשה (וי"ל דמהכא הוא דילפינן זה):

אלה הדברים אשר צוה וגו', רמז לארבעים אבות מלאכות חסר א', כי אלה גימט' ל"ו, דברים מיעוט רוב שנים הרי ל"ח, דברים הדברים לרבות עוד אחת הרי ל"ט, ועוד כתיב לעשות אותם לעש"ת אותיות ל' תשע (והוא כמנין ט"ל שהוא מספר אותיות שניות של שם המיוחד שהם כוז"ו, והרמז שיש לייחד היחוד הגמור ית' שחידש מלאכת העולם כרצונו המוחלט ואין שני שיאמר לו מה תעשה ושישבתו מכל השניות להרחיקן לגמרי, לכן באה השביתה במלאכות במספר הזה, ועוד שאל ידאגו שבשביל השביתה לא יהי'

לכם מה לאכול כי הוא ית' יתן להם בשכר זה טל"י אורות וגשמי ברכה יהיו בעתם, במדה כנגד מדה, וכאשר אירע להם במן, ושלזה הטעם בא להם המן בלחם משנה, והוא הטעם שירד דוקא בירידת הטל כדכתיב ותעל שכבת הטל וגו' במדה נכונה):

כל העושה וגו' לא תבערו וגו' פליגי בה אי לחלק יצאת אי ללאו יצאת, וקשה אמאי לא נדרשי' בכלל ופרט ואין בכלל אלא מה שבפרט הבערה אין מדה אחרינא לא, וי"ל דאמרינן במועד קטן כ"מ שאתה מוצא כלל בעשה ופרט בל"ת לא דיינינן לי' בכלל ופרט, והיינו כי האי דהכא ופי' לא דנין לי' במדה זו אבל דנין לי' בדבר שהי' בכלל ויצא מן הכלל, חיים:

וא"ת למה לא דרשינן נמי לא תוציאו בדבר שיצא מן הכלל כמו בהבערה, וי"ל דאינה חשובה מלאכה לומר דבכלל העושה מלאכה היתה, ד"א למה הזהיר על ההבערה יותר מפני שאינה ניכרת ומפורסמת כ"כ לכן צריך אזהרה טפי, גם מפני שהי' צריכה תדיר, מהר"ר משה:

ויבאו האנשים על הנשים פי' ליקח מהם תכשיטיהן אבל ברצון הנשים הי' ואדרבא בזריזות בשמחה ובטוב לבב נתנום, משא"כ במעשה העגל דכתיב ויתפרקו בתי"ו ההתפעל דמשמע בע"כ ולכן זכו דראש חודש הוי יו"ט להם, מהר"ר משה:

וכל אשה חכמת לב בידיה טוו פי' לא בלבד שהיו חכמות לב לדעת חכמה במלאכות וללמדה אלא אף שהיו יודעות לאמן ידיהם לכך ולעשותה בעצמן, וקשה טוו הוא לשון רבות טוה או טותה מבע"ל דהא כתיב וכל אשה וגו' בלשון יחידה (וי"ל דנקט טוו לכלול גם שאין חכמת לב, דמהנך ראו וכן עשו אף אשר לא חכמו בלבותם בעצמן לעשות כן והוי כאלו אמר שכל אשה חכמת לב זכתה וזיכתה):

קרא ה' בשם בצלאל פי' שבשמו נרמזת חכמתו והוא שאמר לו משה בצל אל היית, שכוון בצלאל אף [שלא] אמר לו משה כדפירש"י לקמן, ג"ן:

וא"ת מ"ש דגבי בצלאל יחסו עד אבי אביו ולא כן גבי אהליאב, וי"ל לפי שחור נהרג במעשה העגל והמשכן בא לכפר על אותו מעשה של העגל שהראה להם הקב"ה שנתרצה לכן נעשה ג"כ ע"י בן בנו של חור עצמו וזה בא הכתוב להודיענו כאן בכך, מצאתי:

בחכמ"ה עולה תרי"ג במילוי אותיות כזה חי"ת כ"ף מ"ם ה"י, וכן נחל"ה נו"ן חי"ת למ"ד ה"י, והוא שכתוב טובה חכמה עם נחלה, מהר"ר יהודה:

ולחשוב מחשבות דרשינן מיני' מלאכת מחשבת דוקא אסרה תורה, ותימה א"כ ל"ל אשר חטא בה דממעטינן מיני' פרט למתעסק תיפוק לי' דאינה מלאכת מחשבת, מרבי:

(וי"ל דלענין חיוב נפקא מלחשוב מחשבות, ומאשר חטא נפקא דמתעסק אין בו חטא כלל ולא לבד שאינו חייב, ואשר חטא לחודי' נמי הוי מוקמינן לה במסתבר דחיוב רק לפוטרו מחיובא:

ויעש את שמן המשחה קודש ואת קטרת הסמים טהור, וא"ת למה שינה ונקט בזה דוקא קודש ובזה טהור, וי"ל דשמן המשחה הוא מקדש אחרים במשחם בו כדכתיב לעיל בכלים ובאהרן ובניו ובגדיהם, וקדשת אותם, אבל הקטרת שאינו כן כתיב בי' טהור על שחיבת הקדש מכשרת לקבל טומאה ולהצריך טהרה ובקטרת נמי הכי הוא:

במראות הצובאות, הכיור הי' נתון בין אהל מועד ומזבח, משוך מעט כלפי צפון כדי שיראוהו הנשים ויזכרו תמיד שמשקין משם הסוטה כדכתיב מים קדושים בכלי חרס ומתרגמינן מי כיור במן דחסף כדי שיווסרו ממראותיהם, ג"ן, ומה שהכיור נעשה ממראות הצובאות, מפני שהכהן שהי' מקריב קיני זבות ויולדות הי' צריך להקריבן לשמן ואסור לו להסתכל בפניהם לשידע לשם איזה יקריב והיתה עומדת אצלו ומביט הוא בכיור את פניה ומקריב לשמה, מרבי:

פקודי

ובעזר ציוה לעשות כיור וכן, נתחיל פקודי המשכן:

אלה פקודי המשכן מכאן שראוי לאדם להוציא עצמו מן החשד אף במקום שאינו נחשד כמשה שנתן חשבון צודק מכל וכן גבי יהוידע, מהר"ר משה:

ובצלאל בן אורי וגו' ואתו אהליאב וגו', הכניס הכתוב ד"ז לכאן לומר שהם היו לו עדים נאמנים לכל חשבונותיו, כי את כל אשר צוה ה' בא לידם למלאכה, מהר"ר משה:

כל הזהב העשוי למלאכה ותימה למה לא קחשיב בפרטיות כל הנעשה מזהב כאשר נהג אח"כ בכסף ונחושת שמנה המלאכות אשר הוצרך להם כ"כ, וע"ק דבחשבון הנחושת לא מנה קרסי הנחושת וגם המקבות וצ"ע בפ' תרומה מכל כלי המשכן, מהר"ר יעקב:

(וי"ל דבחשבון הזהב כבר הודיענו הכתוב שעלה חשבונו מכוון, והוא דכתיב כל הזהב העשוי למלאכה וגו' ויהי זהב התנופה וגו', הרי זה כפל מפורסם דסגי למימר ויהי זהב התנופה וגו' כמו לקמן וכסף פקודי העדה וגו' ונחושת התנופה וגו', ועוד דנשתנה סדר הכתוב הזה מאד לבלתי הבין, והכי איבעי' לי' למימר, ויהי זהב התנופה כל הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקודש תשע ועשרים וגו', אלא דהכי פירושו דקרא כל הזהב העשוי למלאכה אשר עשו בכל מלאכת הקודש הוא עלה במכוון ומצומצם בחשבונו לגמרי ולא חסר כלום ויהי בין הכל כו"כ, וליותר הביאור בא טעם מפסיק בויהי

להסיבו אדלעיל לומר כל הזהב העשוי למלאכה נעשה בו חשבון, ויהי, כלומר ונמצא נכון בהויתו, משא"כ בכסף שלא נתכוון החשבון מתחלה כי שכח משה להכניס תוך החשבון את כסף ווי העמודים עד שהרים את עיניו כדאי' במדרש ושלכן בא ואת האלף בטעם אזלא גרש בהרמת קול שהרים משה קולו וצווח כנז' לכן הוצרך לכתבו בפרטות חשבונו כי מתחלה לא ידע לחשוב רק כסף האדנים וכמעט שנתפס בחשבונו ואחר כך נזכר וחשב גם את האלף וגו' שעשאן ווים וגו', ואולי גם בנחושת אירע לו כיו"ב שלכן פורט והולך ששכח מעיקרא ווי נחשת או כיו"ב ועם כ"ז לא הוצרך הכתוב לכתבו אח"כ להורות שנזכר כי מובן מעצמו הוא כאשר כבר החכימו בזאת בכסף התנופה, או נוכל לומר שהחשבון ומשקל הנחושת שמנה הכתוב כולו בא בכל הנזכר בפסוק והשאר שלא נזכר כגון קרסי נחושת והמקבות הם באו מנחושת זולת שמנה הכתוב מאיזה העדפה, שמפני זה עצמו יפרוט בו הכתוב בפרוטרוט ההוא כמו בשל כסף, וזה נכון):

וכסף פקודי העדה וגו', קשה אמאי לא קאמר וכסף התנופה כמו בזהב ונחושת, ויש לומר דבאמת הרבה והרבה הונף והורם יותר מאשר קחשיב ואי אפשר לצמצם, גם כבר כתיב והותר, גם אי אפשר שלא התנדבו גם כן פחות מבן כ' ויתרים מבן ס' שלא היו במנין שהרי כתיב כל מרים זהב וכסף ונחשת, אלא שמחצית השקל של ת"ר אלף וג' אלפים וחמש מאות וחמשים העוברים על הפקודים הם עלו במכוון למלאכת האדנים ולווי העמודים, וזה שיאמר הכתוב וכסף פקודי העדה וגו', ר"ל שכסף מחצית השקל לפקודי ונמני העדה העולים כו"כ, זה שנעשה לאדנים ולווין דוקא, ורמז בזה כאלו אמר אבל מה שהותירו העוברים על הפקודים ומה שנתנו הבלתי עוברים שאינם מפקודי העדה זה ניתן לאוצר לבדק הבית ולקרבנות קיץ המזבח וכיוצא, וכן בודאי זהב ונחושת הותירו ג"כ, רק שהכתוב לא מצא לתלות את סך הנזכר בפסוק באיזה חשבון ומלאכה לשירמוז ג"כ לומר שזה הסך הנזכר בא לחשבון אותה מלאכה לדייק לומר אבל הנותר בא לאוצר, לכן אמר בהם סתם זהב התנופה כו"כ, כלומר כל שהונף בין הכל כך וכך הוא ונמצא חשבונו מכוון מהנעשה למלאכה ומהניתן לאוצר שלא יצא כולו למלאכה כנחשת, ג"ן:

ואת המצנפת שש ואת פארי המגבעות שש, כבר כתבנו בפ' תצוה כי של כהן הדיוט קרוי מגבעת ושל כהן גדול קרוי מצנפת, ואל יקשה לך ע"ז דביומא מצינו גבי פייס שקורא לשל הדיוט ג"כ מצנפת דאמר נוטל מצנפת של א' מהם, דלשון תורה לחוד ולשון חכמי' לחוד ולכהן גדול נשאר מקום שני תפילין בין המצנפת ובין הציץ שהציץ הי' עולה למעלה לראש קצת כשיעור תפילין אחת ונשאר מקום אחד להניח תפילין אבל

לכהן הדיוט הי' המגבעת עמוק ויורד למטה הרבה ותופס מקום של תפילין אחד (וזה שנקרא פארי מגבעות בעבור שתופס מקום א' של תפילין הנקראים פאר) ולא נשאר פנוי כ"א מקום א' לתפילין למטה והמגבעת שלו הי' קשור תחת הגרון כדכתיב וחבשת להם מגבעות ובמצנפת לא נשאר כן, מהר"ר משה:

כאשר צוה ה' את משה הזכיר שם משה כ"כ מפני שאמר משה מחני נא מספרך וגו' וא"ל הקב"ה חייך שאני מרבה לכתוב שמך בספרי, וע"ד המדרש במשל למלך שצוה לעבד לבנות לו פלטין וכן עשה וכתב העבד שמו של מלך על כל דבר ודבר וכו' לכן כשקרא גם המלך מיד לעבדו להכניסו לפלטין גם הוא הרבה לכתוב שמו, מר' אשר הלוי דודי:

וכבוד ה' מלא את המשכן כאלו אמר המשכן מלא את כבוד ה' שצמצם שכינתו לתוכו והמשכן מחזיקו, והכתוב הפוך לומר כאלו המשכן כנוס תוך כבודו ית', ג"ן:

(ולומר שאין העולם מקומו אלא הוא מקומו לעולמו ושכל מקום לא יכיל וכו', כי כבר ידענו שהמשכן הוא דמיון כלל העולמות, ורמז שהשמים ושמי השמים וכל העולמות לא יכילוהו, וק"ל):

ולא יכול משה לבא, פירש"י נסתלק הענן נכנס ומדבר עמו, וקשה היאך א"כ נדבר עמו, הרי כל ימי החנייה הי' הענן עליו, ועוד א"כ כ"ש שאהרן ובניו לא יכלו לבא, וא"כ איך יכלו להקטיר ולהדליק ולסדר לחם הפנים, וי"ל שזה הי' ענן אחר, ושל ימי החנייה יכלו כולם לבא בתוכו, וכן צ"ל לקמן בבהעלותך, ומהר"ר אליעזר מגרמיזא תירץ דשעה אחת הי' הענן עליו ואח"כ נסתלק ונכנסין ומתקנין כל הצריך:

ויקרא

ויקרא אל משה וסמיך לי' לפניו תהי' לילה בו, לומר כי פניו של משה בוערות כאש ומאירות כגלגל חמה בדברו עמו:

ויקרא אל"ף זעירא לומר שאף שקראו הש"י ועשה לו כל הכבוד הזה ונדבר עמו תדיר אעפ"כ הקטין עצמו לפניו ית' ולפני ישראל, ואל"ף של אדם שת הבל רבתי, לומר שלא הי' אדם גדול כמותו (כי נודע שאף שאחר שמיעטו השי"ת העמידו על ק' אמה. או על רוב חכמה שהי' בו עד שקרא שמות, וגם אם כונת הכתוב על משה לומר שלא הי' אדם גדול כמשה יבא ג"כ על נכון שנכתבה א' של אדם רבתי בשביל זה לומר דעם כל חכמתו וגדלו של אדם הראשון לא הי' מגיע למדרגת משה, וזה נבין מאל"ף זעירא דהכא לפי הפירוש הזה, שהרי להבינה כמשמעה אי אפשר אלא כנזכר שהתענוו מאד מאד עם כל

גדולתו א"כ ממילא נבין גם את זה לעומת זה שתרמוז גם אל"ף רבתי של אדם עליו, ועוד אני אומר מטעם אל"ף זעירא הזאת, כי האלוף האמתי ית' אלוף נעורי צמצם והקטין קול קריאתו לאזניו של משה לבד וכל ישראל לא שמעו ואף למ"ד כל ישראל שמעו הלא מ"מ כתיב ויקרא אל משה לחלוק כבוד לו לומר כאלו היתה לאזניו לבד א"כ גם בזה יתכן טעם זה לאל"ף זעירא, ד"א כי הוא ית' צמצם עצמו לתוך המשכן ולא זו אלא אף זו שקרא גם למשה שמה עד שהוצרך כביכול להקטין ולצמצם שכינתו עוד יותר לכן על נכון בא א' זעירא במלת ויקרא, ד"א מכיון שבא כאן לעורר על כל משפטי ה' אמת שבקרבנות אשר הטעם והתועלת המוסכמי בהם כדעה אחת שבספר המורה לשיכנע האדם ויקטין עצמו לפני בוראו, והנה אלו"ף הוא כנוי לו ית' כנזכר, וכן הוא כנוי לאדם חשוב קצין ומושל כדכתיב אלה אלופי וגו' וכיוצא וכן לת"ח כמו אלופי ומיודעי, וכן למספר גדול שהוא אלף ואלפי אלפים, וכן למספר קטן כי האל"ף הוא אחת במספר כדאיתא באותיות דר' עקיבא, וכן הוא כנוי לבהמה גסה באין אלפים אבוס בר, וכן לבהמה דקה ככבש אלוף, לכל זה באה כאן זעירא לומר מי שהיה אם ת"ח אם שארי שרים וחשובים אף אם יקריב כל אילי נביות וקדר ואלפי אילים אם רב ואם מעט גסות או דקות כולם כאין ואפס נחשבו לו אם לא שיכוין בזה המכוון האמתי דהיינו שיקטין עצמו או אז יכנע לבבו לפני האלוף האמתי והגמור ית' כזבחי אלהים רוח נשברה, לתפוס כ"ז כאחד ברמז על נכון נתקטנה א' של ויקרא, ובכל הדרכים הנ"ל יתיישב ג"כ מה שנתרחקה האזכרה מזה ולא כתיב ויקרא ה' אל משה וידבר אליו אלא ויקרא אל משה וידבר ה' אליו כדי שלא לחשוב ח"ו מחשבות און בהתקטנות הזה מצדו ית' חלילה כשהיתה אל"ף זעירא סמוכה אל ה' לכן סמכה לאל משה):

ויקרא אל משה פי' לבא אליו פנימה ואלו בבלעם כתיב ויקר אלהים אל בלעם שהוא כביכול נמשך אחריו משל למלך היושב בהיכלו בא מצורע וטמא להיות נדבר עמו, המלך יוצא לקראתו החוצה עד פתח טרקלין שלו לבלתי תכנס הטומאה פנימה, הוצרך להיות נדבר עם אוהבו ואשתו הכניסן להיכלו לדבר עמם, ולדרך פשט מפני דקאי אדלעיל שלא יכול משה לבא הוצרך לקרוא לו ולהרשותו, שלזה הטעם ג"כ לא כתיב ויקרא ה' משום דקאי אדלעיל, ולעיל כבר כתיב וכבוד ה' וגו', וכן מצינו בסוף משפטים ויקרא אל משה מתוך הענן דקאי האזכרה דלעיל מיני', משום ר' נתן, ג"ן:

אליו, פירש"י שאע"פ שכתוב אל משה ואל אהרן לא נאמרו אלא למשה שיאמר לאהרן, והקשה הר"ר בכור שור לפ"ז בכל התורה הי"ל לכתוב וידבר ה' אל משה ואל בני ישראל ונפרשנו ג"כ אל משה שיאמר לישראל, ותירץ הוא שאינו ר"ל שיאמר לאהרן כדעת רש"י

רק שהקב"ה הי' דיבורו עיקר למשה כך וכך תעשה כך וכך תדבר ואהרן שמע הדיבור וקול השכינה אבל אין הדיבור מתייחד עמו כלל, וכן כל הנביאים רואים בחלום או שומעים קול שהי' אומר הש"י כך וכך או ע"י שליח, ולא גרסינן בת"כ שיאמר לאהרן אלא גרסינן אלא למשה ותו לא, ותו הקשה לגירסת ת"כ הלא כתיב ומשה ואהרן עשו וגו', ורש"י פי' בזה שבשביל שטרח עם משה בכל המופתים נחלק לו כבוד כמו למשה, וי"ל דההוא קודם למשכן אבל אחר שהוקם המשכן לא נדבר רק עם משה לבד, אם לא דברים שהיו צריכים לאהרן כמו שתויי יין וכיוצא שנאמרו לאהרן בלבד, והג"ן מתרץ דל"ק כלל וחלילה למחוק הספרים בגירסת ת"כ ובודאי כיון דכתיב וידבר ה' אל משה ואל אהרן י"ל שהושוו יחד בדיבור ולולי הני י"ג מיעוטין הו"א להשוותן לגמרי ומכח המיעוטי' נתמעט אהרן לגמרי מהדיבור רק שכונת אל משה ואל אהרן הוא שיאמר לאהרן ויהי עמו בשליחותו ובשליחות הושוו:

מאהל מועד לאמר פירש"י צא ואמור להם דברי, וקשה א"כ למה חזר וכתב דבר אל ב"י ואמרת אליהם לכן י"ל דה"פ לאמר למשה כלומר שהי' זה הדיבור ע"י שליח, דהיינו נמי דכתיב בפ' פנחס וידבר משה אל ה' לאמר, ר' ברכיה, יש ט' תיבות בפסוק זה וכן בפסוק אנכי וכן בפסוק זאת התורה לעולה וכן בפסוק ק' ק' ק' לומר כי כל הלומד תורה כאלו הקריב כל הקרבנות ועבד עבודה, לכן מתחילין מכאן ללמוד עם הקטנים ולכן ה"א אלפי"ן בפסוק כנגד ה' חומשי תורה:

אדם כי יקריב וגו', פירש"י מה אדם הראשון לא הקריב מן הגזל וכו' וקשה דבב"ק מפיק לי' מקרבנו ולא הגזול ובפרק לולב וערבה דריש לי' מאדם כדברי רש"י, וע"ק דאמרינן הגנב והגזלן הקדשן הקדש וי"ל דה"מ דיעבד אבל לכתחלה לא, (ועי"ל דדוקא לקדושת דמים אבל לא שיקרב לגבי מזבח, ואצטריך תרי קראי למעוטי' מהקרבה א' בנדבה וא' בחובה ובאם אין ענין תנהו לחובה:

כי יקריב מכם, ואלו גבי פורעניות לא נקט מכם דכתיב אדם כי יהי' בעור בשרו וגו' וכן אצל אפס כי לא יהי' בך אביון כתיב בהפכו כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ולא כתיב בך:

מן הבהמה וגו' ושלא תאמר אף חיה בכלל בהמה כבכל מקום לכן אמר עוד מן הבקר, והטעם שלא הוכשרה לגבי מזבח משום שלא היתה בכלל ברכה במעשה בראשית בשביל הנחש שהיתה עתידה להתקלל כדפירש"י שם, ולכך נמי הותר חלבה בשביל שא"צ למזבח וזכו לכסות דמן מכיון שלא נזרק:

ומן הצאן, למעוטי דגים שאינם קרבין מפני שאין להם לא דם ולא חלב:

אל פתח אהל מועד שלא יאמר אדם לכהן לך קח בהמתי והקרב אותה דאין זה דרך כבוד כלפי מעלה רק בעצמו יביאנה ויריצנה לפני המלך ית', ג"ן:

ונרצה לו לכפר עליו, פירש"י על עשה ועל לאו הניתק לעשה, ותימה היכי דמי, אי משעשה תשובה הרי אין זז משם עד שמוחלין לו וקרבן ל"ל, ואי בשלא עשה תשובה זבחי רשעים תועבה והכי אמרינן בכפרת יה"כ ומוכרח דמה"ט אינה מכפרת על עשה ועל לאו הנל"ע וי"ל דהתם שהוא קרבן קבוע וחובה אין ניתן לכפר על דבר שנמחל בנקל בלא"ה אבל כאן בנדבה שמרצונו מכפרת אף על שניתן למחול בלא"ה ובשעשה תשובה מיירי רק שלא נמחל בה מכל וכל ועולת נדבה מכפרת לגמרי:

ב"ן בק"ר בגימט' שנ"ד שהוא בן שנה בן הבקר משמע הידוע ומיוחד בבחרות, למעוטי זקן וחולה משום הקריבהו נא לפחתך:

ונתנו בני אהרן הכהן וקשה למה לא אמר הכהנים, וי"ל דצריך בקיאות גדול להבעיר האש, אבל קשה הרי המזבח הי' גבוה ה' אמות וע"כ הי' צריך לעלות עליו ואיך א"כ הי' יכול לילך עליו יחף הא ס"ל בכלי נחשת חם מקצתו חם כולו, וי"ל דשאני אש מן השמים דיש לו גבול ואע"פ שהי' עמו אש של הדיוט ג"כ:

וערכו בני אהרן, כאן בבן בקר שהוא גדול אמר וערכו, ולקמן בצאן שהוא קטן כתיב ערך ובכל אלה הפרשיות מצינו שבכל עבודה ועבודה זכר בני אהרן שלא נצטוה שום אחת מהן לאהרן לפי שחטא בעגל עד שהפציר בתפלה לומר כי הם טובים ממנו ונתאמץ עד שמחל לו לכך כתיב אח"כ צו את אהרן ואת בניו וגו':

והקרב והכרעים ירחץ במים מפני שזה הוא לשלחן של מלך, משא"כ בשעירים ופרים הנשרפים שכולם כליל הי' הכל נשרף:

ונמצה דמו על קיר המזבח מפני שהדם מועט ואם הי' מקבלו תחלה במזרק לא הי"ל כדי ליקח ממנו אח"כ להזאה, לכן ונמצה מתחלה על המזבח עצמו:

ומלק, וסמיך לי' והקטיר איתקש מליקה להקטרה מה הקטרה בראש המזבח אף מליקה בראש המזבח וכו':

והסיר את מראתו בשביל מאכל גזל שבו, משא"כ בבני מעים שכבר נתעכל הגזל בהם:

סלת יהי' קרבנו פירש"י שהאומר סתם הרי עלי מנחה מביא מנחת סלת שהיא ראשונה שבמנחות וכו', ותימה דקם לי' בשיטת ר"י דפרק בתרא דמנחות דאלו ת"ק דידי' סבר התם דמביא איזה שירצה, וא"כ למה נקט רש"י טעמא דהיא ראשונה שבמנחות ואין זה טעם ר"י שם רק משום שמנחת סלת אין לו שם לווי דהכי מפורש התם, והא דתנן

התם הואיל ופתח בה הכתוב תחלה אינו אלא לסימנא בעלמא, וי"ל דשמא ראה רש"י כן בספרי וסתם ספרי ר"י הוא, מהר"י אורלייני"ש:
ולא תשבית מלח וגו' וקשה מה זכה מלח להיות עם הקרבנות, דלקמן בתזריע יהיב טעמא ליונה שזכתה בימי נח וא"כ הכא מאי טעמא, וי"ל דכשעברו ישראל את ים המלח אמר הים לפני הקב"ה הלא אינך מקפח שכר כל ברי' ומה שכרי ואמר הקב"ה שלא יהא שום קרבן נקרב בלתך, מר' יוזבל:
והג"ן פי' משום שהוא דבר מקיים לעולם להורות כי גם כפרה קיימת לעולם, והוא דכתיב ברית מלח עולם והוא התעוררות גדולה לחוטא שלא יתייאש מלשוב ולהתכפר ויחטא תמיד, כי בלא"ה צוה השי"ת מטעם זה בקרבנות וכל הנלוה להם לזכות בהם את ישראל לכפר על חטאתיהם ולולא זאת היו מלוכלכים בחטא תמיד בהתייאשם שלא יתכפר להם עוד כמי שי"ל בגדים נאים ונשמר מלכלוכם, ואם כבר נתלכלכו אינו נזהר בהם עוד, ועל כזה אמר שלמה ע"ה בכל עת יהיו בגדיך לבנים:
(במלח תמלח כנגד הקב"ה שהוא קיומו של עולם כך קיומו של עולם ע"י מלח, במל"ח, ר"ת "ברית "מילה "ליום "ח':
זבח שלמים, למה קראו שלמים שעושין שלום בין ישראל לאביהם שבשמים:
אם כשב הוא, פירש"י לפי שיש באימורי הכשב מה שאין באימורי העז שהכשב אליתו קריבה לכך נחלקו לב' פרשיות, וקשה א"כ הו"ל לכלול של עז עם פרשת הבקר שאין הפרש בהם, מהר"ר משה, ונראה לי דאין שייכות לכלול בקר ועז יחד, אבל כבש ועז היו ראויים ושייכים יחד לולא ההפרש בהקרבתם זאת, ותדע דלעיל אמר קרא מן הבקר ומן הצאן הרי שאלו הפריד, ואלו אח"כ בצאן כלל שה כשבים ושה עזים, לוי:
אם כשב כל היכא דקדם שי"ן לבי"ת דהיינו כשבים, ר"ל גדולים, והיכא דכתיב ב' קודם דהיינו כבשים הם קטנים עגל הוא קטן בן בקר הוא שצריך לאמו, פר בן בקר הוא בשנה שני', בן כבש לא כתיב מפני שבתוך שנתה אינה מתעברה בבן בקר כתיב הדם ובצאן כתיב דמו מפני שדומה דמו כשל אדם דכתיב וישחטו שעיר עזים לכך מעלה הכתוב עליו כאלו הקריב דם עצמו, בצאן כתיב הקרב והכרעים ובבקר כתיב קרבו וכרעיו, לפי שבהמה דקה כשהולכת מגבהת רגלה כפוף לצד הפשוט ונראה כשתי וערב, וכן קרבה נקרע שתי וערב, ולכך מאכלה משתנה בקרבה מכל בהמה ולכן צואתה משונה, וזהו הקרב והכרעים כלומר המיוחד לעצמו משונה מזולתם, בצאן כתיב זכר או נקבה ובבקר אם זכר וגו' מפני שבדקה או לרבות אם הפלגס, כשב בא"ת ב"ש הוא אותיות לב"ש על שם לבשו כרים הצאן, בפר ואיל כתיב הקטירו לשון רבים שבהם צורך לרוב ב"א, זכר

ונקבה לא כתיב בעז מפני שמנהגה להוליד שנים ביחד ומסתמא שוחט הזכר והנקבה מניח לצרכי ביתו, כדכתיב ודי חלב עזים ללחמך:
ועשה מאחת מהנה פירש"י כגון כתב שם משמעון בשבת, ולא קשה הלא בזה מ"ם סתומה ובזה פתוחה וכן בדן מדניאל דקי"ל סתום ועשאו פתוח כשר:
על קרנות מזבח קטרת הסמים זה דוקא בכהן משוח מפני שנתעשר בקטרת שהוא מעשיר כדכתיב ישימו קטורה וגו' ברך ה' חילו וגו', ד"א לפי שהנשיאים הביאו הכלי כסף וזהב והקטרת הביאו בכף של זהב:
לפני ה', זה נכתב י' פעמים עד כהן משוח לומר כי יקרה היא מפנינים, שאע"פ שהכהן מזכיר ה' ביה"כ לפנים י' פעמים ת"ח מומחה עדיף מיני', בכל הכפרות כתיבי כפרה וסליחה חוץ מבכהן משוח דכתיב כפרה בלא סליחה לומר ששגגת תלמוד עולה זדון, ד"א כי יש חילול ה' בגדול שחוטא:
אשר נשיא יחטא הוא כמו נשיא אשר יחטא (מה שהכתוב הופכו משום שהוא כמחליט הדבר שבודאי נשיא יחטא מכח ורם לבבו כי לשון אשר הוא כמו גזירה והחלט), וכן אשר ניתן כתר מלכות בראשו הוא כמו וכתר אשר ניתן בראשו (ושם הטעם במה שהפכו כי המן דיבר כן דלשתמע לתרי אפי שאם ירע עין המלך ע"ז שיוכל לתרץ דיבורו שר"ל וסוס אשר רכב עליו המלך ביום שניתן כתר מלכות בראשו, וכאלו לא ביקש להלום הכתר, ואשר כמו כאשר, וכן באמת ראה שעין המלך היתה רעה על כך כי לטעם זה לא זכר הכתר אח"כ במאמר ונתון את הלבוש ואת הסוס כדפירש"י שם לכן ג"כ מתחלה רצה ליזהר מזה למצא אמתלא והתנצלות על דבריו, ופשוט הוא):
חטאת הקהל הוא וסמיך לי' אשר נשיא יחטא, לומר שכיון שיש בידו למחות ואינו מוחה כאלו הוא חוטא (ובזה יש ג"כ טעם נכון במה שהפכו הכתוב ולא כתב נשיא אשר יחטא, דאז הוי משמע כמשמעו על חטא שלו ממש ולא הי' נשמע רמז זה, אבל עתה שפיר משמע נמי הכי, חטאת הקהל הוא הוא אשר נשיא יחטא, כלומר שהקולר תולה בצוארו מפני שלא מיחה) נשיא הוא מלך כדאמרינן מי שאין עליו אלא אלהיו, ביחיד ובנשיא כתיב או הודע אליו חטאתו מפני שהם מביאין אשם תלוי על הספק ושייך לומר או הודע כלומר דבספק שלא נודע יש לו דין אחר דהיינו אשם דכתיב לפניו וזהו או הודע כלומר ליתן הפרש בין ב' דברים ולומר דוקא בהודע אינו חייב אלא חטאת, וכן ביחיד כתיב ג"כ תחלה ונפש אחת וגו' ואשם:
או הודע וגו', אבל צבור וכהן המשוח שאינן מביאין אשם תלוי על הספק לא כתיב כן, וגבי משוח כתיב לאשמת העם לומר שמשוח הוא כצבור:

ואם לא תשיג ידו וגו', הקשה מהר"ר משה הרי זה הוא קרבן דלות שנקרא עולה ויורד בשביל שבעני יורד מבהמה לעוף ומעוף לעשירית האיפה, וא"כ למה בתר עניא עניותא אזלא להביא שתי תורים או שני בני יונה, ואלו העשיר לא יביא רק קרבן אחד, והא התורה להקל עליו באה, וכ"ת דעדיין קולא הוא זו שזה מביא בהמה גדולה ודמיה מרובין הלא אמרו נאמר ריח ניחוח בעוף ונאמר ריח ניחוח בבהמה וכו' לומר א' המרבה וכו', ותירץ דא"א באופן אחר, דבקרבן עשיר די באחת כי יש בה חלק לגבוה דהיינו אימורים וחלק להדיוט דהיינו הבשר והעור, אבל בקרבן עני שאין אימורים ואלו יביא חטאת לבד אין כאן חלב גבוה, ואם יביא של עולה לבד הרי כולה כליל ואין חלק לכהנים לכך צריך שניהם, מה שהיונה זכתה להיות בין הקרבנות יותר מכל עוף כבר אמרו שזכתה בימי נח. ועי"ל כי ישראל נמשלו ליונה כדאי היא לכפר עליהם, מרבי:

תורים או בני יונה, הזכיר תורים תחלה בעבור שלהיותם גדולים יקדמנו לרצון וקשה למה לא הוכשרו הזקנים גם ביונים, וי"ל כי הגדולים מתחברים בזוג אחר, אבל התורים אחר שתמות זוגה אין נזקקין לזוג אחר לעולם:

והביא את קרבנו וגו' עשירית האיפה ואין ממתינין עד שיעשיר ויביא כשבה או שעירה דחביבה מצוה בשעתה:

ולא ידע ואשם ונשא עונו ע"ז ידוו לבות בני אדם כולם:

אשר שגג והוא לא ידע, פירש"י הא ידע לאח"ז לא נתכפרו לו עד שיביא חטאת הא למה זה דומה לעגלה ערופה וכו' וקשה אמאי צריכי לזה תרי קראי, וע"ק דבפרק בתרא דכריתות אמר ר' אליעזר מתנדב אדם אשם תלוי בכ"י, ופירש התם דאס"ד חובה כי אתיידע לי' אמאי מייתי חטאת וקשה דעגלה ערופה תוכיח דחובה הוא ואעפ"כ לא מיפטר כי אתיידע לי', מהר"ר יעקב (וי"ל דצריכי, דאי מהכא לא הי' גמרינן עגלה ערופה מינה להרוג את הנפש אפי' כי אתיידע, דה"א חטאת שאני, ואי מעגלה ערופה ה"א משום דלא נתן כבר כלום למזבח, ולכך ג"כ אין לומר תוכיח מעגלה אדהכא):

סליקא לה פרשת ויקרא, ברוך אשר חטאי בדרך הורה:

צו

ובעזר אשר מכבודו האציל וחצב, נתחיל סדר צו:

צו את אהרן וסמיך לפניו לאשמה בה לומר ששגגת תלמוד עולה זדון שלכן יהיו זריזים בתורה ומצות:

משה" לאמר" צו" את" ס"ת תורה, לומר שיהיו זריזים בתורה כי יורו משפטיך ליעקב ובעבודה דאיירי בי' קרא (ובא הרמז בס"ת ומהופך לרמוז עליהם יתוקן לבסוף בעבודה להקריב קרבן, א"נ לרמוז הפו"ך בה והפו"ך בה וסו"ף הכבוד לבא:

צו את אהרן, פירש"י ביותר צריך הכתוב לזרז במקום שיש חסרון כיס, וקשה מה חסרון כיס יש כאן והלא משל צבור הן מביאין וי"ל מפני שהיו צריכין להקיץ כל הלילה, (ואולי לפי שהיו צריכין לקצוץ שכר לאותן המקיצן):

צו" את" אהרן" ואת" בניו" לאמר" זאת" ס"ת תנ"ו תור"ת ואח"כ כתיב נמי תורת הרי רמז לב' תורות שבכתב ושבע"פ, אשר יורו הם ליעקב ואתי למדרש דברים שבע"פ אי אתה רשאי לכותבן, שזה תנו כמו שנו מלשון משנה, שיהיו שונין אותן בע"פ כמו ושננתם מתרגמינן ותתנונין, לוי:

(ומה שהרמז בס"ת ובערבוב האותיות הוא לומר כי האדם לבסוף בעמדו ע"ד שכבר שימש כל צרכו ליערבינהו ולתנינהו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד, ולא שיקבע כל עתיו בכתב לבד או שבע"פ לבד, ועוד דסופן מקושרין ומעורבין הן דצריכי להדדי, כי שבע"פ צריכה לפרש את שבכתב ולדורשה:

זאת תורת העולה, פירש"י בא ללמד על הקטר חלבים שיהא כשר כל הלילה, ותימה והא אמרינן בפ"ק דמגילה כל היום כשר לתקיעת שופר ולהקטרה, ביום אין בלילה לא, וי"ל דלכתחלה קאמר התם, אבל אם התחילו מבעוד יום כל הלילה כשרה, ואם לא התחילו ביום אסור להקטיר בלילה:

זאת תורת העולה היא העולה, פי' עד כסא הכבוד, ועוד לומר שכל הלומד בתורת עולה, היא העולה עצמה, שהוא כאלו הקריבה, ב"ד ילב"ש ע"ל בשר"ו, בגימט' של"א יה"א דב"ר ב"א קוד"ם למכנסי"ם:

(וערך עליה העולה, דרשינן בפסחים עליה השלם כל הקרבנות כולם, שתהא עולה ראשונה, תימה תיפוק מושחטו אותו פתח אהל מועד דדרשינן בפתיחה, שיפתח בו, וי"ל דתרווייהו צריכי, דאי מהכא הו"א בודאי לא ישחוט דבר לפני התמיד, אבל אם ישחט אח"כ יוכל לשחוט בשערים נעולים וא"צ לפתיחה ת"ל ושחטו אותו פתח וגו' שהשערים צריכים להיות פתוחים בשעת שחיטת כל הקדשים, ואי מושחטו הו"א אף קודם התמיד שאר קרבנות נשחטים קמ"ל עליה לומר עליה השלם כל הקרבנות כולם שתהא היא ראשונה:

לא תאפה חמץ חלקם פירש"י אף השירים אסורין בחימוץ, וקשה ל"ל, נילף מלחם הפנים דכתיב כל המנחה אשר תקריבו וגו' ואמרינן לרבות לחם הפנים לחימוץ ה"ה הכא וי"ל

דצריכי דאי לאו האי קרא הו"א בלחם הפנים דאינו נאסר אלא עד הקטרת בזיכין אבל אח"כ מותר לאכול בדבש ואינו נאסר בחימוץ אף כאן כן קמ"ל דבמנחה נאסר אף לאחר הקטרה, ועוד תרווייהו צריכי דאי מהתם הו"א שאני התם דמשום הקטרת בזיכין נפסלת בחימוץ משא"כ כאן, ואי לא קרא דהתם לרבות לחם הפנים ה"א שאני מנחות דנפסלת בלינה אבל לחם הפנים דאינו נפסל בלינה אף בחימוץ לא ליפסל קמ"ל:

וכל מנחת כהן כליל תהי' מה שאינה נקמצת ושיאכלו הכהנים הנותר כבשאר מנחות היינו משום דבשלמא שאר מנחות של ישראלים הרי הוא דורן חשובה לה' ית' אע"פ שאין מקטירין ממנו אלא דבר מועט דהיינו הקומץ שהוא מה שיוכל הכהן לאחוז בג' אצבעות על כף היד והשאר אוכלין הכהנים, מ"מ כהנים משלחן גבוה הוא דזכו שהם משרתי המזבח, אבל מנחת כהן עצמו אם יאכל השאר הרי נראה דרך גנאי כלפי מעלה כביכול, להביא דורן מועטת ואינה חשובה כזה, שכיון שהוא עצמו אוכל השאר לא הי' נראה הנותר ההוא כשייך לדורן וכאלו הי' הוא חוזר וזוכה בו משלחן גבוה לכן כליל תהי' לשלחן המלך (כלי"ל תהי"ה בגימט' דזהו דורן הראוי, ועי"ל דהי' נראה כמתנדב לשם יוהרא וצבועיות. דכיון שהוא יודע שהוא עצמו יחזור ויאכל הכל חוץ מדבר מועט עושה עצמו מתנדב שלא לש"ש ולא איכפת לי' בזה ושוב לא רצה הכתוב לחלק אף בשל חובה) ול"ד לחטאת ואשם של כהן דהתם החלב והאמורים נקטרים והעור ג"כ לאנשי המשמר:

זאת תורת החטאת ו' תורות כתיבי בקרבנות נגד שית סדרי משנה, והקרבנות נקראו לחם, לחמי לאשי, והתורה נקראת לחם, לכו לחמו בלחמי, התלמוד נקרא אש הלא כה דברי כאש והקרבנות נקראים אשה, וכ"ז לומר כשם שא"א לעולם בלא לחם ואש כך א"א לעולם בלא תורה, שנאמר אם לא בריתי וגו' וכתי' מימינו אש ד"ת למ"ו, אותיות תלמו"ד: תכבס במקום קדוש לפי שהחטאת נאכלת לפנים מן הקלעים אם הוזה מדמה על הבגד היוצא אח"כ הרי הדם נפסל ביוצא, לכן צריך לכבסו במקום קדוש:

וכל כלי חרס אשר תבושל בו ישבר וקשה מה בכך שהבליעה נעשית נותר מכיון שהוא נותר הוי נותן טעם לפגם ואמאי ישבר, וי"ל דבקדשים כתיב למשחה לשון גדולה לכן בעינן כדרך המלכים והגדולים שאוכלין אכילתם דוקא בלי שום נתינת טעם אחר אפי' לפגם (ויש בו משום הקריבהו נא לפחתיך):

ד"א לאו משום נתינת טעם כאשר יבושל בו אח"כ הוא נשבר אלא משום אותה הבליעה בעצמה שחוזרת ונאכלת אח"כ כשתפלוט וחטאת אינה נאכלת אלא ליום ולילה עד חצות וא"כ אז יאכלנה נותר:

אשה לה' אשם הוא פירש"י עד שינתק שמו ממנו לימד על אשם שמתו בעלי' וכו' שאינו כשר לעולה עד שניתק לרעייה, משמע דרעייה עד שיסתאב היא מה"ת, ואלו בפ"ק דשבועות מוכח דגזירה דרבנן הוא לפני כפרה אטו לאחר כפרה:

איש כאחיו חולק בו ואפי' בעל מום ואין קטן חולק בו ואפי' תם:

איש כאחיו וסמיך לי' אם על תודה יקריבנו דריש מינה בפ' בתרא דקדושין ובאלו מנחות דאין חולקין זבחים כנגד זבחים וקאמר בה התם סתם ספרי ר' יודא, משמע דר"י דריש סמוכין אף בעלמא שלא במשנה תורה, ותימה דבפרק מי שמתו א"ר יודא דלא דרשינן סמוכין אלא במשנה תורה, וי"ל דהכא שאני דמופנה ומוכח א"ו דלא מידרש מכח סמוכין רק כיון דכתיב בנתיים וזאת תורת זבח וגו' הוי כאלו כתיב ואם על תודה בוי"ו והוי מוסיף על ענין ראשון, הר"י:

איש כאחיו וסמיך לי' וזאת תורת וגו', לומר שכל הנלחמים בתורה לסוף חוזרין ונעשין איש כאחיו, ע"ד את והב בסופה (והוא שנאמר וזאת תורת זבח השלמים, שבדברי תורה אף אם מתלחמים ומתנגדים זל"ז כלזבח נעשה מיד שלום ביניהם, שהשלמים באמת נקרא כן ע"ש השלום כידוע):

זבח השלמים, שלמים נאמרו בסוף כל הזבחים וקרבנות, ושלום נאמר בסוף התפלה, מלמד שהשלום הוא הכלי המחזיק את הכל ומשלים את הכל (וזהו השלמים אשר יקריב לה' שבכולם לא כתיב כן לומר זאת תורת העולה אשר יקריב לה', זאת תורת החטאת אשר יקריב לה' וכן באשם בשום א' מהם לא כתיב הכי כי אם לעיל על מנחת חובה של אהרן ובניו ביום המשח אותו דכתיב נמי בי' זה קרבן אהרן ובניו אשר יקריבו לה', והטעם כי השלום אשר עליו השלמים באים כדאיתא במדרש הוא הוא המקריב את האדם תיכף ומיד לה', על דרך חבור עצבים אפרים הנח לו וכיוצא, כי הוא ית' נקרא ה' שלום אם כן באחוז בני אדם בשלום משימין אותו ית' בזה תיכף לכן לא יזיק להם אף עצבים שהרי כבר כפרו בעצביהם, ובמדת השלום באו לקרות כולם בשם ה', לכן אין כלי מחזיק ברכה אלא השלום, ולעיל בקרבן אהרן ובניו שכל ענינו שיהיו משוחים אליו ית' וקרובים לו בזה לכן כתיב שם ג"כ אשר יקריבו לה', שהוא הוא המקרבן תיכף לה' ית':

הנותר מבשר הזבח ביום השלישי באש ישרף, דרש מיני' בזבחים ביום אתה שורפו ואי אתה שורפו בלילה, ותימה ל"ל קרא תיפוק לי' מדאצטריך בפ' קדושים והנותר עד יום השלישי וגו' לומר שאינו נאכל בליל שלישי שהוא אחר כלות יום שני, א"כ פשיטא דאינו נשרף דאם נשרף בלילה ההוא מהיכי תיתי שיהא נאכל, או תקשי איפכא, ל"ל

קרא דהתם דאינו נאכל בליל ג' פשיטא מדאצטריך קרא למילף שאינו נשרף פשיטא שאינו נאכל. דאי נאכל בליל ג' ח"ו לשורפו, מרבי:
(וי"ל דהך דרשא דאינו נשרף בלילה לאו אליל שלישי אצטריך אלא דלא נשרף בשום לילה כלל, דהיינו אף בליל רביעי כי צריך לשורפו ביום של שלישי מיד:
וטומאתו עליו ונכרתה וגו', פירש"י ג' כריתות אמורים באוכלי קדשים בטומאת הגוף, ודרשום רבותינו בשבועות אחד לכלל וא' לפרט וכו' ודייני להו התם בדבר שהי' בכלל ויצא מן הכלל, וקשה נידונם בכלל ופרט ואין בכלל אלא מה שבפרט שלמים אין חטאת לא, וי"ל כיון שרחוקים זמ"ז אין לדונם הכי:
שוק התרומה לקחתי מאת בני ישראל פירוש כשחטאו בעגל לקחתי מהם ואתן אותם לכהנים, ושמא תאמר כשיזכו יחזרו להם ת"ל לחק עולם מאת ב"י שיהיו נוטלים מהם לעולם:
קח את אהרן ואת בניו אתו וגו' הרבה קיחות כאלה נאמרו למשה על בני אדם ופירוש כולם קיחה בדברים:
הקהל פתח אהל מועד אע"פ שלא הוקם המשכן עד יום שמיני למלואים שהוא ר"ח ניסן הלא אמרו בת"כ שכל ז' ימי המלואים הי' משה מעמיד את המשכן שחרית ומפרקו ערבית, ובשמיני העמידו ולא פרקו, לכן נאמר הוקם המשכן, ג"ן:
ואת כל העדה הקהל שיקדשו במעמד העדה כדי שינהגו קדושה בכהונתם:
ועל בהן ידו הימנית וגו' מפני שלא יוכלו שדים ומזיקין ומלאכי חבלה להזיקן:
ימי מלאיכם חסר ו' כתיב כי נהפכו לתוגה ולא היתה השמחה מלאה רק חסרה, שהרי שמיני למלואים נקרא יום שמחת לבו ונחסרה השמחה במיתת שני בני אהרן:
צוה ה' לעשות לכפר עליכם, לעשת חסר ו' בעבור שכהן השורף את הפרה מפרישין אותו ז' ימים ומזין עליו ו' הזאות בו' ימים דבשבת לא הזו עליו משום שבות:

שמיני

ובעזר שויתיו לנגדי תמיד מימיני, נתחיל סדר ויהי ביום השמיני:
ביום השמיני וגו' הוא שמיני למלואים פירש"י הוא ר"ח ניסן. ונטל עשר עטרות וכו', וקשה למה לי א"כ גזרה שוה דמועדו דילפינן מינה דפסח דוחה שבת תיפוק לי' מהכא שהרי זה הי' ר"ח ניסן והי' ביום א' וא"כ בא לו י"ד בניסן יום שחיטת הפסח בשבת וכתיב ויעשו ב"י את הפסח וגו', וי"ל דזה גופא מה שהי' ר"ח ביום א' לא ידענו כ"א מגזרה שוה דבמועדו:

קח לך עגל פירש"י לכפר על עון העגל וקשה דא"כ הו"ל לאתויי נמי שעיר כדין יחיד לע"ז כדאיתא בהוריות וי"ל דהכא לא עבד אלא הודה לכן הביא עגל שהוא במקום פר: קחו שעיר עיזים לחטאת ועגל שהם השתחוו ועבדו והוצרכו להביא גם שעיר לחטאת ופר לעולה כדכתיב בפ' שלח לך והי' אם מעיני העדה וגו' לכן גם הם הביאו עגל שהוא במקום פר רק שהם עדיין היו צריכים גם פרה אדומה לכך מטעם תבא אמו ותקנח וכו': שעיר עזים על שם וישחטו שעיר עזים, לחטאת על שחטאו בשפתותיהם לומר אלה אלהיך, שלזה יתכן חטאת כענין לא חטא איוב בשפתיו, ועולה על שהרהרו וחשבו בלבם כדכתיב העולה על רוחכם, מהר"ר יעקב:

ועגל וכבש בני שנה, פרש"י כל מקום שנאמר עגל הוא בן שנה, וקשה דנימא ליהוי בן שתי שנים עד שיפרט לך הכתוב שנה כמו שפרט לך כאן כדאמרינן לענין עדות שכ"מ שנאמר עד משמע שנים עד שיפרוט הכתוב אחד, וי"ל דמשמעות עגל בעצמו אינו כ"א רך בן שנה לאפוקי עד משמע שפיר שנים כיון שאין עדות פחות משנים, מהר"ר יעקב:

קרב אל המזבח באו תגין על הקו"ף של קרב מפני שנדמו לו קרני מזבח כקרני שור ונתיירא לגשת (ובמחילה מכבוד בעל שמועה זו דמה ענין התגין לזה ובפרט למלת קרב, ויותר מזה למה על הקו"ף בפרטיות, ויותר היו ראויין למלת מזבח ולכל ד' אותיותיו, אלא שבאו התגין האלה לשניתן בזה כבוד כתר כהונה וקדושתה שהרי נאמר לו קרב מפני שהי' בוש לגשת וליטול הכבוד ונסוג אחור וא"ל משה קרב לכך נבחרת, ונתקרב ובא אח"כ ליטול כתר כהונה בקריבה זו לכן במלת קר"ב ובאות היותר ראשון לקריבה יתכן לעשות תגין וכתרים, ועוד שהקו"ף, הוא נוטריקון קדושה שנקרב לקדושה לכן ראויים התגין על הקו"ף):

ואת הבשר ואת העור שרף באש, פירש"י אין לך חטאת חיצונה נשרפת אלא זו ושל מלואים וקשה הרי פר כהן משוח שהוא חטאת חיצונה ונשרפת, וי"ל דשאני כהן משוח מטעם שכתבנו לעיל אצל מנחת כהן כליל תהי', וכשם שמטעם ההוא אין מנחתו נאכלת כך ראוי בחטאתו ומשם אין ראי' ואותה לא בא רש"י לשלול, מהר"ר משה, אבל קשה שהקב"ה צוה לו מתחלה לשחוט שור ואיל לשלמים ואח"כ צוה לו את המנחה כדכתיב לעיל בזאת הפרשה בדברי משה אל אהרן וכאן במעשה אהרן נמצא בהפך שהקריב תחלה את המנחה ואח"כ שור ואיל של זבח השלמים, וי"ל ודאי הי' הציווי כאשר עשה אהרן דהיינו המנחה תחלה קודם השלמים (כי המנחה שייכה אל העולה בכ"מ בכל הקרבנות בפ' פנחס וזולתה וכדכתיב תמיד והקרבתם אשה עולה וגו' ומנחתו וגו' וכן

עולת שבת וגו' ומנחתו וגו' וכן כולם) רק שמשה הזכיר קיחת הבהמות יחד זו אח"ז שעיר עגל וכבש שור ואיל ואח"כ המנחה, לוי:

(ולכך הפסיק שור ואיל לפסוק מיוחד לעצמו ולא כללן עם חטאת ועולה שבפסוק הקודם, לומר שכאן צריך הפסק בנתיים דהיינו המנחה שיזכור אחר כך ולא יכול אהרן לטעות משני הטעמים):

ויעשה כמשפט, פירש"י כמשפט עולת נדבה בויקרא, ותימה אימור כמשפט עולתו הנזכר בסמוך שהוא חובה, וי"ל דכיון דאותה המיוחדת לו אינה מסויימת וידועה לסמוך על הידיעה ולומר סתם כמשפט ולאפוקי עולת נדבה היא לכל הדורות לכן שפיר מסויימת וידועה היא, אבל קשה היאך מצינו לאוקמה כמשפט עולת נדבה ולמימר דטעון סמיכה כמוה הא האי קרא איירי בקרבן העם וקי"ל דאין סומכין בקרבן צבור, ונוכל לומר דהוראת שעה היתה (ועי"ל דכמשפט על כל משפטה חוץ מסמיכה קאי דלשון ויעשה משמע איך ומה שהיא נעשית בעצמה כגון לענין הפשט ונתוח וזריקה וכל כיוצא מה שעושין אותה ואין הלשון נופל על הסמיכה שאין זה מה שעושין אותה אלא מה שעושין לה ולא יפול בזה לשון ויעשה בכינוי הה"א והדבר פשוט לכל מי שי"ל חיך לטעום טעם הלשון:

וישא אהרן את ידו אל העם ויברכם וירד מעשות וגו' דעל אלו ג' קרבנות שייכה ברכת כהנים, יברכך ה' וישמרך, נגד החטאת שישמרם מחטוא לו כדכתיב ואת רגלי חסידיו ישמור, יאר ה' פניו אליך, נגד העולה, שיאיר לו לעשות לפני ה', וישם לך שלום, על השלמים:

הניף אהרן תנופה וסמיך לי' וישא אהרן וגו' לומר על נשיאת כפים שתהא בנענוע לכל ו' קצוות כתנופה:

את ידיו ידו כתיב להורות על ידו של הקב"ה שנשיאתו גם הוא עמם, שמסכים לברכה על ידם (ולי נראה דכתיב ידו לשון יד יחידה ללמד על איכות נשיאת כפים שיהא באופן שיהיו שתי הידים כאלו הם יד אחת דהיינו שיחבר האצבעות שתים שתים כאלו היו רק ה' אצבעות שביד אחת, ובאופן שיהי' חמשה חרכים כדכתיב מציץ מן החרכים, ולזה יתכן ביותר שיהי' מלת ידיו חסר יו"ד בפרטיות לרמז שיחסר מהיות נראין יו"ד אצבעות, והנה יד"ו חסר הוא אותיות יו"ד, וממלת ידיו דמשמע שתי ידים חסר יו"ד הרי לך רמז שהחצי מידיו יהא נחסר, דהיינו שישא אותם באופן שיעמידם על חציין דהיינו להיות נראין כחמשה כנזכר):

ויבא משה ואהרן וגו' פירש"י ללמד על מעשה הקטורת, וקשה וכי כל ז' הימים ששימש משה לא הי' מקטיר קטורת של שחרית עד שלא יכול אהרן ללמוד עד עתה כשאר עבודות, ועוד קשה הא תנן בפ' הממונה הקטורת של שחרית קריבה בין זריקת דם לאברים ולמה איחרו עתה כ"כ לא לבד אחר כל עבודת התמיד אלא אף אחר כל הקרבנות כולם כדכתיב וירד מעשות וגו' והדר ויבא משה וגו', וי"ל דודאי כל ז' הימים לא הקטיר משה קטרת שהרי גם השכינה לא שרתה בהם כדכתיב כאן וירא כבוד ה' וגו' שהוא הוא מה שאמר להם משה מתחלה כי היום ה' נראה אליכם, פירוש היום ישרה שכינתו ביניכם מה שלא נעשה עד כה (אבל סוף פ' פקודי משמע שגם משה הקטיר בז' הימים וכן פי' שם הרמב"ן על ויקטר עליו קטרת וגו' דקאי אז' ימים, וצ"ל דעדיין הי' צריך ללמדו כי דבר קשה הוא זה) ומה שאחרו הקטרת הזה כ"כ מפני שהיו מצפים לאש מן השמים, מצאתי:

(ואין אני רואה בזה האיחור שום קושי כלל, כי לא אחרו בודאי, וכי האי ויבא משה ואהרן מתחלת ביאתו שלפני הקרבת הקרבנות הנזכרים קאי והרי גם ויברכם וירד מעשות וגו' דלעיל בסמוך ג"כ מהופך הוא שפירושו ויברכם לאחר שוירד וגו' כדמוקי לי' בגמ' לתרץ את שמעון הפיקולי שהסדיר ברכת כהנים אחר העבודה בתפלת י"ח וה"נ האי ויבא משה וגו' וכל כונת הכתוב הוא לומר ויצאו ויברכו וגו' וירא כבוד וגו' ותצא אש וגו', וכל המשך הכתוב אח"כ שהי' באמת אחרי כן, ולכן אגב יציאתם שבא להזכיר מתחיל בכניסת ותחלת ביאתם שחוזר לראש הענין להמשיך סדר הסיפור והודיעני שגם משה נכנס מתחלה כשנכנס אהרן לעשות החטאת העולה והשלמים, וכי תימא א"כ מה הקשו למה נכנסו כמובא ברש"י הרי מיירי בכניסה ראשונה שנכנסו מתחלה להקריב כל הנזכר לפני זה כנזכר, לא הוקשה להם אלא על ביאת משה למה ולא על אהרן כי אהרן ודאי להקריב הנ"ל נכנס, והכי איתא בהדיא לשון הברייתא ע' ברש"י ויונעם לך, והנה א"כ בודאי בזמנו הקטיר הקטורת ומתחלה כשנכנס אהרן נכנס משה עמו בשביל כך כדי ללמדו מעשה הקטורת, ורש"י שכתב למה נכנסו וכו' בלשון רבים דמשמע דאתרווייהו קא מתמה היינו לפי שהמובן הפשוט מתחלה מכל מעיין הוא דהאי ויבא וגו' בלאחר וירד מעשות וגו' מיירי וא"כ אז בודאי תפול התמי' למה נכנסו אשניהם, אכן כדי להוציאך מטעות זה ולהעמידך על בוריין של הדברים להבינך דהאי ויבא ר"ל מתחלה כנזכר, לזה כתב רש"י מצאתי וכו' ללמד דעת שלפי הברייתא אין הקושיא אלא למה נכנס משה שזה לבד יתרץ בברייתא שתבין שבביאתם שמתחלה מיירי לפי הברייתא, ודוקא לפי הד"א שברש"י הוא שמפרש האי ויבא משה וגו' לביאה חדשה,

אבל מתחלה דעתו לפרשו אביאה ראשונה שבשחרית כנזכר. אמנם רש"י שפי' לעיל ס"פ פקודי על ויקטר עליו קטרת הסמים דקאי איום השמיני עצמו, ובא לשלול ז' הימים לומר שלא הקטיר בהם משה קטרת כלל ופי' האי ויקטר על משה ששימש גם ביום ח' והקריב כל קרבנות צבור ולא עשה אהרן בו ביום אלא מה שנצטוו בו ביום, לפ"ז לא קשה כלל אף אם יפרש האי ויבא משה וגו' שלא אביאתם שחרית ותהי' התמי' באמת אכניסת שניהם מפני דא"כ הקטרת של תמיד השחר הקריב כבר משה והקטירו בודאי בזמנו וכתיקונו רק שאח"כ אחר כל עבודת התמיד וכל הקרבנות של בו ביום האלה בא עוד עמו ללמדו איך עושין את הקטרת כי לא נקל הוא ללמוד וממילא מיושבת גם הקושיא הראשונה, דאף אם נאמר כדעת הרמב"ן שם שהקטיר משה קטרת בכל ז' הימים וראה אהרן בהם מלאכתו ועשייתו, מ"מ נוכל לומר דעדיין עם כ"ז הי' צריך בו לימוד לרוב קישויו ואומנתו, אמנם תימה גדולה למה א"כ לא נכתב ויצאו ויברכו וגו' ותצא אש וגו' הכל קודם ויבא משה ואהרן וגו' כיון דאינו ר"ל ביאת שחרית שמתחלה וצ"ע):

הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש פירש"י והיכן דיבר ונועדתי שמה וגו' ומהר"ר משה אומר דהתם ודאי פירושו ונקדש הבית במה שתשרה בו כבודו, אלא האי אשר דיבר וגו' הוא מה שנאמר וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו:

ראשיכם אל תפרעו פי' רבינו בכור שור אע"פ שאין כהן הדיוט מוזהר על פריעה ופרימה, מ"מ ביום משיחתן שאני ונאסרו דאז היו ככהנים גדולים לכ"ד וזה דקאמר בת"כ על ויקרא משה אל מישאל וגו' מכאן שהכהנים מוזהרים על הטומאה, דקשה ע"ז הלא כבר באה אזהרתן בהדיא בפ' אמור, ועוד הלא הדיוט אינו מוזהר על אחיו אלא שפי' מכאן שההדיוטים ביום משיחתן מוזהרין ואין מטמאין:

ובגדיכם לא תפרומו וקשה נילף מכאן דין קריעה מדאצטריך למימר להני ואמאי יליף לה מדברי קבלה מויקרע דוד בגדיו, וי"ל דודאי פרימה לחוד וקריעה לחוד, שהרי איתא בסוטה אם נפרמו נפרמו אם נקרעו נקרעו, ופרימה הוא לקרוע תפירה וקריעה הוא שקורעין במקום שלם:

ועל כל העדה יקצוף לפי שאלו היו שלוחי צבור מכאן לשליח צבור שטעה סימן רע לשולחיו:

ואחיכם כל בית ישראל יבכו מכאן לת"ח שמת שהכל כקרוביו, וא"ת למה נענשו והלא מצוה להביא אש מן ההדיוט, וי"ל דהיינו דוקא לאחר שירד אש מן השמים לפיכך כשהביאו אותו האש פגעה בם האש מן השמים ונשרפו בו, ג"ן:

יין ושכר אל תשת, שהרי אינכם אבלים דנימא תנו שכר לאובד ויין וגו', וזהו ג"כ בבאכם וגו' כי אבל אסור לילך לבית הכנסת, יין וגו' ולהבדיל מכאן להבדיל על היין, להבדיל בין קודש לחול פי' שבהבדלה דוקא יהי' חלוקה שחולקים בין קודש לחול, הוא שאמרו אסור לעשות צרכיו קודם שיבדיל, ולכך תקנו בחונן הדעת שהוא ברכה ראשונה של אמצעיות שהם שאלת צרכים דכשם שאסור לעשות צרכיו קודם הבדלה כך אין ראוי לשאול עליהם:

ממעלי הגרה כתיב ביו"ד כי עשרה מעלי גרה הם, שור כשב ועז וז' חיות אקו ודישון וגו' ובמשנה תורה כתיב מעלה גרה בה"י כנגד ה' חטאות מתות וסימנן ותמנ"ע דהיינו ול"ד חטא"ת תמור"ת חטא"ת מת"ו בעליה נתכפר"ו בעליה באחר עבר"ה שנתה:

את הארנבת חודש א' זכר וחודש א' נקבה (ולכך כתיב הוא וקרינן היא לשון זכר ונקבה: ובנבלתם לא תגעו, הקשה הג"ן אם הזהיר על הנגיעה למה הוצרך להזהיר על האכילה דאם לא יגע איך יאכל (ואין זה קושיא דמשכחת לה בתחב לו חבירו בפיו) ועוד הקשה הא כתיב לגר אשר בשעריך תתננה דמשמע מיד ליד והרי יש מגע, ונ"ל דההוא בנבלת בהמה טהורה כתיב דאין מגעה נאסר, והוי דבר הלמד מענינו, דלעיל מיני' כתיב כל עוף טהור תאכלו, לוי:

כל אשר לו סנפיר וקשקשת, תימה למה לא הזכיר שמות דגים טהורי' או טמאים איזה שיהי' בהם המיעוט כדאמרינן בחיות בהמות ועופות גלוי וידוע וכו' וי"ל דאין שמות לדגים וראי' דבקריאת שמות דאה"ר לא נזכרו דגים:

את הנשר וגו', נשר תחלה לעופות, מפני שהוא מלך להם, אם" על" פיך" יגבה נשר דאיוב ס"ת מלך (ובא הענין בס"ת דייקא להורות כי בסוף מלכותו יגבה דהיינו שמחדש נעוריו כשיזקין בהגביהו עד גלגל חמה) ונקרא נשר ע"ש שנוצתו נושרין:

כל עורב למינו ואת בת היענה סמכן להדדי שהעורב גם הוא אכזרי כדכתיב מי יכין לעורב צידו:

, שחומס ואוכל:

הנץ, שי"ל נוצה הרבה לעופף ולצוד שאר העופות ויציץ ויריב עמם:

הכוס ע"ש בכוס חרבות ושנכסה מן העין, הינשוף ע"ש מיעוף בנשף ואינו נראה ביום מפני אור השמש:

תנשמת שכל רואהו ישום וישומם מקלקול צורתו, במשנה תורה סומך שלך לחסידה ואח"כ סמוך לה פרשת עשר תעשר בעבור שהחסידה משלכת מעשר מבניה והוא

חסידותה, תרגום של חסידה חוריתא, מפני שדרך בני החסידים להתחוור באזיל סומקא ואתי חיורא מפני המתלוצצים על חסידותם ואעפ"כ לא נמנעים, מהר"ר יקיתואל:
דוכיפת, הוא נגר טורא (חורא) כתרגומו והוא שנקב את האבן עד שנכנס בצוארו של עוג, ואם יתלה איש את לשונו על לבו מימינו יזכה וינצח בעל דינו, אפי' את המלך, ואשה שתתלה עינה השמאלית על צוארה יאהבנה בעלה אפי' היא כעורה מאד, ולא יאהב אחרת לעולם, וחכמי יון ניסו את הדבר הרבה וגם אני והוא אמת, פרחו"ץ:
וזה לכם הטמא בשרץ תימה למה לא התיר אפי' א' בכל השרצים, וי"ל שנאררו ע"י נחש מהר"ר אליעזר:
ואותו תשבורו כלי חרס טמא שנשבר טהור וכן האדם הנחש (ב) ככלי חרס מיתת ב"ד מכפרת לו ומטהרתו, פי' רי"ח:
ובין החי' הנאכלת ובין החי' אשר לא תאכל, ובין אשר לא תאכל מבע"ל, החי' מיותר לרמז י"ח טריפות הנוהגות בעשר מיני חי' ובהמה דקחשיב במשנה תורה, זהו החי"ה, ב' ההי"ן רמז לעשר מינין ונשארו אותיות ח"י על רמז מספר הטריפות (ובא הרמז באותיות ח"י להורות כי טריפה חיה או שאינה חיה למר כדאית לי' ולמר כדאי"ל):
להבדיל בין הטמא וגו' זה הפסוק מתחיל בלמ"ד ומסיים בלמ"ד להורות על ביטול איסור בששים (ולכך הפסוק אשר כל איסור והיתר כלול בו הוא בנתיים ובתוך הלמדי"ן הללו לומר כי בתוך ס' של היתר האיסור בטל) וכן כלי עולה מספר ס' לומר שמשערין בכלי אם יש בו ס':

תזריע

ובעזר אל נקמות הופיע, נתחיל סדר אשה כי תזריע:
אשה כי תזריע וסמיך לי' לעיל והתקדשתם וגו' לומר שיקדש עצמו בשעת תשמיש, והכי איתא במס' נדה, ורמז שהעושה כן יהיו לו בנים מורי הוראות, שזהו שסמוך לפניו להבדיל וגו' שיהיו ראוים להבדיל ולהורות וכן סמוך לפניו אל תשקצו את נפשותיכם והדר אשה כי תזריע שאל ישמש מטתו בבואו מבית הכסא:
להבדיל וסמיך לי' אשה כי תזריע לומר שיפרוש מאשתו ויבדילנה עונה אחת סמוך לוסתה, ועוד רמז שתמתין אחר שתזריע וילדה ג' חדשים כדי להבחין בין זרע לזרע וזהו להבדיל וגו':
ובין החי' אשר לא תאכל וסמיך לי' אשה כי תזריע, זהו שאמר המלאך לאשת מנוח אל תאכלי כל טומאה:

בפרקי דר"א יש דקיבת ארנבת טוב להריון (כ"י תזרי"ע וילד"ה בגימט' בקיב"ה ארנב"ת) כי תזריע, דרשו רז"ל אשה מזרעת תחלה וכו', כתב הג"ן בשם אבן עזרא שבהיות שברחם אשה ז' חדרים ג' מימין וג' משמאל וא' באמצע, וכשהזרע נקלט בשל ימין תלד זכר, ואם בשל שמאל תלד נקבה, לכן כשתשכוב על ימינה אחר הביאה או בשעת ביאה יקלוט הזרע שם ויהי' זכר וממהרת הטומאה לצאת מאותן שבשמאל כי שם מקום הטומאה שלכך מוכן שם ליצירת נקבה, ולכך אין לה אלא טומאת שבעה, ובשכבה על צדה השמאלית יקלוט הזרע שם ויהי' נקבה והטומאה אינה ממהרת לצאת, גם הזרע מעכבת לצאת לכן טמאה שבועים כנדתה, והוא שכתוב במליצת ומשל החכם שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני, בדמיון שכיבתה על ימינה להוליד זכר וברכה, תשובה למינים שפוקרים במינות באשה כי תזריע וילדה זכר שירמוז לאשה שהזריע וילדה בלי שכיבת בעל, א"כ למה נשתנו ויתרבו ימי טומאתה בכפל בנקבה מבזכר הלא טומאת קרי אינו אלא יום א' ובזב וטמא מת רק ז' ימים, ועוד הרי יודו שהיתה רוחצתו כל ימי לידתה ונהגה עמו כמנהגו של עולם וא"כ הרי טימאתו במגעה ולא הי' קדש כדבריהם שהרי כתיב בכל קודש לא תגע וגו' עד מלאת וגו':

אשה כי תזריע פירש"י כשם שיצירתו וכו' כך תורתו וכו', וקשה א"כ הי"ל לשמור סדר הבריאה לגמרי ולכתוב טומאת האיש תחלה כי הוא נברא קודם לאשה, וי"ל דתדיר קודם שטומאת אשה תדירה, בנדה ולידה וזיבה וכולם נוהגת בהם משא"כ באנשים שאין בהם אלא צרעת וזיבה, ועי"ל דזו היא טומאה ראשונה של איש ולכן פי' תחלה תורת וילדה זכר קודם ואם נקבה תלד שטומאת לידה הוא מפני הולד שהוא מטמא את אמו שהרי אפי' נפתח הקבר בלא דם היא טמאה לידה, הרי מצד הולד הטומאה באה אלא שמפני שהולד קטן אין תורת ודין טומאה שייך בי' הוא דלא הוקבע לו טהרה לולד רק לאם שהיא גדולה ונטמאה ממנו וא"כ זו היא טומאה ראשונה האפשרות בזכר אשר לכן הוקדמה תחלה אחר תורת בהמה חי' ועוף) ואח"כ אגב לידתו פירש לידת נקבה ג"כ:

וטמאה שבעת ימים וכנגדן ז' ימי אבילות כי לעומת שבא כן ילך:

תשב בדמי טהרה כלומר תשב בטלה ואינה עושה לבעלה כלום, ואף מהמלאכות שהאשה עושה לבעלה:

ואל המקדש לא תבא זה בית הכנסת, לכן ממתינין חודש ימים או יותר מללכת לבהכ"נ:

וביום השמיני ימול וגו' הרי רע"ז ימים משעה שנקלט עד יום המילה כמנין זרע, והוא שאמר דוד זרע יעבדנו, שהולד עמוס מבטן ויעבוד עבודתו להמול לו בזרע ימים משנזרע:

נקבה תל"ד אותיות דל"ת כמו שאמרו בבכורות כשם שיש דלת לבית כך יש דלת לאשה (ולכך באו כאן אותיות דלת מהופך כמו שדרשו בפסוק ופקודתו שמרה רוחי חמת ופיה למטה וכו' שדלתה הפוכה שלא כדלתות הבית שבצדי הבית):

וטמאה שבועים ז' של אם וז' עבור הבת ובזכר שכבר יוצאת רוב טומאה כנזכר א"צ אלא ז' של אם, מהר"ר משה:

וטהרה ממקור דמיה, ממקר חסר כתיב לדורשו מלשון קר שכל גופה מתקרר בעת לידתה, ותימה איך יאמר וטהרה ממקור דמיה הלא עד עתה לא הי"ל דמי מקור טמאים כל ימי דמי טוהר, ואדרבא דמה שתראה מעתה יהי' דם טמא והלשון תמוה מאד, (ולי נראה ליישב שאמר כן מפני כי עד עתה מקורה הוא הוא דמיה כלומר שאף בלידה יבישתה יש לה כל דין יולדת מפני שמקורה ורחמה נפתח לגמרי ומצדו הטומאה בא אף בלא דם לאפוקי מכאן ולהבא לא תטמא כי אם בדם, ובו יהיו תלויות כל הטומאות, זהו ממקור דמיה, שתטהר מהיום המקור עצמו, הדמים, והוא ג"כ טעם נמרץ על שכתוב ממקר חסר, כי חסרון גדול זה לה בחקה שהמקור בעצמו יהי' כמו דמים, ועוד להורות שאף שהמקור חסר, כלומר בלי דם, היתה כבר טמאה ומכ"ז תטהר עתה:

אדם כי יהי' בעור בשרו וגו' סמיך לי' לדיני יולדת שכל שאינו נזהר בנדות נגעים באים עליו (וזהו ייתור והי' בעור בשרו לנגע צרעת, דוהי' לנגע צרעת מבע"ל דהלא כבר כתיב כי יהי' בעור בשרו, אלא לרמוז שיהי' לנגע צרעת בשביל עור בשרו, כלומר שנכשל בבעילת נדה כי עור בשרו ידוע לכנוי כלי המשגל, וכן לשון בשרו יפול על אשתו שהיא שאר בשר לו:

צרע"ת בגימט' ע"ל לשו"ן הר"ע, מהר"ר אליעזר:

ועמוק אין מראה, פירש"י לא ידעתי פירושו, וקשה הרי יפה פי' לפני זה עמוק מעור בשרו, כל מראה לבן עמוק הוא וכו' והרי זה הפכו שאינו לבן הרבה ולא נראה עמוק הרבה, ואמר מהר"ר משה דהדין עם רש"י, כי כבר אמרו בשבועות בהרת עזה כשלג כלומר לבנה הרבה ועמוקה ביותר וא"כ איך יאמר כאן ואם בהרת לבנה היא דמשמע שהיא לבינה ועמוקה הרבה ואח"כ תיכף יאמר עליה ועמוק אין מראה זהו שאמר לא ידעתי פירושו, אבל שמעתי מפי הר"ר יצחק בשם מהר"ר מאיר דל"ק דה"פ ואם בהרת לבנה היא בעור ועמוק, שמלת ועמוק מוסב אדלעיל, ואח"כ אמר אין מראה מן העור, כלומר שאין מראה כמראה העור:

ושער בנגע הפך לבן טמא הוא כי השער שנתלבן הוא סימן שנחלש הבשר וניקב כמנהג הזקנים שמחולשתן שערותיהם מתלבנים, לכן אמרו שער לבן קודם לבהרת טהור שלא נתלבן מחמת הנגע, ג"ן:

עז"ה, בגימט' לב"ן בהרת בחילוף א"ת ב"ש הוא שצג"א בגימט' א"ם כשל"ג ושניה לה כסיד ההיכל ספחת בגימט' לבנ"ה הי"א ז"ו כצמ"ר לב"ן ושניה לה כקרום ביצה, והיא" הפכה" שער" לבן" ס"ת אהר"ן לומר שגם אהרן נצטרע כמרים (והרמז בא דוקא בס"ת לומר שסופן לבא על אהרן, ועוד לומר שלבסוף אחר מרים יהיו על אהרן, וזה שאמר אז אהרן למשה בי אדוני כלומר עתה הוא בי, ואלי הדבר נוגע לשיעבור עתה הכוס גם עלי כיון שכבר היא מצורעת הנה א"כ אחריה יהי' בי לכן אל נא תשת עלינו וגו' עלי ועליה):

נגע צרעת כי תהי' וגו', הפסוק מתחיל ומסיים בנוני"ן לרמז שמספרי לשון הרע עוברים על כל התורה שנתנה ליום חמשים, וכן המן שספר על ישראל נתנגע ונתלה על חמשים:

מראשו ועד רגליו וגו' ויטהר וגו' כמשל הנהר במקום שמתרחב אינו עמוק, וכן בהפך, לכן כשיתפשט וירחיב הנגע לא ירד לחלחל הבשר בעומק, מצאתי:

והתגלח, ג' רבתי כי ג' צריכים תגלחת, נזיר ומצורע ולוים, (וקשה הרי מצינו גילוח רביעי נצטוה בתורה דהיינו ביפת תואר דכתיב וגלחה את ראשה, לכן אני אומר שלזה באה כאן ג' רבתי לומר כי הגלחת דהכא מתרברב ומשתרבב עוד בזולת זה המקום דהיינו בגילוח יפ"ת וירמוז כי הטעם שם הוא הוא הענין של כאן, דהיינו שלכן צריכה יפ"ת גילוח לשידמה בנפשו כאלו הוא מתגלחת גילוח נגעים ויתרחק מלבא עליה ולחשוק בה עוד כי התשמיש קשה לזה, ולכן ג"כ ועשתה את צפרניה כאלו צריכה להתגרד בהם, וכן למ"ד תתקנם כאלו תשמר מלהשחית נגעה בגרידה רבה, וכן כל הפרטים הבאים שם בפ' יפת תאר כולם כא' כתובים אצלנו לטעמים וענינים כאלה כגון ובכתה וגו', כי אבל אסור בתשמיש המטה):

צרעת ממארת שנשלחה מארה בבגד זה וסופו שיפשוט בכולו, לכן שורפו וכן פחתת הוא שפוחת והולך ונשלח בכולו, ולא יועיל קריעת מקום הנגע לכן שורפו:

מצורע

ובעזר נאמן לשלם שכר טוב ולהפרע, נתחיל סדר זאת תהי' תורת המצורע:

המצורע והובא מלמד אף שא"י לילך ומוכרח להיות מובא על ידי זולתו:

שתי צפרים על שם ישיבתו בדד, כלומר כצפור בודד מקינה:

אל כלי חרס שיחשוב עצמו כחרס הנשבר אחר שבאו עליו הנגעים על שנתגאה:

על מים חיים שגם זה רפואה לו כדאשכחן בצרעת נעמן (והטעם שישפיל דעתו כמים שיורדין מן הגבוה אל הנמוך, ולכן אל כלי חרס ועל מים חיים, כי שניהם טעם א' להם ולהוראה אחת באים:

טהורות למעט צפרים של עיר הנדחת ודלא כרש"י דעוף טמא אימעוט מדכתיב צפרים כדאמרינן גבי שילוח הקן:

וישב מחוץ לאהלו פירש"י שאסור בתשמיש המטה, וקשה הלא אף מצורע מוחלט מותר כדאמרינן דיותם לא הולידו עוזיהו אלא בימי חלוטו, וי"ל דהורתו היתה קודם שנתנגע אביו, ולעולם אסור אפי' המוסגר:

כי תבאו אל הארץ לפי הפשט יאמר כיון דעד הכא דיבר בנגעי אדם ובגדים שהיו שייך אף במדבר משא"כ בנגעי בתים אמר כי תבאו וגו' כלומר שם תקיימו את אלה, ד"א לדעת רש"י שנגעי בתים הי"ל לבשורה טובה לכן בנגעי אדם ובגדים שאין בהם בשורה לא תלאן בארץ, ועוד דאולי היו קצים ומואסים בה כשהי' אומר כי תבאו אל הארץ והי' לכם כל זאת, לוי:

וקשה מפני מה נתנו נגעים בבגדים, דבשלמא באדם על גסות הרוח והנלווה אליו. ובבתים כדעת רש"י אבל בבגדים למה, וי"ל כי ע"ז ומשמשיה מחויבים לנתוץ ולשרוף ובבגדים שמביזת מצרים וביזת הים לא היו יודעים איזה הם ממשמשיהם והרי לא בלו שמלותיהם כל מ' שנה שהיו במדבר לכן שלחו בהם נגעי' שיהיו נשרפים, מפי מהר"ם, (ולא רחוק לומר בם כי נגעי אדם על גסות הרוח ועל הגזל וכיוצא כי יש מתנאה בבגדיו או גזל הם בידו, וכן הרבה דברים לאפוקי בבתים הוכרח רש"י למצא טעם אחר מדכתיב בהו כי תבאו אל הארץ וגו' דמשמע מיד בבואם בעוד שלא הספיקו להתיהר בם או לגזלם וכיוצא:

איש איש כי יהי' זב וגו', למה נסמכה פ' זוב למצורע לפי שע"י נחש נתקללה האשה בזיבה והנחש בצרעת וכן כתיב וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב, והקדים מצורע כי הנחש נתקלל תחלה, וגבי דוד בקללו את יואב לא יכרת מבית יואב זב ומצורע, הקדים זיבה מפני שהוא דם ממש בעין ובעצם, לפי שכל מגמת הקללה היתה על ששפך דם אבנר וכן נתקיים בבניו זיבה תחלה ברחבעם ואח"כ צרעת בעוזיה, מהר"ר אליעזר:

ואשה אשר ישכב איש אותה וגו', וקשה למה לא כתיב בהם כבוס בגדים, וי"ל דמסתמא לא נטמאו בגדים משכבת זרע כדאמרינן בפרק נערה האומר א"א אלא אני בבגדי והיא בבגדה יוציא ויתן כתובה, פי' רי"ח בשם זקנו החסיד:

תהי"ה בנדת"ה בגימט' וע"ד שתב"א במי"ם, מכאן טבילה לנדה מדאורייתא א"נ מק"ו ממגעה דכתיב בי' ורחץ וא"ת והלא אין עונשין מן הדין, וי"ל דאין עונשין למלקות אבל לאיסורא ילפינן א"נ מקרא דבמי נדה יתחטא דרשינן לי' בע"ז במים שהנדה טובלת בהם, דהיינו מ' סאה, א"נ וי"ו דואשה כי יזוב וגו' מוסיף על נדה דלעיל דתיהוי גם היא שייכה בטבילה:

אחרי מות

ובעזר נצח בימינו נעימות, נתחיל סדר אחרי מות:

אחרי מות וסמוך לפניו אשר ישכב עם טמאה לומר שאם בא לה וסת בתוך התשמיש ימתין עד אחרי מות האבר ואל יפרוש מיד כדאמרינן דיציאה הנאה כביאה, ד"א והזרתם וגו' וסמוך לי' אחרי מות שני בני אהרן לומר מנשה הכניס ע"ז הנקראת דוה לפנים ויצא בשלום ואלו הכניסו קטרת לפנים ומתו כדאיתא בפרק רע"ק, ד"א מלמד כענין פ"ק דשבת בימי ליבונך מה הי' אצלך וכו', עד ברוך שהרגו, זה סמיכות אחרי מות אל והדוה וגו', ד"א דכשם שנדה תשב ז' ימים אחר תטהר כך כה"ג מפרישין אותו ז' ימים:

וידבר ה' אל משה אחרי מות וגו', וקשה מה נאמר לו בזה הדבור הלא נאמר אח"כ ויאמר ה' אל משה וגו', וי"ל דשריפת הפרה נאמרה לו בנתים כדי שיטהרו אותם שנטמאו, ותדע שהרי באחד בניסן הוקם המשכן ובו ביום מתו ושני לו נשרפה הפרה:

אחרי מות "שני, ר"ת אמ"ש, כלומר שבשעת זה הדיבור מתו אמש דהיינו ביום שלפניו, ואמ"ש בגימט' פר"ה אדומ"ה, מלמד שביום אתמול מתו ובו ביום נשרפה הפרה:

דבר אל אהרן אחיך וגו', ולא כתיב ואל בניו מפני שכתוב בקרבתם לפני ה' דהיינו בכניסה לפני ולפנים וזה לא הי' שייך כי אם בכ"ג פ"א בשנה:

בזאת יבא, פירש"י בגימט' ת"י רמז לבית ראשון וקשה למה רמז דוקא לבית ראשון הלא גם בבית שני היו כהנים גדולים שנכנסו לפנים, וי"ל מפני שלא נמשחו בשמן המשחה באהרן כי בימי יאשיה נגנז ועוד כי בבית שני לא הי' שכינה אורים ותומים וארון וכיוצא כדאיתא ביומא בזא"ת בגימט' ת"י וכן קדו"ש וכן שמ"ע לומר שבזכות קדושה תפלה וק"ש יחזור ויבנה במהרה בימינו:

כתונת בד, ד' פעמים כתיב בד בפסוק למעט ד' בגדי זהב כשיכנס לפנים דהיינו חשן ואפוד ומעיל וציץ:

ולבש"ם, אותיות בל"ו ש"ם שהיו טעונין גניזה שם:

ולקח את שני השעירים חסר כתיב כאלו הי' מדבר בשעיר א', ללמד שהיו שוין במראה וקומה:
יעמד חי לפני ה', פי' שיתודה בעזרה שהרי האי לכפר עליו הוא הוידוי כפירש"י ולאפוקי להתוודות אצל ההר במקום שילוחו שיסמוך שילוח לוידוי כמו תכף לסמיכה שחיטה קמ"ל דלא:
לעזאזל המדברה לפי הפשט שישלחנו לשאר עזים שבמדבר כענין שעושין למשולחת שבמצורע, ג"פ כתיב לעזאזל כנגד נושא עון ופשע וחטאה, בזכות ג' אבות, וכן אומר בוידוי חטאתי עויתי פשעתי, שכן הי' חטאו בג' דברים פרקו וגו' באזני נשיכם בניכם ובנותיכם, ולכן מזכיר את ה' ג"פ בכל וידוי:
והקריב אהרן את פר החטאת זו סמיכה, שהרי תיכף נאמר אח"כ ושחט וגו' וקי"ל תיכף לסמיכה שחיטה:
סמי"ם דק"ה בגימט' דק"ה מדק"ה שבערב יום הכפורים מחזירה למכתשת כפירש"י, דקה לכפר על לשון הרע שבחשאי, שמטעם זה היתה גם הקטרתו בחשאי, כדכתיב וכל אדם לא יהי' באהל מועד בבאו וגו', מן הדקה, לכפר על הנשמה שהיא דקה רוחניות וטהורה:
ולפני הכפורת יזה שבע פעמים, פי' הרי למעלה אחת ולמטה שבע, לרמז כי די לאדם שיהא א' משבעה במלאכי מעלה כדאית' בספרי שלא הזכיר משה שמו של הקב"ה עד לאחר כ"א תיבות, כי שם ה' אקרא, והמלאכים אחר ג', ק' ק' ק' ה' צבאות, ואמר דייני שאהא א' מז' וכו', וכן ישעי' לא הזכירו אלא לאחר כ"א, ודוד בתהלים אמר ז' הללויות למעלה וא' למטה, הללו את ה' מן הארץ, ג"כ לטעם זה (ואיכות ומהות היותו א' מז' במלאך, והטעם בזה, הכל ביארנו במק"א בכמה פנים, והנה כאן בהזאות אל תתמה על ההפך שהוזה רום מעלה א' ומטה שבע, שזהו מפני דהזאה אטהרת השמץ ולכלוך הוא, ואף בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה מפני שבערכו ית' אף בהם יש תיעוב, והאדם צריך טהרה על חד ז' מהם בערך זה, כיון שמדרגת האדם וגדרו א' מז' במלאך, וק"ל, ועוד הזה רום מעלה אחת נגד ג' עליונות שהם אחת, ומטה ז' נגד שבע תחתונות, וע"ד שביארו בחכמה בסוד מלת א"ז שהאלוף היא ג' עליונות הי' זה כדי לייחד את הכל בהזאה הזאת בייחוד הגמור, וכנגד מה שהי' מפרידן בשכבר ע"י החטא כנרגן מפריד אלו"ף, שזהו הפי' האמתי אצלי בפסוק ההוא, שהוא מפריד א' מן הז' ובזה יפרד האלו"ף ית' ומסתלק, וצריך תיקון המעוות כמכוון ממש, והבן הדברים הנכונים האלה, ועוד הזה רום מעלה אחת ומטה ז' נגד מה שחטאו כלפי מעלה ביחודו של עולם בז' גופי עבירות,

ונגד ז' ענינים שבתוכחה ואם לא תשמעו לי, ואם בחקתי תמאסו וגו', אשר כל א' הוא בחינה וסוג לעצמו, אשר עליהם אומרים ז"פ ה' אלהי ישראל וכו' שישיב ית' מחרון אפו, מלייסרם שבע על חטאתיהם אלה, ולכן גם כאן הוצרכו טהרה מכולן ועת לקצר, וגם זה נכון בדברים עתיקין):

ובאו י"ו הזאות על הכפורת ולפני הכפורת, שהרי עשה כן משעיר החטאת ומפר החטאת, נגד י"ו בריתות שנכרתו בסיני אשר עברו עליהם בחטאם וכן עשה לפרוכת כפירש"י, נגד בריתות שבאהל מועד, וכן י"ו הזאות על מזבח הזהב הפנימי בשירי הדם נגד כריתות שבערבות מואב, כי בג' מקומות כרת הקב"ה עם ישראל כדאית' במדרש:

את משפטי תעשו ואת חקותי תשמרו כאן הקדים משפטים לחקים ועשיה לשמירה, מפני כי המשפטים אלו הדיינין תעשו זה שיהא בידך מקל ורצועה לרדות:

ולא תקיא אתכם בתמי' כלומר וכי לא תקיא בטמאכם וגו' כשתעשו כל אלה, ד"א ולא תקיא וגו' כאשר קאה וגו' שאל תדמו בנפשכם שתקיא אתכם כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם דהיינו שלא יהי' לכם רק עונש זה שתגלו, זה אינו כי כל אשר יעשה וגו' שמעותדים אתם עוד לעונשים רבים וגדולים אחרים זולת הקיאה:

תבל הוא תבלין יש בה כלומר בתמי', וכי מה טעם תבלין יש לך בעבירה המגונה הזאת, וכן זימה הוא זו מה הוא לך יותר מאחרות שנפשו של אדם מחמדתה והתאוה לה יותר:

תועבה תועה אתה בה שאינך פונה למאמר שתה מים מבורך:

הנפשות העושות וגו' מכאן דרשו בפ"ק דיבמות לחייב את האשה כאיש וקשה תיפוק לי' מדכתיב בעלמא איש או אשה וגו' הוקשה אשה לאיש לכל עונשין וכו', וי"ל דסד"א הכא שאני שהיא קרקע עולם, מרבי:

קדושים

ובעזרת גולה אוזן אנשים, נתחיל סדר קדושים:

קדושים תהיו וסמיך לי' לעיל ושמרתם את משמרתי לומר אם אדם משמר עצמו מן החטא שוב אין חטא ועון בא לידו ומקדשין אותו וזהו ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות, שכשנשמר ב' פעמים שוב אינו חוטא ומקדשין אותו למעלה כי הבא לטהר מסייעין לו:

קדושים תהיו כי קדוש אני, אם אדם מקדש עצמו בעוה"ז הקב"ה מקדשו לעוה"ב:

אני ה' אלהיכם, וסמוך לי' איש אמו ואביו תיראו וגו' לומר שהוקש מוראם למוראו:

אל תפנו אל האלילים וגו' שאפי' אם תאמרו לשם שמים אנו עושים כדי שנזכור חסדי הש"י ע"י כן אל תפנו כלל:

ואלהי מסכה לא תעשו אפי' לאחרים, לכם, אפי' משל אחרים:
לא תכלה פאת שדך, אמרו במס' פאה אפי' קרקע כ"ש, וקשה איך ד"ז אפשר, הלא כל שהוא נאמר אפי' בכדי קנה אחד, וי"ל כגון שבע שבלין עולין בקנה א', שמעתי:
לא תלין פעולת שכיר, וסמיך לי' לא תקלל, לומר שאף אם ילין שכרך לא תקללנו, וכן שבעה"ב לא יקלל שכירו במלאכתו:
ויראת מאלהיך, וסמיך לי' לא תעשו עול במשפט, לומר כי לא לאדם תשפוטו כי אם לה':
לא תלך רכיל, נקט לשון הלוך, כי הנחש הי' הולך רכיל ונקצצו רגליו לכן לא תלך רכיל שלא יארע לך כמוהו:
לא תלך רכיל וגו' לא תעמוד על דם וגו', כללינהו בחד קרא לומר דהאי לא תעמוד גם לענין לא תלך רכיל נאמר לעשותן מצוה א', דסיפא דקרא מפרש רישא לא תלך רכיל כדי שלא תשפך דם רעיך כאמרם ז"ל לשון תליתאי קטיל וכן אמר יחזקאל אנשי רכיל היו בך למען שפוך דם:
לא תעמוד על דם רעיך ולהלן הוא אומר לא תאכלו על הדם, שכן דרך ניחוש ההורגין את הנפש אוכלין עליו פת במלח שלא ינקמו נקמתו ממנו:
לא תשנא את אחיך בלבבך פי' אם אתה רואהו עושה איסור לא תהי' כמחריש מלהוכיחו אל פניו לומר בלבבך הלואי ויעשה עוד כהנה וכהנה למען ילעט רשע וימות, אלא הוכח תוכיח אפי' מאה פעמים:
לא תקום וגו' ואהבת לרעך וגו' שאם עשה לך רעה לא תנקום ממנו, מצאתי:
לא תקום, פירש"י שאם אמר לו השאילני מגלך וא"ל לאו למחר אומר הוא לו השאילני קרדומך וכו' וקשה טפי הו"ל ליתן לאו על הממאן להשאיל תחלה שאין לו אמתלא כלל, וזה הרי יש לו אמתלא וטענה, וי"ל דזה שאינו משאיל תחלה מחמת שעינו רעה הוא עושה שמקפיד על כליו ואין הקב"ה מכריחו להשאיל חוץ מרצונו, אבל זה הי' משאילו רק שדרך שנאה ונקימה הוא עושה כן לכן אסור:
ואהבת לרעך כמוך וקשה איך אפשר שיאהב את רעהו כגופו, וי"ל רעך לא כתיב כאן אלא לרעך כלומר השייך לרעך דהיינו שיהא ממונו חביב עליך ולהצילו כשלך, מהר"ר משה:
נחרפת לאיש, י"מ מוכנת לשון חריף להוצאה, וי"מ לשון זבולון עם חרף נפשו למות, וי"מ לשון מוקדמת כלשון חרפי ואפלי כמו בימי חורפי:
בקורת תהי' פירשו דונש לשון לא יבקר:

ונטעתם כל עץ מאכל וגו' סמך לבן חמש למקרא, כי הבנים נמשלו לעץ ופרי בכ"מ, והנה ג' שנים יהי' לכם ערלים שאין בו שום לימוד כבערלים, והרביעי יהי' כל פריו קודש הלולים, שמלמדין אותו ברכות ושבחות, תורה צוה ושמע ישראל וכיוצא, ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם וגו', כלומר להוסיף עליו וללמדו תורה:

ונסלח לו מחטאתו וסמיך לי' וכי תבאו אל הארץ לומר כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון:

אני ה' אלהיכם וסמיך לי' לא תאכל לומר קבלו מלכותי תחלה והדר תאכלו:

על הדם ולא תנחשו, שעל ההקזה עושין ניחושין:

לא תעוננו וסמיך לי' לא תקיפו מלמד שכל המספר קומי והמגדל בלורית ה"ז מדרכי האמורי המעוננים והמנחשים:

לא תקיפו וגו' וסמיך לי' ושרט לנפש לומר כמו שיש חמש פאות שחייבין עליהם כך חייב על שריטת ה' אצבעות:

את שבתותי תשמורו וסמיך לי' אל תפנו אל האובות, זהו עדות שאין בעלת אוב יכולה להעלות אוב בשבת:

אל האובות וסמיך לי' והדרת פני זקן, רמז שבעלת אוב העלתה שמואל הנביא דכתיב בי' הנה איש זקן עולה:

מפני שיבה תקום, שיב"ה בגימט' אברה"ם אבינ"ו לומר שבפני זקן בעל תורה ומעשים יש קימה והידור לא לזקן אשמאי:

ושמרתם את כל חקותי וגו' כי יתן מזרעו למולך וגו', סמך אלה המקראות לאזהרת מדות ומשקולות, לומר שקשה עונשן של מדות כעובר על כל החקים ומעביר זרעו למולך:

מזרעו נתן למולך למען טמא את מקדשי מה ענין זה לזה, אלא העובד ע"ז הוא כאלו המקדש אינו טהור (כי האדם ראוי להיות הוא המקדש ומשכן כבודו ית' כענין ושכנתי בתוכם והוא הוא שמצאו חז"ל לדרוש ממקדשי ממקודשי:

אשר ישכב את כלתו וגו' כתיב בה תבל ולעיל באחרי מות כתיב ג"כ תבל בבהמה, מפני שבא להרהר ולעבור מכח תבל ושיקוץ, שבהיות תשמישן בביתו הוא מסתכל או מהרהר, וא"כ מתבל ותיעוב אחר הוא בא לידי עבירה זו:

ולא תשקצו את נפשותיכם וגו' ובכל אשר תרמוש וגו', אצל אכל צרעה לוקה ו' פירש"י דאינו לוקה משום לא תשקצו דהכא, מפני דכאן כתיב ובכל אשר תרמוש וגו' וכל לשון שרץ ורמש מיירי בקטנים שרוחשין על הארץ ואינן נראין מפני קוטנם אבל לא מיירי בגדולים, וקשה דבפ' ד' מיתות אמרינן ובכל החי' הרומשת זו נחש הרי לך שיפול

לשון רמישה אף בגדולים כנחש רק שהן נמוכין ושורצין כהולך על גחון הזה, ותירץ הר"י מאורליינ"ש דהאי קרא דהכא מיירי דוקא בח' שרצים שהרי כתיב בסיפיה אשר הבדלתי לכם לטמא דמיירי דוקא במובדלין מאחרים שבאלו מטמאין במותם לכן לא לקי עליה בצרעה:

אמור

ובעזר נפשות חסידיו ישמור, נתחיל סדר אמור:
אמור אל הכהנים וגו', סמוך לי' לעיל כי יהי' בהם אוב וידעוני לומר שלא יטמאו הכהנים למת כבעלי אוב וידעוני, פן יבאו גם הם לידי כך, ד"א דמיהם בם אמור אל הכהנים וגו' לומר שכהן ששימש בטומאה אחיו הכהנים מוציאין אותו ופוצעין את מוחו בגזרין:
אמור וגו' ואמרת וגו' אמירה אחת שלא לטמא למת, והשניה שיטמא למת מצוה, פי' ר"י מאורליינ"ש, דמה שפירש"י להזהיר גדולים על הקטנים היינו שלא להכניס קטן לבית הקברות אבל אם נכנס מאליו לא שהרי קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו:
בני אהרן, פירש"י מתוך הספרי אף בעלי מומין במשמע, והתם בת"כ בעי למילף אף חללים מק"ו מבעלי מומין, והקשה הר"י מאורליינ"ש הא בת"כ גופי' בפ' ויקרא אמרו בני אהרן ולא בעלי מומין מה אהרן כשר אף בניו כשרים (וי"ל דשאני התם דכתיב בכ"מ בני אהרן הכהנים, דכיון דכתיב הכהנים לבסוף מלמד שהיו כהנים גמורים שהכל הולך אחר החיתום שיחתום ויסיים הדבר במלת הכהנים, כלומר שמכל פנים יהיו כהנים, ועוד כתיב שם במקום אחד אהרן ובניו, ופשיטא שירצה הכתוב בניו בשוה לו, אבל הכא דכתיב הכהנים תחלה והדר כתיב בני אהרן משמע שמצד מה יהיו כהנים, דהיינו ולא חללים, ומצד מה אף בני אהרן בעלמא דהיינו אף בעלי מומין, ואין שייך להקשות מה ראית דהנח לי' לקרא ומוקים אנפשי', דמוקמינן לי' במה דמסתבר ומזה תבין ותעמוד על דברי רש"י איך ילמוד מזה ג' דברים, דהיינו למעט חללים ולרבות בעלי מומין ולחזור ולמעט בנות אהרן, אלא דמהכהנים עכ"פ אימעוט חללים שאינם כהנים כלל, ומדהפך לומר הכהנים תחלה ובני אהרן לבסוף בא לחתום בבני אהרן בעלמא וכל דהו דהיינו לרבות בעלי מומין, ומדכתיב בני דוקא ולא זרע וכיוצא, אימעוט בנות אהרן):
אמור אל הכהנים, במדרש אמור וכן יסד הפייט בדבור אמור שינה עוז פניו, פי' שכשאמר הקב"ה למשה לא יטמא תמה ונחרד למאוד לומר אם יטמא במאי יטהר עד שאמר לו פרשת פרה, והקשה מהר"ר חיים הלא במרה נאמרה לו פרה אדומה כדכתיב שם שם לו חוק ומשפט ואמרינן חוק זה פרה אדומה, וא"כ אח"כ כשנאמר לו האי אמור וגו'

איך תמה ושינה עוז פניו, ואף למדרש תנחומא דאמר כ"מ שנאמר אמור ואמרת במרה נאמר, והמופת כי אמור הוא בגימ' במרה, מ"מ שניהם נאמרו לו שם, ומסתמא היתה פרשת פרה תחלה כמו שנזכר חוק תחלה בפסוק וי"ל דכל פרטיה והיאך מזין לא נאמר לו שם, מרבי:

לנפש לא יטמא למי שי"ל השארת נפש אחר מיתה לא יטמא, בעמיו, פי' הג"ן לפי הפשט אפי' בעמיו אחר מיתתו כ"ש לעכו"ם, ובעמיו דהיינו לקרוביו וכ"ש לאחרים:

לא יטמא בעל בעמיו, זה כהן גדול שלקדושתו וגדולתו קורהו בעל, הר"ר בכור שור:

והוא אשה בבתוליה וגו' רמז לו לבן י"ח לחופה כמנין והו"א, וזהו והו"א כחתן יוצא מחופתו:

בבתולי"ה, אותיות ב"י הם יתרים דהי' יכול לכתוב אשה בתולה, אלא להורות שעד י"ב שנים היא בתולה אח"כ נקראת בוגרת שנושרין קצי בתוליה (ואולי כתב כן לומר בבתוליה שישאנה דוקא בהיותה בתולה שיהי' רושם בבתולים ויהי' לה כל בתולים, לאפוקי תוך י"ג שנים ויום א' או לאחר שבגרה דלא):

אלמנה וגו', תימה למה נאסרה לו הרי אין בה פסול כהנך דחשיב בהדה, ולא דמיא (וי"ל שהטעם פשוט כיון שנתלכלכה בבעילת הדיוט וסריחת זרע הבלתי קדוש וטהור והוי נמי כפסול לו כאלו הי' מחלל זרעו זרע קודש לערבבו בזרע חול):

נבילה וטריפה לא יאכל לטמאה בנבילת עוף טהור ובבשר קדשים שיצא חוץ למחיצתו קא מזהר, דסד"א הואיל והותרה מליקה ה"נ הותרה לו גם נבילה וטריפה שהוא בשר שיצא חוץ למחיצתו כדדרשינן מובשר בשדה טריפה וכו', מהר"ר חיים:

ולא יחללו את קדשי בני ישראל וגו' והשיאו אותם עון אשמה וגו' פי' כי בחלל הכהנים את קדשי ב"י לאכלן בטומאה ישיאו את ב"י עון אשמה, וישאו לא נאמר אלא והשיאו לאחרים (ודוק באונקלוס שגם דעתו כן הוא):

ומיום השמיני והלאה וגו' פירוש לילה לקדושה להקדישו ויום להרצאה, ואל יקשה לך הא אמרינן בזבחים כל הקרב ביום קדוש ביום וכו', דההוא דוקא לענין כלי שרת נאמר, מרבי:

אני ה' מקדשכם וגו' סמוך לי' פרשת המועדות לומר שחייב אדם לקדש עצמו ברגל:

אלה הם מועדי ששת ימים וגו' ללמד שכל המחלל את המועדות כאלו מחלל שבת:

מועדי מלא בוי"ו, לרמז על ו' חדשים שלוחים יוצאים כדאיתא בר"ה לצורך ידיעת קביעת המועדות:

עד ממחרת השבת תספרו חמשים יום וקשה הלא אין סופרים כי אם מ"ט יום כדכתיב וספרתם וגו' שבע שבתות תמימות וגו', וי"ל דה"פ עד ממחרת השבת השביעית שהוא שבועות שהוא יום החמשים תספרו אבל לא עד בכלל ורבינו שמואל אביו של ר"י פי' עד ממחרת וגו' תספרו וכאן הענין נפסק, ואח"כ למלתא באפי נפשי' קאמר חמשים יום והקרבתם וגו', שביום החמשים יקריבו מנחה חדשה (ול"נ דה"ק תספרו חמשים יום, כלומר תכלית ומכוון הספירה של מ"ט יום שציויתי לכם הוא ליום חמשים, שתהיו מצפים ומקוים ליום הקדוש וקניית המדרגה העליונה לכן תספרו אליו ולא שיספרו גם היום ההוא רק שיכונו המספר של מ"ט עד הנ' הקדוש לה' ולתכליתו), ולפי שבימים ההם רגילין להיות בשדה בטרדת הקציר וכיוצא ואולי לא ידעו קביעות ר"ח אייר וסיון אשר מתוכם ידעו יום חג השבועות לכן ציוה כאן לספור יותר מכל המועדים, ולכך קורין אז רות שענינו בהכי, אבל עיקר הטעם שקורין אותו הוא שיש בו ענין החסד והתורה שנתנה ביום זה היא כולה גמילות חסדים:

אך בעשור לחודש וגו' אך מיעוטא הוא למעט י"כ מענין שאר כל המועדות שכולם לאכול ולשתות ולשמוח בתענוגים וזה הוא לעינוי:

אך בחמשה עשר יום באספכם וגו', אייתר זה לומר שחג הזה אמעוט בדין שאר המועדים כי בזה יש לשמוח הרבה ביותר כי כבר נמחלו לו העונות ונאספה ג"כ כל התבואות, זהו באספכם וגו' לא כפסח שעדיין התבואה על השדה לכן כתיב בי' ופנית בבוקר והלכת וגו' שא"י להתמהמה ולעכב שם, ועצרת אינו אלא יום א', גם צריך ללקט אז פירות אילן, אבל בזה כבר הכל נעשה ופנויים אתם לשמוח, וז"ש ג"כ והיית אך שמח (ועי"ל אך בלשון גניחה וצער כענין שדרשו וישאר אך נח שהי' גונח ממה שהכישו הארי כך כאן מפני שהכל פונים מן השדה וכו' כלומר שאע"פ שאתה גנוח ומצטער בדבר שקשה עליך לצאת מהבית לסוכה בזמן גשמים מ"מ צא בגיני, ועוד למעט שאין רגל זה כי אם עד א"ך יום לחודש הוא הושענה רבה וכמאמרם במדרש שאמר הקב"ה לאברהם אבינו וכו', ולומר דשמיני הוא רגל לעצמו, וזהו אך וגו' תחוגו ז' ימים. שאם תחוגו עוד יום א' כאשר מבאר קרא והולך מ"מ היום ההוא בפני עצמו הוא):

פר"י ע"ץ הד"ר בגימט' אתרוגי"ם:

כפת תמרים, כפת חסר כתיב, לומר שיהי' לולב א' שבזה הכל מודים שיש אם למסורת (והטעם כי ידוע שמה שנקרא כפות לדרוש כפיפת הלב, וא"כ מזה עצמו יוודע שיהי' אחד, כדאמרינן כפוף לב אחד כענין מאמר בני יעקב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד כשם שבלבך וכו'), ראש וסוף התורה הם ב' ל', ושל נביאים הם ו' ל', הרי אותיות לול"ב,

לומר שהמקיים מצות לולב כאלו קיים כל התורה ונביאים (ובאו האותיות בהפך למפרע לומר שבזה יהפך לבו להיות א' לשמים, כי במנהגו וטבעו אינו כן כי יצר לב האדם רע וגו' וצריך ג"כ להפכו ליקח לב בשר תחת לב האבן):
כל האזרח, אלו בעלי בית שנקראים כן דאלו לגר א"צ להזהיר לישב בסוכה דכל יומא נמי אין לו בית האזרח בה"י להוציא את הנשים:
כי בסוכות הושבתי וגו' בדרך פשוט היכן מצינו שהושיבם הקב"ה בסוכות הוא שנאמר ויסעו ב"י מרעמסס סכותה שבנס נשאם על כנפי נשרים ביום א' מהלך ג' ימים עד סוכות, זהו למען ידעו דורותיכם שצריך לזכור הנס, הר"ר יוסף בן קמחי, מצאתי:
ויקחו אליך שמן וגו', סמך זה למועדות וגו' שמצוה מן המובחר להדלקת שבתות וי"ט בשמן זית:
יערך את הנרות רמז לב' נרות ערוכים על השלחן לחובה חוץ משבחדר משכבו שנאמר ביום השבת ביום השבת יערכנו לשון יחיד, וכן כתיב מתחלה להעלות נר תמיד לשון יחיד על הנר שבבית משום שלום בית, ואלו יערך את הנרות לשון רבים על שתי נרות שעל שלחנו, לכן כתיב בזה לפני ה' שאם נזהר בהם ובקדוש היום ועונג הרי כאלו יושב לפני הש"י כדכתיב אז תתענג על ה':
בתוך ב"י מלמד שנתגייר וקשה מאי אצטריך הלא הי' בן אשה ישראלית וקי"ל בן בתך קרוי בנך וי"ל דהרי נולד קודם מתן תורה והי' א"כ עדיין בן נח שהולכין הבנים אחר האב לכן צ"ל שנתגייר:
ויצא, לשון מריבה ע"ד אל תצא לריב מהר:
בן איש מצרי, פירש"י המצרי שהרג משה, וזה גרם לו לברך השם, שכשהי' מניץ ומריב עם איש ישראלי הי' הישראל אומר לו ממזר ובן מצרי היאך אתה מעיז פנים, והשיב לו ואבא היכן הוא, א"ל משה הרגו, וא"ל במה הרגו א"ל בשם, מיד בירך את השם, מרבי:
בת דברי דברנית עם כל אדם:
למטה דן, נכתב זה לומר שמתוך כך בא למריבה וכדאיתא בפסחים ההוא דאמר להו דונו וכו' בדקו אחריו ומצאו שמדן הי':
וסמכו כל השומעים וגו' הקשה הג"ן בשם אביו מה נשתנית מיתה זו לסמיכה, ותירץ לפי שהעדים הוצרכו לשאול בשעת גמר דין אמור בפירוש מה שאמרת כדאיתא בסנהדרין והי' מפרש ואומר כו"כ בירכתי את השם:
וסמכו השומעים ידיהם לומר כל מה שאנו חוטאי' בשמועה זו הרי בראשך הדבר תלוי שאתה גרמת:

נסמכה פ' מקלל לבהר סיני, כי שם שמע את השם עד שידע לברכו:
וירגמו אותו, סמיך לי' בהר סיני לומר שסקילה בדחייה, דילפינן מהר סיני דכתיב ירה יירה וגו':

בהר

ובעזר תחת רגליו כעצם השמים לטוהר, נתחיל סדר בהר:
בהר סיני נסמכו גם אלו סדרות לתורת כהנים אע"פ שלא נאמרו באהל מועד, מפני שעד כאן איירי בקרבנות וטומאה וטהרה וכל דברים הנהוגים ושייכים בכהנים, והנה גם שמיטין ויובלות ושנים הכהנים מקדשין אותם, וכן חרמין וערכין והקדשות כולם שייכים בכהנים:
פירש"י לפי שהשמטת קרקע לא נשנית בערבות מואב וכו', הקשה מהר"ר אברהם הרי נשנית דכתיב שמוט כל בעל משה ידו ואמרינן בשתי שמטות הכתוב מדבר קרקעות וכספים (וי"ל דלא אתא אלא מדרשא רחוקה וכ"ש שדקדוקיה ופרטיה עכ"פ לא נשנו):
ואספת את תבואתה, וקשה איך יאמר על ענין הכרם ואספת את תבואתה שהרי כתיב שש שנים תזמור כרמך, וי"ל דמצינו כרם אקרי תבואה כדכתי' ותבואת כרם, מרבי:
שש שנים תזרע שדך וגו' לשבח א"י ידבר שיכולים השדות להזרע ו' שנים רצופים:
וספרת לך וגו' בב"ד הכתוב מדבר שראש ב"ד בעי לממני שני שמיטין ויובלות כדרך שסופרין הכל את העומר כך סופר הוא לבדו את זה לכן כתיב לשון יחיד ולא וספרתם לכם כהתם, ולכך אין אנו מברכים ע"ז על ספירתו כעל ספירת עומר דלא שייך וצונו כיון דעל ראש ב"ד מוטל, והקשה הג"ן לימני בלא ברכה (וי"ל דהתם כתיב וספרת לך וגו' והיו לך וגו', לך לך תרי זימני מיעט בהדיא את הצבור):
שבע שנים שבע פעמים לאפוקי דלימני להו במספר א' מ"ט שנים:
ואיש אל משפחתו תשובו פירש"י לרבות את הנרצע וקשה דמוקראתם דרור נפקא בין נרצע בין לא כלו לו שש כפירש"י עצמו בסמוך (וי"ל דהתם לענין קריאת דרור מלשעבד בו עוד, וכאן לשישוב למשפחתו לגמרי ואל ישעבד בו גם אחר, א"נ קריאת דרור הוא לאדוניו שישחררנו, וכאן [לומר] שאף אם יסרב הוא עוד מלצאת שאסור לו להחזיקו):
וכי תמכרו ממכר וגו' אל תונו פי' לפי שאתם רואים שהשדה חוזרת ביובל פן יעלה על לבבכם להונות המוכר ביותר אפ"ה אל תונו, ואף שאפי' אם לא היתה חוזרת לא הייתם צריכים להחזיר אונאה שאין אונאה לקרקעות:
ולא תונו איש" את עמיתו" ויראת" ס"ת שתו"ת, מכאן אמרו פחות משתות נקנה מקח, שתות מחזיר אונאה יתר משתות בטל מקח, (ושתהי' אונאה שתות חוזרת זה הרגישו

מדנסמך ליובל שהכל חוזר בו אף כאן השתות שרמזה תורה לענין חוזר רמזה וממילא דפחות משתות לא החזיר כלל דא"כ יודיענו רבותא טפי, ומכיון שבאו האותיות בס"ת דוקא מזה ידענו דיתר משתות בטל המקח לגמרי דרמזה תורה דאונאת שתות הרמוזה כאן להחזיר הוא סוף וקצה האחרון של דין זה שאין עוד אונאה אחרת חוזרת וממילא ביתר המקח בטל לגמרי לאפוקי דנימא ה"ה ביותר משתות סגי בחזרה והמקח קיים רק שהתורה הודיעה לנו רבותא טפי שאף בשתות עצמו יצטרך חזרה לכן באו אותיות שתות בס"ת):

מה נאכל בשנה השביעית פי' בשנה השביעית קאי אלמטה ממנו, בשנה השביעית הן לא נזרע וגו' כלומר א"כ מה נאכל בשמינית כיון שלא נזרע בשביעית:

ואכלתם מן התבואה ישן פי' של ששית, ולא מתוקמי קראי בשמיטה הסמוכה ליובל דא"כ איך יאמר וזרעתם את השנה השמינית הלא שמינית יובל הוא:

ובכל ארץ אחוזתכם גאולה וגו' שאל תאמרו כיון שביובל חוזרת לא יהי' לו גאולה אחרת לכן הזהיר שבזולת זה יוכל לגואלה כמבאר והולך:

ואשר יגאל מן הלוים, קרי לי' גאולה אף שבקנין ידבר מפני שללוים אין נחלה חלוטה מחלוקת הארץ כ"א מה שניתן להן מישראל, לכן הקונה מהם הוי כאלו גאלה, שהרי כבר היתה שלו:

לעקר, שנעקר מארצכם להיות באחוזת עיר עכו"ם:

ואבן משכית, יש מפרשים לשון סוכה ברוח הקודש דהיינו אבנים שיש בהם צורות באופן שסוכין ומסתכלין בהם ומכאן שאין עושין רצפה לפני ארון הקודש שנופלים שם לתחנון, מרבי:

בחוקתי

אם בחקותי תלכו שתקיימו שמיטין ויובלות שחקקתי לכם ולא תפחדו ממה שלא תזרעו אזי ונתתי גשמיכם בעתם שלא ירדו רוב גשמים כשפירות הגן מבושלת ועומדת ליקצר כדי שלא ירקבו וילכו לאבוד, ושמיטין ויובלות הן הן הנקראים חקות כי הם נתנו חוק לארץ:

וישבתם לבטח בארצכם, פי' אחר שהבטיח על רוב תבואות אמר שאל תאמרו הלא כ"ז ללא יועיל דפן יאכלוהו זרים, כדכתיב והי' אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק וגו', לכן שייכה הבטחה זו עתה שהבטיח וישבתם לבטח בארצכם ואל תפחדו גם מזה:

ורדפו מכם חמשה מאה וגו', וקשה הרי אין החשבון מכוון, דלפירש"י קשה איך יצומצם ויכוון דוקא זכות רבים לחמשה פעמים בזכות מועטים, ועוד הרי מדה טובה מרובה ממדת פורעניות על חד ת"ק, והכא אף בשיעור האחרון הגדול דהיינו ומאה מכם וגו' צריך מ"מ מאה רודפים לרבבה ואלו בהאזינו במדת הפורענות כתיב ושנים ינוסו רבבה, ואף אם לא תרבה מדה טובה היאך יכוון חשבון האזינו עם האי דהכא, וי"ל דהתם כתיב ינוסו שיפילו אימה לברוח על רבבה שיברחו מעצמם מאימתם, אבל לא שיוכלו בעצם כחם לרדפם ולהרגם והכא לענין רדיפה והרג קאמר, ככתוב ונפלו אויביכם לפניכם לחרב, ומ"מ קשיא השוואת החשבונות כולם, וי"ל דהכא החשבון מכוון כי ומאה מכם קאי אחמשה שלפניו, שר"ל חמשה ירדפו מאה, מאה פעמים חמשה, כלומר ומאה חמשיות כאלה הנזכרים לפניו דהיינו חמש מאות, ירדפו רבבה, שיהי' א"כ לכ"א עשרים, ולענין חשבון דהאזינו לכוונו לכאן מבלי שיכוון האי דהכא, י"מ דגם התם ג"כ מיירי בישראל שירדפו לאומות, ומיירי הכל לענין ממונים ושרי החיל, דהיינו ורדפו מכם חמשה מאה, ר"ל חמשה שרי עשרות דהיינו שר חמשים א', הוא וחמשיו ירדפו מאה שרי עשרות מהאומות, דהיינו אלף מהם, והוא עצמו כמו בהאזינו איכה ירדוף א' אלף, שר"ל ג"כ בשר חמשים א', שהוא וחמשיו ירדפו אלף, שוב אומר כאן ומאה פרטיים מכם דהיינו שני שרי חמשים רבבה ירדופו, דהיינו כמו התם ושנים ינוסו רבבה, שר"ל ג"כ ושנים שרי חמשים שהם בין הכל מאה עם חייליהם, מצאתי:

(הנה גלוי ומפורסם שכתב זה בדרכים רחוקים, ואני פירשתי בימי חורפי לכוין האי דהכא בעצמו מהכרח הכתוב על נכון, אחר שנעורר עוד על דקדוקים אחרים שבפסוק ואפיל תחינתי לפני כל קורא דברי אלה ישים עיניו בפרטות על הפסוק בפנים ויתן לבו עליהם לעיין ולדקדק היטב בהם, והנה ראוי לדקדק בפסוק, דלא רישיה סיפיה ולא סיפיה רישיה, דברודפים הראשונים סמכן לנרדפים באמור חמשה מאה מוסמך בלי הפסק תיבה לומר ורדפו ה' מכם מאה, שהרי ה' הם גופי הרודפים, ומאה הם גופי הנרדפים וכתב מלת מכם תחלה כדי לסמכן, ובמנין הב' הפך לראש משפט הזה שהפסיק ביניהם במלת מכם לומר ומאה מכם רבבה וגו' והי"ל לתפוס סדר א' שוה לשניהם, או שיאמר ורדפו מכם חמשה מאה ומאה רבבה, או ומכם מאה רבבה ירדופו, שיהי' גם בחשבון הב' גופי רודפים ונרדפים סמוכים להדדי, או שיאמר ורדפו חמשה מכם ומאה מכם רבבה ירדופו להפריד גם בראשון. ועוד נשים לב אל כל מלת הרדיפה שחזר לומר ירדופו באחרונה שלא לצורך, ועוד שמתחיל בה תחלה, ומסיים בה באחרונה, שהי"ל גם בחשבון הב' להקדימה לומר ורדפו מאה מכם רבבה, או

לפחות יאמר ומאה מכם ירדפו רבבה. אלא שבראשון לא רצה להפסיק במלת מכם, כדי להסב מספר חמשה אילך ואילך כאלו היתה כתובה כפולה, פעם על הרודפים ופעם על הנרדפי', והוא כאלו אמר ורדפו מכם חמשה חמשה מאה, דהיינו שירדף ג"כ כ"א מאה מהאומות, כבמנין הב' שאמר ומאה מכם רבבה ירדפו, שיבא לחלק כל רודף מאה נרדפים, ובחר הכתוב בקיצור המספיק להבין שמועתו, כי מובן הוא מטעמים הנזכרים, שלכן סמכן בראשון ובשני הפרידם כי שם לא יסוב מלת מאה על רבבה, לומר ומאה מכם מאה רבבה ירדופו רק רבוא א' ירדופו דהיינו מאה פעמים מאה, מאה לכל רודף, וטעמי הקריאה מסייעים לי אם תדקדק בהם, כי נגינתם ממשכת מלת חמשה ומלת מאה להדדי בדחיפה ומהירות שכמוה, והי' ראוי לחלק בנגינה שזה ידבר ברודפים וזה בנרדפים אלא כדי להמשיך מלת חמשה על הנרדפים ג"כ שגם בהם ידבר מספר חמשה כלומר חמש מאות, שעל הרודפים מובן פשוט הוא לגמרי מעצמו, ואל תקשה למה א"כ כפל דבר א' בשני מספרים, דאתא לאשמעינן ע"ד רש"י ז"ל בהפך, כלומר שעם היות הנרדפים כ"כ סך ומספר מופלג מאד ויותר גדול, דהיינו שהם יהיו רבבה, ואינו דומה כח רבים העוזרים ועומדים יחד בקשר א' אמיץ וחזק, אעפ"כ תנהוג בהם ברכה זו שכל רודף ירדוף כלפי ערך וחשבון נרדפים מועטים, ולכן באה שם מלת ירדופו לבסוף לעצמה, להפלגה, כאלו אמר תמיהה ונפלאה היא רדיפה זו, ועוד להורות שעם כל רבבה הנרדפים עומדים עליכם גם יחד ואיש את אחיו יעזורו בכל כח ואומץ לשלוט בכם. שזהו שצריך לסמוך רבבה למכם כלומר שכל הרבבה הם בכח א' וקישור אמיץ עליכם, לכן לא יתכן לכתוב כאן הרדיפה לא בתחלה ולא באמצע, לא באמצע כדי להחליט קשר וכח הנרדפים כולם יחד עליכם, ולא בתחלה, כדי להורות הפלגת ותמיהת הרדיפה, שלכן הפליגה והרחיקה לעצמה לבסוף כנזכר, ולכן ג"כ נכתבה כלל שנית מיותרה, ומה דנקט ברודפים דוקא אלו המספרים דהיינו בראשון חמשה ובשני מאה, הוא לטעמים נמרצים כתובים אצלנו בגליון הפסוקים האלה ולא נעמיס בהם הקורא במקום הזה, והא דפ' האזינו בודאי אין ראוי לכוין להאי דהכא דהתם באומות הרודפים מיירי בדרך צרה ותוכחה כפשטי' דקרא, ואין להקשות כנזכר דכ"ש, הלא מדה טובה מרובה וכו', דזה שייך דוקא מהקב"ה לישראל בינו לבינם בדבר העומד בעצמם, שלא מן האומות, כענין נוצר חסד לאלפים וכו', אבל מהאומות לישראל בודאי מפעולות התוכחה היא זו ועונינו הטו אלה שיוכלו לשלוט בנו יותר ויותר בהיות ידם תקיפה עלינו מאשר אנחנו בהם בתקיפת ידינו עליהם, והגע בעצמך כאשר עינינו רואות בכמה מעלות כפולות ומכופלות מצירים לנו ומתאכזרים ומתפעלים עלינו לכלותינו ח"ו בכל דור ודור ממה

שנהגנו אנחנו בהם ביושבינו על אדמתניו בידינו תקיפה, שאין זה מצד כחם ויכולתם רק הקב"ה מכרנו, כמו קול נדף וכיוצא שלא נעשה בהם מעולם, והוא הדבר והוא הענין שהכתוב ההוא יפליג שם בעצמו התימה הזאת ויתרץ אותו באומרו איכה ירדוף וגו' כמתמי' וכאלו אמר וכי כך היא המדה, או וכי יתכן חשבון זה, שזהו עצמו אומרו לו חכמו ישכילו זאת, כלומר הלא זה חוץ להשגה כמי שירצה להשוות המדה, אלא שד"ז אינו לפי החשבון והמדה וזהו אם לא כי צורם מכרם וגו' כלומר שזאת הוא גזירה מלפניו ית' נמנעת מהשכלתינו וא"צ להיות כפי המדה כי אותנו מוכר ומסגיר לאומות בהפלא ופלא יורד פלאים ביום חרון אפו שיעשו המה בנו כרצונם ולא חמל וגו', ולא כן באומות להסגירם לנו כולי האי אף בשעת רחימותא עזיזא ועשותינו רצונו, ואין להרהר וכו'):

ואשבור מוטות עולכם ואולך אתכם קוממיות, שמכח העול ראשו כפוף א"כ אם נשבר העול נזקף הראש בקומה:

ואם לא תשמעו לי להיות עמלים בחקי ותורותי, לי, מה ת"ל לי אלא ר"ל במרד ובמעל, כמי שמכיר את רבו ומתכוין למרוד בו, מצאתי:

ואם" עד" אלה" וגו' ס"ת מדה לומר שמדה כנגד מדה לא בטלה (ולכן הוא רמוז בס"ת לומר דלא בטלה עד סוף האחרון וזיבולא בתרייתא):

שבע על חטאתיכם על שחטאתם בשביעיות של שמיטין ויובלות, והר"ר יו"ט פי' על שעבדתם ז' עבודה זרות כדכתיב ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות וגו' ועל שלא השגחתם בז' גאולות הכתובים בשופטים הלא ממצרים ומן האמורי וגו' ואושיע אתכם מידם, וזהו ג"כ שבע כחטאתיכם הכתוב אח"כ (ועוד יש לפרש על שעברתם על ז' גופי עבירות אשר ז' מיני פורעניות באין עליהם ושהייתם נסתים ליצה"ר אשר לו ז' שמות ע"פ ז' סוגים שמתעה את האדם בהם אשר עי"כ אתם עושים לתהו ולריק יגיעתי בשבעת הימים של בריאה שבראתי בשבילכם:

ושברתי גאון עוזכם, היא טובת הארץ, ע"ד הכתוב הלא עון סדום אחותך גאון שבעת לחם, והוא שכתוב בצדו מיד ונתתי את שמיכם כברזל וגו', שמיכם כברזל וארצכם כנחושה, ובתוכחה דמשנה תורה כתיב איפכא, ליתן את של זה בזה:

והשיבו את לחמכם במשקל, דרך בעה"ב בשני שובע נותן לב"ב לשובע ובעין יפה, ובשני בצורת הופך מדותיו ונותן לחם במשקל ובעין רעה:

והשימותי את מקדשיכם, כאן לא אמר אני כבסמוך והשימותי אני את הארץ, מפני שבמקדש ליתרון קדושתו הקב"ה לא יסייע לשוממו רק שמשיב אחור ימינו, וכן הנה זה עומד אחר כתלנו בשב ואל תעשה ולמזיקין ניתן רשות:

וזכרתי את בריתי יעקוב וגו', ג' תיבות לפני כל אחד וכן באחרונה, וכן בפסוק ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן ויגער ה' בך, לומר כי זכות האבות יעמוד לפני עצת השטן: את בריתי יעקוב, מלא בוי"ו, ה' פעמים בא בתורה כך, וכנגדן ה' פעמים אלי' חסר וי"ו, מלמד שיעקב אבינו לקח הימנו אות ו' למשכון שיבשר את בניו, כדכתיב הנה אנכי שולח לכם את אליהו, ושם הוא מלא שאז יוחזר לו משכונו (ועוד נראה לומר כי בהיות יעקב בריח התיכון המבריח המרכבה מקצה אל קצה והי' המשכן אחד, הנה על ידו מתאחד הכל כל הבריחים שהם חמשה בין הכל, לכן ניתנה לו אות ו' שהוא בדמות קו ישר, ובריח ה' פעמים וכן הוא"ו הוא אות החיבור לחבר דבר אל דבר והי' אח"ד, ולכן במילוי זה הוא בגימט' אח"ד ומובנה במבטא שלה ג"כ על החבור והקשר כי וי"ו מלשון ווי העמודים כמו ווין המחוברים בחוברת ובלולאות וניתנה לו בפרט מאליהו שהוא מלאך הברית שמחבר כל המשכן שעלה במרכבת אש מדת יעקב איש תם שנולד מהול ונאמן בברית במטה שלימה, והדברים ברורים למבין, ועוד בדרך יותר נגלה, כי יעקב מסר נפשו על התורה שבכתב המחומשה, ועל שבעל פה המשושה בסדרים הממלאים בין שניהם את השם הנכבד בה"י ו"ו, ושהם הם הברית כדכתיב כי על פי הדברים האלה כרתי אתך וגו', והדבר ידוע, והנה יעקב מילא כריסו מהם בבית שם ועבר לכן באה לו ו' ה"פ למלאות שמו במילוי והשלמת השם להיותו מלא ו' ה', ונלקחה מאליה המקנא, כי קנאת ה' צבאות תעשה זאת למלאות שמו ולמען שמו במהרה בימינו יבא ויגאלנו, אמן):
אשר לא יקריבו ממנה פי' שנפל בה מום קבוע הרי זו נפדית, משא"כ בבעלת מום עובר שאם לא קריבה עתה תקריב לאחר זמן, לא נפדית, מהר"י אורליינש:
ואיש אשר יקדיש את ביתו פירש"י מה ביתו וכו' מכאן שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, וקשה אם יתן אדם חלב או שאר איסור בקדרה של חבירו ה"נ דלא ליתסר, וי"ל דדוקא גבי מחשבה הוא דאמרינן הכי, כגון שעושה בית חבירו ע"ז, אכן תימה היאך יכול לפגל בשל חבירו וי"ל דכיון שניתן ביד כהן הרי הוא כשלו, מרבי:
אשר ציוה ה' את משה אל בני ישראל וגו':

במדבר

ובעזר אשר זבחו הוא רוח נשבר, נתחיל חומש וסדר במדבר:
וידבר ה' וגו' כאן מתחיל חומש הפקודים ומתחיל בוי"ו כדי להשלים מנין ר"ת שבתחלת ה' חומשי התורה למספר כ"א דהיינו ב' בראשית, ג' ווי"ן של שמות ויקרא ובמדבר, א' של אלה הדברים הרי כ"א שנחתם שמו ית' של אהי"ה העולה כ"א עליהם בראשיהם

(והוא הטעם שנקראת התורה תורת אמת, כי ידענו שחותמו אמת והוא הוא אהי"ה שנקרא חותמו ועולה כמספר אמת כשכופלין אותו על עצמו, אהי"ה פעמים אהי"ה כרמז הפסוק אהיה אשר אהיה, וא"כ הרי התורה חתומה בראשית בחותמו אמת ניתנה, ובא החותם הזה בראשי החומשים דוקא לרמז ה' קנני ראשית דרכו וגו' ונאמר אני נסכתי מראש) וזה שאמר הכתוב א"ך טוב לישראל, לומר שהתורה החתומה בשם א"ך כנזכר היא ניתנה לישראל לטובתם וכדכתיב ה' חפץ למען צדקו וגו', לוי:

וסופי תיבות של סופי החומשים הם אותיות מ"ם יו"ל, שהם אותיות מי"ם ל"ו, לומר שהתורה הנמשלת למים היא לאדם לקנין עצמיי לו כשילמדנה ע"ד ובתורתו יהגה וגו' וכדאיתא ע"ז בגמרא (ובא הרמז בס"ת בסוף החומשים לומר כי סוף הכבוד לבא, ולבסוף דוקא הוא שלו, דאלו תחלה נקראת כי אם בתורת ה' חפצו, ועוד רמז באלו סופי החומשים אותיות למ' יו"ם לומר כי כל החומשים כולם עד סופן ניתנו גם יחד למשה מאתו ית' למ"ם יום, ולא כתב משה אף אות אחת שלא מפיו ית', ורמז עוד בזה שגם שמונה פסוקים אחרונים כתבם משה, ובמ"ר משה כתבן בדמע):

שאו את ראש וגו' הוא פעם ראשונה שנמנו ומה שנאמר ביציאת מצרים כשש מאות אלף רגלי, לא נאמר אלא בדרך אומדנא שזהו מנין כ"ף הדמיון ולא אמר שש מאות וגו', ועוד שהרי לא פרט שם שום פרטיים רק כשש מאות אלף במכוון, ואילו נמנו שם וכי אתרמי של הי' בם שום פרטי (אבל י"ל היא הנותנת דודאי נמנו שם והי' ג"כ שם פרטיים מאות ויחידים ועליהם באה כ"ף הדמיון להורות על הנותרים שלאו דוקא שש מאות אלף במכוון הי', וכנהוג בלשון בני אדם לדבר כך), ומ"ש באלה פקודי בקע לגלגולת לשש מאות אלף וגו', הוא הוא המנין שבכאן אלא שזכרו שם לחשבון הכסף שהוצרך למשכן, וזהו עצמו לשון בקע לגלגולת כלומר בקע לכל הנמנין בכאן לגלגולתם כדכתיב הכא לגלגלותם, ולהראות חיבתן וקדושתן של ישראל דאתרמי הכי שהחשבון בקע לכל גלגולת נתכוון לצורך המשכן במכוון, אבל אין לומר שנמנו ב"פ דאיך לא פחתו ולא הותירו במנין השני, ובערבות מואב מנו הנולדים במדבר סמוך לכניסתן לארץ כי אלו מתו כולם במדבר כדכתיב ובאלה לא הי' איש מפקודי משה וגו', ועיקר הפשט נראה לרבינו בכור שור כי ע"י בקע לגלגולת ידענו מנין ישראל בכללם במנין הראשון, שלכן לא כתיב התם רק כשש מאות וגו' אבל כאן מנו כל שבט ושבט לעצמו בפרטות וכל דגל ודגל כדכתיב למשפחותם לבית אבותם שהם שני דברים אלו:

באחד לחודש, פירש"י מתוך חיבתן וכשנפלו בעגל מנאן וכו', תימה למה א"כ מנה בני לוי שהרי הם לא נפלו בעגל, וי"ל משום משא שלהם:

ואלה שמות האנשים וגו', כאן מנאן בסדר תולדתן, ובסדר הדגלים מנה גד אחר שמעון, לפי שעתיד להיות גד עם ראובן בנחלה מעבר לירדן, לכן התחיל בראובן הבכור, ואחריו שמעון כסדרן, ואח"כ גד במקום לוי, שלא נטלו נחלה, וא"ת למה לא צירף א"כ גם מנשה עמם בדגל שגם הוא הי' עם ראובן בנחלה ההיא, וי"ל כדי שיהיו בני רחל בדגל אחד, יאיר:

(ועי"ל לפי שלא הי' כ"א חצי שבט מנשה עמו בנחלה ואין לחלוק שבט א' לב' דגלים):

ואלה שמות האנשים וגו' פי' שניתנו השמות להדרש דזהו לראובן אליצור בן שדיאור, שנקרא נשיא ראובן כן ע"ש ענין ראובן שמחל לו הקב"ה על מעשה בלהה, וזה אל"י צו"ר, מה הצור הזה סובל כל הבנין כך אלי סבל עוני ומחל לי בעשותי תשובה בן שדיאור שממי למד ראובן לעשות תשובה, מיהודה שצוה להשליך תמר כלתו לאור, כדכתיב הוציאוה ותשרף, זהו שד"י או"ר, שדי לשון השלכה, ירה בים מתרגמינן שדי בימא, לשמעון שלמיאל בן צורי שדי שאע"פ שחטא שמעון במעשה זמרי בשטים נתן לו א"ל שלו"ם, מנין שהרי בדגלים סמכו לראובן אשר מחל לו, זהו בן צור"י שד"י שהשליכו וסמכו אצל צורי, הוא ראובן כנזכר בשם אליצור, ליהודה נחשון וגו', ע"ש שירד לנחשול של ים תחלה, נ' ול' מתחלפין כמו נינוס נילוס, נשכות לשכות, והוא נחשון כמו נחשול, בן עמינדב שלכך נעשה מושל ונדיב על עם ה' אלה, שזכה למלכות וזהו שנאמר בצאת ישראל ממצרים וגו' היתה יהודה לקדשו וגו' שבזכות שהיתה יהודה לקדשו, שקידש שמו של הקב"ה בים בצאת ישראל זכה שיהיו ישראל תחת ממשלותיו:

לישששכר נתנאל בן צוער, שבני יששכר יודעי בינה לעתים ויט שכמו לסבול עול תורה שנת"ן א"ל, בן צוער, שבזה קבלו עליהם כל טורח וצער, להשיב לכל ישראל ששואלין להם, וכן הוא אומר, וכל אחיהם על פיהם, לזבולון אליאב, ע"ש הברכה שבירכו אביו לומר זבולון לחוף ימים ישכון זהו אל"י ע"ש שעשו מאלונים ועצי שטים ספינות, א"ב לשון ספינה כדכתיב חלפו עם אניות אבה, בן חיל"ן, ע"ש הברכה שבירכו משה ושפוני טמוני חול:

לבני יוסף לאפרים וגו', הקדים אפרים למנשה לקיים מה שנאמר וישם את אפרים לפני מנשה, אבל בחלוקת הארץ הקדי' למנשה בעבור שחצי שבטו קבלו נחלתם כבר בטרם נכנסו לארץ, אל"י שמ"ע, ע"ש ארונו של יוסף שהיו נושאין אותו אצל ארון העדות, שזהו בן עמיהוד, כלומר עמ"י הוד"ו, שהודו של השי"ת שהוא ארונו הולכת עמו, וזהו אל"י שמ"ע, ששמע אלי וצוה עמי הודו:

למנשה גמליאל בן פדהצו"ר, ע"ש שקידש יוסף שמו בסתר באשת פוטיפר זהו גמל"ו א"ל ופדא"ו צור"ו מדינה של גיהנם שבשעה שתבעתו אשת אדונו פתחה שאול פיה נגדו. והוא שם יראת צורו נגד עיניו ורחק ממנה:

לבנימין אבידן בן גדעוני, ע"ש שיעקב הי' דן ומתבונן במה שהגידה רחל לקרותו בן אוני, כלומר מתאונן ומתגונח והולך, ונתעצם אביו וקרא לו בן ימין, שיהא בריא אולם וחזק בכח ימין, זהו אב"י ד"ן בן ג"ד אונ"י:

לדן אחיעזר ע"ש שנעשה אהליאב למטה דן א"ח ועז"ר במלאכת המשכן לבצלאל למטה יהודה שנקרא ג"כ עזר כדכתיב ועזר מצריו תהי', ושנקרא בן עמי, ע"ש שדן עמו ומלך עליהם כדלעיל ושנקרא שדי כדלעיל על שם הוציאוה וגו':

לאשר פגעיאל בן עכרן, שאשר הי"ל בנות יפות, וכל שהי' עכור ומחויב ראשו למלכות היו בנותיו מפגיעות ומבקשות רחמים מהמלך ומחל לו:

לגד אליסף שהוסיף להם א"ל ממון על ממונם, מכיון שידע"ו א"ל וקיימו מצותיו לבא לעזרת אחיהם:

לנפתלי אחירע, ע"ש נפתלי שבע רצון שארצו הוציאה פירות כרצון בעליה אח"י לשון ארץ מבורכת כענין ותרענה באחו, וכתיב בין אחים יפריא, ר"ע לשון רצון כתרגום יהא רעוא, בן עינן, שהיו עננים רבים ועיינות רבות משקים את ארצו:

אלה קרואי העדה, קריאי כתיב קרואי קרי, לומר שכל הקרואים לעדה ראוים לי' דברות ולהיות שרי עשרות (ול"נ בשביל שאלו מיוחדים וקרואים לכל דבר חשיבות וקדושה של עדה שהוא עשרה, לכן נקטעה וי"ו של קרואי ונעשית יו"ד שנקראים לכל קדושת קהל ועדה, וזהו עצמו פי' קריאי העדה, ובפ' קרח קראי חסר יו"ד ראשונה לגמרי, מפני דהתם כתיב קראי מועד ולא קריאי עדה של עשרה, עד שתהי' יו"ד ראוי' לבא בתוך התיבה, שהרי דרשו בו בפ' חלק קראי מועד שיודעין לעבר שנים ולקבוע חדשים כי כולם היו ראשי סנהדראות וידענו מקראי במסכת ר"ה שעיבור שנים וקיבוע חדשים ראש ב"ד קורא מקודש מקודש והעם עונים אחריו, זהו א"כ קראי חסר יו"ד, להורות שאין הדבר תלוי בעדה של עשרה שהם רבים רק בראש ב"ד שקורא לפניהם, ועוד כי בלא יו"ד הוי כמו קוראי שהוא לשון פועלי שקוראין מקודש החודש או השנה, לא כמו קריאי שהוא לשון נפעלים כמו נקראים דמשמע שנקראים לכ"ד שבקדושה, ובפ' פנחס אצל דתן ואבירם הוא ממש היפך מבכאן שהכתב הוא קרואי וקרינן קריאי, באשר שם ג"כ כתיב העדה שנקראין לכ"ד עדה, אבל הענין הפוך מבכאן דאינו ר"ל שנקראים לכ"ד חשיבות וקדושה של עשרה שהם עדה רק שהם הם המכונים ונקראים העדה המיוחדת

לכל רע ככתוב בצדו שם אשר הצו וגו', והם הם השני עברים נצים והם שהותירו מן המן וכיוצא בזה כמעט היו בכל רע ומחזיקים ביותר במחלוקת מכל העדה, הרי שלגריעותא הם קרואים עדה לא לשבח ולקדושה של יו"ד, לכן קרינן ביו"ד דעכ"פ לענין עדה של עשרה קמיירי שהם קרואים עדה אבל לא כתיב ביו"ד מפני שהוא לגריעותא):

ויהיו בני ראובן בכור ישראל בא ליתן טעם בזה שנמנאו ראשון דמהראוי הי' למנות יהודה תחלה שהי' ראשון במסע הדגלים, אלא מפני שזה הוא בכור ישראל:

בכר ישראל חסר ו' כתיב, כי בחללו יציעי אביו נחסרה ממנו בכורה לענין ליטול פי שנים בארץ וניתנה ליוסף:

לבני יוסף לבני אפרים, כפל מלת לבני לרמוז כי מהראוי הי' ליוסף דגל לעצמו אלא שמפני שלהיותו מלך לא טען בארון אביו ולא עסק בו לא ניתן לו דגל:

בכולן כתיב לבני חוץ מבנפתלי כתיב בני מפני שבנותיו היו מרובין מבניו, וכן רמז יעקב בברכותיו נפתלי "אילה "שלוחה "הנותן וגו' ר"ת אש"ה, וכן מטעם זה כתיב בפ' פנחס בכולם בני בני ולא לבני, משום שהרי כשמתו מתי מדבר אנשים מתו ולא נשים א"כ היו אז נשים הרבה מאד מאנשים:

איש על דגלו אי"ש בגימט' שב"ט איש לבית אבותיו ולא אשה לבית אבותיה כי היא נגררת אחר בעלה:

באותות לבית אבותם פי' באותות שמסר להם יעקב, לראובן היו מצויירים דודאים, ליהודה אריה, ליששכר חמור, לדן נחש, לבנימין זאב, ליוסף למנשה שור, לנפתלי אילה, לשמעון כלי חמס, לגד לביא שכן, לאשר עץ זית, לזבולון אניה בלב ים, לאפרים קרני ראם, מהר"ר תיט"ב:

והלוים לא התפקדו וגו' מפני כי מנינם לא הי' שוה לזה, דאלו נמנו מבן כ' ולוים מבן חודש, ותימה איך אפשר שאע"פ שנמנה להם כל זכר מבן חודש ומעלה לא הי' כי אם כ"ב אלף, בשלמא לאחר שהוקם המשכן הי' מכלה בם הארון אבל במנין ראשון איך היו כ"כ מעט, וי"ל דגם מתחלה כיון שלא היו בכלל שיעבוד לא היו ג"כ בברכת כן ירבה, (מבן" עשרים" שנה" ס"ת המ"ן כי המן נתכוין לשקול כנגד כל ישראל:

אך את מטה לוי אכי"ן ורקי"ן מיעוטין לפי שהארון מכלה בהם:

ואת ראשם לא תשא, שלא ילכו בקומה זקופה משום אימת שכינה שעליהם אלא שייף ועייל שייף ונפיק):

ואלה תולדות אהרן ומשה נקרא ג"כ ע"ש משה כיון שהוא למדם תורה:

ביום דבר ה' את משה פי' אז היו אלה ארבעתן תולדות אהרן, אבל אח"כ מתו השנים:

הבכור נדב, הבכר חסר וי"ו לפי שאמרו איזה אשה הוגנת לנו ולכך לא הי' להם בנים, ומה שמתו נדב ואביהוא מפני שכתוב במשפטים ונגש משה לבדו ולא הזקנים ואהרן ובניו ואלו עברו ונגשו כדכתיב ויראו את אלהי ישראל, לכן נגזר אז עליהם שיהיו נשרפים (ודוקא שריפה כי אש אוכלה הוא):

על פני אהרן אביהם, נראה דקאי אירישא דקרא אמה שכתוב וימת נדב ואביהוא וגו' וכמו וימת הרן על פני וגו', ג"ן:

ושמרו את כהונתם, שאפי' הלוים לא יקרבו אל המזבח ואל כלי הקודש דהא זרים הם לגבי כהונה, ר' יוסף קרא:

אשר פקד משה ואהרן נקוד על אהרן לומר כאלו הי' טעות כאן דלמשה לבדו צוה הקב"ה פקוד את בני לוי ולא כפקודי ב"י שעליו אמר לו תפקדו אותם אתה ואהרן ומשה חלק לו כבוד ונטלו עמו גם בזה, תיט"ב:

שנים ועשרים אלף, וקשה הרי בפרטן נמצאים יותר, וי"ל דבפרטן מונה גם בני לויה נקבה שנשאת לישראל ונ"מ לפטרו מפדיון הבן ולכן בפרטיהן לא אמר במקצתן לבית אבותם, דהנהו לוים מצד האם היו:

ולקחת חמשת חמשת שקלים, פי' כל הבכורות שמכאן ולהבא, וא"ת הבכורים הנולדים מאלו הבכורים העודפים מכאן ולהבא למה לא יהו פטורים מבכורה כמו הלוים הנולדים מכאן ולהבא מן הלווים שפטורים מן הבכורה, וי"ל שאין ידועים איזה הם העודפים לכן צוה הקב"ה לפדות כל הבכורות שיוולדו מכאן ולהבא, ג"ן:

ושמו בדיו, וקשה והכתיב לא יסורו ממנו וי"ל דודאי לא היו נשמטים ממנו לעולם דראשיהם היו גסים, אבל היו הולכים ובאים בטבעות עד ראשיהם בחנייתם, ובנסיעתם צוה ושמו שיהיו מהדקים אותן שלא יוכלו אז להמשך הנה והנה:

סליקא לה פרשת במדבר, ברוך שאמר אל שני קצותיו וחבר:

נשא

ובעזר מושל בגאות הים בשוא, נתחיל סדר נשא:

נשא את ראש בני גרשון גם הם לפי שהוא ראשון וגדול לבני לוי כדכתיב ובני לוי גרשון קהת ומררי והי' ראוי למנותו תחלה לולא שנמנה קהת תחלה לפי קדושת עבודתו אשר בכתף ישאו הארון ומנורה ומזבחות, לפיכך אומר כאן גם הם כלומר אע"פ שצויתי למנות קהת תחלה לטעם הנזכר מ"מ ימנו גם בני גרשון ופתח להם בזה סדר מיוחד לחשיבותם:

וישלחו מן המחנה וגו' נסמכה פ' שילוח טמאים לפרשת דגלים ומשא בני לוי דמכיון שסדרו הדגלים ושכינה ביניהם הוצרכו לזה:

אשר יקריבו לכהן לו יהי' לכהן שבאותו משמר שאין כהני משמר אחר חולקין עמו:

ולנפל ירך, חסר ו' כתיב ולנפל כדי לקרותו לנפל שהיו משקין אותה אף כשהיתה מעוברת ולא חיישינן שמא יעשה נפל כדאמרינן בפ' ארוסה מעוברת עצמן או שותות או לא נוטלות כתובה:

ואמרה האשה אמן אמן, אחד על לצבות בטן וא' על לנפיל ירך:

ולק"ח הכה"ן מי"ד האש"ה בגימט' אב"ל ל"א יק"ח מי"ד השלי"ח:

אי"ש א"ו אש"ה כי יפליא בגימט' מופל"א סמו"ך לאי"ש מיי"ן ושכ"ר יזי"ר בגימט' ה"ו שמשו"ן ב"ן מנו"ח:

כ"י יפל"א בגימט' בב"ל אונ"ס:

מאשר חטא על הנפש פי' שהי' באהל אשר על נפש המת כאשר הוזהר בסמוך על נפש מת לא יבא, זהו לשון על, הר"ר יאיר:

ד"א מאשר חטא, לשון חסרון כמו קולע אל השערה ולא יחטיא ודומהו, ופירושו שציער וחיסר נפשו מן היין, ג"ן:

ובפ"ג דנזיר אמרו מזה ק"ו על היושב בתענית שנקרא חוטא דהשתא זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכ"ד עאכ"ו. והקשה הר"ר אליעזר ממיץ דהא איכא למפרך מה לנזיר שסתם נזירות ל' יום אבל זה אינו יושב בתענית אלא יום א', וי"ל דמ"מ איכא ק"ו דבתענית צערי' טובא:

גדל פרע, פירש"י ואין פרע אלא ל' יום, וקשה הא אמרינן התם סתם נזירות ל' יום כדכתיב קדוש יהיה גדל וגו' יהי"ה בגימט' ל' ול"ל א"כ יהי' כיון שאין נקרא גידול שער בפחות מל' יום:

כה תברכו את ב"י אמור להם תרגומו כד יימרון להון, מכאן שאין כהן עובר בעשה אם אינו עולה לדוכן אא"כ אומרים לו לעלות ומסרב ואינו עולה ובמדרש יש שמכאן דכתיב אמור להם שהש"ץ מקרא את הכהנים כל תיבה ותיבה וקורא תחלה כהנים אבל לא לכהן אחד כמשמעות אמור להם, לרבים דוקא:

כה תברכו, שמעתי שבספרים מדוייקים כתיב כוה מלא בוי"ו ע"ש שהכהנים יעשו ידיהם כמין חלון ע"ש מציץ מן החרכים, זהו כוה מלשון וכוין פתיחן לי' וגו', מהר"ר אהרן הצרפתי:

אמו"ר לה"ם בגימט' וחז"ן יאמ"ר אמור מלא כדי שיהי' בגימט' זמר לומר שמנגנין אותו בנעימת זמר, ד"א מלא ו' כנגד ו' ברכות, יברכך, וישמרך, יאר, ויחנך, ישא, וישם לך שלום:

לה"ם, בגימט' כה"ן, (והוא רמז שכהן יחידי העולה לדוכן לא יקראנו הש"ץ תחלה כהן דזהו רמז המספר כאלו הי' כתוב אמור כהן כלומר שהכהן יחידי הוא יאמר מעצמו ולא שיצונו הש"ץ תחלה לומר כמשמעות פשוטו של אמור להם שהוא הוראה לש"ץ לקרות כהנים כנזכר לכן כשנעשה לה"ם למספר כה"ן הרי משמעות זה בטל, ומשמע כהן אמור), סיים ברכת כהנים בשלום משום דאמרינן בשלהי עוקצין אין לך כלי מחזיק ברכה אלא השלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, גן, מרבי:

כה תברכו, ותימה מאי נ"מ מברכת כהנים, דלמאן נינהו אי לצדיקים לא אצטריך דכבר כתיב אם בחקותי תלכו וגו' ובאו עליך כל הברכות, אם לרשעים הרי נאמר עליהם ובאו עליך כל הקללות, וי"ל דנ"מ לצדיקים לענין שלפעמים יש מי שלפי מזלו ומערכתו דבקין בו הקללות שמקללין אותו זולתו ומתקיימי' בו אף אם הוא צדיק והמקלל רשע, לכן יקדמו לו ברכת כהנים שלא ישלטו בו אח"כ קללות הרשעים, מצאתי:

(ול"נ דודאי נ"מ לצדיקים כפשטי' דעכ"פ צריך התעוררות בתחנונים לעורר כח ברכות עליונים ולכן אמר כה תברכו וגו' והדר ואני אברכם, ועוד דנ"מ דעי"כ שניהם מתברכין מהש"י המברך והמתברך כדכתי' ואברכה מברכך שהכהנים גם הם מתברכים וכדעה האחת ברש"י ז"ל על ואני אברכם):

ושמו את "שמי ר"ת למפרע שא"ו, על שם שאו ידיכם קודש וברכו את ה' (והרמז לדעתי בא בר"ת מפני שבתחלה ישאו ידיהם קודם שמברכין הברכה שלפניה, זהו ג"כ שאו ידיכם קודש תחלה והדר וברכו את ה' ואע"ג דבכל המצות צ"ל הברכה עובר לעשייתן, הוא הוא דנשיאת הידים לא הוא מהמצוה אלא לברך את ב"י הוא הוא המצוה וא"כ שפיר עובר לעשייתן הוא, רק שטוב יותר לישא הידים תחלה לכונת הורדת השפע מן העשר, גם להכין עצמו תחלה לכך, כי לכ"ד צריך הכנה תחלה וכ"ש לדבר קדושה כזו, ומה שבא הרמז למפרע הוא ללמדנו עוד שיהיו פני הכהנים תחלה על היכל ה' ואח"כ כשקורא הש"ץ יסבו בלכתן ויהפכו פניהם למפרע וישאו את ידיהם, לכן נרמז אותיות שאו למפרע שנשיאה תהי' כשהופכי' את פניהם למפרע, וממילא שמעינן שמתחלה יהיו פניהם שלא אל המברכים, והכל כאשר אנו נוהגים ומכאן אנו למדין):

ויהי ביום כלות משה, נסמכה פ' חנוכת המזבח לברכת כהנים לומר, יבאו ישראל שהתנדבו ט"ו דברים ועשו מהם המשכן ויקבלו ברכת כהנים של ט"ו תיבות:

כלת משה, פירש"י בצלאל וכל חכם לב עשו את המשכן ותלאו הכתוב במשה לפי שמסר נפשו עליו וכו' וקשה הא מיירי הכא בהקמת המשכן ומה לבצלאל וכל חכם לב לזה הרי משה הקימו ופרקו וחזר והקימו כפי' רש"י עצמו בסמוך, מהר"ר יעקב:

(ול"ק כלל דרש"י דקדק מדזכר הכתוב כאן ההקמה שעשה משה ולא כל העשיי' שנעשית ע"י בצלאל וכל חכם לב לא נזכר כלל והכי הול"ל ויהי ביום כלות המשכן והקמתו כדי לכלול גם העשיי' אלא ודאי דנקט של משה לבד כדי לתלות בו):

עגלות צב, פי' נפוחים במפח הכסוי שענינו רכב עגלה המכוסה כעין שרוכבין בו שרים ושרות, וכן תרגומו כד מחפיין וכפירש"י והי' זה לכבוד כלי הקודש והקדשים, והנה הוא מלשון הצב למינהו וכמו לצבות בטן, וכן בצבים ובפרדים, ד"א צב לשון מעמד כמו מוצב ארצה, וענינו שיכולין לעמוד על עמדם ולא תשברנה ממשאם, (ד"א צב כמו צבא ופי' עגלות הצבא בל"א הע"ר וועגין שעושין אנשי הצבא כמוהם להוליך בהם כליהם ומשאיהם ומאכלם):

וקרבנו, וי"ו יתירה שאותו היום ראתה אלישע בת עמינדב ו' שמחות ובתוכם שאחיה נחשון נשיא ובכולם כתיב נשיא חוץ מבנחשון למטה יהודה מפני שיהודה הי' תופס במדת ענוה ולא נהג עצמו בנשיאות וכדכתיב ישב נא עבדך תחת הנער, (ואני אומר מפני גדולתו הגדולה מזו המוכנת לו דהיינו המלכות לא נכתב לגבי שבטו נשיאות, ובזה גם ייתור ו' מתיישב מ"ש וקרבנו אשר גם התיבה בכללה מיותרת דהיל"ל ויהי המקריב ביום הראשון נחשון בן עמינדב למטה יהודה, קרבנו קערת כסף וגו' כדכתיב בכל הנך, ול"ל תרתי את קרבנו וקרבנו, אלא שרמז בזה תוספות קירוב והקרבה אשר מיוחדת לו לבדו מכל זולתו שהוא נקרב גם למלכות בשביל שקירב א"ע אל השי"ת וקידש שמו בפרהסיא ושלכך נתקרב בשמו כל שם בן ד' כולו):

שלשים ומאה משקלה נגד משה שילדתו יוכבד בת ק"ל שנה:

שבעים שקל נגד ע' סנהדרין:

בלולה בשמן נגד מרים שנבללה ברוח הקודש:

(כף אחת עשרה זהב ומלאה קטורת נגד אהרן אשר כפו וידו לבדה מקרבת הקטרת לכן עשרה זהב כי יו"ד נקראת ע"ש יד ושם כדאיתא באותיות דר"ע, לכן דוקא זהב העולה כמנין י"ד וכמנין וד"י זה"ב:

פר אחד איל אחד כבש אחד שעיר עזים אחד נגד ד' חלקי השבטים אשר מארבע אמותם וכנגד ד' האמהות:

ולזבח השלמים בקר שנים נגד אדם ונח שנוצרו ונולדו שניהם שלמים ותמים ואין להאריך לכוון כלל הדברים ובאמת נכונים המה במעט העיון):
אילים חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה נגד אברהם יצחק ויעקב שקיימו שלשתם כל הכתוב לחיים בה' חומשי התורה:
ויהי ביום עשתי עשר, פי' ע"ד שתי עשר ולא עד בכלל, ד"א לשון אולי יתעשת, אבדו עשתונותיו, כלומר לחשוב חשבונות שעתה מתחיל להוסיף חשבון נוסף על עשרה דהיינו אחד עשר שהוא הראשון המתחיל להיות בו מותר על חשבון עשרה, זהו עשתי עשר שבכאן מוסיפין חשבון על עשרה:
ובבא משה וגו' פי' דאלו כשהוא בחוץ כתיב וידבר אליו מאהל מועד לאמר כאדם שעומד מחוץ לבית ושומע קול מתוכו אינו יודע במכוון מאיזה מקום שבאהל הקול בא, אבל בבאו אל אהל מועד הבין והרגיש שהקול בא מבין הכרובים:
מבין שני "הכרובים ר"ת מש"ה, שהי' משה שקול ככרובים של מעלה (ולכן באו האותיות בר"ת לרמז שחשוב הוא ככרובים הראשיים העליונים לא לבד כאלו שעל הכפורת או שחשוב הוא יותר מהם והוא בראשם):

בהעלותך

פרשת בהעלותך
ובעזר ה' קויתי לישועתך, נתחיל סדר בהעלותך:
בהעלותך, נסמכה פרשת נרות לחנוכת המזבח וע"ז סמכו בית חשמונאי לתקן נרות בחנוכה:
את הנרות, הכלי בית קבול הנקראים נרות עליהם אמר בהעלותך אותן שהכהן הי' מטלטלן ומעלה אותן בעת ההדלקה לקובען במנורה כי אינן מגוף המנורה, דלכך כתיב עד ירכה עד פרחה מקשה היא לאפוקי הנרות שאינן מחוברות ומעשה מקשה, ואל"כ מה לו להזכיר כאן בענין ההדלקה ירכה ופרחה:
אל מול פני המנורה וגו' לפי פשוטו יש לפרש שזהו השלחן שהוא מול פני המנורה כדכתיב ושמת את המנורה נוכח השלחן וא"כ הרי כל ז' הנרות היו פונים נכח השלחן, הר"ר מאיר:
והעבירו תער, פירש"י בשם ר' משה הדרשן מפני שנתנו כפרה על הבכורות שעבדו ע"ז והיא קרוי' זבחי מתים וכו', וקשה נהי דע"ז קרוי' מת מ"מ עובדיהם לא מצינו שקרוים

הכי לכן י"ל דבספרי דרשו בשעה שעשו את העגל נעשו מצורעים כדכתיב כי פרוע הוא ולכך אלו שניתנו תחתיהם הוצרכו לתגלחת כמצורעים:

מצאתי:

ולא יעבוד עוד, פירש"י עבודת משא בכתף וכו', הקשה הר"ר יעקב א"כ למה גם בני גרשון ומררי לא נמנו אלא עד חמשים הרי הם לא עבדו במשא הכתף וא"כ הם אינם נפסלים בשנים, ועוד הא אמרו בפ"ק דחולין יכול אף בשילה כן, פי' שינהוג פסול שנים ת"ל לעבוד עבודת עבודה ועבודת משא, לא אמרתי אלא בזמן שעבודה בכתף, הרי משמע דבזמן עבודת משא אף שאר עבודות פסולים בשנים. ועוד הקשה הר"ר חיים על מה שפירש"י אבל חוזר הוא לנעילת שערים ולשיר וכו' דמשמע לקול אינן נפסלים בשנים וכן איתא בספרי והאמר בפ"ק דחולין ה"מ באהל מועד משמע שם דבאהל מועד אף לקול נפסלים, ותירץ דלא גרסינן לא בספרי ולא ברש"י לשורר, מרבי:

בחדש הראשון, פירש"י ולמה לא פתח בזו מפני שהוא גנותן וכו', וא"ת מה גנאי יש שלא הקריבו פסחים במדבר הלא תלאו הכתוב בביאתן לארץ וי"ל דודאי גנאי הוא להם דאם זכו היו נכנסין בשנה שניה לארץ ועושין פסחיהם בכל שנה ושנה, ג"ן:

ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם דהיינו לנדב ואביהוא וי"מ למת מצוה דהיינו אותן שנשאו ארונו של יוסף:

אש"ר הי"ו טמאי"ם בגימ' למת מצוה:

ויהי ולא כתיב ויהיו לשון רבים כי לא הי' רק מישאל לבדו לנדב ואלצפן לבדו לאביהוא, ד"א ויהי יחיד נדחה ואין צבור נדחין:

בדרך רחוקה, נקוד על ה"א ע' לעיל פ' וירא אצל נקוד על אין:

ויש אשר יהי' הענן ימים מספר וגו', סותם ואח"כ מפרש, דהיינו ויש אשר יהי' הענן מערב עד בוקר וגו' או יומם ולילה וגו' או יומים וגו' כל אלה פירושו דקרא קמא הוא, או יומם ולילה וגו' פי' או יומם או לילה כמו אביו ואמו שפי' או אמו, ונ"מ שלפעמים הי' ג"כ הענן על האהל יומם לבד ואח"כ נעלה באופן שנסעו אז בלילה, כי ע"כ גם בלילה הי' לפעמים מסע כדכתיב ואש תהי' לילה בו לעיני כל ישראל בכל מסעיהם ולא כתיב בכל חנייתם מכלל דגם בלילה נסעו:

עשה לך שתי חצוצרות וגו', בתנחומא איתא לך לצרכך כדי שיתקעו לפניך כמלך וכשמת משה נגנזו ולא הי"ל במה לאסוף את ישראל, וראי' לזה כשצרו על יריחו לא מצינו להם כ"א שופרות, ותימה דבסמוך כתיב כי תבאו מלחמה בארצכם וגו' והרעותם בחצוצרות וגו' והרי בשעת ביאתם לארץ לא היו חצוצרות, וי"ל דבספרי אמרו וכי תבאו מלחמה

בארצכם במלחמות גוג ומגוג הוא מדבר, א"נ של משה נגנזו ואחריני הוו להו (ובירושלמי) אולי הוראת שעה היתה לתקוע בשופרות):
מאסף לכל המחנות, פי' מפני שהוא אחרון, וכל שנסוג אחור ומתעכב על איזה דבר הוא מתעכב עמו ומאספו, זהו מאסף לכל המחנות, שהוא מאסף לכל השבטים ואין אחר מהשבטים מאספו, ג"ן:
אל נא תעזוב אותנו כי על כן וגו', פי' שמה שלא בקשנוך עד עתה הוא על כן כי ידעת חנותינו במדבר ולא הי' לנו במה להטיב לך, כי אנחנו בעצמנו מהנסים והגבורות שעשה לנו המקום חיינו ואכלנו, אבל עתה נוסעים אנחנו וגו' והטבנו לך כי יהיה בידינו לכבדך, והיית לנו לעינים, פי' למראות העין, כי כל הרואה יעיד ויאמר לא לחנם עזב יתרו כל ארצו וגדולתו אם לא הי' רואה טובתו של הקב"ה וגדולתו שעושה עמהם:
ד"א והיית לנו לראש, כמו על אבן אחת שבעה עינים, שפי' שבעה ראשים, כלומר וכדי למהר בנין בהמ"ק, והר"ר יוסף פירש והיית מאיר עינינו בעצתך הנכונה כמו שמע בקולי איעצך וגו', ד"א להורות לנו עינים ודרכים כי אתה יודע מבואן ומוצאן, הר"ר אליעזר:
ויהי בנסוע וגו', הנו"ן הפוכה, לומר כי נסעו והלכו אחור ולא פנים שלולא שחטאו היו נכנסין לארץ בג' מסעות, תיט"ב:
ועוד לפי שחטאו לא עברו אז הירדן שרחבו נ' אמה לכן הנו"ן הפוכה:
ד"א עשה סימניות לומר שאין זה מקומו רק לעיל אחר ונסעו הקהתים והקימו את המשכן עד בואם, לכן היא הפוכה לאחוריה להשתוקק לעמוד אחר המ"ם של בואם כמו מקומה באלפ"א בית"א, והשניה הפוכה להסמיכה לונסע דגל מחנה ואז יהי' נו"ן מלאה ואח"כ ס' ע' כי אם תשים נ' אל ונסע יהי' נו"ן ס"ע ויהי' א"כ ג"כ כפי סדרה באלפ"א בית"א:
בנס"ע בגימט' יעק"ב כי צורתו חקוקה בכסא והרי המרכבה והשכינה נוסעים עמהם:
ובנחה, כתיב בה"י יתירה על ה' דברים שחנו ונחו בכל עת החניי', דהיינו ד' דגלים, ומחנה שכינה שהוא הארון והלוים באמצע:
ויהי בנסוע, אמרו רבותינו שזהו ספר בפ"ע ולכך י"ב תיבות בפסוק כמו בפסוק ולכל היד החזקה שהוא סיום ספר לעצמו [התורה] לומר שזהו ספר לעצמו כמו משנה תורה, וא"כ ז' ספרים בתורה ע"ד חצבה עמודיה שבעה, ולכן ז' תיבות בפסוק ובנחה, ועוד משום דמיון פסוק בראשית, לומר שגם זה לעצמו כספר בראשית:
כמתאוננים פי' כאוננים, לשון אנינות שהתאבלו על שהקב"ה רצה להכניסם לארץ מהרה כפירש"י לעיל בסמוך, ודאגו ממלחמות כי קטני אמנה וקצרי רוח היו:

ותאכל בקצה המחנה, פי' ר' שמעון בן מנסיא אומר בקצינים וגדולים שבהם והן הסנהדרין, ולכך אמר דוד ותבער אש בעדתו ועדה זו סנהדרין:
את הדגה, בפרק בתרא דיומא פי' שהזמין להם הקב"ה דגים בכליהם וקשה מה ענין זה אצל אבטיחים וקישואים, ותירץ מהר"ר משה לפי שהנילוס הי' משקה השדות וחוזר לו ונשארו דגים בשדות וגנות של קישואים ואבטיחים:
כטעם לשד השמן וכתיב כצפיחית בדבש. דקודם שנידוך הי' כצפיחית ולאחר שנידוך כטעם לשד השמן, לשד השמ"ן אותיות משנ"ה, שטעמו הי' כפול כלשד, פי' רי"ח:
בוכה למשפחותיו, פירש"י ורבותינו אמרו על עסקי משפחות, על עריות ותימה א"כ בשעת מתן תורה כשנצטוו על העריות הי"ל לבכות, וי"ל שלא רצו לערבב השמחה אז (ולי נראה דדוקא עתה שהתאוו תאוה במאכל ומשקה משם נפרדו ונכנסו לסוג הב' של התאוה שהוא המשגל:
כי תאמר אלי כלומר כי לולא שאמרת לי הייתי בורח לי:
ואל אראה ברעתי פי' שמוטב למות מיד כאחד מלהיות מתנונה והולך בידם, ג"ן:
(וזהו ג"כ הרגני נא הרוג, שאמר הרגני, אבל באנא ומטו נא הרוג, כלומר מהר ועתה תיכף כי נא הוא לשון מהר כרבים חבריו, ותרגומו כען כלומר שיברור לו מיתה יפה למות מהר וזהו אם מצאתי חן בעיניך. והטעם ימשך בנגינתו תיבת נא לתיבת הרוג):
ויאמר משה שש מאות אלף רגלי וגו', תימה היאך עלה ע"ד משה שאין סיפוק בידי שמים כביכול, ורבינו נסים גאון פי' שיטת הפסוקים כך, שש מאות אלף רגלי וגו' כלומר בודאי אם בהיותם אלף פעמים כאלה יש יכולת בידך אבל אתה אמרת הדבר בריתחא וכעס כדכתיב עד חודש ימים עד אשר יצא מאפכם ואמרת ליתן להם כזאת ביום א', וע"ז אמר הצאן ובקר ישחט להם, להם דייקא כלומר מצדם ימנע, כי איך יספיקו לשחוט ולהזמין להם ביום א' על חודש ימים, והשיב לו הקב"ה היד ה' תקצר וכמו שזה בידי כן בידי שיתקיימו דברי, וזהו ויטש על המחנה וגו' שלא היו צריכים אפי' להושטת יד, כך שמע הג"ן מפי מהר"ר משה בר שניאור ז"ל, ויש לפרש בענין אחר דבניחותא קאמר משה הצאן ובקר שאלו ודאי ישחט להם וכן אם דגי הים שאלו ודאי יאסף להם, אבל הם לא מאלו שאלו, כי אם בשר עוף מה שאינו בידי להגיעם, והשיב השי"ת על שאלתם היד ה' תקצר וכו' סבורים היו הם שאין יכולת בידי עד שלכן שאלו דוקא כזאת, וח"ו לא עלה ע"ד משה לדבר סרה עליו ית', ד"א שבשר תאוה נאסר להם, ותמה משה הלא אין לנו אלא ג' כהנים בעולם אהרן ושני בניו ואיך יספיקו אלו לשחוט להם, וככה בדוגמא זאת

אם כל דגי הים יאסף להם שאפי' לאסיפת דגים לבד לא יספיקו ג' אנשים, ואמר הקב"ה היד ד' תקצר שאתן להם בשר אשר אין בו צורך לכהנים, וזהו ויגז שלוים, מהר"ר מש"ה: (ד"א שכל כונת משה היתה לומר כי בעלילה הם באים, וזהו הצאן ובקר ישחט, פי' גם אם תתן להם כל צאן ובקר שבעולם לא יספיק להם, כי אז יפנו לבקש תואנה אחרת כגון דגים, וכן אם כל דגי וגו' בתמי', וכי בזה תנוח דעתם, וכי לא יוכלו עוד אח"כ לבקש ד"א וכן לעולם לא יספיק להם כי מכוונים הם להמריד, וזהו הצאן ובקר ישחט להם כלומר וכי תכליתם לשיהא נשחט להם צאן ובקר לא זו הדרך דרכם וכונתם, וזהו שש מאות אלף וגו', ואתה אמרת וגו', אבל הם אינם מתיישבים בזה כי לעולם יבקשו עוד תואנה כנזכר, והשיב הקב"ה היד ה' תקצר, וכל שישאלו זא"ז הכל הייתי נותן כדי שלא ימצאו אחרי מאומה, אבל באמת והבשר עודנו בין שיניהם וגו', שלא הספיק להם בכדי שישאלו דבר אחר עוד עד שלקח מהם נקמתו ית'):

ויגז שלוים, נראה לרבינו בכור שור שזהו אותו שליו הנזכר בפ' בשלח, רק דאיידי דאיירי התם במן נקט נמי שליו, וע"כ אנו צריכים לומר כן דאלו הי"ל שליו כבר איך תמה משה הצאן ובקר ישחט אלא שהוא הוא:

אלדד ומידד הם בני עמרם מאשה אחרת, שכשנתן הקב"ה התורה פירש מיוכבד שהיתה דודתו ונשא לו אחרת והוליד ממנה את אלו:

אדוני משה כלאם וקשה למה הקפיד יהושע כ"כ, וי"ל לפי שכל הנביאים נבאו באה"מ ונטלו רשות ממשה שנאמר ולקחת אותם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך והם לא נטלו רשות, גם היו חוץ לאהל מועד, והשיב משה מי יתן וגו' בין באהל מועד בין חוצה לו רק יקל מעלי המשא:

הבשר עודנו בין שיניהם פי' אחר שהספיקו כולם לאכול ממנו כדי שלא יאמרו מבלתי יכולת ה' להספיק כולם נגף אותם:

ראיתי במדרש תהלים שהרג השמנים והבריאים שבהם שאותן שאלו שלא כהוגן מתוך כרס מלאה. אבל הכחושים עשו להבריא א"ע, ג"ן:

(לפ"ז אמר הבשר עודנו בין שיניהם על בשר גופם בעצמם כלומר אלו שהיו כבר בעלי בשר ושמנים שאלו ומכאן לקחו המדרש):

ותדבר מרים ואהרן הקדים אותה לפי שהנשים דברניות הן והיא החזיקה בדבר יותר:

על אודות האשה הכשית וגו', פי' הר"ר אהרן שאמרו למה פירש ממנה בשביל שהיא כעורה, הלא היתה כן כשנשאה ולמה לא הניחה, מתחלה סבור וקבל, זהו כי אשה כושית לקח, שגם זה מדבריהם שאמר הלא כושית לקחה וא"כ יחזיקנה, והג"ן מפרש

שאמרו שע"י שנתגאה ממה שנדבר עמו הש"י לקח אשה כושית אשר לא מבנות ישראל היתה שהיו בנות ישראל בזויות ושפלות בעיניו ובחר לו בבת מלך כוש:
הלא גם בנו דיבר וגו', ולא נתגאינו בכך, ונראה דלא על צפורה אמרו כך דאותה לקח באונס הבריחה כי בורח הוא מחרב פרעה, אבל כשמתה צפורה לקח לו אחרת לשירות לא לתשמיש שהרי אף מצפורה פירש ואותה היתה מזרעו של חם כדכתיב ובני חם כוש וגו', עבד עבדים יהי', ולפי שהיתה מזרעו של חם דברו כך, תיט"ב:
הרק אך במשה דיבר, הרי תרי מיעוטין ואחריהם ריבוי הלא גם בנו וגו' מכאן שאין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות ומ"ש שאין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט הוא מדכתיב גם לי גם לך לא יהי' גזורו, שאחר ב' גמי"ן הריבויין אמר לא יהי', למבין:
ענו מאד, חסר יו"ד כתיב לדורשו ענו לשון עניה וצעקת קול כמו ויען, כלומר ענו ואמרו כולם שהוא עניו מאד, ד"א כדי שיהי' מספר סופי תיבות של ה' חומשי תורה העולים קכ"ו כמנין ענו חסר (והתכלית לומר שאף שידע התורה כולה עד סופה והיא נקראת תורת משה על שמו עם כ"ז התעניו מאד:
ד"א ידוע שכל התגאות האדם יבא מצד דברים רוחניים והנפש שבו, כי איך יתגאה מחומרו וגוש עפר רימה ותולעה, והנה בשותפות הקב"ה ואב ואם יש חלק אלקי ממעל י' דברים רוחניים, ראית העין ושמיעת האוזן וכו', והוא בענותנותו התענוו מאד עד כאלו חסרו לו כל העשרה דברים הרוחניים, כאלו לא היו בו כ"א חומר עכור לבד לכן כתיב ענו חסר יו"ד):
פתאום, פי' שלא יאמרו משה הי' קובל עליהם להקב"ה כי הוא לא רצה לתבוע עלבונו:
פה אל פה, לא כן בשאר נביאים דלא כתיב בהם וידבר ה' אל פלוני, אף שכתוב ויהי דבר ה' זהו ע"י מלאך ושליח. הר"ר אליעזר:
בכל ביתי נאמן הוא, לא שנאמן מלגנוב דאטו כסף וזהב יש שם, אלא נאמן רוח מכסה דבר מלגלות לישראל דברים שלמעלה כיחזקאל וישעי' וכיוצא שהגידו לרבים כל מה שראו למעלה רק לאהרן הגיד בחשאי וסוד נעלם, ולישראל אמר דרך כלל והעלם ראיתי מה שאין האוזן ראוי' לשמוע, אלא תדעו כי ה' אלהינו הוא ה' אחד ואין בלתו, הר"ר יעקב:
אדבר בו פי' בקרבו כמו רוח ה' דבר בי, שרוח הקב"ה הוא בתוך האדם והוא המודיעו דברי הש"י ושייך בי' שפיר דבור:
אל נא תהי כמת פירש"י שאם אינך מרפא לה מי מסגירה וכו' עד וזהו אשר בצאתו מרחם אמו, פי' שכן יש בספרי, קטן שנולד מצורע מבטן אמו אין לו טהרה עולמית

לפי שאין יכולים לקיים בו והסגיר והוי כמת, א"כ ה"נ כיון שאין אנו יכולים לקיים בה והסגיר הוי נמי כמוהו ואין לה רפואה, אבל מ"מ באמת הוי זה צרעת שי"ל רפואה בתשובה ותפלה שמועילין לו כיון שבא על החטא כמו באבימלך והקשה מהר"ר חיים שכיון שאין מי שיסגירנה הויא טהורה גמורה כדאמרינן בחולין טומאה וטהרה ביד כהן אם אין הכהן רוצה לטמא טהור, ותירץ דה"פ מאחר שהקב"ה אמר תסגר כבר צריכה עכ"פ לטהרה שהקב"ה כהן הוא כדאי' בסנהדרין ואמר הקב"ה כיון שאני טמאתיה אף אני מטהרה אחר ז' ימים, זהו ואחר תאסף, מרבי:

ד"א אל נא תהי כמת, שלא תהי' כולד היוצא מחוסר אבר ובעל מום מרחם אמו והכל מבקשים עליו רחמים שימות:

והעם לא נסע עד האסף מרים שלא נעלה הענן מפני כבודו של משה, ולפי המדרש שהי' הענן בזכות מרים הדבר פשוט שלא נסעו:

לא נסע שהיא המתינה למשה על היאור שליש שעה לכן הוצרך ישראל להמתין לה ז' ימים שהם קס"ח שעות שעולים תק"ד שלישי שעה כי מדה טובה מרובה על אחת ת"ק, הר"ר אליעזר:

סליקא לה פרשת בהעלותך, ברוך צדקתך צדק לעולם ותורתך:

שלח

ובעזר הוריד עינו כעין הבדולח, נתחיל סדר שלח:

שלח" לך" אנשים" ס"ת חכ"ם לומר באותה שעה היו כולם חכמים וחשובים (ונרמז זה בס"ת הפך הסברא שכיון שמתחלה היו כן ראוי הרמז לבא בר"ת בתחלה, אלא מפני שרמז שלא היו כהחכם עיניו בראשו):

כל נשיא בהם, פי' לכל נשיא קח א' משבטו, זהו בהם, לא שישלח הנשיאים עצמן, שהרי לעיל זכר שמות הנשיאים בפ' במדבר, ולא הן השמות שזכר כאן, ועוד דאמר לקמן כולם אנשים ולא אמר כולם נשיאים (ואדרבא אנשים הוא הפוך וערבוב אותיות נשאים, וחסר, לומר כי היו חסרי ומהופכי נשיאות, ומה שתלה הדבר בנשיאים לומר עוד כל נשיא בהם ולא הספיק לו איש אחד איש אחד למטה לבד, היינו משום שילכו בכח נשיאיהם וכאלו היו צריכים הנשיאים להלך בעצמם וכבודם, רק שכ"א שולח את זה תחתיו ולעשות שלוחו של אדם כמותו כולי האי ואולי יעמדו בכשרותם בשומם זאת על לבם, או שיאמר שגם השלוחים האלה היו ראוים להיות נשיאים אז, זהו כל נשיא

בהם, כלומר כ"א ראוי להיות נשיא, אבל בהם, כלומר שבאמת היו בהם ר"ל בכלל העם ולא היו באמת נשיאים נבדלים לעצמם):
כולם אנשים, פי' רש"י לשון חשיבות כי באותה שעה כשרים היו, וקשה והא כתיב לקמן וילכו ויבאו ופירש"י מקיש הליכתן לביאתן וכו', וי"ל דמשה טעה בהם והי' סבור כי כשרים היו באותה שעה:
למטה אפרים, תימה למה סדרו במקום זבולון, וי"ל שלא רצה שילכו בני רחל לעצמן כ"א כולם בחבור א' גם יחד:
למטה יוסף למטה מנשה גדי וגו' וקשה דבכ"מ מייחס את אפרים על יוסף לומר למטה יוסף למטה אפרים וכאן על מנשה, וי"ל כי בכאן המשולח ממנשה תפס אומנת יוסף אביו והביא דבה משא"כ בהושע בן נון למטה אפרים:
להושע בן נון יהושע פי' כבר מיד שנעשה משרת לו ומצא חן בעיניו שינה את שמו לעילוי כאשר עשה הש"י לאבות, וכן פרעה ליוסף ונבוכדנצר לדניאל וחבריו ולא שקרא כן עתה כדעת רש"י, ומה שלא שלח משה ג"כ איש א' ממטה לוי משום דלא הוטל עליהם לרגל את הארץ כיון שלא נטלו חלק בה, ג"ן:
יהושע. פירש"י יה יושיעך וכו', וקשה מכיון שידע שיחטאו למה שלחן, וי"ל שהעם החזיקו עליו לשלוח כדכתיב במשנה תורה ותקרבון אלי כלכם וגו':
וישלח" אותם" משה" ס"ת חמ"ה לומר כי יכנסו בחמה לעיר (ורמז זה דוקא בס"ת להורות על משפט זה שיהי' בסוף דהיינו שיכנסו עכ"פ בכי טוב, דאע"פ שכמו כן ראוי לצאת בכי טוב מ"מ ביציאה אין משפט זה נוהג לעולם דביציאה ראשונה שמביתו א"צ, דבקרוב למקומו הוא בקי ורגיל וניכר לכל באופן שאין לו לירא שם לא מלסטים ולא מחיות רעות ולא מקוצים וברקנים ופחתים ולא מכלום, דזהו לדעת הענין שהקדימו בגמ' הכניסה לומר לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב, הזכירו הכניסה תחלה אשר הרגישו בזה התוס' שם וכמעט כל המפרשי'. אלא משום דבכניסה דוקא צריך אזהרה לכל כניסה וכניסה אפי' ראשונה שהרי היא עכ"פ בריחוק מהלך יום מביתו אשר כבר גם שם אינו בקי להזהר אבל ביציאה אין הזהר אלא בשל יום שני ומשם והלאה, הרי כי כניסה המחויבת להזהר קדמה ליציאה המחויבת, וגם שבזה הסדר סמך הכניסה למלת לעולם לומר לעולם יכנס וכו' לאפוקי ביציאה לא יאמר לעולם ומטעם הנזכר, והנה כ"ש שבמרגלים לא הי' שייך הזהר ומורא ביציאתם הראשונה לכן רמז אותיות חמה בס"ת להזהירם ביותר על סוף היום שהוא כניסה ראשונה וכן על יציאות שלבסוף כלומר שאחר כניסה זו לא על יציאתם מן המחנה מתחלה:

עלו זה בנגב פי' בארץ נגובה ויבשה כמו כאפיקים בנגב, וסוף המקרא מכריח שאמר ועליתם את ההר, כלומר שאמר שאל ילכו דרך המלך לעלות במסילה פן יפגעום האויבים רק דרך מדבר הרים וגבעות ילכו:

חמת" ויעלו" בנגב" ויבא" ס"ת אבו"ת למפרע לרמז שהלך להשתטח על קברי אבות (ונרמז בס"ת ולמפרע לרמוז שהולך להתפלל שאל יהא ניסת לעצת מרגלים להביא דבה לבסוף בשובם וחזרתם לאחוריהם ושיהא נהפך הוא הפך דעתם כאשר עשה כדכתיב ויהס כלב וגו'), ולפשוטו אמר ויבא בלשון יחיד אף שהיו רבים מפני שהיו אורבים והמארב נקרא תמיד לשון יחיד דכתיב האורב קם מהרה וירוצו וגו' וכן הרבה:

שבע שנים נבנתה וגו', כלומר ואעפ"כ עדיין נמצאים בה בני ענק הראשונים ובא הכתוב להכחיש בזה את דברי המרגלים שאמרו ארץ אוכלת יושבי' הוא שאנשיה מתים בחצי ימיהם:

היש בה עץ אם אין, וכי יש לך ארץ או מלכות בלא עץ, אלא פי' אם יש בה עץ גדול לבנות דייק להלחם ואז יראים הם ואם לאו בוטחים על גבורתם:

והתחזקתם ולקחתם וגו', לא הזכיר להם שום חיזוק עד שעת לקיחת הפרי משום שאז יהיו כולם טעונים משא וצריכים חיזוק ביותר:

זמורה ואשכול, פי' תרי מילין נינהו דהיינו זמורה עבה וגדולה לעשות ממנה מוטות דאי כפירש"י זמורה עם אשכול או זמורת אשכול מבע"ל או לשתוק מזמורה לגמרי, ועוד פירש"י ממשמע שנאמר במוט א"י ששנים נשאו בה, וקשה תיפוק לי' מוישאוהו לשון רבים דמשמע שנים לפחות דעכ"פ תפסת מועט תפסת, (וי"ל דוישאוהו הוה אפשר לפרש דלעולם בפ"א לא נשאו בו שנים כ"א אחד נשאו על כתפיו לאחוז בידו בקצה האחד וקצהו הב' תולה כנהוג במשא א', והא דקאמר וישאוהו היינו שהיו מחלפים בו זה בעד זה וכ"א נשאו זמן מה כי יכבד על א' לישאנו תמיד לכן דייק מדכתיב במוט שפירושו הפשוט בודאי ששנים ביחד נשאוהו כדין המוט), עוד פירש"י יהושע וכלב לא נטלו כלום וקשה דבתנחומא אמרו בפירוש שהמרגלים לא רצו ליטול עד ששלף כלב חרבו וכו' ולחצם ליטול ואיך א"כ לא נטל הוא עצמו וצ"ע, לוי:

ונראה לי דמשה הכריחם ליטול, אמרו הם הרי אנו מוכרחים ליטול אבל תדע נאמנה שאנחנו נאמר בו לגנאי ולדבת הארץ לומר כשם שפרי' וכו' ומאז לא רצו יהושע וכלב ליטול:

וישלח אותם משה ע"פ ה', וקשה הא אמר בתחלת הפרשה שלח לך ופירש"י בו לדעתך, אני איני מצוך, וי"ל דעצם השילוח באמת צוה הקב"ה ע"פ דבריהם שאמרו נשלחה

אנשים לפנינו אבל מי ומי ההולכים, זה הניח ע"ד של משה שבירר הוא הכשרים בעיניו בשביל שהי' גלוי לפניו ית' שסופן לטעות (אבל קשה הרי כתב רש"י לעיל בפי' אם תרצה שלח דמשמע שעצם השליחות מסר לבחירתו גם כאן כתיב אותם משה ע"פ ה' דמשמע מה ששלח אותם בפרטות זה הי' ע"פ ה', לכן נ"ל באמת איפכא דעצם השליחות הניח ע"ד משה ועליו אמר שלח לך לדעתך אם תרצה לשמוע דבריהם אבל צוה לו שאם באולי ישלח יברור לפחות הכשרים בעיניו באולי לא יסעו, ולכן א"ל לעיל כל נשיא בהם תשלחו שאף שאין פי' שישלח הנשיאים עצמן כדלעיל, מ"מ אמר לו זה הלשון לשיברור הראוים להיות נשיאים וכדכתיבנא אני לעיל בדקדוק כל נשיא בהם, ולכן אמר ג"כ שלח לך אנשים ויתורו וגו', שאם תרצה לשלוח תראה לשלוח אנשים לשון חשיבות כפירש"י אח"כ. וזהו שכתב כאן אותם ע"פ ה' שאותם ראה משה לכשרים אשר ירצה בם הש"י):
עד נחל אשכול, זהו שאמר הכתוב אשכלות מרורות למו שבשביל שבזה האשכול חטאו י' מרגלים וימאסו בארץ חמדה שתו כוס תרעלה וגלו י' שבטים ממנה, ולכן נקט אשכלות לשון רבים לרמז שבשביל שחטאו בו עשרה שהם עדה וקהל עם רבים, וזהו מרורות למו, שנרמז בזה מרורות לעצמם שהוא בגימט' ונושנת"ם (ועוד אמר אשכלות לשון רבים כי שתים רעות גרמו בזה, א' שלקו הם על כך במדבר, ב' שגלו בשביל כך מן הארץ, וכ"ז הוא הענין והוא הדבר אצלי בטעם אשכל חסר כי נמסר במסורה ה' חסרים דהיינו בפ' לך לך ב' פעמים בשם האיש אשכל ריע ענר וממרא בעלי ברית אברם וכאן ויבאו עד נחל אשכל, וכן שנית בענין הזה בפ' דברים ויפנו ויעלו ההרה ויבאו עד נחל אשכל וירגלו אותה, וחמישי בשיר השירים אשכל הכפר דודי לי, והטעם כי יש במדרש תנחומא שפירוש נחל אשכל הוא כך נחל של אשכל בעל ברית שגלוי הי' לפניו ית' שעתידין מרגלים לכרות אשכל ענבים בגבולו לכן קרא שמו אשכול ע"כ, והנה הכריתה ההוא כפולה לגריעותא וחסרון דהיינו שחטאו בזה להוציא דבה ולקו על כך, ועוד גרמו בזה גלות עשרת השבטים כנזכר לכן שם האיש הנקרא כן ע"ש המעשה הזה בא ב"פ חסר לבחינת ב' חסרונות ותקלות שהי' כאן וכן פשוט בעצם זכרון המעשה ב"פ ראוי לבא חסר על כך ולהורות כי גם את זה לעומת זה עשה אלהים שסבב שם האיש כן על שם מעשה זה כנזכר מהמדרש וזהו בעצמו טעם נכון לשנשנה המעשה הזה במשנה תורה כדי לחסרו שנית ולרמז על ב' החסרונות והרעות שגרמו בזה, ועם כ"ז הוא ית' ברחמיו ורוב חסדיו מכפר ועל כל פשעים תכסה אהבתו אלינו לכן בא אשכל הכפר ג"כ חסר לומר שעם כל חסרונות אלה הוא הוא המכפר פעמים פעמים וכפירש"י שם על אשכל הכפר, והדברים נכונים):

מקץ מ' יום פירש"י מלמד שקפצה להם הארץ, וקשה א"כ ליחשבי' בהדי הנך שקפצה להם כאליעזר ואבישי, וי"ל דרשעים לא קחשיב:
ילדי הענק, כתיב חסר יו"ד באמצע שיהי' כלשון נקבה, ילדה, מפני שאמרו המרגלים בת אחת ילדה היתה לו והגביהתה הקליפה עמנו והשליכתנו חוץ לפרדס, מצאתי:
ארץ אוכלת יושביה היא, פי' מכח רוב הרים וגבעות משתבריח העם מטורח עלי' וירידה כדאיתא בעירובין עיר שיש בה מעלות ומורדות אנשיה מזקינים בחצי ימיהם:
ויהס כלב, וקשה למה הי' שותק יהושע וי"ל דודאי פתח הוא ודבר טוב על הארץ, אבל המרגלים גערו בו ושיתקוהו לומר לית קטינא ימלל, פי' מכח שא"ל בנים ידבר ולא יפחד מלעלות, אבל אנו דואגים מנשינו וטפינו, טו"ב:
עלה נעלה כתיב עלה בה"י כאלו הי' לשון יחיד לומר שאפי' יחיד שהי' עולה יוכל להם ברצונו ית' כ"ש כשנעלה כולנו ד"א לרמז שאף אם יאמר לנו עשו סולמות ועלו לרקיע מהלך ת"ק שנה, נעלה, וזהו רמז הה"י:
ויפול משה ואהרן על פניהם, וקשה ויפלו מבע"ל כבפרשת קרח בענין תפלת אל אלהי הרוחות וגו', וי"ל דכאן נפלו לפני קהל עדת ישראל כדכתיב והוצרך משה לעמוד מיד מפני שנדבר עמו הש"י:
כי לחמנו הם שאף אם לא נגרשם מהר יהיו לנו למס עובד ויתנו לנו ממון הרבה, ד"א בעת הלחמם בנו לא יהי' להם תקומה לפנינו, ר' ברכי':
סר צלם הוא הקב"ה שהוא צל עולם כדכתיב ה' צלי, ד"א בשם ר' אלי' שמצא כתוב מלמד שלא ראו צל צואריהם ביום הושענה רבה:
עד אנה ינאצוני המרגלים, ועד אנה לא יאמינו לי שאר ישראל:
והמתי את העם הזה כאיש א' פי' בפעם א' לפחות הרגם לאט לאט בכדי שיפרו וירבו ביני ביני וזהו סלחתי כדבריך שאעשה כן:
ועתה יגדל נא היו"ד רבתי בעבור כי בתפלה זו לא זכר זכות אבות כבפ' ויחל מפני שהם היו תאבים וחפצים בארץ ואלו הוציאו דבה לכן חזר לפחות ורמז ביו"ד לאברהם שעמד ביו"ד נסיונות וליצחק שנתן רב מעשר כאמרם על מאה שערים אומד זה למעשר הי', וליעקב שנתברך בעשר ברכות ויתן לך, זהו יו"ד רבתי, כי גדולים הם מעשי העשיריות האלה לכן תפנה אל זכותם:
(ד"א כי היו"ד הוא אות וסימן לשמו ית' מכמה פעמים אשר לא נאריך בהם שלכן הושמה ראשונה בשם הנכבד, והנה רמז לו באמרו יגדל ביו"ד רבתי, כלומר יו"ד גד"ל, שכביכול הוא ית' מתגדל ומקבל כח מהם בהתקיימם שמוסיפים כח למעלה כשעושים רצונו

כנודע, וכן להפך ח"ו כביכול מתישין כחו שלכן יו"ד של צור ילדך תש"י היא זעירא כאלו אמר ת"ש יו"ד וק"ל):

ארך אפים, חיסר משה כאן אל שהוא לשון חוזק והם אמרו כי חזק הוא ממנו וכיונו כלפי מעלה וכן לא הזכיר רחום וחנון מפני שדרשו בו רחום קודם שיחטא וכו', והרי כבר חטאו בעגל ולא מחל כדכתיב ופקדתי ועוד דכתיב כי לא עם בינות הוא ע"כ לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחננו, ולא הזכיר ואמת דלא לישתמע שיאמת הש"י דבריו מה שאמר אכנו בדבר וגו', ועוד שהם שקרו בדבתם, וחסד נמי לא הזכיר בעבור שהוא מדת אברהם וגם הוא חטא בירושת הארץ במאמר במה אדע, וחטאה לא הזכיר שמשמעותו שוגג והם הזידו:

אם יראו, פי' בחייהם דומיא דכי כל האנשים הרואים את כבודי דמיירי בהוה בחייהם אבל במיתתם יראוה דמיירי הכא בשאר העם:

וכל מנאצי לא יראוה, אלו המרגלים ופי' לא יראוה לעולם, דאל"כ מהו ההפרש והכפל הזה:

ועבדי כלב וגו', וא"ת למה לא שיבח גם ליהושע כמוהו וי"ל דתפלה יה יושיעך עמדה לו ואין חידוש שניצול מעצת מרגלים, משא"כ בכלב שמעצמו נתאמץ, ד"א דכל עיקר הכונה הוא למאמר וזרעו יורישנה דאינו שייך ביהושע שלא הי"ל זרע כדכתיב נון בנו יהושע בנו ותו ליכא:

רוח אחרת וגו', פירש"י א' בפה וכו', וקשה אם בא להחניף להם איך נמלט מלישא עמהם, וי"ל שעשה עצמו חולה אבל יהושע לא הי' צריך לכ"ז כי בטח לבו בתפלת יה יושיעך לכן לא החניף להם (אולי זהו בעצמו פי' היתה רוח אחרת עמו דנקט נפשו בקצירא והלביש רוח נשברה חלושה וקצרה):

עד מתי לעדה פירש"י מכאן לעדה שהיא עשרה וכן עדה במילואו בגימט' עש"ר כזה עי"ן דל"ת ה"א וכן א"ב ג"ד בגימ' עשרה ואח"כ באו ה"ו שהוא שמו של הקב"ה, כי בעדה עשרה ישכון שמו וזהו בכ"מ אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך, ולכן אבוא מלא בוי"ו שעולה ג"כ עשרה:

ופגריכם אתם יפלו במדבר, אזהרה שלא יעלו בניהם עצמותיהם לארץ לקברם. דאל"כ למה זה לי הלא כבר כתיב במדבר הזה יפלו פגריכם (וקשה לי הלא גם זה כבר אמור בו כל מנאצי לא יראוה כדלעיל, לכן נ"ל שהכפל הזה בא לעורר שילכו בעצמם בחייהם לשכוב תוך החפירות בכל שנה ושנה וכדאיתא בתלמוד ובמדרש שזהו עצמו תיקון ודקדוק לשון ופגריכם אתם, שאתם בעודכם בעצמכם תיעשו כפגרים ולכן בא כאן

יפלו באחרונה אחר ופגריכם, היפך מבסמוך שאמר במדבר הזה יפלו פגריכם, יפלו תחלה, אלא שבכאן רמז על שאחר שתשכבו שמה בהיותכם אתם כלומר בחיים חייתכם ובבריאות שם תשארו נופלים שדוד):

זנותיכם. זה עון העגל עונותיכם זה עון מרגלים:

במגפה לפני ה' שאף כשהי' במדת רחמים ע"י תפלת משה הי' דן למרגלים בדין ומדת סאה בסאה:

תרימו תרומה תימה למה לא מחייבינן להפריש ב' תרומות כמו בחלה, חלת האור וחלת כהן, וי"ל דמכיון שמפריש תרומה מיד מחייב במעשר ואם הי' תורם שנית הי' המעשר מקולקל שמפקיעו וממעט בו, כדאמרינן המרבה במעשרות פירותיו מתוקנין ומעשרותיו מקולקלין שמפקיע ממעשר שני:

כתרומת גורן וגו' שכמו שאם אכל בלי שיפרישנה חייב מיתה כך אם אכל משעת גלגול העיסה בלי הפרשת חלה:

ואם נפש אחת תחטא לעולם תולה הכתוב החטא בנפש שהוא ממקום קדושה וטהרה ונעשה בו רושם ע"י החטא משא"כ בגוף שחוזר למקומו מקום עפר רימה ותולעה:

ויהיו ב"י במדבר וימצאו וגו' פירש"י בגנותן של ישראל דיבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת א' וכו' פי' דל"ל למיכתב ויהיו ב"י במדבר דאטו עד היום לא ידענא אלא לומר שמיד בהיותם במדבר בא זה וחילל שבת, ג"ן:

כי לא פורש וגו' וקשה וכי לא ידעו מחלליה מות יומת וכל מיתה סתם שבתורה הוא חנק, ועוד למה נתחייב באמת בסקילה, וי"ל דילפינן חילל חילל מע"ז והם היו מסופקים אי ילפינן אם לאו וקשה לר' יהודא דאמר בכל התראה צריך שיודיעוהו באיזה מיתה יהא נידון א"כ היאך נתחייב כאן מיתה, וי"ל שהתרו בו מכל ד' מיתות והתיר עצמו למיתה בכולן, גן:

ועשו להם ציצית נסמכו פ' ע"ז ושבת דהיינו מקושש ופ' ציצית לומר ששבת וכן ציצית שקולים נגד כל המצות, ונסמכה גם פ' ציצית לעושה בשגגה משום דכתיב בה וראיתם וזכרתם שמתוכה יזכור ולא ישגה כאדם שעושה לו קשר לזכרון, ד"א נסמכה פ' ציצית לשבת שמשום שאין מצות תפילין בשבת שמא ישכחו לשבות אמר הקב"ה הריני נותן להם אחרת תחת זה המזכרת את האדם הנוהגת בשבת כבחול דהיינו ציצית, זהו וזכרתם וגו', מרבי:

קרח

ובעזר צוה מטה אהרן והנה פרח, נתחיל סדר ויקח קרח:
ויקח קרח, נסמכה לפ' ציצית שעיקר המחלוקת בא מהציצית כדאיתא במדרש טלית שכולה תכלת וכו' (וזה עצמו ויקח שלקח מה שנזכר לפניו בסמוך שהלבישן טליתות של תכלת), ומה ראה לחלוק, אמר שמי קר"ח בגימט' אלעז"ר ובאתי מיצהר שכולו זית לכן ראוי גם לי הכהונה כמוהו, וכן המלכות שהמלכים נמשחים בשמן, ולכך נאמר בן יצהר:
ודתן ואבירם וגו', תימה דבשלמא קרח ערער על שהוא לוי אבל אלו למה ערערו עליה, וי"ל שאמרו אנחנו מראובן הבכור והעבודה בבכורות ושמא תאמר שחטאנו בעגל הלא גם אהרן חטא בו:
נשיאי עדה, כלומר שרי אלפים ומאות ושרי חמשים ועשרות, ופחות מעשרה אין עדה ולכך קראי מועד חסר יו"ד שכ"א מהם נקרא לפחות על עשרה:
רב לכם, פי' למה תהי' כל השלטון והרבנות לכם, אני אהי' רב לכם ועליכם, ד"א הרבנות ושררה שאתם נוטלים הכל לכם להנאתכם, לכם" כי" כל" העדה" ס"ת מיל"ה כלומר הלא כולנו נמולים ככם:
ויודע ה' את אשר לו אשר נאמן לפניו, ואת הקדוש לכהונה, שנאמר קדושים יהיו וגו':
ואת אשר יבחר בו, לשמש לפניו:
לעמוד לפני העדה, מכאן שהשיר על הדוכן הי' בעמידה:
ויקרב אותך, לשיר כדכתיב בדברי הימים:
גם כהונה, לרבות המלכות:
כי תלונו עליו, בוי"ו כתיב כלומר וי וי שאתם חולקים על רבכם ועוד שעל ו' אתם חולקים, משה, אהרן, אלעזר, איתמר, נחשון ואליצפן:
גם השתרר, למנות גם אחרים להשתרר עלינו, ד"א תשתרר במצרים באמור רשע למה תכה גם השתרר עתה במדבר, טו"ב:
תשתרר, אין לך בכל המקרא תיבה רבת המספר כזו שעולה ט"ו מאות, וכן כל אותיות האלפ"א בית"א עולים ט"ו מאות פחות ה', שים תחתם ה' אותיות כפולות. דהיינו מנצפ"ך למלאות המספר, וכך אמר וכי תשתרר עלינו ששמעת התורה הכתובה באלפ"א בית"א מפי הגבורה גם אנו שמענו:
אף לא אל ארץ זבת וגו' כלומר כנבואת אלדד ומידד שלא תביאנו אתה לארץ, ומה לחוש לציוויך:

ותתן לנו וגו' כלומר אף אם תכניסנו אתה לארץ לא תחלוק אותה לנו, כי היו מסופקים בנבואת אלדד ומידד אם לכיבוש אם לחלוקה:

העיני האנשים ההם תנקר כלומר אף עור בצהרים ימשש ויבין שאין בך ובציוויך ממש לכן לא נעלה, ד"א וכי רוצה אתה לסמות את עינינו שאין אנו מבינין טעותך ובדויי לבך, ד"א אף אם תנקר עיני הכנעניים לא נוכל לעלות עליהם לגודל ורוב חזקם וגבורתם:

ויחר למשה מאד מפני כי דבר משה אל קרח בפרטות כדכתיב ויאמר משה אל קרח שמעו נא וגו' והוא לא השיב לו מאומה ואין לך צער כזה שאינו משיב למוכיחו:

אל תפן אל מנחתם, לא שחשש משה ח"ו שהקב"ה יקבל מנחת שוא, אלא שלא ישרף חלקם שבתמיד של צבור ולא יהא לו ריח ניחוח:

לא חמור א' מהם נשאתי פי' ואיך תאמרו שאני לקחתי מלכות לעצמי הלא לא נהגתי עמכם כמשפט המלך אף בדבר א' מכל המבואר בס' שמואל:

אתה והם ואהרן, וקשה הלא כבר אמר אתה וכל עדתך וגו' וי"ל דלכן כפל הדבר ללמוד מזה תשובת קרח שעל שאמר לו אתה וכל עדתך היו לפני ה' מיהר קרח ונכנס לתוך דבריו והשיב מה לי ולך הלא לא עליך אני מערער כ"א על אהרן, יעמוד בעל ריבי לנגדי ולא אתה, אז אמר משה אמנם כדבריך אתה והם ואהרן מחר וגו', ר' רחבי"ה:

(ד"א שרמז לו שלא בטובתם יהיו לפני ה', זהו אתה והם כלומר אתה והם תלכו למיתה ולאיבוד, ואהרן מחר, כלומר והוא ילך לחיים טובים ויהא קיים למחר ולמחרתו, ולכן נקטינהו תחלה קודם לאהרן, לרמוז שהם יכלו ואהרן יהא קיים אחריהם, ולכך נגינת הטעם חולק והם מואהרן, לומר שאתה והם תהיו לצד א' ולבחינה אחת, ואהרן לעצמו לצד א' והטעם שתחת והם החולקו הוא טעם תביר ואתה נמשכת עמו, לרמוז כאומר אתה והם תלכו לשברון כי לפני שבר גאון, ועוד כפל אותם לרמז אם למ"ד קרח מן השרופים ומן הבלועים הי', לומר אתה והם, כלומר שברונך ישוה לכולם, ואם למ"ד לא מן השרופים ולא מן הבלועים הי' כפלו לחלק, אתה והם לסוגים מחולקים, או שכפלו לרמוז והם על השרופים או על הבלועים לבד לאיזה כת שאירע לו כהם, שעליהם יאמר אתה והם כלומר אתה תהי' כמותם):

חמשים ומאתים מחתות, דכאן משמע שדתן ואבירם לא היו מהשרופים רק מן הבלועים לבד שהרי הם לא הקטירו והמקטירי' נשרפו וא"כ לא נענשו הם אלא מפני שדברו דופי במשה לחשדו באשת איש, שנאמר וישמע משה ויפול על פניו, שמועה זו שמע ולכך נענשו להם אפילו יונקי שדים:

הבדלו, שהיו מעורבבים. הרומו, התרחקו יותר:

אם בריאה יברא ה', לשון נקיבת נקב, כמו וברא אתהן בחרבותם דיחזקאל:
כי נאצו "האנשים "האלה, ר"ת כהנ"ה ור"ת הכה"ן, דמה שבקשו הכהונה הראוי' לכהן מיוחד וגדול מאחיו, (ובא הרמז בר"ת דוקא ובערבוב אותיות על שבקשו כהונה גדולה הראשיית המיוחדת לכהן אחד ולערבבה לערבוב הרבה אנשים שיהיו כולם כהנים גדולים):
האדם" אשר" לקרח", ס"ת חר"ם למפרע מלמד שגזר משה חרם על שיבדלו מהם (ולכך בא הרמז בס"ת ולמפרע לומר כי בתוכם היו גם שאר ב"א אשר ספו ותמו בבליעה על שהפכו בחרם ועברו עליו ולא קיימוהו כהלכתו וכסדרו):
קר"ח אותיות חר"ק שהגיהנם חרק עליו שיניו ושאול פערה פיה:
ואת האש זרה הלאה כי קדשו פי' שאין לכבות הגחלים שעל המזבח וכן במחתה ומנורה, ותימה למה אצטריך למילף מיתת נדב ואביהוא מעדת קרח שהגוף קיים פשיטא דא"כ לא נטמאו נושאיהם הא אין אפר מטמא אלא מדרבנן, וי"ל דיש עצם ששמו לוז שאינו נשרף והוא בשדרו של אדם וממנו חוזר ונברא לעתיד, והוא ענין אמרם בשדרו של אדם לאחר ז' שנים נעשה נחש:
נסו לקולם, לקלם כתיב חסר ו' לדרשו לשון שריפת אש כמו אשר קלם מלך בבל שהיו רואין עשן הגיהנם יוצא ושרפם וברחו:
כאשר דבר ה' ביד משה לו, אלעיל קאי אמאי דכתיב אמור אל אלעזר וגו' ויקח אלעזר וגו', גן:
אתם המתם את עם ה', שאמרתם להם להביא קטורת וידעתם שמתו בו נדב ואביהוא:
ויעמוד בין המתים וגו', פירש"י שאמר מה"מ אני שלוחו של מקום וכו', הרי משמע שהי' יכול לשחת ולנגוף אעפ"כ לולא שאחזו אהרן והעמידו ע"כ וא"כ מאי נפקותא במה שלמד מה"מ למשה סוד הקטורת. וי"ל דה"מ דמועיל שלא יתחיל אבל משהתחיל לא (ויש לזה כמה סתירות שאין להאריך בם אבל הענין הוא שכונת רש"י הוא שעכ"פ עצר אהרן בקטורת, רק שמפרש את מה שכתיב ויעמוד וגו' שהי' ויכוח זה בין אהרן והמלאך שהמלאך הפציר שלא יקטיר אהרן את הקטורת כלל בטענת אני שלוחו של מקום ואתה וכו' וסוף הדבר הי' שהי' רצון השי"ת להקטיר ולעצור וכענין הד"א ברש"י):
מטהו יפרח, בגימ' משי"ח שבימיו תחזור הכהונה ויפרח מטה אהרן:
ואת שם אהרן תכתוב על מטה לוי תימה עדיין הי' מקום לבני לוי להתרעם דשמא אם הי' כותב שם לוי כמו כן יפרח וא"כ לכ"א משבט לוי תיאות הכהונה, ועוד למה לא צוה ה' לעשות דבר המטות קודם מעשה קרח ולא היו באים לידי מדה זו, גמגום, מצאתי:

(וי"ל דודאי ענין המטות לא הי' מופת על אהרן בפרטות כדאקשינן, ולכך לא ציוהו קודם מעשה קרח, דלא הי' מקום לשכך חמת קרח בכך, כיון שגם הוא הי' מלוי, רק שהי' זה למופת על השבט שלא יערערו שבטים אחרים כאשר עשו כבר הראובנים וזולתם, אבל משבט לוי בעצמו לא הי' צריך מופת לאהרן בפרטות בפרט אחר שנענש קרח שהי' ג"כ משבט לוי, ועוד מסתבר הוא שהרי על כך נקרא מטה לוי ע"ש אהרן, כדכתיב ומטה אהרן בתוך מטותם, כי מאחר שנתייחד כבר מטה למשה לעצמו שהוא מטה האלהים, פשיטא אם יבא עוד ענין מטות לשבטים שייך מטה לאהרן ביחוד, שהרי גם הוא הי' עם משה בשליחות מצרים ועשה אותו לעיני פרעה ולעיניהם, וזהו והשכותי את תלונות ב"י, לא תלונות בני לוי דזה כבר נשכך וזהו שאמר אשר הם מלינים עליכם ולא אמר על אהרן, אלא כלומר על השבט בכלל, דאלו לענין השבט בעצמו בינו לבינו ודאי אהרן הוא המובחר, אבל דלמא שבט לוי בכללו אינו נבחר, ע"ז נתן עתה מופת המטות ולכן אמר בסמוך והנה פרח מטה אהרן לבית לוי, לבית לוי ל"ל, אלא לומר שלא נתבקש המופת אלא לבית לוי, ואל יטעה אותך מה שאמר והי' האיש אשר אבחר בו וגו' דמשמע שהמופת על האיש הפרטי דעל אישים הנכתבים במטות קאמר, ככתוב איש את שמו תכתוב על מטהו, ובודאי גם כל השבטים האחרים לא הי' הכהונה על הנכתב בעצמו בפרטי דגם שם יקשה כנזכר דלמא שם איש אחר יהא נכתב ואין לדבר סוף א"ו כדאמרן):

הן גוענו וכו', פי' אלו שמתו בשריפת אש ה' שנקרא גויעה, ומה שמתרגם הא מיננא קטלת חרבא, חרבו של מקום קאמר, שהוא האש:

וישרתוך בשיר על הקרבן:

גם הם גם אתם, שהכהנים מוזהרים על עבודת הלוים ונענשים עליה כמו שהלוים נענשים על עבודת כהנים:

ועבדתם עבודת מתנה, מה מתנה אחת לא' מהרבים בפייס אף עבודה בפייס כי משה תקן משמרות ופייסות:

לך נתתים למשחה, פירש"י לגדולה כלומר מכאן שהמתנות אינן נאכלין אלא צלי אש ובחרדל כדרך שהמלכים אוכלים:

ועבד הלוי וגו', הרי כבר נאמר חלף עבודתם אשר הם עובדים וגו', אלא לומר אף בשמיטין ויובלות שאין מעשרות נוהגים בהם (ומכאן שגם בזמן שאין בהמ"ק קיים ישרת הלוי לכהנים):

חקת

ובעזר מי יתן מטומאה טהרה, נתחיל סדר זאת חקת התורה:
זאת חקת התורה וסמיך ליה לעיל לא תחללו ולא תמותו לומר הא אם תחללו התורה תמותו, ד"א דכל בעל תורה העובר איזה עבירה הוי חילול השם, (ד"א לא תחללו ולא תמותו וסמיך לי' זאת חקת וגו' דבר אל ב"י וגו' לומר כי אם שמצות פרה הוא חקה שחקק הוא ית' וגזירה הוא מלפניו נעו מענלותי' לא תדע ועמוקה משאול מה תדע, מ"מ אין זה חילול מאתכם ולא תמותו בו במה שאתם מדברים בה לב"י לדרוש בה טעמים ודברים דומים ומקובלים על הדעת קרובים אל השכל, וכאשר נהגו באמת כל המדרשים והפייט בעצמם שכל עוד שהפריזו מאד בהמנע ידיעתם והשגתה לעמוד על תכליתה, בו בפרק ובו במקום, הוציאו תיכף כמה מלין תילי תילין לצד עילאה ימללו ליתן בכל ענינים טוב טעם ודעת, משום דרוש וקבל שכר, ובפסיקתא איתא הכי, לכן נאמר זאת חקת התורה, חקה חקק הקב"ה ואין אתה יכול להרהר וכו', אלא מדרשות תוכל לדרוש בה כפי שהדעת סבולה עכ"ל, ואולי זה להם מסמיכות הזה כנז' או ביותר הניאות ממה דכתיב לאמר מיותר דכתיב שנית אשר צוה ה' לאמר, אלא לרמוז שהרשות נתונה לאמר בה טעמים ודרשים, ולכן האי לאמר בא בטעם אתנחתא לומר שמותר לומר בה מה שהדעת נוחה בה ומה שינוח בדעתו שהדעת סובלתו ומקבלתו):
ויקחו אליך כי עתה אחר שנטמאו במתים הוצרכו לטהרה:
פר"ה אדמ"ה בגימט' הי"א רחוק"ה כמאמר שלמה ע"ה אמרתי אחכמה והיא רחוקה וגו' ובגימט' לכפר"ה:
אשר לא עלה עליה ע"ל, חסר ו' כתיב. על ו' דברים שפוסלין בה ומחסרין אותה מכשרותה דהיינו הניח עליה אפי' עור של סכין, עלה עליה זכר, דש בה, ומום, וב' שערות לבנות או שחורות, (ול"נ דחסר כתיב כדי שיוכל לקרותו על, לומר דלאו דוקא עול פוסל בה אלא כל שעל גבה לרצון בעלים):
מים חיים אל כל"י, ר"ת "כהנים "לוים "ישראלים לומר שהתורה הנמשלת למים והיא חיים היא היא עיקר הטהרה לכל חלקי ישראל, מהר"ר אהרן:
ותמת שם מרים וגו' ולא הי' מים וגו', מכאן רמז לשפך המים שבבתים כשיש מת בעיר (ותמ"ת ש"ם מרי"ם בגימט' בכא"ן רמ"ז לשפו"ך המי"ם מפנ"י המ"ת) ועוד ראי' מדכתיב בשמואל ב' כי מות נמות וכמים הנגרים ארצה, ד"א מכאן שהבאר בזכות מרים שכשמתה מיד ולא הי' מים וגו':

ש"ם בגימט' יאסו"ר בהנא"ה דהמת אסור בהנאה ונסמכה פ' מיתת מרים לפרה, לרמוז שגם מיתת צדיקים מכפרת ומטהרת כמו הפרה:

קח את המטה, רבינו בכור שור פי' להכות את הסלע דזהו עצמו המעשה של פ' בשלח והכית בצור וגו' אלא דהתם בא לסדר פרנסת ישראל יחד, מן, ושלו, ובאר, ואח"כ מפרש כ"א במקומו, והמופת דכתיב התם ויקרא שם המקום מסה ומריבה, והכא כתיב המה מי מריבה וגו', ובוזאת הברכה כתיב אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה, ומ"ש ודברתם אל הסלע פי' אל פני הסלע שיהא הדבר נגלה לעיני כולם שאתן להם מים בנס, ואמרו משה ואהרן שמעו נא המורים שכעסו עליהם למה תריבון עמנו, וכי אנו יכולין ליתן לכם מים שלא ע"י הקב"ה, וא"כ דרך תפלה ובקשה הי' לכם לשאול לא דרך תלונה ומריבה:

ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו וגו', הנה ישראל אמרו שבמקרה ובטבע הוא זה שכל הסלעים נובעים מים ואף משה הי' סבור שלא יצאו כי זה הי' סלע אחר כדאיתא ברש"י ועל שלא פי' משה ואהרן דבריהם ביותר שהוא נס ופעל הש"י, לכן הקפיד הקב"ה עליהם יען לא האמנתם וגו', ג"ן:

וקשה איך נסתייע מלתא שבא לידו סלע אחר, אלא שהסלע הלך לו בין הסלעים להגדיל הנס כדי שיוציא להם משה מים מאיזה סלע שירצו ישראל, ובזה טעה משה ואמר שמעו וגו' המן הסלע הזה וגו' שישראל בקשו מסלע אחר ואמר להם משה המן הסלע וגו' כמתמי' הלא לא לדבר אל הסלע הזה ציוני הקב"ה וכי מן הסלע הזה שלא נצטויני לדבר אליו נוציא לכם מים ועי"כ לא נתאמת אצל ישראל הדבר לנס וקידוש השם כי אמרו משה הי' רועה במדבר ויודע ומכיר בסלעים המוציאים מים ולכך כעס הקב"ה, וזהו יען אשר לא האמנתם בי, אבל לכ"ז קשה על אשר מריתם את פי דלקמן דהרי לפ"ז לא החליפו דברי השי"ת, וי"מ שהכעס הי' על שאמרו נוציא לכם מים כמדברים בעד עצמם ותלו הגדולה בעצמם וכמו כי משחיתים אנחנו, פי' רי"ח, (וכן פי' אני כונת הפייטן בפיוט ר"ה באמרו על משה יען נוקש בעשר נחרת בו מיתות עשר וכו', ע"ש, שר"ל בשביל שנכשל ביו"ד, כי אמר נוציא בנו"ן המדברים בעדם והיל"ל יוציא ביו"ד בכינוי כלפי הש"י, לכן מדה כנגד מדה נכתב עליו מיתה יו"ד פעמים בתורה, וזהו שדקדק דהע"ה בלשונו להזהר מזה ואמר ביו"ד יתירא ההופכי הצור אגם מים ולא אמר ההופך, כי יו"ד הוא הוראה עליו ית' ורמז א"כ בזה שהוא ית' ההופך שהפכו והוציא ממנו מים, וזה ג"כ ו' יתירא של חלמיש למעינו מים, למעין מים מבע"ל, אלא שאמר הפיכת החלמיש למים היא מיוחסה אליו ית' ומעיינו שלו היא נקרא:

לא תעבור בי וגו', ואח"כ אמר לא תעבור סתם ולא אמר בי מפני כי מתחלה שאלו לעבור דרך עיירות וגם בדגלים ושררה כדרך המלכים וזה קשה לאומות כשבט ברזל בלבבם, לכן אמר לא תעבור בי שזה הי' לי כאלו תעבור בי תוך גופי ולבי ממש, ואח"כ שאלו לעבור לפחות ברגליהם ובמסילה לא דרך עיירות ומיאן גם בזה והשיב לא תעבור כלל.
שמעתי ממהר"ר ברוך במוהר"ר אברהם:
וישמע הכנעני וגו' דרך האתרים וגו', פירש"י התייר הגדול וכו', פי' ר"י חסיד שזהו אהרן שבזכותו הי' הענן המתייר אותם וכשמת אהרן נסתלק, מיד וישמע הכנעני הוא עמלק ובא להלחם עמהם כפירש"י בסמוך:
אם נתון תתן את העם הזה בידי, ואח"כ כתיב סתם ויתן את הכנעני ולא כתיב בידם, מפני שהקב"ה עשה להם יותר מאשר שאלה נפשם, ששלח מריבה בין הכנעני והעמלקי והרגו מהם ובהם, ואח"כ באו ישראל על החללים וכבשו הכרכים, מצאתי:
והביט אל נחש הנחושת וחי כדי להגדיל הנס שמהמכה עצמה מתקן רטי':
בספר מלחמות ה' כמו דברי הימים שבאים בו סיפורי מלחמות:
ונשקפה על פני הישימון פי' נראית ע"פ המדבר להתענג להם ולמקניהם לשתיה ולהתעדן ולהתקרר:
עד אשר נעבור גבולך פי' בסבוב ולא דרך עיירות וכן כתיב וכאשר עשו לי בני עשו:
כ"י ע"ז בגימט' ע"ד יב"א דו"ד שהוא הכניעם:
כי עז גבול בני עמון פי' עזה היא נגד סיחון שלא יכול לכובשו אבל לא נגד השי"ת חלילה וידו לא תקצר ולא קצרה, מהר"ר יעקב:
עם כמוש, בספר שכל טוב יש שהוא אבן אחת במדבר משמת ימי בראשית בדמות אשה שחורה, והולכים אחריו לטעות וא' מני אלף אינו חוזר, זהו אבדת עם כמוש, ובימי סיחון לא טעו אחריו כי אם מואב:
ונירם אבד חשבון וגו', ניר לשון יורש כמו למען היות ניר לדוד עבדו, כלומר ניר שלהם אבד את הארץ מחשבון עד דיבון שלא יירשנה עוד:
אל תירא אותו פירש"י שהי' משה ירא פן תעמוד לו זכות אברהם שהגיד לו כי נשבה אחיו, וקשה והא לרעה נתכוין שיהרג אברהם וישא הוא את שרה, וי"ל דמ"מ היתה הצלה על ידו כמו שאנו אומרים בזכות מ"ב קרבנות שהקריב בלק זכה ויצא ממנו רות אע"פ שלקלל את ישראל נתכוין אלא שמ"מ נתכוין להקריב להש"י:

בלק

ובעזר אלהי יעקב איש חלק, נתחיל סדר וירא בלק:

ויגר מואב לשון אגרה בקיץ שנתקבצו לעיירות:
ילחכו הקהל את כל סביבותנו כלומר פשיטא שלא יעשו לנו מאומה להלחם בנו מציווי אל תצר את מואב, אלא שישחיתו את כל יבול הארץ ותבואות שדותינו שסביבות העיר ויאמרו ימותו ברעב מאליהם, מרבי:
כלחוך השור נקט שור שאין לו שינים למעלה כסוס וחמור לקוץ ולגזוז העשבים וכחו גדול ועוקר הכל עם השורש:
אל בלעם בן בעור נראה שהוא הוא בלע בן בעור מלך ראשון שמלך באדום הנזכר ס"פ וישלח, וזה דקאמר התם ושם עירו דנהבה פי' דין של הב"ה נתחכמה שע"פ עצת בלעם הי' זה, כי ג' היו באותו עצה ולכן גם עתה בא מואב ליטול עצה ממנו להחכים לישראל ומושיען, בלע"ם ב"ן בעו"ר פתור"ה בגימט' פת"ר חלמ"ת:
הנה עם יצא כלומר כמספר הנ"ה יצא עם דהיינו ששים רבוא:
כי ידעתי את אשר תברך מבורך, כי הוא נתנבא על מואב שיפול ביד סיחון:
וקסמים בידם פי' שכר הקסמים והוא שאמר התרגום ירושלמי ואגרין חתומין בידיהון, כלומר צרור כסף השכר, וי"מ את התרגום מלשון אגרת, שספרי קסמים הביאו בידיהם, ג"ן:
ואגרשנו מן הארץ, פי' מן הארץ שלי שכבשה סיחון ממנו והם נטלוה מידו:
ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק, ותימה הלא לראשונים כינה הכתוב שרי מואב ואלו היו שרים רבים ונכבדים מהם וקראם עבדי בלק, וי"ל דצריך לומר עבדי בלק הנאמנים לו אשר אליהם גילה סוד שוחד לפסוק לבלעם שלכן אמר להם בלעם אם יתן לי בלק וגו', ובאמת היו שרים רבים ונכבדים מהראשונים והיו נאמנים למלכם לעבדים, הר"ר אליעזר (ולא קשיא כלל דמה שקרא לראשונים שרים היינו נגד כלל העם ובערכם של שאר עמו כדכתיב וישבו שרי מואב ולא שרי בלק, וכן בהני אחרונים כתיב נמי בסמוך וילך עם שרי מואב דלגבי המון עם מואב שרים היו כולם באמת, ומה שקרא לאלו כאן עבדי היינו לערך המלך שהרי אמר עבדי בלק ולא אמר עבדי מואב, ואע"פ דאהני אחרונים גופייהו כתיב נמי לקמן וילך בלעם עם שרי בלק, היינו לפי ענינו דהתם מכיון שהשיגו מבוקש שליחותם שבלעם כבר הלך עמם והפיקו רצון מלככם קירבם בלק בשתי ידים ונהג בם מנהג שרים עד שראוי לקרותם שם שרי בלק, ולכן לא כתיב כן בתחלת לכת בלעם עמם רק שם כתיב וילך עם שרי מואב כנזכר לפי שאז עדיין לא הועילו בשליחותן שהרי ויחר אף אלהים כי הולך הוא וגו' אבל עתה שהסכימה דעת עליון שילך והלך הרי הגיעו והפיקו מאוויי מלכם ועשאם עטרה לראשו והחזיקם גם אצלו ובערכו לשרים,

ומה שקרא לראשונים שרים לערך כלל העם וייחסם אל העם וכן לאלו האחרונים קודם מעשה האתון ולא ייחסם שם ג"כ אל בלעם ולקרותם עבדי בלק היינו משום דבראשונים שבא לומר וישבו שרי מואב עם בלעם כלומר שהוצרכו להתעכב שם קראן כך לומר שעם היותם באמת שרים נכבדים הוכרחו להכנע ולהתעכב עם בלעם כרצונו לרוב חשק הקללה שהיו חפצים להשיג, ואלו בלשון עבדי בלק הי' אפשר להבין שהיו עבדיו השפלים ובאחרונים נמי כתיב כן לרבותא דויחר אף אלהים כי הולך הוא שאף עם שרים ונכבדים לא הי"ל להתאוות לילך, ועוד לנו בכל אלה דברים נמרצים והמה בכתובים ועת לקצר, ולמעיין בפסוקים היטב יערב לחכו):

אם לקרא לך בזה טעה בלעם וסבר שע"י קרבן שיקריב בלק על כך יתרצה הש"י, כי לקרא לשון הנופל בזבח הוא ככתוב בשמואל כי זבח היום לעם וגו' אחרי כן יאכלו הקרואים וגו', ויתן לכם מקום בראש הקרואים:

כי הולך הוא, שאחר שא"ל הש"י כבר לא תלך עמהם לא הי"ל לשאול עוד באחרונים לאמר ואדעה מה יוסיף השם דבר עמי:

לו יש חרב וגו' וקשה למה לא קלל אותה וי"ל דאז לא הי' יכול עוד לקלל את ישראל כמו שמצינו גבי אלישע ששלח את גחזי עם מקלו להחיות את הנער והחיה בו את הכלב עשה המקל שליחותו ולא הי' יכול אח"כ להחיות גם את הנער, מרבי:

ד"א שבלעם הי' יודע לכוין את שעת כעס של הקב"ה ולא היתה אז אותה שעה:

כי ירט הדרך לנגדי לשון סגירה וסתימה מעיקושי הדרך כמו ועל ידי רשעים ירטני דאיוב:

גם אותך הרגתי לפי הפשט א"צ בסירוס הכתוב כפירש"י דגם אותכה ר"ל כמו שני נעריך שאותם הרג המלאך שהרי מכאן והלאה לא נזכרו עוד, ג"ן:

(ול"נ דהאי גם אתי לרבויי חמשת מלכי מדין אשר עמהם נהרג בלעם, כי הדבקות שבינו וביניהם וכח חיבורם למעלה הי' מכריח שאם הי' בלעם נהרג עתה בהכרח היו נהרגים גם הם עמו כמו שנתנה מדה זו שהוא נהרג עמם באמת, והוא הוא רמז מאמר על חלליהם שבהכרח נהרג הוא עליהם ועמם כשנעשו הם חללים, ועוד יש בעל חלליהם רמז עמוק לזה למבין, מלבד שהדברים פשוטים, בשגם ע"פ עצת זקני מדין הי' זה לישראל כמעצת בלעם, והוא הוא רמז ה"י יתירה שבמלת אותכ"ה לדעתי שירמוז על ה' מלכי מדין הקשורים ודבוקים בך, זהו אותכה, אות"ך ה' שהם היו ג"כ נהרגים אותך, אתך לחיבור שביניכם:

כי לא ידעתי וקשה א"כ לא הי"ל חטא, וי"ל דב"נ נהרג על שהי"ל ללמוד ולא למד, ה"נ הי"ל לידע ולהבין:

וירא משם קצה העם פי' ראה את כולם עד סוף המחנה כמו כל העם מקצה, וקשה איך עלה ע"ד לקללם הרי אין זעמו של הקב"ה אלא רגע, ורגע הוא כמימריה כדאיתא בגמ' וכן רגע בגימט' כאומרו ופשיטא דרגע עין לא יכול לקללם דמה יכול לדבר ברגע עין, וי"ל שיהי' יכול לומר כלם, ועי"ל שאין כונת שעת כעסו ית' צריכה אלא להתחלה ומשהתחיל יכול לקלל הרבה אף חוץ מרגע של זעמו, ותדע שהרי אמרו מברכותיו של אותו רשע וכו' בקש לומר וכו', הרי שדברים הרבה הי' רוצה לקלל מה שא"א לומר ברגע א', ג"ן:

שפ"י, בגימ' לפ"י כ"י הי"ה חיג"ר, שפ"י נוטריקון "שומר "פתאים "ה', כלומר ששמר ישראל מקללותיו, וי"ל שפ"י בגימט' חיג"ר ברג"ל, כדאיתא במדרש בלעם חיגר ברגלו א' הי', דן בשתי רגליו דכתיב שפיפון עלי אורח (והענין שהמדרש דורש שפי מלשון שף מדוכתי' ושפיפון הוא בכפל:

מן ארם ינחני בלק פי' להשפילני מרוממותי וממעלתי, כי כתיב ומקללך אאור והוא בקש ממני לקללם:

מה אקוב לא קבה אל פי' מצד אברהם או יצחק הי' אפשר, מצד שנמצא פסול בזרעם כבר, אבל מצד יעקב הנקרא אל הדבר נמנע שמטתו שלימה והוא חבל נחלתו:

לבד"ד ישכו"ן בגימט' ובימ"י משי"ח:

ומספר את רבע ישראל לשון רבוע ע"ש ד' דגלים:

תמות נפשי מות ישרים כלומר הלואי שימות מיתה טבעית פשוטה ולא כאשר מעותד לבא עליו, מות ישרים מכאן מוכרח שכל ישראל יש להם חלק לעוה"ב דאל"כ מהלי מות ישרים או רשעים והרי הוא ברוה"ק דיבר:

מו"ת ישרי"ם בגימט' אבו"ת העול"ם:

ושרי מואב אתו, ואלו בתחלה כתיב וכל שרי מואב, אלא מכיון שראו בראשונה שבירכן הלכו להם קצתם:

ותרועת מלך בו, הוא רצה לקללם ולומר כלם כשיעור רגע כדלעיל ויהפך ה' את הקללה לברכה שאמר בהפך דהיינו מלך:

כתועפות ראם פי' כפלי כפלים בכח ראם, וכפלת מתרגמינן ותעיף:

כי לא נחש ביעקב לשון נסיון כמו נחשתי מתרגמינן נסיתי, וכלומר שאף אין לנסות אם יתרצה בוראם לקללם, כי בודאי אינו רוצה, ושמא תאמר ע"י כשפים יוכלו להם שמכחישים פמליא של מעלה זהו ולא קסם וגו':

כעת יאמר ליעקב פי' יבא עת וזמן שיאמר אל יעקב וישראל מה רוב טוב הפעולות פעל עם אלה. ג"ן:

ד"א כי לא נחש א"צ ניחוש כמוני כי כעת מחר ויומא חרא יאמר לו ע"י נביא מה פעל אל ית' (או כעת יאמר פי' תכף כעת כל פעל ופעל ה' יאמר ויוודע ליעקב ולישראל מיד ע"י נביאיהם, או כעת ר"ל בכל עת ועת:

מדלי"ו, בגימט' מלך:

וירם מאגג מלכו פי' מלכו הראשון יתפוס את אגג:

ודם חללים ישתה, מזה יעלילו המינין, ותשובה להם בזה, דה"ק הן עם כלביא וכארי, שהארי ולביא לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה, כך דמיון ישראל כשיקום על אויביו יעשם כלה לגמרי, לוי:

ויודע דעת עליון, שאין דעתו לקללם:

נופל וגלוי עינים, בלילה נופל למשכב, וגלוי עינים ביום במראה, שאין לו צורך מראות הלילה כשאר הנביאים:

יחזה" נופל" וגלוי" עינים" ס"ת מיל"ה למפרע, שמפני שלא נימול לא עצר כח לעמוד בתקומה בעת שנדבר עמו, (ולכן האותיות בהיפוך ובס"ת שזה לו מפני שאף לבסוף בהיותו נביא גדול לא חש והפך לבו מלחוש במילה ונסוג אחור מלהמול) וכן באברהם מתחלה ויפול אברהם על פניו אבל אחר שנימול כתיב ואברהם עודנו עומד וגו':

אראנו ולא עתה, פי' עכשיו אל תירא מהם:

וירא את הקיני, אחר שנבא על ראש אויביהם הוא עמלק נבא על ראש אוהביהם הוא יתרו:

קרק"ר, בא"ת ב"ש הוא בגימט' דוד:

או"י מ"י יחי"ה משמ"ו א"ל בגימט' דימ"י [בימ"י] מל"ך המשי"ח, שכיון שראה שאז יכלו כל האומות התחיל מקונן עליהם אוי מי יחיה וגו' פי' שמחיה עצמו בשמות של הקב"ה מפני דאשתמש בתגא חלף, מהר"ר חיים:

בע"ל פעו"ר בגימט' צוא"ה פעו"ר:

פנחס

ובעזר אלהי לצור מחס, נתחיל סדר פינחס:

פינח"ס בגימט' ד"פ אליה"ו בשביל שאליהו עושה שליחות בד' טיסות כדאיתא בברכות, ואליהו הוא פינחס:

פינח"ס בגימט' נחמ"ו נחמ"ו לומר שיבא לנחם ולבשר לישראל כדכתיב מה נאוו על ההרים וגו' וכתיב הנה אנכי שולח וגו' (פינח"ס בגימט' יצח"ק כי אחז במדה"ד היא מדתו של יצחק ועשה פלילות עם קונו ועשה דין ברשעים, ולכן בא פינחס מלא שלזה הטעם ניתנה לו היו"ד, ואולי הוא בעצמו הרמז בוי"ו דשלום קטיעה שבזה נדמית כיו"ד לומר הנני נותן לו וגו', שאני נותן לו אות יו"ד לכוין מספרו למספר יצחק מצד מדתו שאחז לעשות דין ברשעים אשר זהו בעצמו השלום כשנעשה בם דין, וגם ע"ד יש דין למטה אין דין למעלה):

השיב את חמתי ואין לישראל לשנאתו על שהרג את זמרי כי טובה גדולה עשה עמהם: ולא כליתי את וגו' והרי פעולתו הטובה הזאת שעשה עמהם עשאה פרי ויצאת לפעל. וא"כ אף אם ישנאוהו על כך אין בכך כלום:

הנני נותן לו וגו' שלא ייירא גם מקרובי זמרי הנשיא וקרובי כזבי בת מלך:

בקנאו את קנאתי וגו', כפול הוא להורות שהוא הוא שקינא גם בימי אחאב כדאיתא במדרש וכן מטעם זה גם שם כתוב כפל קנא קנאתי לה' צבאות וגו' והרי מעשה דהכא קדם, הוא דבר הש"י שגלוי הי' לפניו שיקנא גם לעתיד, וכפל הלשון על כך, ושם במעשה המאוחר הוא מדברי אליהו עצמו שאמר הכפל בלשון עבר, קנאתי על שכבר קינא גם כאן:

את בריתי שלום, ו' זעירא בשביל שעד כאן לא נתכהן פנחס לענין זרעו כמאמר חז"ל לכן כתיב כמו יו"ד, שעי"כ התיבה הוא כמו שלים כלומר שעתה השלימה לו כהונתו:

ד"א כי י' דורות מפנחס עד שנסתלק אביתר הכהן אשר אז היתה הכהונה לזרעו של פנחס, ד"א נגד י' קנאות שבפרשת סוטה וגם הוא קנא, וכזבי היתה כמו סוטה, (ד"א בשביל שגם כאן בימי אחאב היתה קנאתו על הברית לשמרו בתקונו בקדושה וטהרה, כדאיתא במדרש שכשנחלקה המלכות לשתי מלכיות מנע אפרים ברית המילה מישראל, וכן כאן קנא על ששיקץ וטימא זמרי את הברית והחזירו לקלקולו כי ידענו שעי"כ הערלה נמשכת, והנה הוי"ו שהוא רמז והוראה על כלי המשגל כלי החבור במה שהיא היא אות החיבור וככל אשר זכרנו לעיל בענין ו' של יעקוב מלא, לכן נקטעת במקום הזה והועמדה על יו"ד לומר שקנאתו היתה על סילוק הערלה וקטיעת כלי המשגל המצווה מאתו ית' להחליש כח התאווני מלהכשל בעריות, ושצריך להעמיד הכלי הזה על יו"ד הקדושה שהיא היא רמז הברית, והנה ע"י בימי אחאב ע"י אפרים

עברו בזה וכן כאן זמרי, ולכן לר"נ דאמר בקדושין פ' האומר ו' דשלום קטיעא הוא להורות שבעל מום פסול לעבודה כלומר כשהוא שלם ולא כשהוא חסר, אל יקשה לך אליבי' א"כ לא לכתוב ו' כלל, דודאי צריכה לכתוב להכי להורות ענין הקטיעא וכנזכר, ובודאי זהו הבעל מום העקרי המשקץ הברית. והוא ג"כ הטעם שבכל המקרא בא פינחס מלא ביו"ד בר מן חד דהיינו חפני ופנחס כהנים לה' (שמואל א' ג'), שהוא נמסר למערבאי חסר ולמדינחאי מלא אשר לדעתי הטעם כמו שיבואר, דהיינו, איתא בפ' במה בהמה א"ר, פנחס לא חטא וכו', ומסיק דאעפ"כ ובני עלי בני בליעל כיון שהי"ל לפינחס למחות לחפני ולא מיחה מעלה עליו הכתוב כאלו חטא גם הוא, הנה לטעם זה פנחס חסר למערבאי, לומר שחסרון הוא לו לפנחס הזה, ומה חסרונו, היו"ד, שהוא מלשון יד, כדאיתא באותיות דר' עקיבא, כלומר שמצד היד הי' חסר, שהי' בידו למחות ולא מיחה, ולמדינחאי מלא מהאי טעמא גופי' שהרי הי"ל יד למחות, ולפ"ז ל"פ מערבאי ומדינחאי, או אולי מערבאי לא ס"ל כתלמודא דידן וסברי דודאי פנחס ג"כ חטא לכן צ"ל חסר, ואולי מדינחאי הן הן בעלי תלמוד בבלי דאי"ל שלא חטא כנזכר לכן צ"ל מלא, או אולי בדרב ור' יונתן גופי' פליגי, דר' יונתן פליג התם אדרב ואית לי' דתרווייהו לא חטאו, דמקיש חפני לפנחס, הנה זו סברת מדינחאי שא"כ אין מקום כלל להיות פנחס חסר, ומערבאי סברי כרב דחפני הוא חטא ופנחס לא מיחה בידו כנזכר לכן צ"ל חסר):

הנני נותן לו את בריתי שלום תרגום יונתן ואעבדיני' מלאך קיים (והענין שלדעתו זהו שכתוב שלום ע"ד עושה שלום במרומיו):

נשיא בית אב וגו', וקשה דבפ' אלו הן הנשרפין אמרו ה' שמות הי' לו ומני בינייהו שלומיאל בן צורישדי א"כ הי' נשיא שבט ונשיא בית אב אינו נשיא שבט:

שלומיא"ל בגימטרי' ד"א זמר"י ב"ן סלו"א:

לשמעני, חסר ו' שמכיון שנפל מהם הנשיא לא העמידו עוד מלך ושופט כדאיתא במדרש תדשא (ויתכן לזה חסרון אות ו' שהוא כמין חוטרא, רמז לשחסרו שבט המלכות שבט מוסר):

ויהי אחרי המגפה וגו', פי' אחר שכלו מתי מדבר שצוה למנותן לידע הנשארים שילחמו בכנענים:

ובני פלוא אליאב, ובן מבע"ל ומיהו מצינו כן בכמה מקומות כמו ובני דן חושים ובני איתן עזריה שדרך האדם לומר על בנו בני:

משפחת השופמי, ע"ש דדרשינן יש פה, שלא גילה מכירת יוסף, לכן חיסר כאן פ"א שלא כתוב השפופמי ובדברי הימים קראו שפיפון, ע"ש נחש עלי דרך דאמרינן שמת בעטיו של נחש, הר"ר אליעזר:

ושם בת אשר סרח, כיון שהיתה מיוצאי מצרים מנאה כאן אבל קשה למה נקט לשון ושם ובת אשר מבע"ל, ועוד דתרגום מפרש ושום ברת אתת אשר סרח (פי' דהי' להם כך בתרגום כגירסת הרמב"ן) דמשמע שהיתה חורגתו ולא בתו, ואולי לפי שהוא גידלה אצלו נקראת על שמו, וזהו שאמר ושם בת אשר, כלומר אינה בתו באמת רק שנקראת בשם בת אשר, ועי"ל לפי שהיתה ידועה בשם טוב לחסידות ומעשים טובים, לכן אמר ושם, אבל לפי התרגום הי' קשה, גם אם לא היתה בתו למה לא הזכיר בת מי היא, (וי"ל דאף לפי התרגום ניחא לי' להזכירה על שם אשר משום שהיא ואשר הביאו ליעקב מתחלה את הבשורה כי עוד בנו יוסף חי, ע' בתרגום ירושלמי פ' ויחי בפ' מאשר שמנה לחמו ובתרגום יונתן בפ' שבכאן, ותמצא, ואולי הוא הי' ממהר ממצרים בהתוודע יוסף אליהם והביא הבשורה שמה לארץ כנען ובבואו מיהרה היא מביתו וקדמתה אותו להביא הבשורה אל יעקב עצמו כדי להשוות שני התרגומין האלה, ולכן אמר ושם, וניחא לי' נמי לקרא לייחסה על שמו מעל שם אביה):

אך בגורל תחלק הארץ, זהו לענין השבטים שהיו חולקים בשוה ביניהם אבל לבתי אבות ולגברים שבכל שבט עליהם כתיב לרב תרבה נחלתו וגו', שמי שי"ל הרבה בנים יטול יותר, ובזה מתיישבים הפסוקים שאינם סותרים אהדדי:

אשר ילדה אותה ללוי, זהו מקרא קצר שר"ל יוכבד בת לוי אשר ילדה אותה אשתו ללוי, אבל קשה אותה ל"ל, וי"מ דאיתא במדרש כי אשתו של לוי אותה שמה, מרבי, ג"ן:

(והמופת לזה שבכל הספרים המדוייקים לא נמצא מפיק ה"א במלת אות"ה, גם טעם תביר שתחת אותה להכרית המלה ממלת לוי מוכיח כן):

כי בחטאו מת ובנים לא הי"ל פי' חטאו גרם לו דובנים זכרים לא הי"ל:

את קרבני לחמ"י, אותיות מלח"י שהמלח מקיים הקרבן כדכתיב על כל קרבנך תקריב מלח ולכן נוהגין לטבול פת ברכת מוציא במלח כי השלחן איתקש למזבח שגם הוא מכפר:

ושעיר עזים אחד לחטאת לה', מפני ששעיר ר"ח הוא השעיר הנזכר ראשון כתיב בו לה' שיהא לשם שמים, והוא הוראה לכולם, ולרבותינו דרך אחר בזה ידוע, ואמרם הביאו עלי כפרה וכו', פירושו שבזה תתנחם הלבנה על שמיעטתיה שמה שקבעתי ר"ח לכפרה על אסכרה שלא תפול, שהרי ברביעי הי' נופל בתינוקות כדאמרינן וברביעי היו מתענין

וכו', וגם המאורות נתלו ברביעי שהרי ר"ח הראשון הי' ברביעי, וכן לדעת מ"ד ששעיר ר"ח מכפר על טומאת מקדש וקדשיו קבע בזה בר"ח ג"כ לנחם את הלבנה זהו הביאו עלי וכו', מרבי:

בכל השעירים כתיב לחטאת חוץ מבשל עצרת דכתיב בו שעיר עזים א' לכפר עליכם, מפני שאמר הקב"ה אם קבלתם עליכם עול מלכות שמים ועול תורה מעלה אני עליכם כאלו לא חטאתם מעולם, זהו לכפר עליכם:

בכולם כתיב והקרבתם עולה וגו', חוץ מבראש השנה דכתיב ועשיתם עולה, מפני שאמר הקב"ה אם תצאו זכאין בדין ביום ר"ה הוי כאלו בראתי ועשיתי אתכם ברי' חדשה:

פרים בני בקר שלשה עשר, הרי הפרים הם ע' כנגד האומות כנודע והכבשים נכפלו באחרונה על הפרים, שביום השביעי הם ז' פרים וי"ד כבשים, כי הכבשים הם נגד ישראל, הנך נתמעטים והני עולים ומתכפלים וה' בירך את אחריתם למשנה, וק"ל:

מטות

ובעזר צוה אחרי רבים להטות, נתחיל סדר ראשי המטות:

אל ראשי המטות נקט לשון זה מפני שכמו שהבעל מיפר כך החכם יכול להתיר ובידו להטות הנדר:

איש כי ידור וגו' סמך זה לפ' רגלים שלא יאחר נדרו יותר משלש רגלים, ד"א לומר שהרגלים נקבעים ע"פ ראשי המטות:

זה הדבר אשר צוה ה' וקשה היכן נצטוה משה על כך, וי"ל דלעיל כתיב אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם וגו' שאמר לו אז סתם דיני נדרים ונדבות שמדעתו של אדם, ועתה פי' להם משה חילוקי הדינים ההם כפי שנאמרו לו מפי הגבורה:

לא יחל דברו לא יאחר נדרו כמו וייחל עוד שבעת ימים:

איש"ה יקימנ"ו ואיש"ה יפרנ"ו בגימט' דכמ"ו הבע"ל מיפ"ר החכ"ם יתי"ר:

נקום נקמת ב"י וגו', נסמכה פרשה זו לפרשת נדרים לומר שמצוה לנדור בשעת צרה וסכנה:

מאת המדינים, ולא מאת המואבים כי הם עשו מיראה שמא יחשבו ישראל כי ארצם ארץ רפאים הוא ויבאו עליהם, ועוד מפני שהרי כבר לקחו ארצם מיד סיחון:

אחר תאסף וגו', לפי שנעלמה ממנו הלכה של המדינית שלא הרגה לכן נתלו חייו בנקמת המדינים:

אותם ואת פנחס, ומשה למה לא הלך לפי שנתגדל במדין ומשום בירא דשתית מיני':

ויקצף משה על פקודי החיל וגו', ותימה דעל פנחס ההולך עמם ושקול כנגד כולם הי' לו לכעוס, ועוד הלא יוכלו ישראל לומר שוגגין היינו ולא ידענו, וי"ל דזהו שכתוב לעיל בדברי משה לתת נקמת ה' במדין, והרי הקב"ה אמר נקום נקמת בני ישראל, אלא שמשה א"ל הדבר מתחלה ב' ענינים א"ל הקב"ה נקמת ה' ונקמת ב"י, נקמת ה' מן הנשים שהפקירו א"ע והביאום לזנות לע"ז ונקמת ב"י מן האנשים, מצאתי:

(ועי"ל דמש"ה אמר לתת נקמת ה' במדין ולא אמר במדינים כדי לכלול גם המדיניות נקבות, ואל תקשה א"כ מהיכן נצטוה הוא על כך הלא הש"י אמר לו מאת המדינים דמשמע ולא מדיניות, דמאת חזר וריבה את הנקבות ומשמע את הטפל למדינים דהיינו נשיהם, ולא ראה הוא ית' לומר ג"כ סתם ממדין לכלול כלהו בלשון זה כמשה, משום דלא יהיו נכללים גם הטף כנשים, ומשה נשמר בזה בייתור ויהיו על מדין ואח"כ לתת נקמת ה' וגו' לומר דבקצתם לא יתנו נקמתו רק שיהיו עליהם כלומר שיקחו אותם בשביל עצמם:

הן הנה היו מלמד שהיו מכירין אותן שעברו בהם עבירה לומר זהו שנכשל בה פלוני ובזו פלוני:

וכל אשה יודעת איש פירש"י שהעבירום לפני הציץ, וכן יש בפ' הבא על יבמתו וקשה למה לא העבירם לפני הארון כמו בני רצפה כדאיתא בפ' הערל, וי"ל דלאו אורח ארעא מאחר דיכול לבדקן בענין אחר, ותימה דלמה הני דבני רצפה ובתולות דאנשי גלעד לא העבירום נמי לפני הציץ, וי"ל דכתיב בי' בציץ לרצון להם ולא לפורענותם של ישראל, מרבי:

תתחטאו, ותימה למה לא צוה כן גבי מלחמת סיחון ועוג, וי"ל דהתם היו כל ישראל וטומאה הותרה בצבור אבל כאן הי' מיעוט, מהר"ר יחיאל:

ד"א שסיחון ועוג באו עליהם והיו ישראל כמצילים א"ע ומסתמא לא נגעו בחלל אבל כאן באו הם על מדין, מהר"ר אהרן:

וא"ת למה לא צוה הקב"ה גיעול הכלים בסיחון ועוג כמו במדין, וי"ל דבסיחון ועוג שהיו בכלל לא תחיה כל נשמה אפי' בשר נחירה הי' מותר להם משא"כ במדין ועי"ל דהתם לא נשאר מהם מי שהיו מבשלין בהם ולא היו הכלים בני יומן ובקל נתקנו אבל כאן הרבה נשארו ממדין שבישלו בהם ביומן:

וחמורים, וקשה למה לא נזכרו גמלים שהי' להם הרבה כדכתיב שפעת גמלים תכסך בכרי מדין, וגבי גדעון נמי כתיב ולגמליהם אין מספר, דבשלמא סוסים נוכל לומר שלא

הי"ל, וי"ל דאף אם הי"ל סוסים וגמלים הרבה לא בא לחשבון, מפני שאין ראוי מהם לכהן, דאלו בחמורים כתיב ופטר חמור תפדה בשה:
לכפר על נפשותינו, תימה למה הוצרכו לכפרה הלא במלחמה הותרה יפ"ת ושמא קלקלו בביאה, ועי"ל דלא הותרה יפ"ת עד ביאתם לארץ וזהו ונתנו ה' בידך ואז וראית בשביה וגו', והר"ר שמעון מיינבול"א תירץ דכיון דמלחמת מדין היתה על זנות ע"ד כזבי לא הותרה בזנות (ועי"ל דלפי הסברא לא הי' יצרם תקפם במלחמה זו עד שהי' צורך להתיר שמכיון שחיי משה נתלו בה היו כולם יראים וחרדים הרי גם בשביל זה כתיב וימסרו שנמסרו בע"כ וכפירש"י שם אלא שאעפ"כ אין אפוטרופוס לעריות לכן הוצרכו כפרה, א"נ דבשביל כך הי' לאסור כאן באמת אף יפ"ת):
בלתי כלב בן יפונה וגו' וקשה הרי גם יאיר בן מנשה נכנס לארץ שנהרג לפני העי כדאמרינן [כשלשים וששה] איש זה יאיר בן מנשה ששקול כרובה של סנהדרין, ושמא י"ל כשנגזרה גזירה זו לא הי' בן כ' ועל יותר מבן כ' נאמר אם יראו האנשים וגו' בלתי וגו':
והנה קמתם תחת אבותיכם וגו', יש במדרש שא"ל הקב"ה וכי מפני שאלו חטאו אתה מזכיר שוכני עפר לרעה לך לקבריהם ובקש מהם מחילה, מכאן נוהגין לפסוק מחילה בקבר למדבר על שוכני עפר בפני עדה ויתוקן מעוותו, מהר"ר חיים:
מוסבות שם פי' תחלה נקראו ע"ש עמון ומואב, ואח"כ ע"ש סיחון ולבסוף ע"ש ישראל:

מסעי

ובעזר יחדיל מרשעים רוגז ושם ינוחו יגיעי, נתחיל סדר אלה מסעי:
ממחרת הפסח יצאו וגו' פירש"י בפ' בא בפסוק ויהי בעצם היום הזה וגו' שבט"ו בניסן יצאו, ותימה דבענין ביאתם לארץ כתיב ביהושע ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח, ואמרו בפ"ק דקדושין דזהו ט"ז בניסן לאחר שהביאו את העומר, א"כ ממחרת הפסח פי' למחרתו של יו"ט דהיינו ט"ז וכאן פי' למחרת אכילת קרבן פסח דהיינו ט"ו עצמו, וי"מ דאין מביאין ראי' מדברי קבלה על דברי תורה, טו"ב:
ורבינו סעדיה פי' דגם כאן ממחרת הפסח הוי ט"ז בניסן, כלומר למחרתו של י"ט ראשון דהכי קאמר קרא, ויסעו מרעמסס וגו' בחמשה עשר וגו', דבט"ו יצאו מרעמסס סכותה ואח"כ אמר קרא ממחרת הפסח יצאו ב"י ביד רמה וגו', כלומר ואח"כ כשנקבצו כולם לסוכות יצאו ב"י לעיני כל מצרים ביד רמה:
ובאלהיהם עשה ה' שפטים פי' בשופטיהם כי השופט נקרא אלהים ולכך לא כתיב ואלהיהם הכה דעשייה יתכן בשופטים:

ויחנו באלוש, שם ירד להם מן בזכות שרה, וזה אלוש ע"ש לושי ועשי עוגות ושרה זו יסכ"ה בגימט' המ"ן:

מנגב לקדש ברנע, תימה לרבינו בכור שור דעתה בא ליתן תחומי וגבולי ארץ כנען וא"כ משמע דקדש ברנע הוא בארץ כנען וזה אי אפשר דמשם שלח משה את המרגלים והרי הוא לא עבר את הירדן, ובפירוש כתיב בכלב בשלוח אותו משה מקדש ברנע, ועוד הרי בהר ההר מת אהרן כדכתיב לעיל בפרשה וגם הוא לא עבר את הירדן וכאן כתיב וזה יהי' לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר, ושמא י"ל דתרי קדש ברנע הוו שהרי בספר יהושע מונהו בעיירות שמעבר לירדן, וכן אמרו רבותינו דתרי קדש הוו כמו כן צ"ל בקדש ברנע, וגם רש"י פי' דתרי הר ההר הוו, ואותו של עבר הירדן הוא טורי אמנון המפורש בגיטין ובודאי מדוחק הכתובים פי' כן, ג"ן:

למטה יהודה כלב בן יפונה ותימה דבכולם אמר נשיא חוץ מבשבט יהודה ושמעון ובנימין, וי"ל דבכולם כיון שכבר זכרו לנשיא בשלוח מרגלים והוא עמד כל ימיו בצדקו לא הוצרך עוד לקרותו נשיא, ובשמעון לא אמר נשיא משני טעמים א' שמכיון שחטא להם זמרי בן סלוא נשיא בית אב לא זכו להעמיד נשיא עוד כדכתיבנא לעיל בפ' פנחס על לשמעני חסר ו', ב' דאלו הנשיאים הוצרכו לחלוק הארץ ואין צורך נשיא לשמעון לכך דנחלתם היתה בתוך נחלת בני יהודה כדכתיב וינחלו בני שמעון נחלתם וגו', ובבנימין מפני שעתידין לחטוא בפילגש בגבעה לא זכו לקרא בהם נשיא לחלוקת הארץ (ולי נראה דמכיון שבא לספר בענין חלוקת הארץ לא רצו לקרא נשיא ליהודה מפני שמוכן הוא לגדולה מזו שהי' מעותד למלכות, וכן לשבט בנימין שאול מלך הראשון, ועוד שבגבול שניהם בנין בהמ"ק לשריית שכינה ובשמעון הטעם כנז'):

מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב ואח"כ פאת קדמה אלפים וגו', ועל פירש"י שפי' שהיו נותנין אלפים לכל רוח, אלף הפנימיים למגרש ועליהם אמר כאן אלף אמה סביב וחיצוניים לשדות וכרמים, קשה שהרי בסמוך על כל האלפיים אמר וזה יהי' לכם מגרשי הערים, אלא נראה לפ' דה"ק, מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, כלומר שימדדו אותן אלף אמה בעיגול סביב העיר ואח"כ אמר ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים וגו', כלומר שאח"כ ימדדו קוים ישרים:

עד מות הכהן הגדול, תלה הדבר דוקא במיתת הכהן הגדול, כדי שבצאתו של רוצח לא ירננו אחר הכ"ג על שאינו עושה נקמה בו בצאתו דעל הכ"ג הדבר מוטל כדכתיב ובאת אל הכהן אשר יהי' וגו', דלאפוקי אל הכהן שיקום אחריו אין לרנן אחריו דיאמרו מה לו ולצרה שלא היתה בימיו:

דברים

ובעזר בורא רוח ויוצר הרים נתחיל חומש וסדר אלה הדברים:
אלה הדברים זה ספר משנה תורה שחזר משה ושנה להם את התורה שנית ולפעמים חידש בו איזה דבר ומפני שהוא חזרת דברים אמרינן לכ"ע לדרוש בו סמוכים אפי' למאן דלא דריש סמיכות בשאר חומשי התורה וסדרותיהם, וסמך למדרש סמוכין ממאי דכתיב סמוכים לעד לעולם עשויים באמת וישר, ששה סדרות בתורה מתחילין באל"ף, אלה תולדות נח, אלה פקודי, אם בחקותי, אלה מסעי, אלה הדברים, אתם נצבים כנגד שית סדרי משנה ששנה להם ג"כ כי אלוף פי' לימוד ומשנה ג"כ פי' לימוד, הרי שרמז לששה סדרי לימוד של תורה שבע"פ, וארבע מהם מתחילין באלה כנזכר נגד ד' סדרים שיש עליהם תלמוד ובהם מסכתות כמנין אל"ה שהם ל"ו, וכנרמז בהליכות עולם ל"ו שדרשו בו אל תקרי הליכות אלא הלכות וזה אלה הדברים וגו' מלמד שחזר ושנה לפניהם גם התלמוד שנית, וחמשה מסכתות מתחילין באל"ף, פאה, פסחים, ראש השנה, בבא קמא, כלים, לרמז על לימוד של ה' חלקי תורה שבכתב והתכלית שנאוו לחייך בתורים, בשתי תורות שקשורים זב"ז וצריכות זל"ז והכל אחד מאל אחד נתנו, מרועה אחד בסיני, אל"ה רמז על ל"ו מסכתות, ל"ו כריתות, ל"ו טפחים בלוחות, ל"ו ברכות של תפלה ביום, דהיינו שחרית ומנחה, ואלו ערבית אין לה קבע, ל"ו צדיקים שבכל דור, הר"ר אליעזר:
אלה הדברים, פירש"י לפי שהן דברי תוכחות וכו' לפיכך סתם את הדברים וכו' וקשה הא אח"כ מיד בסמוך הזכיר בפירוש כ"מ שעשו ומה מפני כבודן של ישראל יש בזה, ועוד לפי שלא מצאו מקום ששמו תופל פירשו על המן, לכן נראה לפרש שסידר להם את התורה וחזרה לפניהם סמוך למיתתו כדי שלא ישכחו המצות, ואמר שאלה הדברים שיאמר להם עתה הם המה שאמרם להם כבר במדבר בעבר הירדן בערבה אחר שגזר להם הקב"ה י"ס לגזרים שזהו מול סוף כי תרגומו של ומול את ב"י הוא וגזור, ומתחיל ומסדר לפניהם כל המקומות שנצטוו להם בם תורה ומצות, ומתחיל בסיני ששם עיקר נתינת התורה, וזהו בין פארן, כי פארן וסיני אחד הוא, ובין תופל הוא מרה אשר שם שם לו חוק ומשפט ושם היו המים מר ולא יכלו לשתות מהם בלי תיקון, וכל מאכל ומשקה הצריך תיקון נקרא תפל דכתיב היאכל תפל בלי מלח, ולבן וחצרות הוא מה שנאמר להם בחצרות, וקורהו לבן וחצרות כאלו אמר שדה חצירות כי השדה יקרא שדה לבן בתלמוד, א"נ ע"ש שנצטרע שם מרים מצורעת כשלג קורהו לבן, ודי זהב הוא אהל מועד ומשכן שהי' מצופה בזהב ונעשה לו זהב לרוב, וכתיב והמלאכה היתה דים, אבל רבותינו אמרו שכל התורה נאמר בסיני ונשנית באה"מ ונשלשה בערבות מואב, בכור שור:

אל כל ישראל מלמד שכולם יכולים לעמוד בתוכחתו, ד"א שהי' משה מדבר וקולו נשמע בכל המחנה, ודי זהב, די פירושו יתר כלומר כי רעות הזהב של מעשה עגל יתירה וגדולה הוא על כל הרעות שעשו:

ד"א ויתרתם זהב בעגל גם ויתרתם זהב בכפרת יבא זה ויכפר ע"ז, לקח טוב:

אחד עשר יום מחורב, כלומר אם הולכים דרך הר שעיר דרך הישר אין מחורב עד קדש ברנע כ"א מהלך י"א יום אבל אנו סבבנו את ההר כדכתיב ונסב את הר שעיר ימים רבים, ג"ן:

ויהי בארבעים שנה וגו' דבר משה וגו', מכאן אמר רי"ח רמז לשנים מקרא וא' תרגום, כי אלה הדברים אשר דבר משה זהו א', ובכאן חזר ואמר דבר משה אל ב"י הרי שנים ואח"כ הואל משה באר וגו' שבארה היטב זה תרגום:

ככל אשר צוה וגו' מכאן שנשתלשה בערבות מואב מפי הגבורה:

הואל משה לשון שבועה כמו ויואל משה, שהשביע לישראל לקיים התורה שהרי שם נאמרו קללות שבמשנה תורה:

ראה נתתי לפניכם את הארץ מלמד שהפיל הקב"ה שריהם של אומות וכפתן לפני משה, ולכן פירש"י באו ורשו את הארץ אין אתם צריכין כלי זיין רק תקבעו תחומין וחילקו:

ובין גרו פי' שאוגר עליו דברים, אומר לו חרשת בתוך שדה שלי וזה אומר לא חרשתי וכיו"ב:

ד"א גרו זה שושבינו או שכנו או חתנו:

בגללכם שאתם הייתם מקטני אמנה, מתוך כך אמרתי המן הסלע הזה נוציא ודמיתי שלא יצאו מים, והי' לי לפרש דמצות השם יוציא מים כאשר כתבנו למעלה, ג"ן:

כאשר תעשינה הדבורים פי' שעוקצין את האדם מכאן ומכאן ואין ממיתין כך אלו הכניעו אותם ע"י הכה ופצוע ולא הרגום שלא יפערו פיהם להתגדל ויתחלל שם שמים, ותדע שהרי אין הכתוב מזכיר מנין החללים שנפלו כמנהגו במקום אחר:

ולרבינו בכור שור נראה שזהו הכנעני דכתיב בי' וישמע הכנעני וגו' וישב ממנו שבי ולא הרגם, ד"א הדבורים כשאחת יצאה כולם יוצאים, רשב"ם:

לא חסרת דבר לא כאשפזיכנא הזה שמחסר והולך יום ראשון נותן ב' מיני בשר, בשני מין א', בשלישי ירקות, אבל אתה כל מ' שנה לא חסרת דבר יום אחרון כראשון, בכור שור:

ד"א לא חסרת דבר, לא הוצרכת לחסר ממונך מאומה לקנות צרכך ואעפ"כ יש לאל ידך לקנות כל מה שתרצה כי גם זה לא חסרת:

מאילת ומעציון גבר, ותימה הא כתיב בדברי הימים אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילת על שפת הים בארץ אדום, הרי משמע שהיו לישראל, וי"ל שהיו של אחת מנשיו אשר מבנות אדום והיא נתנתם לו לאח"ז אבל מתחלה לא היו שלו, רי"ח:

אל תצר את מואב וגו', וקשה מה נ"מ בסיפור זה אליהם, וי"ל שלא ידאגו ישראל ויאמרו מדוע לא הוריש אותנו הקב"ה אלו ג' אומות עמון ומואב ושעיר, אולי ח"ו לא חפץ ה' בנו להביאנו אל הארץ, לכן אמר שמפני כבוד אבותיהם שהיו קרובים לישראל הניחם שם וק"ו לישראל:

והעוים היושבים בחצרים עתה מפרש היכן הוא ארץ החוי כי ישראל היו חושבים שהוא הר שעיר והנה העוים הוא כמו החוים כי אותיות הנרון מתחלפים, וכן בנדרים קורא לר' חייא עייא:

היושבים בחצרים אם תרצה לידע היכן הם יושבים, הלא המה יושבים בחצרים מתוך גבורתם ולא חשים לערי חומה:

ואשלח מלאכים ממדבר קדמות פי' ממקום שמקודם הי' מדבר ועתה הי' למוצא מים, כשהוציא הקב"ה מים מן הסלע:

בדרך בדרך נלך דר"ך בגימט' ט"ז אמ"ה ע"ל ט"ז אמ"ה:

אוכל בכסף תשבירני וגו' וקשה והא הי"ל באר ומן וי"ל דבמקום ישוב לא ירד להם מן דאין זה נס, והראי' דכתיב את המן אכלו עד בואם אל ארץ נושבת:

כאשר עשו לי בני עשו וגו' והמואבים וגו' לא לענין עבור בארצם אלא לענין מכירה אוכל ומים, משמע דברי מואב היו מוכרים לחם ומים וקשה הכתיב לא יבא עמוני וגו' ע"ד אשר לא קדמו אתכם וגו', וי"ל דעל דבר אשר לא קדמו קאי על לא יבא עמוני לחוד, דהוא לא קידם אבל מואבים קדמו, ואלו מואב הוא מטעם אשר שכר עליך את בלעם וגו' לא יבא בקהל, והא דאמר בפ' הערל שהותרו נקבותיהם מפני שאין דרך הנשים לקדם במים ולחם, דמשמע אתרווייהו קאי לא קדמו שהרי לא זכר בהיתר נקבות שניהם כ"א טעם זה, חדא מינייהו נקט, דה"ה שאין דרך הנשים לשכור עליהם, וכן יש במדרש מגילת רות (וע' בדברי הרמב"ן בזה בפ' כי תצא על דבר וגו' כי זהו דרכו, ולי נראה לומר ב' דרכים, א' דבודאי יאמר אשר לא קדמו על שניהם לשון רבים, ואמנם ודאי מכרו להם, אבל לא קדמו דייקא הוא שלא רצו ליתן להם המים והלחם תחלה עד שיתנו המעות מקודם, וזהו רעה גדולה למי שהוא עיף ויגע לפעמים בדרך ובמלחמה, ולכך עתה בבקשם כזאת מסיחון דקדק ואמר אוכל בכסף תחלה והדר אמר תשבירני וכן ומים בכסף והדר תתן לי ולא אמר אוכל תשבירני בכסף ומים תתן לי בכסף אלא שאמר אראה ליתן המעות תחלה,

דע"ז יתכן מאמר כאשר עשו לי וגו' והמואבים וגו', ומה דנקט מואבים ולא עמונים הוא דרך רבותא שאפי' המואבים שהרעו לי ביותר אשר בהם נמצא עוד עולה אחרת דהיינו ואשר שכר וגו' ואפ"ה מכרו לי לפחות אחר נתינת הכסף, ועמון ירוע מק"ו, ואלו בדברי שליחותם הזכירו לסיחון באמת שניהם והפסוק מקצר מטעם הנזכר דנודע מכח כ"ש, ב' הוא שלא רצו למכור אכילה ושתיה יחד, שזה דקדוק שלא קדמו אתכם בלחם ובמים כלומר גם יחד רק כשמכרו להם אוכל המתינו הרבה מלמכור להם שתיה עד אחר שאכלו כבר הכל וכן להפך, וזה שאמר כאן ואכלתם והדר ומים בכסף וגו', וכן בשליחותם אל סיחון ושתיתי למי שקונה שתיה תחלה, דליקו נמי עליה כאשר עשו לי, ומה שלא הרחיק גם את עשו מטעם זה כעמון הלא כתיב בפירוש שם לא תתעב אדומי כי אחיך הוא. דהכתוב בעצמו יאמר שהי' כדאי לתעבו אלא שיתן טעם שלא לתעבו כי אחיך הוא וכן במצרי שעשה כמה רעות גדולות ואעפ"כ הועיל להם טעם כי גר היית בארצו, והנה מואב עשה שתים רעות אלה, לא קידם, ושכר עליך, ועמון אחת שלא קידם, ועשו גם הוא עשה כזאת, אלא שלא עלתה להרחיקו בשביל כך, ונקט לא יבא עמוני תחלה לרבותא דדיוקא למנקט בדרך לא זו אף זו דדייקינן ולא עמונית, כלומר לא זו עמונית דמותרת אלא אף מואבים נקבותיהם מותרות, ועוד דללא יבא עצמו נקט מואב בשניה לרבוותא דהוא איחר ביאתו בישראל בכמה דורות על הפריצות שקראהו מואב: הנה ערשו ערש ברזל, פי' חזק כברזל שבמבצר הי"ל ברבת בני עמון שהי' מוקף חומה כברזל, וערש הוא לשון מבצר כדכתיב בעמוס היושבים בפאת מטה ובדמשק ערש, וכ"ה לשון תלמוד מערב לה לכולה מחוזא ערשייא ערשייא, תשע אמות ארכה של חומה כלומר גובהה וארבע אמות רחבה ממעל דהיינו עוביה:

ואתחנן

ובעזר צדיק נותן וחונן, נתחיל סדר ואתחנן:
ואתחנ"ן בגימט' תפל"ה, ובגימט' שיר"ה שצריך לתפלת ניגון ונעימת קול כענין כבד את ה' מהונך ממה שחננך, ובגימט' ישר"ה אשר תפלה עולה כן, מפני שצריך להיישיר ולכוין רגליו בתפלה כמו ורגליהם רגל ישרה, ומלמד שכ"ז עשה משה בתפלתו וכן כל יסודו של פסוק זה הוא שש, שמתחיל בוי"ו שמספרה שש ושש אותיות בתיבת ואתחנן, ושש תיבות בפסוק הרי י"ח מלמד שהתפלל תפלת י"ח:

את"ה החילו"ת בגימט' הת"ר הנד"ר, שאמר משה לפניו רבש"ע התר לך הנדר כמו שהתרת מה שצוית לשחוט את יצחק וזכותו יעמוד לי גם עתה, מיד א"ל אל תוסף דבר אלי בדבר הזה, בדבר בגימט' יצחק, שאל יועיל לך עתה ענין יצחק ואל תזכירנו לי בזה: ד"א כמו שהתרת נדרי ושלחתני למצרים בשליחותך אע"פ שהייתי נשבע ליתרו מלזוז מאצלו כדכתיב ויואל משה לשבת וגו', והשיב רב לך אני רבך והתרתי לך אבל לי אין לי רב שיתיר לי:

אעברה נא אמר לפניו רבש"ע הירדן רחבו ג' אמה אעברה רק אמה אחת להלאה ממנו דרך א"י וזה נא נ' א', אעברה נא ואראה כי אין לי להתגעגע אלא לראי' שהרי אינני תאב לדירתה וירושתה שאני לוי ואין לי חלק ונחלה בה, לכן השיב לו וראה בעיניך שאינני רוצה להשיב פניך ריקם בזה, רבינו בכור שור:

ד"א וראה בעיניך והלא זהו דרך כעס וצער יותר כמו שאמר אלישע אתה תראה ומשם לא תאכל, אלא שנתייירא משה שיחשבו עליו ישראל שבחטאיו אינו זוכה לראותה כמו מתי מדבר, לכן אמר וראה השיב לו הקב"ה וראה בעיניך, דאלו למתי מדבר אמרתי אם יראו וגו' וכל מנאצי לא יראוה אבל אתה שא עיניך:

מלמד אתכ"ם לעשות, אתכ"ם בגימט' הלכו"ת, לעשו"ת בגימט' משניות:

לא תוסיפו וגו' ולא תגרעו וגו', כלומר שאם תוסיפו תגרעו כי כל המוסיף גורע שאם יעשה ה' גדילים הרי הוסיף אחת וחיסר ארבע שאינו עולה לו לקיום מצות ציצית, וכן בפרשיות של תפילין ומינין שבלולב וכן הכל:

ולא" תגרעו" ממנו" לשמור" את" ס"ת בגימט' תרי"ג, שאין לגרוע מתרי"ג מצות (ורמז זה בס"ת כאשר הוא נאמר על לבסוף כשיתקיים בלע המות לנצח שיעקר יצה"ר מן העולם אזי יוכל כ"א לקיים את כולם לבלתי לגרוע מהם, אבל עתה א"א, ומ"מ כל המקיים את האפשר לו מעלה עליו הכתוב כאלו קיים את כולם, לכן אמר לא תגרעו בלשון רבים, כלומר שבין כולם לא יגרעו מהם זה עושה קצתם וזה קצתם כ"א את האפשר לו עד שסוף סוף הכל נעשה, ולרמז זה גופו ג"כ בא רמז המספר תרי"ג בס"ת לומר שאף אם אין אחד עושה כולם סוף סוף כולם נעשים:

חכמתכ"ם ובינתכ"ם בגימט' טי"ב סו"ד העיבו"ר וסו"ד התקופ"ה:

העידותי בכם היום את השמים וגו' וקשה הרי נוגעין בעדותן הם דכתיב אם לא בריתי וגו', וי"ל העדותי פי' אזהיר לפניכם וגו':

בצר לך ומצאוך וגו' כלומר ואותך בפרטות מכל האומות וקשה למה זה לנו וי"ל דכמו כן הטיב עמנו וגמל לנו יותר מה שלא עשה לשום אומה ולשון, ג"ן:

אנכי ה' אלהיך, ט' תיבות במקרא, וכן בפ' ויקרא אל משה, וכן בפ' זאת התורה לעולה למנחה וגו' לומר שאם עוסק בתורה כאלו הקריב כל הקרבנות וא"צ שום קרבן (והטעם באנכי כי הוא יתעלה רוכב בערבות למעלה מט' גלגלים על כסא רם ונשא שערבות הוא העשירי והוא חצי גלגל, ושם כסאו למעלה מט' כמנין גא"ה לומר כי הוא מתנאה על גאים באשר גם מטעם זה שת ארבע מיני גאים בכסאו, כי עד ט' מעלות הגיע הגאוה ולא יותר שהעשירי יהי' קודש לה' לשון שורש המלה גא"ה במספר ט' והוא ית' למעלה מט', כי גא"ה גא"ה, ולכך בויקרא ובזאת התורה לעולה וגו' ג"כ ט' תיבות לרמוז כי לא יזבחו עוד לשעירים כ"א לה' לבדו הרוכב למעלה מט', ולכן עיקר הזביחה הוא הכניעה ורוח נשברה להכנע לפני גא"ה גא"ה יתי':

הדברות מתחילין באל"ף ומסיימין בכ"ף שהוא א"ך עולה כשמו של הקב"ה הוא אהי"ה לומר כי התורה חתומה בשמו:

השבת לקדשו כאשר צוך פי' כבר במרה וכן אמרו בפ' רע"ק מלמד דשבת במרה אפקוד, וקשה מנ"ל דלמא במן נפקדו שם וי"ל דמכיון דבכיבוד אב ואם כתיב ג"כ כאשר צוך לכן א"ר יהודא שם דאשניהם במרה אפקוד דמסתמא שניהם שוים, אבל קשה דאמר בפ' כל כתבי אמה שיצאו איזה אנשים מן העם ללקוט וגו' אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם וכו' למה קורהו ראשונה, הלא במרה נצטוו והי' א"כ שבת א' קודם לזה, וי"ל דראשונה למן קאמר:

על שני לוחו"ת אבנים, בא"ת ב"ש אותיות כס"א לומר שסנפרינון מתחת הכסא נחצבו:

ואת תדבר א"ת בגימט' שמונ"ה כי שמונה דברות דיבר אליהם משה ואנכי ולא יהי' לך מפי הגבורה שמענו:

ארץ זבת חלב ודבש וסמיך לי' שמע ישראל, רמז להם שלא יהי' בהמ"ק ראשון קיים להם כ"א כמנין שמע שהוא ת"י שנה (ד"א כי שמע ישראל הוא יחודא דקוב"ה ושכינתי' לכן סמכו לזה, כי שם בארץ הזאת היחוד בעצם):

שמע ישראל, הפסוק מתחיל בשי"ן ומסיים בדל"ת מכאן שקורין שמע להבריח השדין, ו' תיבות בפסוק וכן בברוך שם כבוד וגו' נגד י"ב שבטים שאמרוהו לאביהם ה' אלהינו ה' אחד, זכר דוקא ג' אזכרות דאלו אמר ה' אלהינו אחד הי' מקום למינין לפרש שהוא אחד מן האלוהות אבל יש רשויות הרבה, וכן אם הי' כתוב אלהינו ה' אחד, וכ"ש אם הי' אומר אלהינו אחד, לכן אמר שה' אלהינו הוא ה' דוקא ואין זולתו והוא אחד, ואלו אמר ה' אחד היו מפרשים דקאי על שקוצם, לכן אמר אלהינו הוא הוא ה' שהרי ישראל

הם הם המדברים, ואם יאמרו התועים עתה על השילוש תשובתן בצדו ואהבת את ה' אלהיך, ג"ן:
(ועוד לומר כי אין כאן הפרש כלל בדין ורחמים וכל דין תחלתו וסופו רחמים):
ה' אחד מאריכין באחד כדי להרגיש בכל רמ"ח אבריו, כי בקריאת שמע רמ"ח תיבות כנגדן לכן צריך ביותר להפריד בין הדבקים ולדקדק שלא לחסר אות אחת:
ואהבת וגו' וקשה ל"ל הלא כבר נאמר את ה' אלהיך תירא, וי"ל בנוהג שבעולם אם אהבה אין יראה אם יראה אין אהבה, כמשל שכשאוהב חבירו בחייו אינו מתיירא ממנו, וכשמת נהפך הוא שמניחו והולך לו ומתיירא ממנו לכן אמר היזהר בך שיהי' גם אהבה גם יראה שניהם גם יחד, ד"א האהיבהו על הבריות:
והיו לטוטפות פי' להגביה וליתרון כמו הלוך וטפוף דישעיה:
את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד ובשמו תשבע פירש"י אם יש בך כל המדות הללו וכו' וקשה דאדרבא כ"ש שלא ישבע ועוד הא אמרינן דאפי' לאמת לא ישבע דכמה עיירות נחרבו על שבועת אמת, לכן י"ל ובשמו תהא מושבע שאני משביעך על שתקיים כל המדות הללו לכן נקוד תישבע ולא נקוד תשבע, לוי:
ד"א שלא תשבע בשם אלהים אחרים כמפרש ואזיל, ג"ן:
לא תכרות להם ברית, וקשה איך כרת שלמה ברית עם חירם ושמא כריתת ברית לע"ז דוקא אסר הכתוב, או שמא חירם גר תושב הי', א"נ לא אסר אלא ז' עממין, א"נ ברית של שלום קאמר:
לא מרובכם חשק וגו' וקשה וכי בעבור היותם מעט הי' להם לטעות ועוד וכי מרובם יש לאהוב אותם, וי"ל לא מרובכם בזכות קאמר, ורשב"ם פי' יפה לחבר זאת הפרשה עם והי' עקב, וה"ק לא מרובכם וגו' כי אם מאהבת ה' אתכם וגו', וכי תאמרו א"כ ע"כ כביכול צריך לשמור השבועה אף אם לא נעמוד במצותיו לכן נאמר וידעת כי ה' אלהיך וגו' שומר הברית והחסד וגו', כלומר יעכב וימתין בו כמו ואביו שמר את הדבר וימתין לאלף דור, ומשלם לשונאיו וכו' ולכן ושמרת את המצוה וגו' והי' עקב תשמעון אז ושמר ה' אלהיך לך וגו' ולא ימתין כי אם עד לך, ג"ן:
לאלף דור, לאו דוקא שהרי כתיב נוצר חסד לאלפים וכ"ש כשהדורות זה אחר זה שומרין מצותיו שיוסיף להם אהבתו:

עקב

ובעזר נותן תבואת גורן ויקב, נתחיל סדר והי' עקב:

עקב תשמעון ראשי התיבות הם "עירוב "תבשילין, שזהו עקב כי אברהם שנאמר בו עקב אשר וגו' אמרו עליו שאפי' עירוב תבשילין קיים (ולכן בא הרמז בר"ת לרמוז על אברהם שנקרא ראש אמנה), עק"ב "ת"שמעון, רמוזים אותיות שב"ת סמוכים זה לזה לומר שבת תשמעון ששקולה שבת נגד כל התורה כולה:

ד"א עקב, אלו י' דברות שיש בהם קע"ב תיבות שאם תשמעון ותקיימו אותם ושמר ה' אלהיך לך וגו' כאלו קיימת כל התורה:

ברוך תהי' מכל העמים בירושלמי אמר מכאן שכשהעכו"ם מברך צריך לענות אמן שזהו תהי' כלומר בך הדבר תלוי להחזיר ולקיים הברכה:

והסיר ה' ממך כ"ל חל"י בגימט' צ"ח אלו צ"ח קללות שבמשנה תורה (וגם חל"י לבד בצירוף המלה הוא בגימט' מ"ט אלו מ"ט קללות שבתורת כהנים שאם עקב תשמעון יסור ה' ממך את כולם):

כל חלי, אמרו בזה בהמקבל זו צנה וקשה הא אמרינן הכל בידי שמים חוץ מצנים ופחים כדאמר התם גופיה וא"כ איך יאמר עלי' והסיר ה', וי"ל דהאי והסיר ה' הוא שמזהירך אזהרה לשמור עצמך ממנה לומר כי עשה תעשה ויכול תוכל לה, מהרי"ץ. (וכבר תירצו גם בתוס' שם מה שתירצו, ולי אין נראה שום קושיא, דמ"ש הכל בידי שמים הוא ענין לשלוח המכה דע"ז אמרו חוץ מצנים וכו' שלא החזיק בידי עצמו לשולחה אבל בודאי ההסרה בה כשבאה על האדם שפיר הוי בידי שמים ככל אינך, ובטעם העיון יתיישב לך ע"ז סוגיא דהתם):

המסות הגדולות וגו', בפסוק זה ימצאו כל אותיות אלפ"א בית"א חוץ מהבי"ת, וכן בכל פסוקי אותיות של מצרים נעלמה בהם ב' מפני כי ב' פעמים יעשה הקב"ה כזאת דהיינו במצרים ולעתיד, כדכתיב כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור:

עד אבד הנשארים אב"ד כתיב בגימט' ז' כלומר עד שיאבד ז' עממין הנשארים והנסתרים מפניך:

כי חרם הוא כל המצוה וגו' רמז לך שהעובר על החרם כאלו עבר על כל המצות, והחרם נכנס ופועל בכל רמ"ח אבריו שהם כמנין חרם, ואם יעשה תשובה אז ברוגז רח"ם תזכור ומוחלין לו אף על החרם:

ויענך וירעיבך ויאכילך את המן ע"ז סמכה אסתר לגזור ג' תעניות ואח"כ ביום הג' נמסר המן בידה:

יחיה האדם שמלתך לא בלתה וגו', מכאן שהצדיקים לעתיד יעמדו בלבושיהם ולא בלים שמלותיהם וכ"ש גופן, זהו יחיה האדם, כלומר לעת התחיה לכך אייתר לכתבו שנית, מר' שלמה הנקדן:

ומהרריה תחצוב נחושת, פי' נחשת צרוף שא"צ שום תיקון מלאכה דאל"כ מה רבותיה משאר ארצות:

ושבעת וברכת את וגו', לרבות בעל הבית מכאן סמכו לקבוע לו ברכה בברכת המזון (וצ"ע דהא ילפינן לי' מואברכה מברכך לפ"מ שדרשו בו מי שנותנין לו כוס לברך ואינו מברך מקצר ימים וע' ברש"י שם):

נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים וגו', מה ענין זל"ז, דאם הנחש נושך לאדם אם יקדים הנחש למים ימות האדם, ואם האדם יקדים לבא למים ימות הנחש, וכאן הי' זה נס מופלג שכל הנשוך מצא מיד מים, מפי הר"ר מאיר, (וזהו שאמר מיד המוציא לך מים וגו' שהמציא לך את המים):

והנה עם קשה עורף הוא כלומר שהעורף הוא כאלו אין בו פרקים וחוליות רק קשה שאינם יכולין לכוף אותו לקבל עול, בכור שור:

ואתנפל לפני ה' כראשונה וגו', פי' שכמו שהתנפלתי במ' יום הראשונים על אמרו הרף ממני ואשמידם שלא ישמיד אתכם וניאות לי שלא להשמיד אבל לא מחל כדכתיב וינחם ה' וגו' ככה התנפלתי בשניים למחול לגמרי:

ואתנפל לפני ה' את ארבעים וגו', אשר התנפלתי וגו', ואתפלל וגו', פירש"י דהן הן מ' יום השניים שזכר בסמוך, באמרו ואתנפל לפני ה' כראשונה רק שכפלן כאן להזכיר סדר תפלתו, וקשה ל"ל להזכיר גם סדר תפלתו כלל, וי"ל דלחכמה גדולה עשה זה משה ע"ה כדי שאל ידמו בנפשם הלא חטאה גדולה חטאנו בדבר העגל ונמחל בתפלה בעלמא, הן יש מקום לחטוא עוד כהנה וכהנה בהיותינו בארץ ויהא נמחל הכל בתפלה, לכן סידר לפניהם תפלה זו ואמר שהתפלל שיעשה הקב"ה מפני חילול שמו הגדול שזהו אל תשחת וגו' פן יאמרו וגו', ובעבורה ניאות השי"ת וקבל תפלתו, אבל כשתחטאו עוד בארץ אח"כ אין דבר זה שייך עוד ולא ימחול לכם ותתחייבו ח"ו כלייה (והנה בא הכתוב לומר כאן את ארבעים היום וארבעים הלילה בההי"ן הידיעה משא"כ לעיל בסמוך כדי להורות בפירוש כדברי רש"י דלא אחריני נינהו רק אינהו נינהו הידועים כבר לעיל ונזכרים בסמוך, וליותר הביאור עוד אמר משה מותר אשר התנפלתי, שבזה פי' בעצמו הדבר, ואמר כונתי בואתנפל הזה השני על המ' יום עצמן אשר זכרתי כבר

בסמוך בואתנפל הראשון שאמרתי שהתנפלתי בהם, ואין רצוני עתה למ' יום אחרים שלשים, רק שמפני לבאר סדר תפלתי זכור אזכרם עוד לכם עתה):
בעת ההוא אמר ה' אלי פסל לך פי' שמחל וצוה לפסול לוחות אחרות תחת אותן ששברתי:
פסל לך פי' אתה צריך לפסול ובשבילך הוא שלא יתרעמו עליך ישראל לומר דבר גדול הפסדתני:
ועשית לך ארון עץ וגו' הוא ארון עץ שעשה לו משה בעלייתו להר סיני ואיננו ארון זהב שעשה בצלאל במלאכת המשכן ומ"מ גם בזה היו הלוחות מונחים או גם שברי לוחות למר כדאי"ל ולמר כדאי"ל עד שנעשה ארון הזהב וזה הי' יוצא עמהם למלחמה, ועליו נאמר וארון ברית ה' נוסע לפניהם, אבל של בצלאל הניח בו אח"כ לוחות אחרונות ולא הורגל לצאת עמם למלחמה כדכתיב בשילה אוי לנו כי לא היתה כזאת אתמול שלשום וגו' מי מצילנו מיד האלהים האדירים האלה וכשהוליכהו לקו עליו, ובו אמרו כ"ז שאין ארון ושכינה במקומן אסורים ישראל בתשמיש, ובמלחמת יהושע הי' עמהם ע"פ הדיבור, והא דכתיב באוריה הארון וישראל וגו' ועבדי אדוני על פני השדה חונים וגו' ואני אבא וגו' ולשכב עם אשתי, דמשמע שהחמיר ע"ע אבל בדין הי' מותר, גם זה הי' ארון עץ שעשה משה, ובירושלמי יש פלוגתא בזה, חד סבר ב' ארונות היו וחד סבר ארון א' הי', ג"ן:
פסל לך ואח"כ ועשית לך ארון עץ, ומשה עשה בהפך כדכתי' ואעש וגו' ואפסול וגו', וקשה למה לא חשיב לי' נמי בפ' רע"ק בהדי הנך ג' שעשה משה מדעתו והסכימה דעת המקום על ידו, מהר"ר משה:
(וי"ל דהרי קחשיב בהו ששיבר את הלוחות ושמעינן בו שפיר שהסכים הקב"ה גם בזה מדכתיב כאן אשר שברת שפי' יישר כחך ששברת וסמיך לי' ואעש וגו' ונכלל א"כ גם הוא בהאי יישר כחך, ועוד אפ"ל ביותר הביאור דמדקאמר אשר שברת ושמתם בארון משמע תיכף לשבירה ישימם בארון מקודם שיפסול לוחות אחרות וזה עצמה ההסכמה על עשיית הארון קודם שאמר כן מפני שגלוי הי' לפניו יתברך שמשה יעשה בהפך וכמסתבר ומוכרח וא"כ הוי כאלו הוא ית' עצמו צוהו כך לכן לא חשיב לי' בהדי הנך הסכמות, ומה שאמר הש"י מתחלה באמת פסל לך קודם לועשית ארון עץ הוא מטעם להורות תיכף בלי המשך שקבל תפלתו ומחל כמ"ש לעיל בסמוך, לכן סמך מאמר פסל לך תכף לתפלתו, ואלו בהקדימו ועשית ארון עץ לא הי' מובן מחילה עדיין עד מאמר

פסל לך המאוחר דועשית הוי כל מובנו לשברי לוחות, ובלא"ה צריך עכ"פ ליתן טעם בכל מה שציוהו השי"ת הפך ממה שהסכימה דעתו ית' למה ציוהו תחלה בהפך):
ושמתם בארון לא תוליכם עוד על ידך כדי שלא יהו מצויות לישבר אם תכעוס כאשר עשית כבר, בכור שור:
(ואין זה סותר למה שאמרו שהסכימה המקום בשבירתן דבפעם אחרת לא היתה דעתו מסכמת עוד, וזה הורה לו באמרו ושמתם בארון שלא תנוח דעתו בזה עוד לכן לא ישברם עוד):
נסעו מבארות וגו' שם מת אהרן פי' שם מת דהיינו בסוף מ' שנה ומעשה העגל הי' בתחלת מ' באופן שלא מת בעון זה שלא תאמר הלא כתיב ואתפלל גם בעד אהרן וגו' ומה הועילה תפלתו, לכן אמר שם מת:
נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת וגו' פי' הג"ן בדרך שפי' הראב"ע, ותמוה הוא מכמה טעמים וכבר השיגו הרמב"ן ז"ל ועיין עליו:
לעמוד לפני ה' לשרתו פי' כי מה שהיתה כבר העבודה לבכורים איננו נכון כי מאחר שאין העבודה בתולדות זה אחר זה שיהא הבן רגיל ובקי ממה שלמד מאביו ומאבותיו וראה מהם תמיד יבא א"כ לידי קלקול ח"ו שכשיבא בכור א' לשמש אשר אביו ואבי אביו לא היו בכורים ובני משפחתו לא הורגלו בעבודה, לא ידע משפט אלהי הארץ ויקלקל לכן בחר הקב"ה בשבט שלם מיוחד לכך ובפרט בשבט שעמדו כבר באמונתן ולא טעו בעגל שכל השבט ירגילו בכך ולכן לא נתן להם נחלה עם אחיהם שלא יתעסקו בדבר אחר ויעמדו תמיד בקדושת עבודתו ושירותו, זהו לעמוד לפני ה' וגו' ושלא תקשה א"כ ממה יתפרנסו אמר ה' הוא נחלתו במה שצוה לישראל לחרוש לזרוע ולקצור גם להם בתת להם מעשר דגן תירוש ויצהר וערים לשבת, זה כל המשך וסדר שני פסוקים אלה, קחם נא אליך לעיניך בקראך דברים אלה וינעם לך, בכור שור:
ואנכי עמדתי בהר וגו' בקבלתי לוחות אחרונות שעלה בר"ח אלול וירד בעשרה בתשרי שהוא היום שא"ל סלחתי כדברך ולכן הוקבע למחילה וסליחה וזה הי' ביום ב' שהרי פסח שלפניו שיצאו בו ממצרים הי' ביום ה' שהרי לקחו שה לבית אבות בעשור שהי' בשבת שע"כ נקרא שבת הגדול ע"ש נס הגדול שלקחו וגררו אלהיהם לעיניהם ולא אמרו להם דבר, וא"כ ע"כ גם י"ז בתמוז הי' בחמישי בשבת דט' באב וי"ז בתמוז חלים ובאים ביום שחל בו להיות פסח שלפניהם כסימן א"ת ב"ש וכו' וכרמז על מצות ומרורים, וכן ביום י"ז בתמוז ירדו לוחות ראשונות ונשתברו, הרי שבאו ביום ה', וראש השנה שלאחריו הי' ביום שבת בשלישי של פסח כסי' א"ת ב"ש ג"ר הנ"ל, וא"כ הי' יו"כ של

אותה שנה ביום ב' ובו ירדו לוחות אחרונות ומכיון שירדו לוחות ביום ה' וביום ב' תיקן עזרא שבהם יהיו קורין בתורה ולא יהיו לעולם ג' ימים בלא תורה ולא תשתכח, ולטעם זה גם בתי דינין יושבין בהם, שמתוך שבני הכפרים נכנסים לכרכים לשמוע תורה באים ג"כ לדין וסימנך בצד"ק תשפו"ט, כי כוכב צדק משמש בראש יום ה' ובראש ליל ב', כדאמרינן במס' שבת כצנ"ש חל"ם, כצנ"ש ראשי ימים חל"ם ראשי לילות, בכור שור:

ועתה ישראל מ"ה ה' שואל וגו' דרשו מזה ק' ברכות, וזהו ג"כ שאמר הכתוב על מ"ה אדניה הטבעו, כלומר על ק' אדנים שבמשכן העולם עומד שכנגדן תקנו ק' ברכות בכ"י דבזה כתיב ג"כ מ"ה ואל תקרי וכו' כי האדנים היו מאה לומר שכל המקיים ק' ברכות בכ"י זוכה לבנין הבית, והנה דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים, כתוב בתורה כדאמרן מ"ה ה' שואל וגו', שנוי בנביאים נאום הגבר הוקם ע"ל וכתיב בי' ונעים זמירות ישראל, שזמירות ישראל יהיו כן, ומשולש בכתובים הנה כ"י כ"ן יבורך גבר ירא ה':

כי אם ליראה וקשה וכי מלתא זוטרתא הוא ופי' הג"ן דתחלת פסוק זה מוסב וקאי אסוף פסוק שלאחריו דהיינו לטוב לך כלומר מה כל שאילתו ממך בכל המצות חקים ומשפטים הרבים והגדולים כ"א לטוב לך:

את ה' אלהיך תירא מלעבור אזהרותיו, דהיינו מצות ל"ת, אותו תעבוד, זו מצות עשה ובו תדבק שלא תפרד ממנו לעולם כי כל כאין נגדו:

ובשמו תשבע מלהזכיר שם אלהים אחרים ושתהא מושבע ועומד בשמו כלומר כל הזכרת שמו ית' יהי' בעיניך כשבועה חמורה, בכור שור:

הוא תהלתך שמא [שמה] שהוא מלך ואדון לך הוא תפארתך:

והוא אלהיך דיין ונוקם שלך:

ככוכבי השמים לרוב לאו דוקא אלא שדברה תורה בלשון הבאי כמו ערים גדולות ובצורות בשמים, רבינו בכור שור:

בעתו יורה ומלקוש דהיינו יורה בחשון ומלקוש בניסן דהיינו רביעה ראשונה ושניה, באופן שאח"כ ואספת דגנך וגו' בלי מטר:

כי אם שמור תשמרון, כפל השמירה לומר כמו שתשמור מעותיך מלאבדם כך תשמור מלאבד תורתך שקשה הוא למצא בכסף וזהב, (ד"א כי אם שמור מקצת, תשמרון את כל המצות, שמצוה גוררת מצוה, ושכר מצוה מצוה, וכן נמי לענין הלימוד שנעשה כמעין המתגבר שומע ומוסיף, ונדרש דדיה ירווך בכל עת, שבכל עת אתה מוצא טעם חדש, ד"א לענין הלימוד, אם שמור, כלומר שתלמדו ותתמידו בלימודה כי ושמרתם זו משנה,

אזי תשמרון את כל המצוה וגו' לעשותה כבמדרש שהמאור שבה מחזירן למוטב, וכן אמרו תלמוד גדול שמביא לידי מעשה, א"נ כולו לענין הלימוד, אם שמור שתתמיד בלימוד, אזי תשמרון ולא ישתכח תלמודך כענין חזור חזור וכו'):

ראה

ובעזר האומר הנה ילך לפניך מלאכי, נתחיל סדר ראה אנכי:
ראה אנכי נותן לפניכם היום וגו' כלומר בעוה"ז הוא כך, שניתנו ברכות וקללות אבל בעוה"ב כולו ברכה:
את" הברכה" אשר" תשמעו" ס"ת אותיות תור"ה כלומר שתשמעו את התורה (ובאו אותיות תורה בס"ת ובערבוב שלא כסדרן לומר כי זה יהי' בסוף ולעתיד לבא שישמעוה מקטנים ועד גדולים וכולם ידעוה כדכתיב כי מלאה הארץ דעה את ה' וגו', שכולם קטן כגדול כמו שהם בערבוביא כולם ידעו את התורה לעתיד ולבסוף והוא עצמו ג"כ רמז עקב אשר תשמעו, כלומר לבסוף, ואולי הוא כולו רמז על תורה חדשה שעתיד הוא ית' לדרוש להם מתורה שבחיקו, ועוד הורה בזה שמה שאמר את הברכה אשר תשמעו וגו' לא שבשביל כך ישמעו ויהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס רק יעשו זה מאהבה ויראה גם יחד בערבוביא שלא לשם שום שכר וסוף הכבוד לבא מאליה, לכן בא הרמז בס"ת ובעירוב, ועוד ששכר התורה סופה לבא היום לעשותם ומחר ליטול שכרם, וזהו ג"כ עירוב האותיות וס"ת לומר לצפות השכר לבסוף כשיהיו הכל מעורבבים לעוה"ב, והיינו כשיהי' קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו, ועוד הורה לנו בזה שיתארך הגלות החל המר הזה זמן ארוך ומופלג מאד עד לבסוף דהיינו ששלימות התורה שהכל ידעוה זה יהי' לבסוף הרבה וכל כך עד שם נתערב אנו בין הגוים והאומות):
שאל מין א' את הרב ר' נתן בן רבינו משולם סבת אריכות הגלות הזה כ"כ ולא כן גלות בבל שבא על ע"ז שאין עון חמור ממנה ואעפ"כ לא הי' כ"א ע' שנה, והשיב דבבית ראשון עשו צלמים ואשרות וכלים שלא לקיימא אבל בבית שני עשו ע"ז מבני ישראל עצמן דהיינו לאותו האיש ותלמידיו והפכו עליהם הנבואות הקדושות וקבעוהו לע"ז קיימת ומקובלת לעובדי' לכך הדבר חמור ועונש כ"כ, והג"ן השיב כי לגאולת מצרים ובבל לא הי' כ"א איבוד אומה אחת אשר ישראל בידה וזה לא הי' קשה כ"כ בעיני הש"י אבל עתה ישנו עם א' מפוזר ומפורד בין כל העמים ויצטרך לזה שיהפך ידו על כולם וזה קשה בעיניו מאד ולא נקל ממהר האלהים לעשותו:

אלה החקים והמשפטים וגו' כל הימים אשר אתם חיים וגו', פי' שינהגו לעולם כ"ז שאתם חיים אף בחוצה לארץ, וכדי שלא תאמר שאינם נוהגים אלא בהיותם בארץ מכיון שכתוב לפניו תשמרון לעשות בארץ וגו' לך לרשתה וגו' לכן חזר ואמר כל הימים וגו' כנזכר, בכור שור:

(והא דנקט תחלה תשמרון לעשות בארץ עד שצריך לחזור ולתקן הדבר, לא לכתוב לא ה"י ולא וי"ו, היינו משום דאצטריך תרווייהו, דקצתן באמת אינן נוהגין אלא בארץ ככל חובת הקרקע וקצתן אף בחו"ל ככל חובת הגוף לכן אמר תחלה תשמרון לעשות בארץ וגו' ושלא לטעות ולומר כן בכל חזר ותקן הדבר בכל הימים):

איש כל הישר בעיניו פי' מלהפריש תרומות ומעשרות ולעלות לרגל ולהביא קרבנות שמה רק למשכן הסמוך להם, ע"ז קאי כל הישר בעיניו שהם הם הדברים הבאים אח"כ בפרשה, בכור שור:

אל המנוחה, שינוח ה' לכם מכל אויביכם מסביב כדכתיב לקמי', ואל הנחלה שתעברו את הירדן לרשת ולענין כי לא באתם עד עתה, זכרם בסדר לא זו אף זו, לא זו שלא באתם עד עתה אל המנוחה אלא אף אל הנחלה שהוא לעבור את הירדן לא באתם עדיין, ג"ן:

בכ"מ אשר תראה פי' תרצה ותחפץ כמו לעוות אדם בריבו ה' לא ראה:

על הארץ תשפכנו כמים דלא תימא כיון דהוקש פסהמ"ק שנפדו לצבי ואיל בפסוק הזה ליטעני נמי כיסוי כמותם קמ"ל:

רק הדם לא תאכלו וגו' פי' שלא תאמר כמו שבשרם שאף שהי' אסור קודם הפדיון הותר עתה בפדיון ככה גם הדם מותר וכן ה"ה שחלבם לא הותר, רק דנקט הדם מפני דאי"ל למימר ביה עוד מלתא אחריתא דהיינו על הארץ וגו', ג"ן:

השמר לך פן תעזוב וגו' הרי ב' לאוין כיון שהוא שמש של הקב"ה:

על אדמתך פירש"י אבל בגולה אינך מוזהר עליו ביותר מעל עניי ישראל, ונראה הטעם דבא"י יש לישראל נחלה וללוי אין לו לכן צריך ליתן עיניך עליו, אבל בגולה גם לישראל אין לו נחלה לכן שניהם שוים שם, בכור שור:

(ולי נראה הטעם דשם הוא במקום שימושו לכן מוזהר עליו ביותר להחיותו ולהספיקו, אבל בחו"ל אינו בשימושו אין מוזהרין עליו יותר, ד"א כי הארץ הוא אשר עיני ה' אלהיך בה וגו' להשפיע לך בעצמו וכבודו מבלי שום סירסור ואמצעי לכן צריך גם אתה לשום עיניך בפרטות על בני פלטין דידי', דהיינו להקדימם, אבל בחו"ל שהוא שותה ע"י א"י כשם שאתה מושפע באגב בלי השגחה פרטית כך אינך מחויב להשפיע לשום זולתך בהשגחה פרטית כ"א באגב דהיינו שיהיו שניהם שוים לך):

וזבחת וגו' כאש"ר צויתי"ך בגימט' רו"ב האח"ד בעו"ף ורו"ב השני"ם בבהמ"ה, ר"י מקורבייל:

ובא אליך האות והמופת, בנביא שהי' בתחלה נביא אמר ובא אז האות והמופת על הדבר שדיבר אליו השם ואח"כ הוא נביא שקר ואומר לסמוך עליו מכח אותות הראשונים שעשה לעיניהם ונתאמתו מיירי קרא כדאיתא בברייתא ואין לתמוה למה א"כ עשאו ית' נביא מתחלה ולא חש לשמא יטעה את בניו בכך, דזהו דאמר קרא כי מנסה ה' וגו' שאעפ"כ תזהר מלשמוע לו עתה בשקוריו, ג"ן, וק"ו שאין להשגיח במופתים שע"י מכשפות ומעשה תיעתועים כמו של המתעה הגדול שלא הי' נביא אמת מעולם ולא הסכים הש"י על יד מופתיו:

כי דיבר סרה וגו' פי' כדי להסיר אתכם מאחרי הש"י, ג"ן:

כי יסיתך אחיך בן אמך לרבותא נקטיה שאף שהאח מן האם הוא ביותר שהיו בבטן א' וינקו שדי אחת ואלו אחים מן האב שונאים זל"ז מפני הנחלה, משא"כ באם שאין רגילות להיות לה להנחיל בעבור שאין בת יורשת נחלה במקום בן בכור:

ולא ידבק בידך מאומה, שלא יאמרו שלא לכבוד שמים כי אם לאהבת ממונם הרגתם, וזה כליל לה' אלהיך שידעו שכל הנעשה נעשה לשם ה':

ונתן לך רחמים כיון שלא רחמת על מכעיסיו, ג"ן:

בנים אתם לה' אלהיכם ולא תתגודדו וגו' כי אף שמת לך אביך הלא יש לנו אב זקן חי וקיים לעולמי עולמים, משא"כ באומות המתגודדים על מת באשר אין להם אז עוד אב קיים כי אומרים לעץ אבי אתה, ג"ן:

(והוא שאמר ירמי' יתומים היינו ואין אב האי אין אב מיותר הוא, דפשיטא אם נעשינו יתומים שאין להם אב, אלא פי' יתומים היינו אבל לא מצד האב רק כיתומים שמן האם היינו דשכינה וכנ"י אין לנו אבל האב המרחם הוא חי וקיים לנצח, וכן אמר דוד כאבל אם קודר שחותי ולרז"ל שדרשו לא תתגודדו לא תיעשו אגודות אגודות ג"כ מקושר יפה עם בנים אתם לה' אלהיכם שמכיון שבנים אתם לאל א' ומיוחד אל תפנו אל הפירוד ליעשות אגודות אגודות מחולקות שונות רק תהיו כולכם פונים אל היחוד וכל מעשיכם יהיו לשם יחודא וזה ג"כ ולא תשימו קרחה בין עיניכם, כינה כלפי מעלה, כלומר שבזה ח"ו תעשה קרחה ופירוד למעלה כנודע, וזה למת שאז הייתם נוטים לאלהי עץ ואבן הנקראים מת אשר החילוק והפירוד דבר בם ולא כאלה חלק אל חי אחד הוא בוראינו ית'):

לא תאכל כל תועבה דרשו רז"ל כל שתיעבתי לך כלומר שכבר נעשה בו דבר האסור לישראל לעשות הוא בבל תאכל, וקשה איך אנו אוכלין בהמות ועופות המסורסים הלא בכלל שתיעבתי לך הוא, שהרי אנו מוזהרין מלסרס, וי"ל דקרא החזירן להתירן לנו לאכילה מדאיצטריך למיסר המסורס להקרבה לגבוה:

וא"ת החזי"ר בגימט' שעי"ר ואדו"ם והוא אותיות אחז"י תור"ה, לומר שאותן שאחזו התורה וקבלוה המה יאכלו החזיר הזה, ד"א לרמוז שעתיד להחזירו לישראל אוחזי התורה להתירו להם כמו שדרשו משמו:

כ"ל צפו"ר בגימט' עו"ף טהו"ר (והאי דכתיב קרא עוד בפירוש טהורה הוא מפני כי מלת כל אתי לרבות משולחת שבמצורע, לכן אמר נמי עלה טהורה לשון נקיבה לעורר על שרמז עליה כי שם במצורע נזכרו בכל הפרשה בלשון נקבה שתי צפרים חיות טהורות וכן הכל:

עור"ב למינ"ו בגימט' זרז"ר כדאמרינן לא לחנם הלך הזרזיר וכו':

ואת בת היענה, אמר בת משום שאינה ראויה לאכילה כי אם בקטנותה, דבגדלותה בשרה קשה כעץ וכגידין קשין, ג"ן:

לא תבשל גדי וגו' דדלמא שהבהמה שהחלב הזאת יוצאה ממנה היא אמו ואין דרך אכזריות גדול מזה לבשל הולד בחלב אם, בכור שור:

(ותמה אני אם מפה קדוש יצאו הדברים האלה דלמה לא יהא נאסר לומר טעם זה כמו האומר על קן צפור יגיעו רחמיך):

ל"א תבש"ל גד"י בגימט' הי"א איסו"ר אכיל"ה ובישו"ל והנא"ה:

עשר תעשר נסמך ללא תבשל גדי לומר שלענין המעשרות א"צ להמתין על בישול וביכור, ד"א שכל הנזהר מלבשל גדי בחלב הקב"ה מגדל פירותיו באופן שיבא לידי עשר תעשר:

היוצא השדה שנה שנה, פי' אם עשר תעשר שנה שנה אזי תתעשר אתה ואם לאו הרי היוצא השדה דהיינו עשו איש שדה יהי' העשיר שיקח את כל תבואתך, זהו עשר תעשר כלומר או הוא יהי' עשיר זולתך או תעשיר אתה, וא"כ יפרש מי הוא זולתו שיעשיר אם לא תתן מעשרות ואמר שהוא היוצא השדה, ג"ן:

ואכלת לפני ה' וגו' בכורות צאנך וגו', וקשה הלא ישראל אינו אוכל בכורות וזה לא מצי מיירי בבעל מום דאכיל לי' ישראל דהדר כתיב בפ' כל הבכור וכי יהי' בו מום, והר"ר משה ממחסיא מצא בס' אחד שהיו נוהגים להפריש שני מיני בכורות, א' פטר רחם, וא' אף שאינו פטר רחם רק שהוא הנולד ראשון בעדרו כמו ביכורי אילנות והוא נאכל לבעלים, מהר"ר מנחם בר נטרונאי:

(ואולי להפריש נולד ראשון בעדרו אם אמת נכון הדבר נעשתה מצאו להם סמך מפ' ביכורי אילן דכתיב מראשית כל פרי האדמה, כל לרבות פרי בהמות, א"נ מכיון שטעם פסיק שמראשית מפסיק מלת מראשית ממלת כל פרי האדמה ירמוז עוד ראשית אחר שלא מפרי האדמה:

רק אם "שמוע "תשמע "בקול "ה' ר"ת אותיות בראשית לומר כי העולם קיים בשביל ישראל שהם ראשית תבואתו ששומעים בקולו כמו שבבראשית ברא נרמז שבשבילם נברא כך נרמז כאן שבשבילם קיים (ולכן נרמז בר"ת להורות על כי מראש נברא בשבילם וסדר האותיות בזה האופן הוא כסדרן "בקול "רק "אם "שמוע "ה' "תשמע, לומר כי אף רק בקולך דהיינו בתפלה ובק' ברכות אם שמוע ה', כלומר שתשמיע אליו רק בזה אזי ה' תשמע, כלומר גם הוא ישמע ויקשיב לקולך לקבל תפלתך):

די מחסורו "אשר "יחסר ר"ת דמא"י לרמז שמאכילין את העניים דמאי, מצאתי. (דוקא בר"ת לומר שבראש וראשון, כלומר לכתחלה מותר ולא תימא דוקא אי לית לך מידי אחרינא):

ופנית בבוקר והלכת לאהליך, לפי הפשט קשה היאך יכול לילך לאהלו בבוקר ט"ו הלא יו"ט הוא, וי"ל דיוכל לילך חוץ לירושלים בתוך התחום ללכת דרך אהלו, מהר"ר חיים: א"נ שפי' לילך לאשפזיכני' שא"צ לעמוד במקדש, לוי:

וזכרת כי עבד היית וגו', וקשה למה כתיב זה יותר בעצרת מבשאר מועדים, ומאי יציאת מצרים שייך בעצרת, וי"ל דאמר הקב"ה בהוציאך וגו' תעבדון את האלהים על ההר הזה, וזהו קבלת התורה, ולכך כתיב ומשה עלה וגו' שמעצמו עלה בלי רשות לידע אם תעבדון הזה הוא לעבודת קרבנות או לשאר מצות והשיב לו ית' שהוא לקבלת תורה ומצות, וז"ש לא דברתי את אבותיכם על דבר עולה וזבח:

באספך מגרנך ומיקבך לפי הפשט יש לפרש כיון שעשית לך סוכה לצרכך כבר לשמור התבואה שבשדות לכן עתה באספך וגו' תעשה עוד סוכה לשמו ית':

שבעת ימים תחוג שאין לך עוד על מה לדאוג שהרי אספת כל תבואתך, זהו כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך וגו' ולכן והיית אך שמח שאין לך עוד לעסוק בשום דבר כי אם בשמחה משא"כ בפסח שאתה דואג על התבואה שהוא בשדה לכן כתיב שם ופנית בבוקר וגו', בכור שור:

אך שמח פירש"י לרבות ליל יו"ט וכו', וקשה הלא אכין ורקין מיעוטין הן ואיך כאן מרבינן מיני', וי"ל דמשמחה יתירא מרבינן דהא כבר כתיב ושמחת ולא מאך ילפינן לי':

שלוש פעמים וגו' כתיב שלוש מלא בוי"ו כי ו' פעמים צריך להקביל פני רב, בג' רגלים ובר"ה ויו"כ ושמיני עצרת:

שופטים

ובעזר לפניו יהיו דבריך מעטים, נתחיל סדר שופטים:
שופטי"ם בגימטריא ע' סנהדרי"ם נסמכה פ' דיינין לג' רגלים לומר כי צריכים ג' שלא יהא ב"ד שקול (ד"א לומר דפני ה' הוא דלא יראה ריקם אבל בשופטים לא כן שלא תתן לדיין מאומה אם דרך שוחד, ולהורות על איסור הנותן אם בדרך שכר לומר שאסור ליקח שכר דינין שהתירו בקושי שכר בטלה:
שח"ד אותיות חשד שאף מן החשד ומן הדומה לכיעור ירחק:
ויסלף אותיות ויפסל שנפסל בכך, פי' רי"ח:
לא תטע לך אשרה לפי הפשט ר"ל כי כן היו נוהגין למזבח הבעל:
אשר"ה בגימט' דיי"ן שאינ"ו הגו"ן:
לך מצבה כלומר לע"ז אבל לכבוד המת כיעקב שרי, בכור שור:
אשר לא צויתי פי' להשתחוות להם אבל לה' או לאדם דרך כבוד כאברהם ויעקב צויתי, בכור שור:
על פי שנים וגו' פי' שבדיינים כתיב אחרי רבים להטות, לכן הורה כאן דבזה לא אזלינן בתר רובא והכא שם עדות א' הוא, ג"ן:
ד"א עצה טובה קמ"ל שיעיד ג' עדים באופן שאם ילך א' למדינת הים ישאר לו עדות שלימה, מרבי:
ובער"ת הרע אותיות ערבו"ת או ותער"ב, שכל ישראל ערבים זל"ז, ולכן ובערת ולא תהא נתפס עוד בערבות:
בין דם לדם בין דם זיבה ולידה ונדה:
דברי ריבות השקאת סוטה שע"י ריב איש ואשתו, ועגלה ערופה שע"י ריב איש ורעהו, וטהרת מצורע שע"י מריבה ולשון הרע שהוציא:
שום תשים עליך בגימט' שלשי"ם מעלו"ת, ובגימט' ל"ו מעלו"ת מיוחדי"ם למלכו"ת, וידוע כי לשבט יהודה ניתן המלכות כדכתיב לא יסור וגו', לכן יהודה בגימט' ל', ומילוי האותיות של יהודה בגימט' מלכו"ת בזה האופן, יו"ד ה"י דל"ת ה"י:
לא תוכל לתת עליך איש נכרי, נכר"י בגימט' הורדו"ס דאמרינן בפ"ק דבבא בתרא דקטל כלהו רבנן ולא שייר אלא בבא בן בוטי:

לבלתי רום לבבו וגו', זה הפסוק מתחיל בל' ומסיים בל' לומר כי המלכות נקנה בשלשים מעלות שהן הן המביאין לו רום לבב (ולכן הל' גבוה מכל האותיות ע"ש שהוא לגובה מעלות ומלכות וכן הי' מלך ראשון בישראל משכמו ולמעלה גבוה מכל העם ור"ת של הפסוק הזה עולים בגימט' תר"י, לומר שאם באולי ירום לבבו מכח יתר שאת ויתר עז מלכות על שניתן הוא בראש ישראל כדכתי' שום תשים עליך שלכן הרמז בר"ת על שהוא מלכם בראשם אז יתר ממקומו התעיף עיניך בו ואיננו ולא תכון מלכותו בידו, ופ"א אותיות הם בפ' הזה במנין כס"א שמכח כסא המלכות ג"כ יתגאה, אולי ע"ד רק הכסא אגדל, וכל אלה אמר לבלתי רום וגו' שיזהר מזה ולא יהא ניסת מכל אלה, ולכך מסיים הפסוק הוא ובניו בקרב ישראל שאם יהי' בקרב ובתוך הכלל שלא יחשבו עצמם נבדלים ונישאים וגבוהים מהם למעלה ראש אזי יאריכו ממלכתם):

לבלתי רום לבבו הוא הטעם לכסף וזהב לא ירבה לו, כי כבר נתן טעם ללא ירבה לו סוסים ונשים ולכסף וזהב לא נתן, לכן מבאר עתה טעם גם לזה:

ולבלתי סור מן המצוה הוא טעם נכון לספר תורה שיוצאת ונכנסת עמו, ג"ן:

כי אתה בא אל הארץ וגו' לא תלמד לעשות כתועבות וגו' בדור המדבר שיצאו ממצרים כשהם גדולים ויודעים מנהג מצרים וגם היו מעותדים לבא לארץ כנען לולא חטא המרגלים בהם כתיב כמעשה ארץ מצרים וגו' וכמעשה ארץ כנען וגו' להזהירם על מעשה אלו ואלו, אבל באי הארץ שלא ידעו מעשה מצרים שיצאו משם קטנים לא הוצרך להזהירם כ"א על מעשה ארץ כנען, בכור שור:

קוסם קסמים זה שרגילין לנחש בקסמין לקלפן מצד א' ומצד השני מניחין בלי קלוף, ובעת צאתו לדרך זורקין א' כלפי מעלה ואם יפול צד מחשוף הלבן כלפי מטה אומר זהו בדמיון איש ואח"כ זורק אחרת וכשיפול אז מחשוף הלבן כלפי מעלה אומר זהו אשה והוא לו לסימן טוב כשיבא דמיון איש תחלה ואח"כ דמיון אשה כבריאתם שיבטח בזה שיתקיים כבריאתו ולא ייירט הדרך לנגדו בקורות וסכנות הנהוגות ואם יפלו בהפך אזי יחזור בו מלצאת לדרך שזהו סימן רע לו בניחושיו זהו קוסם קסמים:

מעונן, זה שאוחז את העינים כפירש"י כי מעונן הוא לדרך זה לשון עין:

ימכשף, כגון ההוא אתתא דהוה מהדרא למשקל עפרא מתותי כרעא דר' חנינא, ג"ן:

מעונ"ן בגימט' אוחז"י העיני"ם:

חובר חבר, ענין כפול הוא לומר בין חובר גדול שחובר דובים ואריות ובריות גדולות, בין חובר קטן כזיבורא ועקרבא:

תמים תהי' תי"ו רבתי מאותיות גדולות לומר שכשהוא תמים מעלה עליו כאלו קיים כל התורה מאל"ף ועד תי"ו, זהו תי"ו רבתי שמשתרבבת להתפשט בכל האותיות עד א' (ד"א לומר שכ"כ תהי' תמים עד שיעשה רושם גדול שהכל יעידון ויגידון ויכירו בתמימותיך, כי התי"ו רבתי רמז שתתרברב ותיכתב במילואה בשלימות כזה, תי"ו, ואזי פירושה רושם כדכתיב והתוית תיו וגו', ועוד לומר שיגיע התמימות עד שתמות שתמסור נפשך אפילו על קדושת שמו ית', שהת' היא רמז לת' תמות כשהיא בקמץ לכן היא גדולה וניכרת היטב על שקידש שמו אף ברבים ובפרהסיא אפי' שהוא היותר גדול, ועוד לומר שיהא עומד בנסיון ויהא בדוק ובחון בתמימותו, לכן הוא רבתי, נבדקת ונבחנת מוחשת הרבה, ועוד כי תמי"ם הוא בהפך אותיות מתים, לומר בהפך ממ"ש לפניו בסמוך ודורש אל המתים הם הם הע"ז הקרוים מתים, ותי"ו בא במלת מת על שהוא סוף כל האותיות והוראה לסוף האדם למות הוא, ורמז אל ההעדר שהוא הוא ההעלם שמתעלם האדם והולך אל בית עולמו ועילומו, וכן הם הע"ז נעלמים ובעלי ההעדר והאפיסה לכן באה כאן ת' רבתי שידבק בתמימותו עם אל חי עולמים הפך העלם והעדר והפך מגדר המתים לכן תי"ו שלו רבתי שהוא מקיים מוחש ומורגש בחיים הפך דורש אל המתים הדבק בהעדר, ועוד ת' במילואה באופן זה, תא"ב, או תא"ו, הוא מלשון חשק ותאוה כדאיתא באותיות דרע"ק, והנה על הרוב איש התם ומתמם עם תמימים ימי חייו הם בצער ודכאות נפש כידוע, ורמז לו כאן שלא ישית לבו לזאת ואל יחוש לכך לצער עוה"ז ויהא תא"ב ומצפה לקבל טובות הגמול לעוה"ב כשיהיה עם ה' אלהיו, זהו תמים תהי' עכ"פ ואף שירע לך ע"י כך בעוה"ז, תשמח, דהלא רב טוב צפון לך עם ה' אלהיך, זהו ת' רבתי שתתרברב להתמלא במילוי לשון תאיבה ותאוה, זהו שאמר דוד יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח, ר"ל שהצדיק בעוד בימיו בעוה"ז יפרח, דהיינו כאילן ועץ כל פרי שטובתו אינה בפריחתו, דהפרח אינו אלא קדימה והכנה לפריו שיבא אח"כ כן הצדיק אל יחוש ויחוס עינו על שרע לו בעוה"ז, כי יפרח בימיו באופן שרוב שלום וטובתו הוא עדי עד כשיכלה הירח, דהיינו לע"ל ע"ד וחפרה הלבנה וגו', ונקט בעצם ראשונה הירח ולא החמה בעבור כי הצדיקים נמשלים ונקראים ע"ש הלבנה והיא גם היא זה דרכה ראשיתה מצער ואחריתה יסגא מאד ומתחדשת נעוריה):

נביא מקרבך מאחיך כמוני וגו' כמונ"י בגימט' ענו כמשה:

אנכ"י אדרו"ש מעמ"ו, עיין על סופי התיבות וסמיך לי' אך הנביא אשר יזיד וגו' ומת וגו' (ובא בס"ת כי גלוי הי' לפניו ית' ורמז שסופו לעמוד וסוף לדרוש מעמו ביום הדין הגדול והנורא), והתיבות אשר אציג לפניך כאן כ"א בגימט' כמספר שמו, דהיינו אלה"י

נכ"ר, ומחי"ר כל"ב, הב"ל ורי"ק, ור"ת של "ועל "שפם "יעטה (ובכאן נרמז בר"ת מפני שבכאן ידבר הפסוק בטמא ונגוע וזה הוא ראש לכל הטמאים ולכל הנגעים שעברו עלינו, כי כל טצדקי דעדו עלן כולם כאין נגדו וק"ל, והרמז כאן למפרע בר"ת אלו מפני שהסיג אחו"ר את הבריות מאחר"י הש"י, וגם נהפו"ך הוא, והפ"ך הקערה על פיה, והשיב הדת אחו"ר, גם כי סבלנו ועודנו סובלים רשעו עד כה למפרע מאז הי' על האדמה, ורבים פרועי"ם היו עלינו כי פרע אותם לשמצה בקמינו, ממרום יערה רוח אלהי אבותינו ליקח את נקמתינו):

ובער"ת הרע וגו' וסמיך לי' כי תצא וגו', לומר כי בזכות האבידך את הרשעים ואת הרשע תצא למלחמה ותנצח:

לא תשחית וגו' כי אדם עץ השדה פי' כי משמש בלשון אלא כלומר לא תשחית עץ מאכל אלא שאדם עץ השדה, כלומר עץ השדה שב"א יוכלו לבא בו מפניך במצור אותו תוכל להכרית ולהשחית אע"פ שהוא עץ מאכל ולא זולת זה, רבינו שמואל:

כי ימצא חלל, נכתבה פ' עגלה ערופה בין שתי פרשיות כי תצא למלחמה מפני שע"י מלחמות ימצאו חללים שלא נודע הורגיהם:

אל נחל איתן שהוא קשה לרמוז על דבר קשה דהיינו שאם לא ימצא ההורג תולעים יוצאים מן הנהרג ונכנסים בגופו של הורג וממיתים אותו כדאיתא בירושלמי, והרמז מ"ש ואתה" תבער" הדם" הנקי" ס"ת רימ"ה בערבוב, מהר"ן בר נטרונאי:

(ודוקא לבסוף אם לא נמצא ההורג יהי' עירוב התולעים הזה כך שיתערבו מהנהרג להורג כנזכר, לכן בא רמז בס"ת ובערבוב אותיות שלא כסדר, ועוד נרמז בסוף ובעירבוב מפני שסוף אנוש ותקותו רימה ולריבויים שיבאו גדודים וצמודים לאכול בשר וגידים של המת וככל הנזכר בפייט אזכרה יום מותי שיסד ר' שלמה בן גבירול ז"ל, מתערבבים ושורצים ורומשים שם בסיבוך ועירוב), ובס' שכל טוב אומר שמהעגלה תולעים באים על הרוצח (וגם לזה רמז בפסוק בייתור את העגלה שכתוב שנית א"ת העגל"ה בגימט' תולע"ה ב"א, או התול"ע ב"א שמאת העגלה יבאו, ורמז עוד במה שמספר את העגלה הוא ג' יתר על מספר תולעה לומר כמובן אות ג', כלומר שתולעה מהעגלה הוא גמולו ופרעונו אשר ישוב בראשו במדה נכונה באשר מהראוי הי' חייב הוא למות והעגלה הומתה במקומו לכן תיקח גם העגלה נקמתה ממנו, ולדעתי תרווייהו אתנהו דהיינו כי ימצא אח"כ ויעשו בו כמשפט יצאו מהעגלה או אם לא ימצא כלל, אבל אם אין עושין עגלה כלל יצאו מהנהרג כדי שיקח הנהרג נקמתו):

ידינו לא שפכה, כתיב בה"י כלומר ה' אצבעות לא שפכו דם הנפש שי"ל ה' שמות (ולפי הדרך הזה כשתרמוז הה"י על ה' אצבעות יותר נראה לומר שהרמז כלשון בני אדם כלומר אפי' באצבע קטנה לא נגענו בו, אבל לי נראה לומר בזה כי נודע שבשפיכות דם סתמא בנוהג שבעולם על הרוב לא ימיתנו כ"א בשלוט בו בשתי ידיו בכח עצום ורב כמ"ש בכ"מ ענין הרציחה בלשון רבים של שתי ידים כדכתיב לקחת את דמי אחיך מידך רק שהיו"ד תנינא היא חסרה שם מטעם לרמוז שידיו איבדו הדם הוא הנפש שיש בו עשרה דברים רוחנים בשותפות הקב"ה ואב ואם שזהו הטעם הראשון שנזכר שפיכות דם בתורה אצל קין ראוי הי' לעורר בו רמז זה יותר מבמקום אחר המאוחר, אבל ידיך קרינן לי' וכתיב נמי ידים שופכות דם נקי, ידיכם דמים מלאו, הכל כאשר לכל בלשון ידים רבים וכן כולם זולת בגואל הדם שנמצא בכ"מ יד לשון יחידה ליד גואל הדם וגו' וכיוצא, מפני כי לרוב חימום הלב שבו עליו להתנקם ימיתנו בכונה רצוי' ואמיץ כח אף בידו אחת ואפי' בשמאל כלשון סתם יד בכ"מ מכח שהוא מתחרה ומתגרה הרבה וכ"ה ביאור או באיבה הכהו בידו וימות וכיו"ב בכ"מ דמיירי בעברת זדון רב וחמום גדול, אבל בסתמא אין שייך אלא בב' ידים כנזכר, לכן כאן הכתיב הוא שפכה בה"י הנקבה לשון יד א' על שלא הרגוהו באיבה וזדון, והקרי הוא שפכו בלשון רבים של שתי ידים כלומר להתנצל שלא הרגוהו אף בקרי והזדמן בסתם הריגה, ולכן דוקא הקרי שפכו והכתיב שפכה ולא איפכא, מלשון נופל על לשון מקרה קרה, כי גם לשון קרוא מקרא וקריאת התורה הוא לשון קרה מקרה, בעבור שהפסוקים בעצם קריאתה אין בהם כונה ועומק אלא כקורא בתורה בדרך מקרה בעלמא, ועוד שיהי' הקרי רבותא יותר, שאפי' במקרה בב' ידים לא הרגוהו, והנה הוא בדרך לא זו אף זו כי ס"ל יש אם למקרא, שהקרי הוא עיקר, לכן בו צריך לרמוז הרבותא יותר, דאם הי' זה נרמז במסורת הי' הדרש הזה ראשון, ורמז יד אחת שהי' נרמז בקרי הי' בא אחריו כיון שהוא עיקר טפי ממסורת, וא"כ הי' בדרך זו ואצ"ל זו, ועוד מתוך דרך הנזכר באה ה"י במלת שפכה ללשון יד אחת לומר אף מגע יד בעלמא לא הי' לנו בזה גם בזולת עצם השפיכה דהיינו כאמרם לא פטרנוהו בלא לויה אשר בנוהג שבעולם בהפטרם זמ"ז יתנו יד לנטילת רשות ולפטירה בדביקות וקירוב הלבבות, זהו לא שפכה לשון יחידה שאפי' גרם התלוי ביד אחת ומגע נתינתה בעלמא לא עשינו דהיינו שבאמת פטרנוהו בלויה ונתינת יד):

כפר לעמך וגו'. אומר במדרש אלו החיים אשר פדית ה' אלו המתים הנפדין בממון החיים ומכאן סמוך לשנהגו ליתן בעד הזכרת נשמות ולהזכירם, ג"ן:

ונכפר להם וגו', אמר רבינו בכור שור שכל היגיעה הזאת צוה הש"י לשיהא פרסום וקול גדול בדבר באוושא דמלתא שמתוך כך יבאו מכירים רחוקים ויעידו ויגידו ולא תהא אשתו עגונה, שכל עדים שיאמרו מכירים אנו שהוא זה ודאי מועיל אף לאח"ז רב ומה שאין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם היינו כשאומרים מעידין אנו על פרצופו שהוא כו"כ והם אינם רואים ההרוג והרואים ידמו מכח עדותם שהוא זה כההוא דטבע בדגלת וכו', ג"ן:

אתה תבער וגו' כי תעשה וגו' פי' אם תעשה כ"ז כמצווה וכהלכתו אז תבער דם הנקי, כי ע"י העיירות הבאות למדוד יוכר ויוודע הרוצח (ואולי יאמר לענין תולעים שיוצאים מן העגלה כנזכר שיאמר ואתה הוא המבער דם הנקי כי תעשה הישר בעיני ה' ככל הכתוב בפרשה כי מן העגלה יצאו וכו' ויתבער הדם על ידך אף אם לא ימצא ההורג, ולאפוקי אם לא תעשה כזאת אז יתבער ממילא בידי שמים שיצאו תולעים מהנהרג עצמו ולא אתה תבער וכנזכר לעיל):

סליקא לה פרשת שופטים, ברוך אומר ושלחתי מהם פלטים:

כי תצא

ובעזר אשר דוד עבדו פוצה, נתחיל סדר כי תצא:

כי תצא נסמך לכי תעשה הישר לפי שדברה תורה נגד יצה"ר והתירה יפ"ת, לכן כשיצאו לקחו הטובים והישרים שבהם, (ד"א שאע"פ שבמלחמת הרשות הכתוב מדבר אעפ"כ תעשה הישר בעיני ה' כי תצא למלחמה ולא תאמר שאין דעת המקום נוחה בזה, ד"א שתעשה הישר בעיני ה' כי תצא אתה להם להלחם בם חוץ לארצך, ולא תניחם לבא עליך לארצך וירויח לך וגם לא תשחית את ארצך, ד"א שאם תרצה לצאת צריך אתה לעשות הישר בעיני ה' שלא ירך לבך כדכתיב מי האיש היראו וגו' ילך וישוב וגו' לר"י הגלילי שפי' על יראת לב מעבירה ולר' עקיבא שמפרשו כמשמעו שא"י לראות חרב שלופה נמי יאמר שעכ"פ תעשה נחת ליוצרך כי תצא מיהת אף שתשוב אח"כ לביתך מהכרזת השוטרים, ובזה ידוקדק היטב אומרו כי תצא ולא כי תלחם, גם זהו דקדוק לשון הכתוב לעיל בפרשת שופטים בכלהו הכרזות בענין הכפל לשון ילך וישוב וגו', ולא סגי לי' בחדא מינייהו, דהכי קאמר עכ"פ ילך למלחמה לפני אחיו ולא ימס לבב העם בהסוגו אחור מלצאת כלל, ואח"כ ישוב לביתו מכל א' מהטעמים הנזכרים לעיל יהי' איזה שיהי', דהשתא לא ימס לב העם שלא יחשדוהו שמרוך לבב הוא שב, דאל"כ למה הלך מתחלה, אלא ודאי שחוזר מטעם אשר בנה או נטע או אירס וכן אף בחוזר מרוך

לבב באמת יחשבו עליו אחת מהנך סבות, אבל אם הי' נשאר מתחלה בביתו אף אם אין זה מרוך לבבו הן לא יאמינו וימס לבבם, זהו פירושו לעיל, והטעם מוכח כן, כי ילך בא בכולם בטעם טפחא לנוח שם בנגינה ולהכריתו מוישוב לביתו, ואל תטעה לומר הלא הענין מיירי כשהם כבר במלחמה כדכתיב כי תצא וגו' וראית סוס ורכב וגו' דאף אם נודה בזה יוכל הכתוב לרמוז כאן אמתחלה, אבל באמת מיירי שמכריזין כך קודם צאתם מגבול הארץ כפירש"י לעיל בסמוך על והי' כקרבכם אל המלחמה, וזה תעשה הישר אף אם אינך אלא יוצא, שמצווה על היציאה עכ"פ אף אם ישוב אח"כ ולכן נמצאת אות צד"י של כי תצא ברוב הספרים יוצאת הרבה בגובה למעלה מהתי"ו והאלו"ף מתיקון סופרים כותבי ספרי תורה לומר כי צדקה תחשב לו אף היציאה לבד זהו יציאת אות צד"י למעלה שאם הוא צדיק ועושה רצון קונו יצא לפחות, ועוד להורות שאל יצאו אלא צדיקים, ולכן ת' לפניה וא' לאחריה שזה היוצא למלחמה ראוי להיות צדיק בכל התורה מתי"ו עד אלו"ף לכך, ועוד ירצה במה שהאות הזה יוצא הרבה בגובה וניכרת להורות כי יציאת צדיק למלחמה עושה רושם ונוצחים בזכותו):

יפת תואר, לשון פתוי שמתפתה מתוארה, יפת אותיות פת"י שמשיבה חכמים אחור ודעתם תסכל:

ושלחתה לנפשה פי' ואם חלתה ממתין לה עד שתבריא ותחזור נפשיה, ושלחת"ה אותיות ושחלת"ה פי' רי"ח:

לשניאה, כתיב ביו"ד ולא לשנואה בוי"ו שיהי' אותיות לי שנאה, כלומר המקום ב"ה אומר שהיא שנואה בעיניו ושנואים מעשיה (ויש לי לומר דלכך באה יו"ד תמורת הוי"ו כדי שיהי' אותיות י"ה בתיבה זו לומר כי הוא ית' שהוטל שמו שם השלום הוא סוד שם י"ה בין איש לאשה להטיל ביניהם שלום הוא המסבב גם הדבר הזה מפני השלום, אף אם היא שנואה לשמים וכ"ש אם הוא כפשוטו וירא כי שנואה היא ויפתח את רחמה תחלה שעי"כ יאהבה אשה וילוה אליה ובפרט שכיון שידע שכל אשר ימצא לא יגיע לבנה פי שנים ממנו שיאהבה, ולכן בא טעם תביר תחת מלת והי' להמשיכה לעצמה מוכרתה קצת מבן הבכור לשניאה הכתוב אחריה, לומר שמלת והי' הוא כמו גזירה ובשורה כאלו ודאי יהי' כן, וכמו והי' אם לא חפצת דבסמוך שפירש"י בו מבשרך שסופך לשנאתה כן ג"כ כאן אל ההפך שידבק בה, וליותר הרמז לזה בא ג"כ היו"ד כדי שיהי' לשניא"ה אותיות ל"ן אש"ה, כי עי"כ יאהבה ובין שדיה ילין):

אשר" ימצא" לו" כי" ס"ת אותיות ראוי, לומר שאינו נוטל פי שנים בראוי, הר"ר אליעזר:

(ויש לפקפק מהיכן רמז שלא יטול, דשמא הרמז הוא שיטול בראוי כפשטי' דקרא דמיירי במה שיטול, ונראה מכח דמלת בכל מיותרת, דהוי מצי למכתב באשר ימצא לו, אלא שכתב כן כדי לסמוך אות ל' של בכל לאות א' של אשר ויהיו נקראים יחד לרמז למלת ל"א שלא יטול בראוי, וכאלו אמר לתת לו פי שנים במצוי לא בראוי, ואותיות ראוי באו בס"ת לפי שמיירי במה שלבסוף ראוי לבא):

כי יהי' לאיש בן סורר רמז כאן מספר שלשים ג"פ רצופים, כ"י הוא שלשים, יהי"ה הוא שלשים, ל' של לאיש הוא שלשים לומר כי כל ימי חיובו שיכול ליעשות בן סורר אינו אלא ג' חדשים משהביא שתי שערות כמ"ש רז"ל הקיף התחתון אע"פ שלא מלו לי' ג' חדשים מלו לי' ג' חדשים אע"פ שלא הוקף התחתון אינו נעשה בן סורר ומורה:

בן סורר ומורה פירש"י ע"ש סופו וכו', וקשה והא אף אם עתה הי' מלסטם לא הי' חייב רק חנק הקל ועתה על העתיד יהא נדון בחמורה וי"ל דסופו ללסטם בין בחול בין בשבת ויהי' חייב גם על חילול שבת דהיינו סקילה ומחויב ב' מיתות נדון בחמורה, מפי הר"ר שלמה:

ומרה, ומרה כתיב חסר ו' לדורשו לשון מרה כלענה לומר כי מרה תהי' לו באחרונה, כלומר שנדון ע"ש סופו, ר"י חסיד:

וקשה למ"ד בן סורר לא הי' ולא נברא ולא עתיד להיות למה נכתב, וי"ל ללמדנו שב"ד מכין ועונשין אף שלא מה"ד אם השעה צריכה לכך:

וכ"י יהי"ה באי"ש חט"א וגו' בגימט' אבשלו"ם:

לא תלין נבלתו וגו' כי קללת אלהים וגו', פי' מפני שגם קללת אלהים דינו שיהא נתלה דהיינו מגדף שדינו שנסקל ונתלה, לכן לא תלין כל נתלה כי יאמרו שהי' זה מגדף וזהו גנאי למלך, כי כל הסוטר למלך או תולש בזקנו אף שנעשה בו דין כבר מ"מ זכרון סרחונו הוא גנאי למלך תמיד, וי"מ דכך הוא נתינת טעם שהרואים יכמרו רחמיהם על הנתלה ויקללו הדיין שדנו לתלייה ויעברו על אלהים לא תקלל לכן לא תלין, זהו כי קללת אלהים תלוי:

לא תלין, וקשה למה הניחו את בני שאול ויהונתן נתלין מתחלת קציר עד ניתך עליהם מים, וי"ל דכאן כתיב ולא תטמא וגו' סמוך ללא תלין לומר שהטעם בלא תלין הוא משום ולא תטמא וגו' כלומר שלא ינוח עליו חיה או עוף ויוליכו ממנו לאיזה טהרה ויטמאוה והתם לא הי' לחוש לזה דכתיב שם ותקח רצפה בת איה השק וגו' ולא נתנה עוף השמים לנוח וגו', בכור שור:

על העץ כי קבור וגו' מכאן שהכל נקבר עמו פי' רי"ח:

לא תראה את שור אחיך וגו' נסמך לשלפניו לומר כי מי שהומת בב"ד ושורו או שיו נדחים השב תשיבם וגו' כלומר שמכאן שהרוגי ב"ד נכסיהם ליורשיהם דלא כחקי הגוים בהרוגי מלכות ובתי דיניהם שפוסקים נכסיהם למלכות, פי' רי"ח:

והתעלמ"ת מה"ם בגימט' משו"ם כבו"ד בריו"ת דהיינו מה שדרשו פעמים שאתה מתעלם כגון זקן ואינו לפי כבודו:

יקר"א ק"ן בגימט' פר"ט למזומ"ן והארכת ימים להעוף, והארכ"ת ימי"ם בגימט' בעול"ם שכל"ו ארו"ך:

כלאים" פן" תקדש" המלאה" ס"ת מנשה. כי מנשה עשה כלאים במה שהעמיד צלם בהיכל לכן נשרף, כמו פן תקדש שפי' שטעון שריפה כדדרשינן, תקדש תוקד אש, הר"ר אליעזר:

(ורמז בס"ת דוקא כי הורה אז הפסוק שסופו לעמוד ולעשות כך):

כי יפול הנופל הנפל חסר כתיב שיהא משמע לשון עבר כדאמר גבי כלב כבר נד ולד:

לא תחרוש בשור ובחמור וגו' כדי שלא ירגיל להרביעם זע"ז, בכור שור:

ואני שמעתי שזה מעלה גרה וזה לא יגר וחושב שהלה אוכל ויש לו צער ב"ח:

לא תלבש שעטנז משום דבגדי כהונה היו מכלאים ואין להשתמש בשרביטו של מלך לכן גדילים תעשה לך וגו' שכיון שגם הוא למצוה מותר תכלת בסדין:

כי יקח איש וגו', תימה למה לא מברכין ברכת אירוסין קודם קידושין הא כל הברכות צ"ל עובר לעשייתן, וי"ל דשמא יחזרו בהם קודם הקידושין ויהי' ברכה לבטלה, א"נ דברכה זו אינה דומה לשאר ברכות דלא קאי אקידושין דידי' דהא לא אמרינן וציונו לקדש האשה אלא וציונו על העריות דמשמע עריות דעלמא, מהר"ר חיים:

ותימה למה באמת בשעת קידושין לא מברכין לקדש את האשה, לוי:

(ול"נ משום דאינו אלא התחלת המצוה ואין בקידושין לבדן מצוה שלימה כי חופה וקידושין גם יחד הם מצוה אחת):

וחפרת וכסית וגו', וקשה הא נקרא המן לחם אבירים על שנבלע באברים וא"כ לא היו צריכים למצוה זו, וי"ל דהוצרכו לה אמאכל שקנאו מתגרי האומות, מהר"ר חיים:

(ולק"מ דעכ"פ הוצרכו אאחר כניסתם לארץ ואם לא יצטוו עכשיו קרוב למיתת משה, אימתי:

ספר כריתת ב"פ כתיב ובכל פעם חסר ו' הרי חסרון ב' ווי"ן הם י"ב כמספר גט לרמז על י"ב שיטין שבגט:

לא תחסום וסמיך לי' כי ישבו אחים וגו' מלמד ליבמה שנפלה לפני מוכת שחין שאין חוסמין אותה מלומר לא בעינא לי' לאפוקי דנימא יבא עשה דיבמה יבא עליה וידחה ל"ת דלא תחסום, לכן סמכן, מהר"ר חיים:

וחלצה נעלו וגו' וירקה, למה קדמה חליצה לרקיקה, משום דמתחלה עושה כנופלת לרגליו להתחנן ולבקש שישאנה ושרוצה להיות כאחת משפחותיו לעמוד ולשרת ולחלוץ את מנעליו, ואח"כ מכיון שאומר לא חפצתי לקחתה תריק לפניו כאומרת גם אתה בזוי ושפל בעיני ומאוס עלי כרוק הזה וגם אני איני חפצה בך, ר' מנחם בר נטרונאי, ומשלכת את נעלו להלאה כאומרת לא אנעלך ולא אשרת לך, בכור שור:

אמר לי מהר"ר חיים מעשה בימי רבינו שמחה ביבמה אחת עשירה ומיוחסת שרצה יבם ליבמה בע"כ ייעץ לה ר' שמחה שתרוק בפניו אם תראהו ותפסלנו בזה מלייבם וכן עשתה ופסלה ר' שמחה מלהתייבם והביא ראי' לפסק זה מדבר הלכה (ואני רואה הוכחה ורמז לזה בפסוק במ"ש אשר לא יבנה וגו' בלשון עתיד כמו שדייקינן נמי מיני' דחליצה פוסלת כ"ש דקאי ארקיקה הסמוכה לזה בפסוק יותר מחליצה לומר שיהי' הרוק פוסל ולא יהא בונה ולא יוכל לבנות):

ונקרא שמו וגו', כלומר שהכל קוראין לו כך, כאלו אומרים מי שנעלו חלוץ ואין לו מי שינעלו מבזין אותו כך ובזה תתיישב דעתה, בכור שור:

כל עושה עול וסמיך לי' זכור את אשר עשה וגו' כלומר ראה לכתוב על ספר כל העול שעשה לך עמלק דהיינו המסופר אחרי כן כדי שיראו הכל למה המתי ומחיתי אותו וכאשר כתיב כתוב זאת זכרון בספר:

כי תבוא

ובעזר רמה בים סוס ורוכבו, נתחיל סדר כי תבא:

והיה כי תבא וגו' סמוך ללא תשכח דלעיל, דמקודם ביאה לארץ אינם מצווים על מחיית זכר עמלק:

אשר נשבע ה' לאבותינו מכאן שהגר מביא ואינו קורא שא"י לומר לאבותינו, ותימה א"כ איך יתפלל הא איכא בנוסח התפלה אלהינו ואלהי אבותינו וי"ל דבתפלה סומכין על הירושלמי שכתב שמכח אברהם אשר כולם נקראים על שמו ושלכך נקרא הוא אב המון גוים יכולין לאומרו, ג"ן:

(ואין נראה דאיך יאמרו לאבותינו לשון רבים לכן נראה לומר דבתפלה יוכל להתפרש אאדם ונח שכל האומות יצאו מהם ואין מוכרח דליקו דוקא אאברהם יצחק ויעקב

המפורשים ואדרבה שכיון שהם מפורשים אח"כ יותר יש לנו לומר דמתחלה לאו עלייהו קאמר והוי כאלו אומר אלהי אדם ונח אלהי אברהם וכו' לכן יכולין שפיר לאומרו. אבל שבועת נתינת הארץ לא היתה אלא לאלו ג' אבות לכן לא יאמרו נשבעת לאבותינו):
ארמי אובד אבי וקשה למה לא יזכיר זכות אברהם ויצחק כמו של יעקב, וי"ל שיעקב נקרא ראשית כדכתיב קודש ישראל לה' ראשית תבואתו, לכן על נכון יזכר שמו על הבאת ראשית בפרטות, הר"ר אהרן:
לא אכלתי באוני ממנו פי' בגזל ובחמס כמו וידיו תשבנה אונו דאיוב:
ולא נתתי ממנו למת פירש"י לעשות לו ארון ותכריכים, ותימה דבפרק הערל דרשינן מיני' סיכה ופריך התם ואימא ליקח לו ארון ותכריכין ומשני כתיב ממנו דבר הניתן מגופו למת משמע א"כ הרי לא מיירי קרא בהכי, מהר"ר יעקב:
(וי"ל דסוגיא דהתם בעי למימר דדלמא דוקא לארון ותכריכין קמיירי קרא ולא בסיכה ומשני מכח ממנו דגם בסיכה מיירי, אבל לעולם גם ליקח ארון ותכריכין מיירי עכ"פ מפשטי' דקרא, והנה אחר כתבי זאת מצאתי שם שתירצו התוס' בזה והכריחוהו מכח מס' מעשר שני דדריש שם קרא בהדיא בלוקח ארון ותכריכין, והמדקדק בהערל בדברי רש"י יבין וידע ברור שגם רש"י רמז כן בדעת המקשה שכונתו ואימא להאי לחודא אתי ולא לסיכה):
את ה' האמרת היום וגו', י"מ לשון חילוף שהחלפת בו כל אלהי הגוים ובחרת בו, וכן וה' האמירך שהחליף בך כל האומות, וכמו יתאמרו כל פועלי און, שפי' שמחליפין דבריהם ואינם עומדים בדיבורם, וי"מ לשון אמירה שאמרת לקבלו לאלוה, וי"מ לשון גבהות לשון אמיר וענף כמו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר שאתה מגביהו ומרוממו על כל אלהים והוא מגביה אותך על כל העמים, בכור שור:
ולתתך עליון על כל הגוים אש"ר עש"ה בגימט' שבעי"ם אומו"ת:
וכתבת על האבנים וגו' קצת תימה איך הי' כותב כל התורה בשבעים לשון על י"ב אבנים (עיין בדברי הרמב"ן) ארור וגו' י"ב קללות לי"ב שבטים וכולן על שבסתר דעל הגלויות הב"ד יענישוהו מיתה ולכך לא קאמר השוכב את אשת רעהו, דאין זה סתר דמה לו ליכנס לבית רעהו או היא לביתו אם לא לניאוף לאפוקי כל הני שייכין בביתו:
ברוך אתה בבואך וגו', משה הקדים הביאה ליציאה משום שהיו באים לא"י, ואלו דוד שינה ואמר ה' ישמור צאתך וגו' שהקדים היציאה, מפני שעל עולי רגלים דיבר שיוצאים מביתם ואח"כ חוזרים:

והלוית גוים רבים וגו' ושלא תדאג איך אהא כופה אותם לפרעון לכן אמר ונתנך ה' לראש וע"כ ילוו ויפרעו:

והי' אם לא תשמעו וגו', בתוכחה ראשונה אשר בת"כ יש מ"ט קללות ובשניה הזאת צ"ח קללות, הרי ק"ן קללות חסר ג' ועליהם אמר ישעי' ע"ל מ"ה תכו עוד תוסיפו סרה, כלומר כמספר ע"ל מ"ה ועוד נוסף עליהם, כלומר לכל תוכחה אחת יתר עליהם, דהיינו שתים יתרות על מספר ע"ל מ"ה תכו ואעפ"כ תוסיפו סרה:

אשר לא כתובה, שהיו השרים לוקחים בחורי ישראל הנחמדים מפז והמגנים את החמה ביופיין וקושרים אותם בכרעי מטתם ומשמשין עם נשיהם לפניהם כדי שיראו הנשים בשעת תשמיש ויחמנה להם ויולידו כמותם, בכור שור:

וי"מ אשר לא כתובה בכל אותן עלילות קשות של שקר הידועות שמעלילין עלינו האומות וק"ל:

והי' כאשר שש וגו' כן ישיש וגו', ישיש לא נאמר שהוא ית' אינו שש בפורענותם אבל אחרים משיש, ובדברים האלה יש רמז לקץ גלותינו והוא מכוון עם הכתוב בדניאל, ומעת הוסר התמיד לתת שקוץ שומם אלף ומאתים ותשעים דזהו שכתוב כאן כאשר שש ה' עליכם להטיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש וגו' כלומר שתגלו כמנין השנים שהטיב אתכם דהיינו להרבות אתכם זה זמן היותכם במצרים דכתיב בי' ויפרו וירבו וגו' שהוא ת' שנה, ולהטיב אתכם זה זמן המדבר וא"י עד שחרב בית ראשון שהיתה שכינתו בקרבכם שהוא תת"צ שנה, מיציאת מצרים עד בנין הבית ת"ף כדכתיב ויהי בארבע מאות ושמונים וגו' בנה שלמה וגו', ות"י שנה שעמד הבית הרי בין הכל עם ת' של מצרים אלף ר"צ שנים כמספר הנזכר בפסוק שבדניאל הנזכר, וכן הוא מכוון עם הפ' למועד מועדים וחצי שפי' כך שבזה הפסוק יחשוב מצרים ת"ל שנה כפסוק ומושב ב"י וגו' ארבע מאות ושלשים וגו'. וע"ז קאמר מועד מועדים וגו', מועד כלומר מועד צאתך ממצרים, זמן אותו הגלות תקח מועדים, כלומר כפול דהיינו תת"ס שנה, כלומר שממועדים ר"ל מב"פ כזה תעשה מועד וחשבון זמן אחר, ואח"כ וחצי, כלומר ועוד חצי הכפל הזה שהוא ת"ל שיהי' בין הכל אלף ר"צ, וה"ה דהמ"ל ג"פ ת"ל אלא שבא לסתום הדברים, וכן פי' של עידן ועידנין ופלג עידן, וכן כונת הושע בפסוק וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים, וענתה לשון מעון, שתדור ותגור בגלות האחרון כימי גלות נעוריה, כלומר בגלות ראשון שהוא של מצרים דהיינו ת' שנה, וכיום עלותה מארץ מצרים, כלומר כזמן שמיציאה עד החורבן בית ראשון שכולו זמן עלייה עד שבאה לגלות שני דהיינו בין הכל אלף ר"צ כנז', הרי שהקץ רמוז בתורה ושנוי בנביאים

ומשולש בכתובים, והקץ האחר שבדניאל דכתיב אשרי המחכה וגו' נרמז בוילך כאשר נבאר שם בעז"ה. הנה ההפרש שביניהם הוא מ"ה שנים, כי לסוף אלף ומאתים ותשעים יבא הגואל ב"ב ואחר מ"ה לביאתו יהי' נכבש כל העולם תחת י"ד ע"ם ה' אל"ה ותשקוט כל הארץ, ולכך נאמר שם אשרי וגו', אבל לא נודע מהיכן מתחיל המספר לשנדע מתי יכלה, כאשר קרה בשל מצרים שנאמר לאברהם בברית בין הבתרים ד' מאות שנה ואז הי' הוא בן ע' שנה דהיינו ל' שנה קודם לידת יצחק, והנה יש שמנאום מאותה שעה וטעו בה בל' שנים יצאו בני אפרים ונהרגו ויש מי שמנאו מירידתם למצרים, ויש מהתחלת השיעבוד, וכולם טעו ולא נודע האמת עד שיצאו שאז ידעו למפרע שמלידת יצחק התחיל החשבון וכן בגלות בבל שכתוב לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד וגו', חשב בלשצר וטעה, אחשוורוש וטעה, דניאל וטעה, כדאיתא במגילה ככה בגלותינו הארוך הזה שמא החשבון מתחיל משעת ביטול התמיד בימי הורקנוס ואריסתובלוס שהעלו להם חזיר כדאיתא בסוטה והיינו מעת הוסר התמיד או שמא משמלך הורדוס, שלא הי' ראוי למלוך על ישראל, או שמא לאיזה דבר מאוחר משעה שגלו, ולעת קץ כשיבא משיח במהרה בימינו יוודע מהיכן התחיל כאשר אירע במצרים, והוא שכתוב בדניאל עד עת קץ יתבררו ויתלבנו, פי' שהדברים יתלבנו ויוודעו למפרע, ג"ן:

והשיבך ה' מצרים באניות, פי' ויהיו שובים גם הטף דאלו להולכי רגל לא הי' ליקח בשבי רק האנשים והנשים היכולים לילך, לאפוקי באניות בא לכלול גם הטף:

ואין קונה, כי יאמרו המצריים גם חנם לא נקח מהם, שאבותינו השתעבדו בם ולקו כ"כ, ומתוך כך השבאים חובטים מכים ומענים אותם ביסורים קשים ומרעיבים אותם:

למען תשכילו, כלומר השכילו והתבוננו והוו משמשים מאהבה ולא ע"מ לקבל פרס והשכר ממילא בא שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ובריה:

נצבים

ובעזר השם רכובו עבים, נתחיל סדר אתם נצבים:

היום כלכם, כלומר לאפוקי אחרי עברכם את הירדן תתפרדו איש לנחלתו וא"א לאסוף אח"כ טף ונשים שלא יהא א' מכם חסר, לכן אמר היום:

גפרית ומלח שכ"מ שיפול גפרית נופל מלח עמו, וכן בסדום וה' המטיר וגו' גפרית ואש וכתיב ותהי נציב מלח שנפל עליה מלח, בכור שור:

וישלכם וגו' ל' רבתי ומשוכה הרבה להלאה לרמוז על השלכה רחוקה גדולה של עשרת השבטים שהשליכם אחר הרי חושך ומעבר לנהר סמבטיון ששוב לא חזרו, ולכך כתיב

חסר יו"ד בין ל' וכ' שעל חסרון י' שבטים ידבר, (ד"א שלכן למ"ד רבתי וחסר יו"ד לדרוש הל' לעצמה ומותר המלה לעצמו, דהיינו כי זולת הל' הוא וישכם, לומר כי עם כ"ז שיתשם ה' מעל אדמתם אעפ"כ יהו נשארים בישות וקיום ודבקים בו ית' למעלה למעלה כהמשך אות ל' כלפי מעלה ע"ד ואף גם זאת וגו', וגם להנחיל לאוהביו י"ש ושי"ש תקוה לאחריתך ושבו בנים לגבולם, וכל הקיום ודבקות בגלות החל הזה הוא בסבת וזכות הלימוד המעט שלומדים תורה בגלותם ומחזיקים בה, זהו ג"כ ל' גדולה, כלומר כי לימוד גדול, שבלא"ה לטעם זה נמשכה אות למ"ד בצורתה כלפי מעלה באלפ"א בית"א לרמז נמנו וגמרו שתלמוד גדול שמביא לידי מעשה, והנה הרמז ע"ד שדרשו ז"ל בענין קללת בלעם כולם חזרו לקללה חוץ מבתי כנסיות ובתי מדרשות, וכן נרמז זה גם בתוכחה ראשונה בפסוק ואף גם זאת שלכן נקט לשון זאת המורה על כנוי התורה לומר שבשבילה לא יגעל ולא ימאס, ואוי נא לנו כי חטאנו בדור השפל והבזוי הזה שלא קמה עוד בנו רוח ריח תורה ולימוד, הוא ית' ברחמיו יערה עלינו ממרום רוחו אמן, ועוד רמז שתמשך ההשלכה וגלות ארך הזמן בהמשך רב כמונו היום בגלות המר הזה, זהו למ"ד רבתי, כי ההמשך מיוחס לאות הזה ביותר מלכל זולתו, בפרט שנמשכה למעלה, כלומר לומר שיהי' ערך הארך וההמשך של השלכה זו למעלה מהשיעור ויותר מדאי כי גם עונינו רבו למעלה ראש וגו', וכל עיקר זה בסבה שכתבנו על הביטול והמיעוט בלימוד התורה שנרמזה ג"כ באות זה כנז', וכבר יש לנו עוד רמזים רבים בזה בקונטרס הזכרונות יעויינו משם אם יגמור עלינו הגומר ית' שיצא לאורה בקירוב):

וישלכם אל ארץ אחרת וגו', וסמיך לי' הנסתרות וגו' לומר שהקץ מכל עין נסתר ונסתם: הנסתרות לה' אלהינו, פי' בשביל שכתוב אח"כ והבדילו ה' לרעה וגו' וכן הרבה הכל בלשון כינוי ליחיד, דמשמע שהרעה תשוב על ראש החוטא לבדו, וכתיב וראו את מכות הארץ, על אשר עזבו, וכן הרבה דמשמע שכל הארץ והכל לוקין בשביל האיש או משפחה או שבט של שורש פורה ראש ולענה, לכן אמר הנסתרות לה' אלהינו וגו' כלומר לענין עבירות הנסתרות מאתנו ואינם ידועים אלא לה' אלהינו אותן יפרע מהחוטא לבדו ומן העושה רע כרעתו ולא ילקו עליו זולתו, אבל הנגלות לנו ואין אנו מבערים הרע מקרבנו זה לנו ולבנינו ליענש עליו, וע"ז נאמר כל הכתוב בלשון רבים:

לנו ולבנינו, ע' במסורה גדולה בדבר הניקוד שעל לנו ולבנינו ועל ע' שבעד, ומשמע שם דמסופק אם העניש על הנגלות את הרבים קודם שעברו את הירדן אם לא ודלא כרש"י, ג"ן:

(ואני אומר בניקוד הזה שבא לומר שעתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק י"ש עולמות, כי לנו ולבנינו עם הע' שבעד עולה ש"י במספר, ושיעור ומכוון הפסוק כך הוא, שאחר שהפריז לספר ולהזהיר מקושי וכובד הגליות ועונשם על עזבם את ברית ה' אלהי אבותם וגו' ויתשם וגו' וישליכם וגו' חוזר ומסיים בטובה על עושי רצונו, וגם שלא יתייאשו מרב טוב הצפון, ואמר הנסתרות, ר"ל עולמות הנסתרות לה' אלהינו אשר עין לא ראתה זולתי אלהים והעולמות הנגלות לנו ולבנינו בעולמו של משיח וכיו"ב אשר השגתינו משגת ומגעת בם אשר בין כולם מספרם כאותיות המנוקדות כאלה, כולם כאחד מוכנים ומזומנים הם לנו ולבנינו עד עולם בשכר לעשות את כל דברי התורה כזאת וזהו עד עולם, דמלת עולם קאי אהנסתרות והנגלות ומבאר שבעולמות ידבר, ואומר שכל כך עולמות של טובה וקורת רוח כמספר לנו ולבנינו וע' מוכנים כולם לנו ולבנינו ולנצח נצחים לעשותינו רצונו ית', ועוד לנו בזה דברים נכונים למבין וישרים למוצאי דעת אשר לא נאריך בהם במקום הזה):

ושב ה' אלהיך וגו', בפ' בתרא דמגילה דרשו מדלא כתיב ישוב כ"א ושב מלמד שהוא עצמו ישוב עמהם, ותימה א"כ ושב ה' את שבות בני עמון מאי איכא למימר, ה"נ דנימא הכי דישוב עמהם, וי"ל דשאני הכא דדריש ושב יתירא דתרי ושב כתיבי ש"מ לדרשא:

העידותי בכם היום את השמים וגו', פי' כמו שפירש"י לקמן בהאזינו שאמר משה המה יעידו עליכם וידם בכם ראשונה אם לרעה אם לטובה כדכתיב יד העדים תהי' וגו', בכור שור:

וילך

ובעזרת בהלו נרו עלי ראשי לאורו אלך, נתחיל סדר וילך:

בן מאה ועשרים וגו' לא אוכל וגו' פי' לפי פשוטו כי זקנתי ועוד וה' אמר אלי וגו' כלומר גם בלא"ה אמר ה' אלי וגו' שלא אעבור ועם כ"ז אינכם מפסידים בזה כלום כי ה' אלהיך הוא עובר לפניך וגו' ואין מנהיג ודבר כמוהו:

כי אתה תבוא את העם הזה וגו', שמעתי דהאי ויקרא משה ליהושע עם ויצו את יהושע בן נון דלקמן בפ' האחרת שייכי וקאי תרווייהו תכף אחר ויאמר ה' אל משה הן קרבו וגו' דלקמן בסמוך שהקב"ה אמר למשה קרא את יהושע וגו' ואצונו, והיכן מצינו שאמר הקב"ה ליהושע כי אתה תבוא כמ"ש רש"י כאן אלא ואצונו פי' כלומר על ידך שאתה תצוהו ככתוב באתחנן וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו וגו' שאתה תאמר לו כי אתה תביא וגו' בשמי, והלשון מוכרח כן ומסודר יפה לפ"ז, שאמר הקב"ה למשה קרא את

יהושע ואח"כ ויקרא משה ליהושע וגו' ויצו את יהושע וגו', ובשביל שקראו לעיני כל ישראל ובמעמדם חלק כבוד מתחלה לזקנים ואמר כי אתה תבוא את העם דמשמע עם עצת הזקנים כפירש"י אבל באמת הש"י לא אמר לצוותו כי אם אתה תביא וגו' דבר אחד לדור וכו' לכן א"ל פ"ש אח"כ את דברי ה' כענינן וכהווייתן, הר"י מאורליינש:

הן קרבו ימיך דרשו רז"ל הן פי' אחת שכן בלשון יוני קורין לאחת הונא, וא"כ מת משה אחר שחלה חמשה ימים, כי הן הוא אחת, קרבו תרי, הרי תלת, ימיך תרי, הרי חמש, והרי אמרו המת לחמשה ימים ה"ז מיתה חטופה, אלא ה"מ כשלא הגיע לגבורות, אבל אם כבר הגיע לגבורות אפי' מת פתאום ה"ז מיתת נשיקה, בכור שור:

והסתרתי פני מהם דרך חבה כמי שמצוה לרבו של בנו להכותו על שחטא לאביו והוא הולך לו וא"י לראות במכות בנו מפני שרחמיו עליו ומסתיר פניו מהם, ג"ן:

רעות רבות וצרות דרשו רז"ל שנעשו צרות זו לזו כגון זיבורא ועקרבא וכו' שהמועיל לזה מזיק לזה, וכן בעונותינו בדורותינו אלה שהנכרי מיצר ומייסר לישראל ואם יקבול עליו לשוטר או מושל מתיירא פן ישנאהו ויהרגהו, ואם לא יקבול מתיירא שמא ירגיל לעשות לו כך, הרי הרעות צרות זו לזו, ג"ן:

ואנכי הסת"ר אסתי"ר, בגימט' אלף ושלש מאות שלשים וששה, זהו אשרי המחכה ויגיע לימים אלף וגו', כלומר שיכלו כל אלה ויבא בן דוד בתחלת ל"ו, שההסתר פנים יהי' במנין הסת"ר אסתי"ר, ואמר דניאל אשרי המחכה ויגיע לכשיעברו שנים האלה, או אשרי קאי אשנת ל"ה עצמה שבה בא יבא במהרה בימינו, וא' של אסתיר הוא שימוש ואינה מן המנין וא"כ גם מספר הסתר אסתיר מכוון לזה, הרי רמז הקץ כאן וגם בכי תבא כדלעיל, ורבינו בכור שור אמר דנראה לו שהקץ הזה הוא רמוז בתשר"ק צפע"ס וכו', תשר"ק הוא אלף, צפע"ס הרי שלש מאות והוא י' שנים אחר ביאת משיח שהוא לאלף ר"ץ כדלעיל. ואז יהי' משיח כבר נמלך, זהו נמל"ך, יטח"ז הוא ל"ד, הרי אלף ושל"ד מכוון עם פסוק אשרי המחכה וגו', שכשיעברו אלף ושל"ד אז בשנת של"ה והד"ג ב"א, כלומר התענוג בא, וכמו הלאסטון ובאדג, שפי' לשון תענוג, א"נ ר"ל שהלויתן בא אז לעשות סעודה לצדיקים, ג"ן:

את דברי השירה הזאת זה האזינו פי' שם כתוב איך שהספיק צרכיהם במדבר ובא"י ושחטאו ושגלו, ושעתידין הם להגאל ב"ב לימות המשיח:

האזינו

ובעזר אתה אלהינו זה קוינו, נתחיל סדר האזינו:

האזינו השמים וגו', פסוק זה ופסוק הרנינו גוים וגו' שהוא סוף השירה התחלתן וסופן הם אותיות השם הנכבד, לומר שהוא ית' חתמה לשירה זאת בשמו הגדול, (ואני אומר שבשביל שסיפר ורמז בה פשעיהם וגלותם ובפרט בהתחלתה שהתרה בם והעיד בנו על כך לכן בהתחלה רמז חצי השם, כי ע"ז אין השם שלם וכו', ולא עוד אלא שאף כח של שם י"ה כביכול מתישין כנקבה כאלו הי' מבלתי יכולת, ולכן בא השם הזה רמוז הפוך, שהה"י היא קדמה בראש הפסוק והיו"ד אח"כ בסופו כאלו הי' ה"י לשון כנוי לנקבה, שאומרין עליה היא, ושוב רמוז ומסופר בפרשת התשועה ועליית האורה הגדולה, ובפרט בפסוק האחרון כאמור הרנינו וגו', לכן רמוז שם חציה שנית של השם, כי אז יושלם בזה, ורמזו ג"כ מהופך ה' בהתחלת הפסוק ו' בסופו על שיחזור כנוי נקבה לכנוי זכר, הו כמו הוא, כי אז יגדל כח אדני כאשר דבר לאמר, ועוד לנו בזה דברים נכונים ולא נאריך):

האזינו השמים פי' הנשמה שהיא צלם ממעל, ותשמע הארץ, זה הגוף הנברא מן הארץ, והוא ע"ד שדרשו רז"ל בפ' יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו במשל החיגר והסומא:

האזינו השמים ואדברה בגימט' תרי"ג, שהציע לפניהם תרי"ג מצות וסדרן לפני העדים: הקשה מוהר"ר יצחק בר ברוך מה נשתנית שירה זו שלא נזכר בה שם משוררה, כמו אז ישיר משה, אז ישיר ישראל, ותשר דבורה וכן כולם, ואמר שגם כאן הוא רמוז, כי ראשי הפסוקים עד פסוק זכור ימות עולם שהוא פרשה אחרת, בסימן הזי"ו ל"ך הם בגימט' מש"ה עיין עליהם (ולא נזכר בפירוש משום שזה הי' סמוך להעדרו ונעלם הזכרון כאלו כבר לא הי' עוד נמצא בעוה"ז, ועוד מפני ששירה זו היא התראה ועדות על כל הצרה העתידה ועל התשועה לכן הסתיר שמו מענותנותו כאלו לא הי' הוא היודע ועד המדבר בדבר הזה:

כי שם ה' אקרא הבו וגו' פי' כשאספר שבחו והנהגתו מה שעתיד לנהוג בעולמו בין לטובה בין לרעה תמיד הבו גודל לאלהינו ואל תהרהרו אחריו:

יצא גבולות עמים וגו', פי' שהעמיד גבולות ז' עממין לבני כנען לשיוחלטו לישראל בני שם לחלוטין מטעם מה שקנה עבד קנה רבו, כי כתיב ויהי כנען עבד למו, ועשה זה קודם שעמדו שבטי יעקב כדי שלא יוכלו הכנענים אח"כ לערער על כך, לאפוקי אם הי' הוא ית' מעמיד הגבולות לבני אומה אחרת היו יכולים אח"כ לערער כשהיו ישראל נוטלים אותם והנה בני כנען היו ג"כ י"ב כדכתיב בפ' נח וכנען ילד את צדון בכורו וגו' קחשיב ואזיל שם י"א, ואח"כ אמר ואחר נפוצו משפחות הכנעני פי' שא' מהם נחלק

לשתי משפחות שהוציא ממנו גם הפריזי שלא נזכר שמו בין הי"א, וזהו יצב גבולות עמים למספר ב"י שגם זה הי' לשם כונה זו, בכור שור:
כאישון עינו, כאלו אמר כאישון שומר את עינו כי אישון הוא העור הנופלת בעת השינה על העין ושומרו וכן בהקיץ חוצץ כנגד כל דבר הבא ליגע בעין, וע"ש לשון שינה ועל שמחשיך ומאפיל נגד העין כאישון לילה נקרא אישון, ג"ן:
לא אלוה שאין בהם כח וחוזק בעצמם, ג"ן:
לא שערום, לא פקדום כלומר לא חשו להם, פוקד עון אבות תרגומו מסער חובי אבהן, ג"ן:
אספה עלימו רעות לשון כליון כמו ספו תמו והוא כפול לשון במלות שונות עם חצי אכלה בם, ג"ן:
מזי רעב שרופי רעב כמו למזא לאתונא וגו' שהוא ניחר ונקמט מפני זלעפות רעב (ואני כבר זה ימים כבירים פירשתי כן, וכמו מבכות את התמוז, אבל לא מטעמי רק מכח שמצד הרעב לא יוכל החום הטבעי שבאצטומכא לכלות חציו ולפעול כחו בבישול המאכל כמנהגו הוא גובר לקדוח ולשרוף בחום רב באדם, והעד, עורנו כתנור נכמרו וגו' שהעור מתאדם מרוב החום היתר, ותמהתי הרבה על רבינו הגדול רש"י ז"ל שבעצמו וכבודו פי' בפסוק זלעפות רעב לשון שריפה ודלא כדעת אונקלוס שם שפי' בו מפח כפנא למה א"כ לא פי' הוא גם כאן הכי ומפרש מזי לשון שערות ואונקלוס צריכינן למימר שהוציא שם גם עורנו כתנור נכמרו מלשון שריפה, דאם יפרשנו כן למה א"כ הוציא זלעפות לפי' אחר):
אני אמית ואחיה אמית בחילוף א"ת ב"ש הוא ג"כ אמית וכן צדקה ישוב בחילוף א"ת ב"ש לתיבת צדקה לומר כי הצדקה תציל משתי מיתות בעוה"ז ובעוה"ב, (ד"א אמית ירמוז בו שיש מיתה אחר מיתה כנזכר דהיינו מיתת הגוף ומיתת הנפש ב"מ, וירמוז לסוד הגלגול שיש מיתה אחר מיתה, הרמוז בהן כל אלה פעל אל פעמים ושלש וגו' ובצדקה ירמוז שבנתינתו ימצא גם הוא צדקה וצדקה תהי' לו ככתוב רודף צדקה וחסד ימצא צדקה וגו', וכפי דרוש רבותינו ז"ל בו, ועוד ירמוז בזה שיתן ויחזור ויתן דהיינו נמי שיש צדקה אחר צדקה, ועוד ירמוז שהנותנה נתינתו כפולה, על דרך מלוה ה' חונן דל):
ואין אלהים עמדי בזה יש תשובה לנוצרים וכן במאמר חי אנכי לעולם ותיפח רוחם, ג"ן:
וסימן פרשיות הללו הזי"ו ל"ך, והוא שם א' משמותיו של הקב"ה ואמרו במדרש שמשה אמר לשירה זו ע"פ ע"ח זקנים כמנין הזי"ו ל"ך, מצאתי:

(ולדעתי יסכים גם לזה מה שאמרו על מטטרון שמו כשם רבו, דזולת מה שמספר מטטרו"ן עולה בגימט' שדי עוד דברים בגו, הלא ידענו כי חנוך זה מטטרון וחנ"ך הוא בגימט' הזי"ו ל"ך הרי גם בשם זה הוי שמו כשם רבו):

וכפר אדמתו עמו, פי' וכפר מעון עמו ואז ינוח דם עמו זהו אדמתו אותיות את דמו כלומר שיכפר על עונם כמשפטו ואז ינוח דמם אשר שופך כי כענין אחר אין כפרה לארץ כדכתיב ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם וגו', ג"ן:

הוא והושע בן נון, תימה למה קראו כאן בשם הושע, וי"ל דמה שקראו משה יהושע כדכתיב ויקרא משה להושע בן נון יהושע הוא מטעם שכתבנו במקומו שכן דרך השרים ומלכים לשנות שמות משרתיהם הנאמנים כרצונם כשבאים לשירותם כביוסף דניאל חנניא מישאל ועזריה הנה עתה במקום הזה יצא יהושע משירותו של משה ונעשה הוא המלך חזר לשמו הראשון, בכור שור:

וזאת הברכה

ובעזר שם ברית עולם בכל ערוכה, נתחיל סדר וזאת הברכה:

וזאת הברכה וגו', הואיל ועד כה קנטרן בתוכחות חזר וברכן וקשה למה לא בירך את שמעון וי"ל דדעתו הי' מתחלה שלא לברך את שמעון ולוי גם שניהם מפני שלא ברכן יעקב אלא שלוי זכה לברכה ממעשה העגל שנאמר מלאו ידכם היום לה' וגו' לתת עליכם היום ברכה, כלומר היום זכיתם לברכה:

איש האלהים, דוקא כאן נקרא כן להורות שהברכות האלה לא מפי עצמו היו, כ"א כאשר צוה אותו אלהים, א"נ לומר כי כדאין ברכותיו להתקיים כי איש אלהים הוא, תיט"ב:

(ד"א לומר כי עם היות מדתו מדה"ד כמדת שם האלהים וכנאמר ואתה תהי' לו לאלהים ומטה האלהים בידו, והדבר ידוע עכ"ז ברכן עתה קרוב למיתתו, כי גם מדה"ד נותנת זה שיברכו הצדיקים בעת מותם בהיותם יותר רוחניים וקרובים אל הש"י בטרם ימותו):

א"ש ד"ת גימט' בא"ת ב"ש, מכאן ראי' לחילוף א"ת ב"ש מה"ת:

אף חובב עמים דכתיב והייתם לי סגולה:

כל קדושיו בידך כולם יעידון יגידון רצוננו להיות תחת ידך, ד"א אף חובב עמים וגו', הם שאר אומות שכל קדושיהם נותנין עצמן בידך ומתגיירין, אבל והם כלומר ישראל תכו לרגליך שעמדו בתחתיות ההר במתן סיני לקבל תורה ויתרון רב להם, ג"ן:

ורבינו בכור שור פי' אף בשעה שהקב"ה חובב שאר עמים ומוסר כל קדושיו, אלו ישראל בידם, אעפ"כ והם תכו וגו' שמתכתתין בשבילך, זה לרגלך כמו ויברך אותך לרגלי ומקדשים שם שמים:

כל קדושיו בידך מוסרין עצמן בידך על קדוש שמך וסובלין יסורין בשבילך, זהו תכו לרגליך, ג"ן:

תורה צוה לנו משה ושמא תאמר מה לנו ולציוויו זהו ויהי בישורון מלך שהרי הוא מלך עלינו ויאות לו לצוות עלינו ואימת הי' זה בהתאסף וגו', כלומר משעה שא"ל הקב"ה לך ואספת וגו' וכתיב ויאספו אליו וגו' באותה שעה נעשו כולם כפופים תחת ידו והמליכוהו עליהם, והא דכתיב לפני מלוך מלך נראה שעל משה נאמר, דאי תימא על שאול וכי האריכו ח' מלכי אדום ההם כ"כ עד שאול, תיט"ב:

ד"א בהתאסף וגו', בשעה שאמר הקב"ה הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי ואמרו נעשה ונשמע אז חלתה עליהם המלוכה:

יחי ראובן ואל ימות, פי' לא ימות בעון חלול יצועי אביו:

ויהי מתיו מספר בארבעים אלף חלוצי צבא העוברים לפני ה' למלחמה ובדגלים וחנוכת המזבח וייחוס הבכורה, ואע"פ שכתוב בו ובחללו יצועי אביו ניתנה בכורתו ליוסף, לא ניתנה לו להתייחס לבכורה:

ד"א יחי ראובן, ויעבור חלוץ את הירדן, ואל ימות במלחמה, ויהי מתיו מספר שלא נפקד ממנו איש, ד"א ואל ימות ויהי מתיו וגו', אל משמש לשניהם כלומר ואל יהא מספר למתיו, כמו אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני דקאי נמי אל אתרווייהו, ומה שהקדים ה' מסיני בא וגו' הכל קודם התחלת ברכות השבטים ולא אמר תכף אחר וזאת הברכה יחי ראובן וגו' הוא מפני שהי' מתן סיני סבה לחול עליהם ברכה במה ששום אומה לא רצו לקבל התורה והם קבלוה ואמרו נעשה ונשמע וכן גבי יצחק אמר ועשה לי מטעמים וגו' בעבור תברכך נפשי שיעסוק תחלה במצוה ויהא מקום לברכה לחול, וכן להיפך בבלעם וישת אל המדבר פניו להקדים זכרון מעשה עגל כדי שתחול הקללה, הר"ר שמואל:

וזאת ליהודה כלומר ברכת ראובן עצמה בירך ג"כ ליהודה שלא יהא נפקד ממנו איש כי הוא המוציא והמביא:

וללוי אמר עשר אמירות בענין נגד עשרה מאמרות לומר כי בשביל השבטים העולם נברא:

תמיך ואוריך לאיש חסידך, דברים שכל ישראל צריכים להם מסרת לזה בשביל שכולם חסידים ולא נכשלו בעגל:

אשר נסיתו במסה ולא פירשו משה ואהרן את דבריהם כדלעיל בממי מריבה:

האומר לאביו ולאמו וגו' כלומר שיכול לומר עליהם שלא ראה אותם חוטאים בעגל, וכן ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע לחוטאים בחטא ההוא כי כולם כא' שמרו אמרתיך וגו', רבינו בכור שור:

וי"מ דלאו לענין מעשה העגל קאי אלא האומר לאביו וגו' שמתגבר ואינו מטמא להם כדכתיב על כל נפשות מת לא יבא וכן ואת בניו לא ידע לשבחו של כהן גדול שעובד ועוסק במצות מלכו אף בשעת צער אשר אין אדם נתפס עליו אעפ"כ אינו חש, וזהו כי שמרו אמרתיך וברית כהונה ינצורו:

יורו משפטיך וגו' כדכתיב שפתי כהן ישמרו דעת וגו', ג"ן:

חופף עליו כל היום בשבילו במה שבית עולמים נבנה בחלקו הוא משרה שכינתו בעולם וע"ד עיני ולבי שם כל הימים שאפי' בחורבנה השכינה שם משא"כ בנוב וגבעון, הר"ר יוסף קרא:

מבורכת ה' ארצו בשביל שלא שמע לקול אשת פוטיפר הפך אדה"ר ששמע לקול אשתו ונתקלל האדמה בעבורו (והטעם בשניהם כי האשה קרקע עולם היא:

גרש ירחים, נראה לרבינו בכור שור מלה הפוכה כמו שגר בהמה, שתשלח ארצו בכל ירח וירח פירות הראויות אז, ג"ן:

ורצון שכני סנה, פי' שתהא ארצו מבורכת במים שהם רצון וחפץ, השוכנים בארץ מגדלת סנאים קוצים וברקנים, מכח שהארץ ההוא יבשה וקשה:

בכור שורו הדר לו פי' הדר לו היתרון של בכורה אשר לו יותר מאחיו כי סבה היתה מאת ה' להסירה מראובן ולתתה לו, הר"ר יוסף קרא:

וישששכר באהליך שארצו היתה יפה וטובה לזרעים והי' יושב אהלים לשמור שדותיו וברכו להצליח בהן, בכור שור:

שפע ימים ינקו כיון שבא בשפע והרבה אמר לשון יניקה כמו למען תנקו ושבעתם שהים מיניק יושביו כיניקת החלב, תיט"ב:

וספוני טמוני חול, פי' שהים משליך לשפתו כל ממון רב של ספינות טובעות בים וחולו, ושם באים ונוטלים ומתעשרים:

ברוך מרחיב גד וגו', פי' ברוך הוא כל המרחיב לגד ואינו פוגע בו, כי כל מי שנפגע ממנו לרעה אינו נמלט:

וטרף זרוע אף קדקד, שדרך בני אדם כשבאין להכותם על קדקד מרימין זרוע להגין כענין עור בעד עור וגו', וכ"ז איננו שוה למכת גד כי שניהם גם יחד יטרוף:

כי שם חלקת מחוקק ספון, כתרגומו אע"פ דכתיב ויעל משה אל הר נבו וימת שם ונבו הוא בחלק ראובן כדכתיב ובני ראובן בנו את נבו וגו' ודאי מת שם אבל הוטל בכנפי השכינה ונקבר בגי בחלק גד, ד"א וירא ראשית לו כי שם וגו', פי' שאין מקום לערעור עמון ומואב שיערערו על חלקו של גד, כי אם הי' ראוי להחזירה להם לא הי' הקב"ה קובר את משה מתחלה שמה, אלא שראה מראשית שראוי' להיות נשאר לגד כי שם וגו', ג"ן:

יזנק מן הבשן, שישקה עצמו מן הירדן היורד מן הבשן, שהירדן יוצא ממערת פמייס ודרך ארצו של דן, שלכך נקרא ירד"ן יורד לדן:

ומלא ברכת ה' ע"ש שינוי חידושי פירות שמברכים עליהם:

יהי רצוי אחיו התפלל משה על אשר שיותר לו נדוייו שהי' בנדוי מאחיו על כי הגיד מעשה ראובן:

וכימיך דבאך, מלשון דאבה ככל תיבות הפוכות, שלמה שמלה וכמוהם, ופי' מרוב שמן אין לו דאגה ודאבה אף בזקנותו שהן ימי דאבה וכדאמר ר' חנינא שמן שסכתני אמי בבחרותי עמד לי בזקנותי, ר' יוסף קרא:

בטח בדד נקוט כללא בידך, כל בדד שאצל ישיבה הוי לרעה, כמו איכה ישבה בדד, בדד ישב וכיוצא, לכן נאמר כאן וישכן, כי אצל לשון שכונה לטובה הוא שאחר שגירשו אומות מארצם שכנו בה לבדם בטח וכדכתיב הן עם לבדד ישכן:

ואשר חרב גאותך שמאחר שה' מגן עזרך ואינך צריך מגן וחרב, לכן מה שאתה חוגר חרב אינו אלא מדרך גאוה, ר' שלמה הנקדן:

וימת משה וגו', בהקומץ רבה אלו ח' פסוקים יחיד קורא אותם, פירש"י שם שאין לחלקם לשנים, וי"מ יחיד וגדול, כמו יחידים מתענין, והוא יקראם לחשיבות סיום התורה ונוטל שכר כנגד כולם ומברכים אותו בצבור ונקרא חתן תורה, מוהר"ר חיים:

(ויראהו ה' שאלמלא הראהו הקב"ה בעצמו וכבודו אין כל ברי' יכולה לראות מה שראה הוא, וזהו הראיתיך בעיניך, וכן בואתחנן וראה בעיניך ר"ל בעינים המיוחדים לך שעשיתי אני לך עינים חדשים מיוחדים רוחניים במה שהראתיך בעצמי וכבודי עד שתוכל להשיג ולראות כל אלה):

ויקבר אותו בגי וגו', פי' ואע"פ שנתנה תורה ג' סימנים הללו אפ"ה לא ידע איש וגו', למדנו שנגנז ארונו במקום קדוש שאין העין שולטת בו, לא כהתה עינו, פי' מראיתו

ודמותו כמו עין הבדולח, ויבכו בני ישראל, ואלו כשמת אהרן כתיב כל בית ישראל דפירושו אפי' הנשים, מפני שאז מפני בכיית משה בכו כולם לכבודו ויראתו, אבל כאן לא הי' גדול כמשה שבכה, לא בכו אלא האנשים:

ולא קם נביא עוד בישראל לפי הפשט פי' אפי' בישראל ואצ"ל באומות, שהרי בקש שלא תשרה שכינה באומות כדכתיב ונפלינו אני ועמך, בכור שור:

פנים אל פנים, כמו שפירשנו אצל ולא בחידות:

אשר עשה משה לעיני כל ישראל, לא כשאר כל הנביאים, שכל מופתים ונפלאות שעשו הי' ליהודים (ליחידים) כאליה ואלישע וכן כולם, אבל משה כל מה שעשה הי' לצורך כל ישראל במעמדם לעיניהם להם ולדורותיהם הבאים אחריהם, ג"ן: